

Ratkó József • A magyar költészetéről	5
Buda Ferenc • Ratkó József ürügyén.....	10
Nagy Gáspár • Két levél Ratkó Józsefhez.....	12
Serfőző Simon • Nincs elnézés.....	16
Serfőző Simon • Búcsúírás	17
Kiss Ferenc • Félelem nélkül	18
Kabdebó Lóránt • Moralitások a hit és kétség keresztjén.....	23
Takács Péter • Ratkó József (Portrészólat).....	27
Kiss Ferenc • Életérdekű halottsiratók.....	37
Alföldy Jenő • Halottak törvénye.....	41
Kabdebó Lóránt • A személyes létezés közösségi meghatározottsága.....	44
Görömbei András • Mélyből jött költészet	51
Ágh István • Hogy a csillagok meg ne varasodjanak.....	55
Márkus Béla • A múlt nem mutatvány.....	61
Görömbei András • Ratkó József köszöntése.....	68
Bíró Zoltán • Sors és szerep.....	72
Láng Gusztáv • Eredet és eredetiség.....	80
Laczkó András • Ratkó József lírájának rétegei.....	87
Vasy Géza • „Egyetlen esély: bátor arcunk”	99
Vasy Géza • „Hanglemez ez a Föld”	112
Nagy Gáspár • Az Antigonét fordító Ratkó József	118
Kocziszky Éva • Magyar Antigoné	119
Karádi Zsolt • „Sok szörnyű csodafajzat van...”	125
Babosi László • Ratkó József töredékes Bartók-tanulmányának rekonstrukciója.....	130
Nagy Gábor • Ratkó József, a halottak költője.....	152
Cs. Jónás Erzsébet • A szabadságvágy közös motívumai Ratkó és Viszockij költői világában	168
Jánosi Zoltán • „Élő fa az idő, és égig ér”	189
Antall István • Annetált temetők	205
Orosz János • Emlékezés Ratkó Józsefre	210
Szabóné Cseh Ágnes • A Ratkó-verseny tizenhárom éve	215
Babosi László • Ajánlóbibliográfia Ratkó Józsefről	219

TARIMÉNES

SZABOLCS-SZATMÁR-BEREG MEGYEI TÁRSADALOMTUDOMÁNYI,
KULTURÁLIS ÉS HONISMERETI FOLYÓIRAT

2006. II. ÉVFOLYAM 1. SZÁM

RATKÓ JÓZSEF EMLÉKSZÁM

*

Főszerkesztő:

Babosi László

Szerkesztőbizottság:

Ilyés Gábor, Kiss Lajos András, Szabó Emese, Tóth Sándor

Kiadja:

Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Honismereti Egyesület
Nyíregyháza 4400
Benczúr tér 21.

E számunk megjelenését támogatta:

Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Önkormányzat
Nagykálló Város Önkormányzatának Oktatási és Kulturális Bizottsága
Ratkó József Olvasótábori Egyesület
Pro Renovanda Cultura Hungariae Alapítvány

A borítón Móser Zoltán fotóművész 1979-ben készített portréja látható,
amely most jelenik meg először.

Ratkó József kéziratos versei a *Kő alól* (1987) című kötetéből származnak.

Tipográfia és nyomdai előkészítés:

Varga Gábor • Webmuvek.hu

Nyomtatás:

FUZYON nyomda, Nyíregyháza

Ágh István – Budapest, költő

Alföldy Jenő – Kecskemét, kritikus, irodalomtörténész

Antall István – Budapest, szerkesztő-riporter

Babosi László – Nyíregyháza, könyvtáros

Bíró Zoltán – Budapest, irodalomtörténész

Buda Ferenc – Tiszakécske, költő, műfordító

Cs. Jónás Erzsébet – Nyíregyháza, irodalomtörténész

Görömbei András – Debrecen, irodalomtörténész

Jánosi Zoltán – Nyíregyháza, irodalomtörténész

Kabdebó Lóránt – Budapest, irodalomtörténész

Karádi Zsolt – Nyíregyháza, irodalomtörténész

Kiss Ferenc (†) irodalomtörténész

Kocziszky Éva – Budapest, klasszika-filológus

Laczkó András – Balatonlelle, irodalomtörténész

Láng Gusztáv – Táplánszentkereszt, irodalomtörténész

Márkus Béla – Debrecen, irodalomtörténész

Nagy Gábor – Szombathely, költő, irodalomtörténész

Nagy Gáspár – Budakeszi, költő

Orosz János – Nagykálló, könyvtáros

Ratkó József (†) költő, műfordító

Serfőző Simon – Miskolc, költő

Szabóné Cseh Ágnes – Nyíregyháza, középiskolai tanár

Takács Péter – Nyíregyháza, történész, irodalomtörténész

Vasy Géza – Budapest, irodalomtörténész

Ratkó József a magyar költészetéről*

Csodálkozom, hogy eljöttek, köszönöm, hogy eljöttek erre a beszélgetésre. A fiatal magyar költészetéről lesz szó, s mivel nem vagyok irodalomtörténész, sem kritikus, be kell érniük egy rövid, nem tudományos jellegű elemzéssel.

Ahhoz, hogy megértsék a mai magyar költészet indulatait, jövő felé tapogatózó mozdulatait, reményét és vágyait, ismerniük kell – kellene – legalább vázlatosan az egész hét és fél évszázados magyar költészetet. Ne ijedjenek meg, ennek ismertetésére nem vállalkozom – mégis, tiszteletadásaként hangozzék el legalább a nevük a nagy alkotóinknak. Íme: Balassi Bálint, Zrínyi Miklós, Csokonai Vitéz Mihály, Batsányi János, Berzsenyi Dániel, Kazinczy Ferenc, Kölcsey Ferenc, Vörösmarty Mihály, Petőfi Sándor, Arany János, Vajda János, Ady Endre, Babits Mihály, Tóth Árpád, Kosztolányi Dezső, Juhász Gyula, József Attila, Radnóti Miklós, Sinka István.

Irodalmunk mindenkori forrása, anyateje a népköltészet volt. Ebből táplálkozott, innen indult és ide tért vissza kalandozásaiból, itt heverte ki veréseit.

Négy nagy forradalom volt költészetünkben, amely azt eredményezte, hogy megújult, tágasabb, érzékenyebb lett a magyar költői nyelv – s mind a négy a népköltészethez nyúlt vissza. Az elsőt Balassi Bálint verekedte végig azzal, hogy megteremtette a magyar műköltészet nyelvét, megszólaltatta mindazokat a nagy témákat, amelyek azóta is izgatják, foglalkoztatják nagy költőinket. Gyönyörű nyelven mondta el szerelmeit, kétkedését és hitét istenben, a törökök elleni harc kegyetlenségét és szépségét, hazaszeretetét. Nyelv- és formateremtő erejére, emberi tisztaságára jellemző, hogy verseit török, bolgár, román, lengyel és más népek dalainak formájában, ritmusában írta, ezzel mintegy megteremtve azt a figyelmet, amellyel a magyar költészet legjobbjai fordultak és fordulnak ma is a világ népeinek – különösen a Duna menti kis népeknek – költészete felé.

A második forradalom Csokonai és Petőfi Sándor nevéhez fűződik. A francia eszméken és görög mintákon erejét próbálgató magyar verset ismét visszavezették ősforrásához, a népköltészethez.

Ezután már Ady Endre következik. A végleg kétirányú (mai szóval: népi-nemzeti és urbánus) irodalmat egységbe fogja, szintézist teremt, a francia szimbolizmust és a régi magyar nyelvet összegyűrja, s megfogalmazza a huszadik század első felének leg-

* Ratkó József előadása, amely nyomtatásban most jelenik meg először, az 1970-es évek első felében született egy költészeti est bevezetőjeként. A szöveget a költő leánya, Ratkó Lujza gondozta. [A szerk.]

nagyobb emberi és speciálisan magyar kérdéseit: a hatalom és az ember viszonyát, az embert az embertelenségben.

A negyedik nagy forradalom már 1945 után kezdődik. Két vezéralakja van: Nagy László és Juhász Ferenc. Mielőtt azonban róluk beszélnék, egy kis kitérőt kell tennem.

A mi költészetünknek, akárcsak a többi kis nép költészetének, mindig kettős feladatot kellett ellátnia. Nem játszhatott, nem feledkezhetett bele az ember és a világ, a lét és a nemlét csodáiba, politizálnia kellett a rossz politikusok, gondolkoznia a filozófusok és a műveletlen tömeg helyett, szüntelenül keresnie kellett a nem manipulálható társadalmi igazságot. A francia Verlaine, Baudelaire kutathatták az örök emberit, az élet és a halál titkait. A mi költőinknek azért kellett harcolniuk, hogy a nagy pusztítások közepette is megmaradjon a nép. S mindemellett hírt kellett adniuk arról (mert ez a költészet igazi feladata), hogy mit ér az ember, ha magyar, hogyan él, küszködik, szeret és gyűlöl, hogyan végzi emberi teendőit egy Duna menti amőba-ország olykor csak kétszázézer, jobb időkben 10-15 millió magyarja. A legnagyobb parancs, ami klasszikus költészetünkben örökségként és feladatként ránk maradt, mai alkotókra, ez: a költészet: szolgálat; szolgálata annak a népnek, amelyből vétettünk.

Még egy dologról kell beszélnem, hogy Nagy László, Juhász Ferenc jelentőségét s az utánuk sarjadzó fiatalok munkáját, költészetéről, világról, emberségről vallott nézeteit kitapinthatassák. Aki egy kicsit is foglalkozott a magyar történelemmel, tudhatja, hogy Magyarország évszázadokig Közép-Európa centruma, Kelet és Nyugat ütközési pontja volt; a magyarságnak híddá kellett feszülnie a két világ között. Ide jártak a nagyhatalmak háborúzni, forradalmat vérbe fojtani, és kereskedni vagy lábat áztatni a Balatonban. A nép minden hatást fölfogott, magába szívott, és tovább adta legjobb fiainak. Innen van az, hogy a népköltészetünkben egyaránt felcsendülnek az ősi ugor, a gregorián, török, tatár, román, szláv és más dallamok is. Innen van az, hogy népbaladaink, népmeséink motívumkincse oly sok népével rokon.

Nem véletlen tehát, hogy magyarnak született az az ember, akinek zenéje a huszadik század legnagyobb és legeredményesebb kísérlete az anyag és az ember, az élet és a halál, az emberi és az embertelen szintézisének. Bizonyára tudják már, kiről van szó: Bartók Béláról, a bartóki szintézisről, amelynek lényegét megpróbálom röviden kifejteni.

Bartók egész életében gyűjtötte és tanulmányozta a világ népeinek dalait. Ő derítette fel, hogy a népek zenéje lényegében két ősforráshoz vezethető vissza. Az egyik ősforrás a pentatónia, közelebről a lá-pentatónia (egy keleti népek mellett a magyar népdal régi rétege is ilyen), a másik ősforrás pedig a diatónia. A lá-pentatón dallamokban az élő világ építkezési törvénye, az úgynevezett aranymetszés érvényesül, azaz egy lá-pentatón dallam úgy épül fel, mint egy napraforgó vagy egy fenyőtoboz. A diatonikus dallamok viszont kristályrendszerben épülnek, a szervetlen anyag építkezési törvénye alapján. A nyugati népek dallamai általában ilyenek, s Beethovenig (egy-két kivétellel) ilyen a klasszikus zene is.

Miért mondom ezt el maguknak? Az egész világegyetem belefoglalható ebbe a két szóba: aranymetszés, kristályrendszer. (Az aranymetszés törvénye a legegyszerűbben a Fibonacci-féle számsorral írható fel: 1:2:3:5:8:13 s így tovább. Ennek a számsornak a lényege az, hogy az előző két szám mindig kiadja a következő számot. Jelentősége pedig abban áll, hogy a számarányok alapján épül föl minden élőlény, az egysejtű éppúgy, mint az ember. A kristályrendszer számai pedig azok, amelyek ebből az arany-

metszéses számsorból kimaradtak. Ha a két rendszert egyesítem, a világ természetes egységét kapom eredményül: az élő világot és az élettelen világot.)

Nos, Bartók éppen ezt az egységet teremtette meg oly módon, hogy mindent, ami gyönyörűség, szépség, aranymetszéses dallamokkal, s mindent, ami kín és embertelen, diatonikus, tehát kristályrendszerű dallamokkal mondott el. A bartóki zene alapeszméje az emberség, a népek művészetéből kikövetkeztethető internacionalizmus.

Épp most olvastam egy magyar irodalmi lapban a következőket: „A bartóki jelző már réges-rég nemcsak Bartók műveire, sőt nem is csak zenére vonatkozhat, de versre, szoborra, magatartásra, ízlésre és cselekvésre egyformán.”

Arról van szó tehát, hogy Juhász Ferenc és Nagy László a bartóki szintézis irodalmi megteremtésére vállalkoztak. Juhász Ferenc kimunkált egy olyan versformát, amely éppúgy szűkül és tágul, éppúgy lélegzik, mint Bartók zenéje. Ehhez érzékeny, barokkosan gazdag nyelvet teremtett, egyesítette a szabad és a kötött formát: nagy áradással indulnak versei, s amikor már kibírhatatlan a látomás, a halál értelmetlensége, fölcsendül egy tisztaszavú gyermekdal, népdal vagy ballada. Nagy érzékenységgű, gazdagon tenyésző beszéddel méri a mérhetetlent: az emberi lélek apogeumát és perigeumát az anyagtól és a haláltól.

Nagy László, a bulgár költészet szerelmese, fordítója, szintén a bartóki szintézis megvalósítására vállalkozott. Keményebb, szűkszavúbb, pontosabb, mint Juhász Ferenc. Miképp Bartók sem csak a magyar népdalt, Nagy László sem pusztán a magyar népköltészet építőköveit használja fel költészetében. Verseiben török, bolgár, mari ritmusok dobognak.

* * *

A legerősebb hatásuk a kortársaknak és a közvetlen elődöknek van. Illyés Gyula szűkszavúsága, pontossága, plasztikus költői nyelve, közéleti indulatai éppúgy követőkre találnak nálunk, mint József Attila fegyelmezett, csak törvényt fogalmazó, a jövőt szigorú szemmel számon tartó és figyelő költészet.

Az idősebbek is – így vagy úgy – kapcsolódnak Ady és József Attila költészetéhez, folytatói annak. Elég, ha Benjámín Lászlóra, Mátyás Ferencre, Csanádi Imrére, Takács Imrére, Zelk Zoltánra utalok.

Engedjék meg, hogy idézzek egy versszakot Zelk Zoltán: *A pártos éneke* című verséből.

Légy pártos költő, pártján
csak néki, a szegénynek.
Sorsuk kormos, de attól
lesz fényesebb az ének.

Ezt a mai fiatalok is vállalják, vállaljuk. Arról van szó, hogy a fiatal magyar irodalom egyetért a szocializmussal, a párt programjával, de keményen és kitartóan harcol minden ferdesség, dehumanizmus, szocializmustól idegen jelenség ellen. Nem véletlen, hogy a magyar Írószövetség és a párt kezdeményezésére legjobb íróink *Magyarország felfedezése* címmel sorozatot adnak ki.

* * *

Lényegében ez a háttér, ha úgy tetszik, hátországa: öröksége és anyaga a fiatal magyar költészetnek. A fiatalok József Attila, Illyés Gyula, Juhász Ferenc és Nagy László nyomán indultak és indulnak el ma még le nem mérhető távolságokba.

Nálunk két nagyon erős csoportosulás hozta létre a fiatalok közül a legtöbb emberi értéket. Az egyik, az úgynevezett *Hetek* csoportja az 1960-as évek közepén jutott szóhoz. Alapvető törekvése az volt és az ma is, hogy folytassa Ady, József Attila, Juhász és Nagy László munkáját: azaz mérje fel a megismert valóságot; vesse össze az eszmét a valósággal, keresse azt a fix pontot, amelyen lábát megvetve megmozdíthatja, elmozdíthatja helyéről az embert. Ami közös ebben a hét költőben, így foglalható össze: mindannyian a falu küldöttei, iskolájuk a szegénység. Alapélményük: az eszme és a valóság összevetéséből eredő katarzis. Különbségek lényegében csak a formákban vannak, szó- és képanyaguk hasonló, a valóság elemeiből áll. Költészetükhöz egy jelzőt lehetne ragasztani: etikus. Ez a szó nem csak verseik tartását, hanem emberi tartásukat is kifejezi. Azt vallják, hogy igazi művész csak olyan ember lehet, aki tisztességes, tiszta, büntelen. Ha egy alkotó mint ember tisztességtelen, az előbb-utóbb művein is meglátszik, szavai szagot kapnak, megromlanak, kihalnak.

Babits Mihály, egyik nagy urbánus költőnk mondogatta tréfásan, hogy a magyar író falun születik és Pesten dolgozik. Nos, éppen a *Hetek* csoportja volt az, amelyik megcáfolta ezt az állítást. Közülük öten ma is vidéken élnek, dolgoznak. Költészetük elismeréseképpen négyen már József Attila-díjat kaptak. Arra nincs mód, hogy mind-egyiküktől verseket mutassunk be (ez lenne az igazi ismerkedés), hadd hangozzék el mégis Bella István és Buda Ferenc egy-egy verse.

1968–1969-ben új nemzedéki, költői csoportosulás tört be az irodalmi életbe. Érett, felnőtt felelősséggel jelentkeztek, szóltak bele az irodalom és az ország ügyeibe. Magatartásuk szintén etikus, éppúgy, mint a *Heteké*, akik Nagy Lászlótól tanulták el azokat az emberi és művészi normákat, amelyekről nagy vonalakban a *Hetek* kapcsán szó esett. Tekintettel arra, hogy kilencen voltak kezdetben, és irodalomtörténészeink nem valami találékony elmék, ma *Kilencek*nek nevezzük ezt a csoportot, noha már régóta többen vannak. Ez a nemzedék indulásakor mint közvetlen örökséget már kikapcsolta József Attilát, és a két nagy költő, Juhász Ferenc és Nagy László nyomán indult el.

Törekvésük lényegében azonos a *Hetek* törekvésével: nem osztály alapon, hanem népi-nemzeti alapon fölfedezni a mai Magyarországot, kijelölni az ember helyét, szélesíteni a senkiföldjét az emberség és az embertelenség között. Megint csak zavarban vagyok, mert versek nélkül költőt, költészetet ismertetni és megismerni nem lehet, hiszen vagy elhiszik nekem, amit mondok, vagy sem. Mielőtt azonban meghallgatnák Kiss Benedek versét, hadd tegyem hozzá az eddigiekhez, hogy a *Hetek* és a *Kilencek* nem külön csoport, hanem jó barátok, fegyvertársak, s nem is csak tizenhatan vannak, hanem többen: magunk közül valónak valljuk Kiss Annát, Várkonyi Anikót, a nemrég elhunyt Kertész Lászlót, és minden tiszta emberségű alkotót, akinek az a célja, hogy szüntelenül és fáradhatatlanul kimondja az igazat.

Illyés Gyula a magyar költészetéről beszélve azt mondta: a mi költészetünk ötágú síp. Nyilván tudják, mire céloz. Arra, hogy Csehszlovákiában, Romániában, a Szovjetunióban és Jugoszláviában mintegy négymillió magyar él, s az ő szavuk a mi szavunk is, az ő irodalmuk kiszakíthatatlan része a miénknek. Nagyon szeretjük és tiszteljük a halott Szabédi Lászlót, Sütő Andrást, Magyarai Lajost, Páll Lajost, Éltető Józsefet, Kovács Vilmost, Balázs Jánost, Fehér Ferencet, Szemlér Ferencet és mind a többi, akinek küldetése az, hogy megtartsa és erősítse a magyarságot, az emberséget, hogy ily módon ápolja a népek közötti megértést.

A költészet: készenlét és remény. Készenlét az emberségért és reménység abban, hogy a jövő miránk, mai, mindenkori szegényekre hasonlít majd. Reménykedjünk együtt.

Dal

Itt kezd a falj lejténi.
Hó úti, erős döngölé,
villám rége, tápora
kikezdéye, lapora.

Magas madár hejöl rá,
magasabbra dalodná.
De itt mely az ének is,
lejjebb lép a lélek is.

Völgy-heráru, völgyeske'm,
fegyveredlyi földcsoké'm,
hogyha megropog a Nap,
halottaid létszanak.

Ratkó József ürügyén*

TISZTELT HALLGATÓIM, HÖLGYEK ÉS URAK! FELEBARÁTAIM!

A meghívóra írottaktól valamelyest eltérőleg nem avatóbeszédet mondok én itt, csupán fennhangon tűnődve elgondolkodom. Hogy miről is? Egyebek közt arról, hogy Ratkó József távozása után jó másfél évtizeddel – Tóth Sándor szobrászművész barátunk, valamint a *Volksbank* nyíregyházi fiókja jóvoltából – csak elkövetkezett az a pillanat, amittől fogva domborművű képmás hirdeti a Költő látható emlékét s jelenvalóságát a választott szűkebb haza szépen gyarapodó székvárosában. Vannak ugyan – talán nem is kevesen –, akik a Városháza, a Megyeháza vagy a könyvtár környékét alkalmasabbnak látták volna erre a célra. Bizonytalán igazuk is lehet. Jómagam úgy vélekedem: a Nagy Fejedelemhez holtáig hú kuruc generális nevét viselő utca és az európai protestantizmus – hogy úgy mondjam – legmagyarabb ágának atyjáról elnevezett tér találkozási pontja jelképileg talán még inkább összevág Ratkó József veleszületett vonzalmaival, szellemi-lelki habitusával.

További töprengésre késztet az is, hogy ma: egyfelől a rohamosan terjedő írástudatlanság s a virtuális káprázatok, másfelől a kanonizált semmitmondás hosszan elhúzódó évadában vajon megőrzi-e, megállja-e őt megillető helyét Ratkó József költészete? Nyomban hozzá is tehetném: a magamé, hetünké, tizenhetünké – akármennyiünké, akik számára klikk, banda, érdekcsoport vagy szekértábor helyett mindig a teljes közösség volt és maradt az igazodási irány, öröm és fájdalom örökös fókuszusa és fészke.

Napjaink némely irodalmi divatja a maga vakondtúrásának ormairól szertetekintve ugyanis korszerűtlennek, rég meghaladottnak ítéli ezt a fajta alkotói magatartást, s fölöslegesnek, kényelmetlennek, sőt károsnak magukat az alkotókat. „Ugyan mit kontárkodnak ezek a sorskérdésekkel! Arra ott van az örökölt s újonnan kitermelődött politikai elit!” Nos: ez utóbbiak sorsunkkal való sáfárkodását nap mint nap tapasztalhatjuk. Mindazonáltal a magam részéről én nem ítélem meg a fecsegőket s a hazudozókat. Bízom benne: előbb-utóbb a tulajdon nyelvükre lépnek. Viszonzásul azonban én is elvárom, hogy ne mások s főleg ne ők szabják meg számomra a mércét, hanem szabad akaratomból fakadóan magam döntsem el, mi legyen igényem s egyben kínálatom tárgya: Bábel tornya vagy kisbababölcső, Luca széke vagy holtig lakható hajlék.

Ratkó József élete fogytáig hordozta a teljes közösség önként vállalt, húsba és lélekbe vágó kötelekeit. Tájban s hazában gyökerező költészete ettől lombosodott, ennek jegyében virágosodott. Édes és keserű magvai, gyümölcsei ma már mindannyiunk öröksége.

* Elhangzott Nyíregyházán 2006. december 12-én Tóth Sándor szobrászművész Ratkó Józsefet ábrázoló domborművének avatásán. A dombormű a Bercsényi u. 13. szám alatt működő *Volksbank* Kálvin tér felőli falán található.

Bízom benne, hogy e házba betérők s onnan kilépők, e ház előtt elhaladók vetnek majd egy-egy pillantást a Költő képmására. Esélyét látom annak is, hogy közülük néhányan kibetűzik: vajon kit is ábrázol? Ám leginkább bizakodni abban szeretnék, hogy Ratkó József verseit olvasni, hallgatni s mondani fogják a ma és a jövő magyarjai.

Üdvözlét mindannyiuknak, akik ma ide eljöttek, s üdvözlét a távollévőknek, akik lélekben jelen vannak – velünk vannak.

Két levél Ratkó Józsefhez*

Drága Jóska! Ratkó Uram!

Írok, mert írni muszáj Neked mostan, ahogy végére értem az *Életünk*-ben közölt fényes-pengéjű szavaidnak: versnek², prózában fölpanaszolt igazságaidnak³; az itthoni kisebbségbe apasztottak panaszaiképpen is értendő a *tett*: e bátor Tiborc-i gesztus.

A *Tánc* –, az idő, időnk múlásával látszik, hogy mekkora vers⁴! Óriási, s egyre aktuálisabb. (Pedig több esztendeje, hogy Kálló felé menet olvastad föl, s akkor is majd kiugrott a szívem, nemcsak a helyéről, de még a mikrobuszból is!) Végre nyomtatásban is olvashatjuk, idézhetjük! A szegények Istene áldjon meg érte, és ama Himnusz-beli is, kihez szatmári Rokonod fohászodott. – Öllelek, köszöntelek a Duna túlsó partjáról is szövetséggel:

Budakeszi, 79. júl. 25.

N. Gáspár

* A leveleket Nagy Gáspár engedélyével közöljük. (A szerk.)

2 Töredék. = *Életünk*, 1979, 7. sz., 516. old.; *Tánc*. (Fábry Zoltánnak). = *Életünk*, 1979, 7. sz., 516–517. old.

3 SZIKSZAI Károly: *Beszélgetés Ratkó Józseffel*. = *Életünk*, 1979, 7. sz., 517–524. old.

4 A vers az 1970-es évek közepén született. Ratkó József elmondása szerint ekkor azért nem közölték, „mert a magyar és a román állam között az első államközi szerződés az volt, hogy az oláh szót nem lehet magyarul leírni az ezután megjelenő cikkekben, versekben” [BOSNYÁK Sándor: *A hatalom és az ember viszonya foglalkoztat. Az 1979. ápr. 5-én Ratkó Józseffel való író-olvasó találkozóról készült hangfelvétel. = Magyarok*, 1991, 3–4. sz., 139–140. old.]. E vers egyik versszaka pedig így szól „Magyar, oláh, szláv – mindig/lebbítű pogány,/csúrdöngölőt járunk ma is/Ady homlokán.”

Drága Jóska! Ratkó Uram!

Írok, mert írni muszáj.
Neked mostan, ahogy végére értem az *Életünk*-ben közölt fényes-pengéjű szavaidnak: versnek, prózában fölpanaszolt igazságaidnak; az itthoni kisebbségbe apasztottak panaszaiképpen is értendő a *tett*: e bátor Tiborc-i gesztus.

A *Tánc* –, az idő, időnk múlásával látszik, hogy mekkora vers! Óriási, s egyre aktuálisabb. (Pedig több esztendeje, hogy Kálló felé menet olvastad föl, s akkor is majd kiugrott a szívem, nemcsak a helyéről, de még a mikrobuszból is!) Végre nyomtatásban is olvashatjuk, idézhetjük! A szegények Istene áldjon meg érte, és ama Himnusz-beli is, kihez szatmári Rokonod fohászodott. – Öllelek, köszöntelek a Duna

túlsó partjáról is szövetséggel;

N. Gáspár

Budakeszi, 79. júl. 25.

Budapest, 1985. 5. jan. 30.

Előadó:

Tárgy:

Hiv. szám:

Drága Jóska!
Görömbei Andristól megkaptam válogatott verseidet és gyönyörű drámád nagyon szép kiállítású példányát. Hálásan köszönöm a meleg hangú dedikációkat!
Ott akartam lenni a bemutatón; kiderített a híre, de akkor még nagyon rossz állapotban voltam. A nagy sikernek, a megrendítő előadásnak igen hamar itt volt a híre. Elsőnek Balczó Bandi és Ilyés Pista szobrászművész barátom jött a hírrel, aztán mások is. Most meg csak az újságokat kell olvasnom. Szépen írnak.
Februárban feltétlen elmegyek majd megnézni. Könyvedet megjelenésekor megvettem, most tovább adom Ilyés Pistának, ha már nekem van Tóled is. Barátom, Te igazán begyűjtöted a termést; várni és rostálni tudtál – így lett időben is mindig megálló műved, s most ehhez még ez a nagyszerű verses dráma!
Így kerek és egész a VILÁG-od. Az Isten éltesen érte, és adjon még sok erőt; a sikeren felbúzdulva: – témát tollad alá!
Ölöllek a Tieiddel egyetemben: Nagy Gazsi
ui. jan. 25-én lejárt a betegszabadságom; dolgozom, amíg lehet...

Februárban feltétlen elmegyek majd megnézni. Könyvedet megjelenésekor megvettem, most tovább adom Ilyés Pistának, ha már nekem van Tóled is. Barátom, Te igazán begyűjtöted a termést; várni és rostálni tudtál – így lett az időben is mindig megálló műved, s most ehhez még ez a nagyszerű verses dráma!
Így kerek és egész a VILÁG-od. Az Isten éltesen érte, és adjon még sok erőt; a sikeren felbúzdulva: – témát tollad alá!

Ölöllek a Tieiddel egyetemben:

Nagy Gazsi

ui. jan. 25-én lejárt a betegszabadságom; dolgozom, amíg lehet...

Budapest, VI. Bajza utca 18.

Bp. 1985. jan. 30.

Drága Jóska!

Görömbei Andristól megkaptam válogatott verseidet és gyönyörű drámád nagyon szép kiállítású példányát. Hálásan köszönöm a meleg hangú dedikációkat!

Ott akartam lenni a bemutatón; köszönöm a szíves hívást, de akkor még nagyon rossz állapotban voltam. A nagy sikernek, a megrendítő előadásnak igen hamar itt volt a híre. Elsőnek Balczó Bandi és Ilyés Pista szobrászművész barátom jött a hírrel, aztán mások is. Most meg csak az újságokat kell olvasnom. Szépen írnak.

Februárban feltétlen elmegyek majd megnézni. Könyvedet megjelenésekor megvettem, most tovább adom Ilyés Pistának, ha már nekem van Tóled is. Barátom, Te igazán begyűjtöted a termést; várni és rostálni tudtál – így lett időben is mindig megálló műved, s most ehhez még ez a nagyszerű verses dráma!

Így kerek és egész a VILÁG-od. Az Isten éltesen érte, és adjon még sok erőt; a sikeren felbúzdulva: – témát tollad alá!

Ölöllek a Tieiddel egyetemben: Nagy Gazsi

ui. jan. 25-én lejárt a betegszabadságom; dolgozom, amíg lehet...

Nincs elnézés

Ratkó Jóskát sokan és sokat bántották életében.
Bántják halálában is, ne tudjon nyugodni
a földben, földbe taposottan se! Bántották
mint lelencet, hadd szokja a rendet, a parancssal
megszabottat, s hadd szokja: támadtak a felnőtte is
mind a négy égtáj felől feldühödött ütések.

Nem szokta meg. Noha sokan szerették volna
lábhoz kushasztani, meghódoltatni.
S ha már a jámborság kötőfékét nem sikerült
nyakára húzni, szeretnék a simulékonyságot utólag
ráfogni, megvetett lábú kiállításait, másokért
messzire szóló szavait elvitatni. S szeretnék
a parlagiságot arcára hamisítani, költészetét
madarak röppályáinak magasából a földdel egy szintre
lefokozni, leghátulra utasítani a sorban,
mint ürességekongásút, napjaleáldozottat. Amiből
– mi tagadás – nem az elegancia könnyedsége érzik,
hanem, akárha ajtórésen, a magyarságban hidege
csap ki. Amellyel – mondják – nem lehet világot járni,
csak megjárni, felsülni vele. Amire nincs bizonyíték,
de az mit számít! Fontos, hogy divatolhasson
a semlegesség. S a divatoló közömbösöket mit érdekelné,
ami Ratkó Jóskát fölemelte – a mélység!
Lesajnálják, gúnnyal nevetetik messzi időkig,
idők hosszaiig példaadó emberségét, ránk hagyott
tisztességét: a rontás erőt ne vegyen rajtunk soha!
A féllelkűség, félszívűség soha!

A túlvilági partokról ő máig elhatóan reményt,
kitartást üzen. Hitet a rászorulóknak.
Ami elviselhetetlen, sebző sértés a közönyre
fölesküdtetteknek. S nincs elnézés érte.
Lakolhat miatta halálában is, ne tudjon
nyugodni a földben, földbe taposottan se!

(1999)

Búcsúírás

Lélekszakadva mi elől menekült Ratkó Jóska?
Mitől volt ziháló zaklatottsága? Ki vagy mi elől
menekült végül földbe, halálba?
Szem elől tévedt gyakran, el-eltűnt. De mindig
fölbukkant hamar, s újra együtt lehetett vele lenni,
barátságánál megmelegedni.

Mi változott meg benne, körülötte, hogy
azután egyszerre zilált lett, szétszéledő tekintete:
kóborló madarak találkoztak sokszor vele.
Szavai mitől vetettek lobot, lángot, s lettek
végképp könyörtelenek? Aki elébe került,
könnyen megsérülhetett. Nem kímélte
a tehetetlenséggel mentegetőzőket, szóforgatókat.
Akárcsak magától, a felelősséget kérte
Mindenkitől számon.

Aki a hazának ezen a felén él: dombaljokban,
utak legvégén, keménnyé szikkasztja az idő, éles
arcúvá feni; hajthatatlanná lesz. Nem kerülgeti
a fecsegések pocsolyáit, hanem beletapos,
szétfroccsenti. A megalkuvást árulásnak ítéli,
mert hiszen az is!

Ami sokakat lemondóvá csüggesztett, egykedvűvé
fárasztott, ő beleborzadt a közönyben
szabadon dülő országrontástól, eluralkodásától
a hideg részvétlenségnek a sorsban megtöretettek
iránt, nem bocsátott meg a hazaszomorító hazugoknak,
bűnüket nem nézte el.

Mint ahogy nem nézett el fölötte sem az élet,
nem könyörült rajta: ököllet csapott arcába,
hogy beletántorodott. Jobb lett volna nem látni
akkor, nem hallani, ahogy fennhangon zokog:
a fiát siratta, azt jajgatta. Csak azt ne láttuk volna,
ne hallottuk volna soha!

Mintha ámokfutót, kísértük szemmel:
a láthatárral Budapesten túlról kanyarodott vissza.
De már nem volt megállása, lélekben megnyugvása.
Ha megjött is, nem volt velünk. Szemgödörből:
odúkból tekint ki ezután, időnként
fák hegyéből levelek nyelvén szólongat.

Ha látjuk, integessünk föl hozzá!

(1989)

Félelem nélkül

„Természetes, hogy még nem egészen önálló, hogy elődeitől még nem szakadt el egészen, de mellette szól, hogy a legjobb mestertől, József Attilától tanult” – körülbelül így hangzik az a szabványszöveg, ami első kötetekről írott bírálatokban gyakorta olvasható. „Természetes” és „mellette szól”. Régen gyanakszom már erre a kegyes megértésre. Különösen amikor a költő, aki a mester örököseként lép elénk, alig-alig hasonlít elődjéhez. Örölnöm kellene hát, hogy végre egy kritikus, hozzá a *Magyar Nemzet* hasábjain kijelenti: „Hogy a József Attila-i örökség milyen káros is tud lenni, arra a legjobb példa az első kötetes Ratkó József. Miközben versei tartalmában és sok helyütt stílusában is érezhető József Attila hatása, Ratkónál a proletárindulat, a proletárgőg – akármilyen intenzitással kifejezve is – magánügy, személyes sérelmek kiváltotta dac marad” (1966. május 15.). A jelek szerint a *Magyar Nemzet* kritikusa eléggé magában áll eme véleményével, mégis kötelezőnek érzem eltűnődni azon, miért éppen Ratkó járt ilyen rosszul, pontosabban: csakugyan rosszul járt-e, valóban megrekedt-e privát sérelmek kibeszélésében, s voltaképpen miben is hasonlít mesteréhez, s miben eredeti?

Hogy hasonlít, az tény. Szavak, képek, sőt egész versrészletek figyelmeztetnek a kapcsolat szorosságára. Amíg olyan hivalkodó egyezésekről van szó, mint például a *Naplórészletben*, könnyű a kritikus dolga. Utánérzés érhető tetten az ilyen részletekben is:

Én féltém már mint kisgyerek
az éj gyapjas mellére bújva.
Riasztottak vad fegyverek.
S komoly felnőttként féltém újra.
(*Félelem nélkül*)

Én szólok – fakír nem vagyok,

Költő vagyok – hát tudom én,
hogy hivatásom a remény.
(Szégyentelenül)

Aztán, ha még éberebben tovább nyomozunk, a képalkotás technikájában, a versfejlesztés fordulataiban (az egyszerű szimmetriák záradékai, akár a *Nincsen apám...*-időszak termésében s a kései versek némelyikében, meglepő gondolati leleménynek adnak pregnáns csattanót), a lengő, ringó könnyed verszenében is felfedezhető a rokonság. De megállnunk ezen a ponton sem volna helyes, mivel akadnak itt mélyebben

húzódó szálak is. Például az, hogy Ratkó is árván nőtt fel. Őket ugyan nem hagyta el az apjuk, de annál rosszabb volt nekik: vele éltek a réműlettel. Ő is megjárta az árvaság, a lelenség ismert állomásait: a csavargást, a maga Öcsödjait s a módosabb rokonok előszobáit. Mintha egész sorsával József Attilát akarta volna utánozni. Mintha már apja azért züllött volna el, hogy őneki ez az utánzás jobban sikerülhessen. Jól kiügyeskedte, csak az a furcsa, hogy ezt a szerepet korábban tőle senki el nem orozta. S most már, ha akarnánk sem vehetnénk el. Magyarán szólva: Ratkót sorsából eredő rokonság fúzi mesteréhez, és még valami, ami az iméntinél is fontosabb: alkati hasonlóság.

Érzi ezt maga Ratkó is, sőt néha szándékosan él József Attila képeivel, mintha reá lennének szabva, de ennek már semmi köze az utánzashoz (*Húszéves apám éneke*). Itt a tudatos kölcsönzés az önkifejezés része, játékos, tüntető hangsúlyozása annak, hogy József Attila szavai reá is érvényesek. Az anyanyelvként kezelt idióma bensőséges, közös jelrendszerként hitelesíti itt az összetartozást. Nem mankó tehát, hanem már önálló művészi eszköz. Még furcsább azonban, amikor érezzük ugyan a József Attila-remiszenciák jelenlétét, de csak derengésszerűen, tetten érni nem lehet őket:

Játék – komolyan

Csenget a víz, mint eleven üveg.
Nap villan, tréfás, derűs szemüveg.
Rigó sikong a fényben, delelő
teknőcök hátán ing a levegő.

Rügyek bombája robban hangtalan;
gyökér szürcsöl, de annak hangja van,
Karók nyakán új inda, friss hurok –
Sértett fülemből meleg csönd csurog.

Zömök uborka búvik; levelek
simogatják a vinnyogó szelet.
Lábadhoz pufók, dundi lomb lapul.
Piros bogárka fut gyanútlanul.

Tollászkodik, ragyog a fény a fán,
gally kapkod hulló pihéi után;
fállábú virág fűszálon biceg –
beszélj, beszélj, én mindenben hiszek. –

Zöld égen libeg álcázott halál.
Terepszínű a lélek. Pókfonal
ing-leng, mint hóhérvetél, a falon.
Most béke van, de nincsen nyugalom.

Mi az, ami ebben a versben József Attilára emlékeztet? Először a *Levegőt!*-re gondolok. A táj ott veszi át ilyen érzékenyen a költő védtelenségét, riadtságát s az adott

társadalmi helyzet egész atmoszféráját. Aztán elejtem ezt a párhuzamot, hiszen nyilvánvaló, hogy Ratkó másféle szorongásról beszél, a természet átlelkesítése pedig régi és mindig aktuális lehetősége a költészetnek. Talán a víz, az üveg, a rügyek, a vinnyogó szél, a simogató levél, a fűszálon bicegő virág; az ég és föld közötti tágasság s a parányi mozzanatok iránt egyaránt érzékeny figyelem emlékeztetne József Attilára? Vagy a képek szelíd vitalitása, működésük elevensége, meghittségük és fényességük; vagy az akcentus ízeiben, a versbeszéd jóleső zeneiségében rejlő hatások? Igen, valamiképpen mindezekben jelen van József Attila, de annyira áthasonulva, hogy határozottan érzékelni sehol sem lehet. Úgy van jelen, ahogy József Attilában a Nyugat-nemzedék nagy költői s ahogy azokban elődeik. És ezzel a kérdés lényegéhez értünk: Ratkó legjobb verseiben a József Attila-i örökség nem eredeti alakjában van jelen, hanem az érzékek és az érzések kultúrájában. Készség, amely új törvények, új mondandók igényei szerint ölt alakot. Az imént idézett vers kitűnő példája ennek. Olyan életérzést tárgyiasít, amelyet csak mai költő érezhet, aki a huzamos béke meleg, fényes mozdulatai mögött érzi az elintézetlen dolgok, a világ rendezetlen állapotából eredő nyugtalanságot. Ez a baljós remegés jó és rossz esélyek között minden ízében mai élmény. S a tény, hogy ez az égetően mai és egyetemes érdekű mondandó – béke- és veszélyérzés rejtett belső drámája – a dolgok természeteként nyilvánul, szinte azokból fejlődik, perdöntő jele Ratkó szuverén tehetségének. S egyúttal annak is, hogy a tárgyias versekben – nemcsak a tájképben, de az olyan kitűnő zsánerben is, mint az Ujj – erősebb, ezekben mélyebb és színesebb is, mint egyebütt. Nem azért, mert ezekben higgadtabb, csendesebb, mint direkt vallomásaiban, hanem egyszerűen azért, mert költő módján tudja figyelni a világot: élesen, pontosan látja magát a dolgot, a jelenséget, de minden mozzanatban ráérez a számára fontos s végül tételesen is kibukó értelemre. A nyugtalansággal telített személyesség szilárd közegre lelvén mohón ragadja meg az önmaga rejtettebb rétegeinek, bizonytalanabb árnyalatainak tárgyiasítására kínálkozó alkalmakat. A korrespondenciák öröme és izgalma maga is ihlettápláló, versfejlesztő erővé lép elő. A sablonoktól és kliséktől menekedő fiatal költő megmámorosodik annak láttán, hogy a közönyös dolgok őt igazoló, mondandóival összehangzó jelentést rejtenek. S az így feltöltött ihlet, a gazdagságára, hatékonyságára ébredt lélek aztán még alázatra is képes: nemcsak magára, de a dolgok természetére is figyel. A Kritika által is kiemelt s valóban friss lendületű, szép vers, a Telet váró egész alkatát (a gondolatrítmus vágányán fokozatosan haladó egyirányú sodrásra gondolok itt) ez a közegre talált s értelmére eszmélt ihlettség határozza meg.

Örökségével tehát jól gazdálkodik Ratkó. S nemcsak akkor, amikor az objektív dolgok anyagában próbálgatja személyessége érvényét, de akkor is, amikor helyet keres magának a nap alatt. A mátt mindig a jussát tudó tegnapi szegény emberségigényével és felelősségével méri. Olykor büszkén önerzetes, máskor kérlel, mint a kisemmizettek, de bizonyos, hogy az illetékeség igénye eleven forrása lírájának. Forrás, melynek termékenységét szavatolni látszik az a tény, hogy Ratkó otthon van a mában, gyengéd s a szó szoros értelmében családias viszonyban él az emberekkel és a dolgokkal. Kedélye – talán épp e kapcsolat egészséges volta folytán – mindig kiszabadítja a görcsös érzések szorításából. Úgy hat, mint akit le sem húzhatnak a nyugók, de lehet, hogy nem is mérkőzött velük túl huzamosan. Árvaságának gyötrelmes tényeit idézve mindig éreztetni tudja a távlatot, mai pozíciója fölényét. S láthatóan élvezi is ezt a fölényt, a szörnyűségek szabad, játékos kezelésének izgalmát. A hatáskeltő szerkesztés, az ostorcsapásze-

rű zárulások (például a megdöbbenő Önéletrajz darabjaiban), a beszédes elnémulások mind-mind a lélek egyensúlyát bizonyítják. Olykor úgy hat, mintha nem is érezné elég mélyen élményeit. Mint a növény! Gyökere szakadt, ága hasadt? – kinőtte, kiforrta, s az egykori bántások helyett ma csak a formás forradást mutatja talán kicsit hivalkodva is vele. Szegénylegény flegma, kamaszegészség, az árvából lett jó katona virtusa képesítené erre, vagy csak könnyelműség? Valószínűleg mindez együtt, s még valami: a versírás öröme.

Többrétű érzés ez, többféle képesség rejlik benne. Szemléltetni leginkább olyan versekkel tudnám, mint az Isten mellett. Irodalmunk klasszikus istenképeivel egész galériát lehetne megtölteni, s ahány kép, annyi arc, annyi jelleg, de Ratkót a legigézőbb látomások sem kötik. Meghökkenítő könnyedséggel idézi meg a maga külön istenét: az elaggott, kiszikkadt, hitetlen hatalmasságot, aki már nem hivatást, csak helyet tölt be, akár egy tehetetlen hivatalnok. S még ámulunk ezen a remek leleményen: fenséges és praktikus, mítoszi anyag és mai mondandó egybejátszásának aktusán, mikor új meglepetés ér. A cinkos összesűgás az alvó isten mögött („Psz, hallgass! Elaludt az Isten. / Most igazítsunk a világon”) lassan vádló keserűséggé súlyosul, s ironikus hecc helyett a világeért való aggodalom, a mandátum nélküli jó szándék, az éleletalakítás betöltetlen vágyának elégikus szavaival zárul a vers:

Lennék szerszám a tenyerében,
jó íz osztandó kenyérében,
jobb vére volna a mi vérünk
az ő repedt, lassult erében;
gyönyörűt szóljon: szava volnánk –
aztán mi már sohase szólánánk!

Ez a többszörös meglepetés, a kihívó profánságtól a szelíd panaszig adódó fokozatok szeszélyes és mégis nagyon természetes befutása, a váltások meglepő jelentésgazdagsága, sugallatossága – ez az, amiben a teremtés játékos kedvét érzem.

Gyakran maga a külső forma is részese ennek a tartalmas játéknak. A periódusok rendje nemcsak kerete, de szervező közege is a mondandónak, s a rímes zárulásokban, mint kapcsolás nyomán az égő, kigyúl, felzeng a megoldás.

Nem kétséges, hogy ez a játék igen fontos eleme a versírás örömének, s annak, hogy Ratkó nemcsak az Istent, de önmagát is felszabadult derűvel tudja nézni, s hogy a verset is úgy építi, hogy a legforróbb ihlet áramában, sötét látomásai közben is érvényhez tudja juttatni a lélek világos, megfontolt mozdulatait, a magvas gondolatot és a könnyed, arányos forma egybeforrásának meglepetéseit.

A rest istennel perlő indulat többször is visszatér ebben a kötetben, s ugyanarról a töről fakad, mint a Telet váró című vers ingerültsége: „Hadd jöjjön a tél már.” Ott az istenképbe, itt a tespedő, „rozsdálló”, rohadó ősz képeibe égeti az egyértelmű, tiszta és friss nekilendülés türelmetlen akaratát. Az egymástól távolosó témákban tehát egyazon mondandó működik, közös *motivum* képződik. Érett költők képessége ez. A szerkesztés biztonsága, a gondolati lelemények szerves kifejlése a képből, a legalkalmasabb ponton való felbukkanásuk a mesterség olyan fokát jelenti, amely háromkötetes költőnek is becsületére válna. Másfelől viszont elég sok még ebben a gyűjteményben nemcsak az utánérzés, de a szürke és suta megoldás is. Némelyik láthatóan rímkényszerből adó-

dik. Ez viszont a zsengesség tünete. A könnyed versépítés értékét néha kétségessé teszi a mondandó szimplasága: a leselkedő poén sokszor elvonja Ratkó figyelmét a nagyvonalúbb, árnyaltabb kiképzés munkájától. Áll ez a különben figyelemre méltó *Önéletrajz* darabjaira is. Igaz tehát, hogy a *Félelem nélkül* egyetlen kötet, de milyen lehetne, ha a nyolc év előtti termésből is ízelítőt kellett hogy adjon? S kellett, mert minden tehetséges költőnek joga van indulása dokumentumait őrizni és felmutatni: ez voltam. Főként ha ezek a versek abban a mezőnyben, amelyikben – ha több a Ratkó szerencséje – megírásuk idején indulhattak volna, helyt is állhattak volna magukért. Nem az ő hibájuk, hogy most az érettebb versekkel kell együtt futniuk, de akárhogy van is, nem tehetik kétségessé a legjobb versek értékét s a költő ezekkel megszolgált helyét legújabb líránk mezőnyében.

(1966)

Anyám

most már hiobaton fának is
fölsoldotta a föld neve alól
a tenyere is névtelen
már nem halott a gyökerek
leenyülnek e'kte fölsegítik
arc nélkül áll a földben
most már hiobaton fának is
elsötétített város a szeme
a szeme kö' alatti fény -
ne sirjatok testvéreim

Moralitások a hit és kétség keresztjén

(RATKÓ JÓZSEF: *FEGYVERTELENÜL*, 1968)

Ha Ratkó József első kötete, a *Félelem nélkül*, a tehetséges fiatal költőt revelálta, második kötetének, a *Fegyvertelenül* címűnek legjobb versei érett, kiforrott költőt mutatnak.

A Ratkót környező társadalmi-történelmi fejlődés és sajátos, szinte szabálytalan élethelyzete kialakított egy olyan szabályos, statikus vershelyzetet, amely a biztonság tudatában is érzékennyé válik a bizonytalanságra, ellenpontként állandóan veszélyeket jelez. Kommunista családban nő fel, melyet épp akkor, amikor a fiatal fiú eszmélni kezd, kikezdett a züllés és a hatalomjáratlanság kétfelé húzó kísértete; ő maga pedig úzótt-vert menhelyi gyerekként figyelheti évjárata szerencsésebb tagjainak simán emelkedő életét. De amikor egyenesbe kerülne, első költői lépése olyan félreértést szül, amely, ha pályáját nem is, életét kettétöri. Ismét figyelheti a köteteket gyűjtő pályatársak szinte akadálytalan előrehaladását, míg ő vidéken, családjáért felelősséggel helytállva, könyvtáros az ország egyik legszegényebb megyéjében, Szabolcsban. Ebből, az önmagát ismétlő sorsképletből alakul valóságsszemlélete: életünk bár ha már nem követeli meg szükségszerűen a jobbért küzdő ember bukását, de még nem is tett meg mindent ennek elhárítására. A statisztikai átlag ha meg is nyugtat, az egyedi esetek – és az ember egyedileg kapcsolódik ez átlagba – magukban hordják a nyugtalanságot. Ezért van az, hogy Ratkó versei tulajdonképpen nem élményversek (arra hamar rájött, hogy ebből sokáig költőileg nem táplálkozhatna, íróilag túllépett rajta egy megrázóan tömör életrajzjegyzet-sorozatban, már az első kötet függelékében), nem életrajzot ír, hanem viszonyt fejez ki: az általános helyzet és egyedi félelmek, törések kapcsolatát.

Két alkotó eleme van így a Ratkó-versnek. Az egyik nyugodt – hol keményen, hittel kiálló, hol idillien, felhőtlenül játékos –, a másik gyanakvó, mindenre összerezendő, az életet szinte mániákusan féltő. „Most béke van, de nincsen nyugalom” – írta még előző kötetében. Akkor még ezt tematikusan elbeszélte, magát a kötetet is két ciklusra osztotta: *Félelem* és *Félelem nélkül*, hirdették az ellentétes címek a lélek két arcát. De a mára beérett Ratkó-vers már ott is alakult. A *Félelem* versei állandóan a biztonság felé tendáltak, és ha *Félelem nélkül* beszélt, minduntalan le-lebukott félelmei közé.

Mostanra e tematika ötvözéséből megszületett egy versszerkezet, amely teljes kidolgozottságában jelentkezik a kötet mottójában:

Én, egy a fegyvertelenek közül,
egyensúlyozva egyszál hitemen
a félelem szakadéka fölött
énekelek. Magamat bátorítom.
Talán átjutok a halálig.

Az Én, ha ily határozottan, exponált helyen jelentkezik, azt hirdeti, hogy aki ezt leírta, tisztában van súlyával, helyzetével. Ez már nem az önéletrajz esetleges valakije, de nem is egy közösség egységes gondolkodásmódjának védelmében meghúzódo tag: nem is teljesen védett, nem besorozható, bár nem is egyetlen, különként egyedülálló – „egy a fegyvertelenek közül”.

És amilyen határozottsággal, elvégeztetettséggel lépett be az Én, ugyanolyan keményen folytatódik – körülvéve a bizonytalanság már az Én kiemelésével is megfogalmazott légkörével – ez az életattrakció: „egyensúlyozva egyszál hitemen a félelem szakadéka fölött”. Lélegzet-visszafojtva váránk a sor végén az eredményt, de nincs feloldódás, a sor egy enjambemant-nal elcsuklik, és csak a következő sorban hangzik el a zárás – kifogyott a lélegzet közben, de meggyűlt a dac is, mire megfogalmazódik az egyetlen szó, az értelmes cselekvés – sőt az egyetlen lehetséges cselekvés – szava: „énekelek”. Íme az értelme ennek az Énnek. Az Én, a vers alanya így találkozik állítmányával, cselekvési formájával. De nemcsak reflexív, beszámoló formája, hanem etikai tartalma van az éneknek: „Magamat bátorítom.”

És itt jutottunk el a Ratkó-versek fő funkciójához: ezek valójában *moralitások*, a hit és kétség keresztjére feszített Én magatartáskeresései, a helytállás normáinak vizsgálata. Ennek a keresésnek eredményeként válhat elrendezetté az egyes ember élete is, és az így elrendezett, harmonikus élet számára már természetes zárás a majdan elérkező halál: egyrészt egy biológiai-pszichológiai számvetés eredménye, másrészt az élet befejezettségének, teljes megkomponáltságának jelzése: „Talán átjutok a halálig.” Moralitásértelme van e versekben a halálnak.

Nem félelem nélküli ez az élet, de Ratkó a félelemnek különböző régióit különbözteti meg, szinte hierarchikus sorba állítja. Vannak a tőlünk független, kívülről ránk leselkedő, az élet természetes menetében esetleges veszélyek kiváltotta félelmek, ezek létjogosultságát épp tagadásukkal, ellenük való fellépéssel ismeri el. Másrészt az élet menetéből, a halál tényéből származó félelmeket kompenzálni, sőt kizárni igyekszik: az elrendezett élet az ezzel való számvetésben épülhet fel. Így a kötet annak is deklarációja, hogy csak az élhet félelem nélkül, aki minden dolgát tisztességgel elrendezi.

És ezzel, hogy ezt az általában védett, de minden esetlegességében mégis különböző fokon veszélyeztetett Én-t megrajzolja, moralitása egyben közösségi tetté is válik: a kettősség közt levés állandó állásfoglalásra késztet, a nyugalom és félelem reális felmérésére, azaz saját énünk állandó felülvizsgálatára, mert a „fegyvertelenek” egyetlen védelme a tisztesség, az emberi tisztaság. Másrészt ez az erkölcsi kényszer épp a dolgokba való beleszólást kívánja meg, mert a Ratkó-versekben a rossz nem pszichológiai megfogalmazott individuális kategória, hanem konkrét, a közösség életében jelenlevő, legyőzhető veszélyeztetettség. Így támadók és védekezők e versek: a közvetlen közösségi beleszólásra szép számmal találunk példát közöttük.

*

Ennek a moralitásversnek a kifejezésformája is ebben a kötetben van kiforróban. Az elbeszélés, hasonlat mindinkább elmaradt az első kötet után. A legpuritánabbul felépített, gnómaszerű tömörséggel és a magától értetődés természetességével formált képeket rakja egymás mellé. Nem az elbeszélés, hanem – a hol bízó, hol féltő – lélekállapot logikája szerint. Az első hangütés ijesztő, de a vers végére mindig leleplezi magát: talán már nem is hisz olyan komolyan a megidézett félelemben. De hogy végül nehogy teljesen megnyugodva menjünk tovább, egy-egy atonális akkorddal zár, lebegésben hagyja a verset, mely egyszerre rímel a játékra és a komolyra is. Legprecízebb példája ennek a *Bújócska* háborús élményt és gyermekjátékot egybejátszó nyugtalansága, de még a legszemélyesebb *Báb* címűben is megtaláljuk e versszerkesztés példáját.

Ha a korábbi kötet még sok elbeszélő verse a fiatal József Attilára emlékeztetett, a mostani moralitás vers József Attila töredékei folytatásának is hat. Úgy érzem, alaposabban szembe kell néznünk ezzel a kérdéssel, mert hol dicsérolg, hol kifogásolva majd minden kritikában visszatér e rokonság problémája. Leginkább az azonos sors, életrajzi egyezések magyaráznák ezt a kapcsolatot, ha nem látnánk épp Ratkó generációs társai közt egy hasonló, de ellenkező előjelű példát. Ágh Istvánt az életrajz legszorosabb szálai kötik egybe mai líránk egyik példaképmesterével, és ő mégis a kitérők sorát járta végig, hogy megtalálja a maga különbözősét, másfajta költői sorsképletét. Ratkó épp fordítva, azért kötődött József Attilához, hogy kikerülhesse a kitérőket, hogy hamarabb jusson el saját eredményéhez. Mert ő meglátta a sorskülönbséget is, ami – különböző versszerkezetet teremtve – elválaszthatja ez úton is az epigonná válástól. A Ratkó-vers statikussága, jelenidejűsége jelenti a különbözősét József Attila a jelenben bizonyosságot nem találó szemléletével szemben. Ratkó féltlenivalója már létező eredmény, a veszélyekhez a múltat kell felfejtenie. A Ratkó-verset a múlt determinálja: eredményével; de az azt aláaknázó veszélyeivel egyaránt. József Attila verse a konkrét jelenből indul ki, de megoldásként mindig a jövőt idézi. A József Attila-vers a tér és idő végtelenét tudja ezért elénk idézni, világokat teremt – de legtöbbször egy konkrét, egyedi élettényből kiindulva. Ratkó egy általános képpel indít, és verse egészében megmarad a körülhatárolható, kézzelfogható valóságnál. Végtelen világok helyett mára elkészült, lezárt szobrokat állít versebe. Egy-egy mozdulat, sokszor túl általános etikai mozdulat a verse: „tégy igazat”, „harcra csak igazira bátor!”, „Vélem sárkány viaskodik”, sőt maga a kötet cím is: „Fegyvertelenül”. Még elég elvontan jeleznek igényeket, sokszor még csak az erejüket érezni, de épp az az egy szó hiányzik a versekből, ami a József Attila-i etikai imperatívuszokat olyan emberi-konkrét szuggesztívóval ruhazza fel. Túl általánosak – mondhatnám azt, közhelyesek – ezek a mozdulatok, csak formailag foglalnak el versszervező helyzetet, intellektuális töltésük, tartalmi szervező erejük még hiányzik. Ezért van az, hogy a versnek csak érzelmi íve csúcsosodhat e pontokon, a gnómaképek logikai elrendezettségét már nem tudja mindig szuggeralni, így esetenként éppen a részletek önállósodnak, lépnek ki a versgeszéből – mozaikra összefűzött töredékekre bontva a verset. A cselekmény struktúráját így gyakran a sugallni akart mondandó nem képes még nyomon követni, rendezni, magasabb egységbe fogni.

A hasonló elemek a két költőnél így másfelé mutatnak. József Attila töredékei szinte kiegészülnek kerek verssé, mert konkrét esetlegességeiket is ismerjük. Ratkó verse egésze sokszor töredékek láncának tűnik, mert az általánosított kijelentések nem ágazódnak egy gazdagon árnyalt, sokfelől tetten ért, megfogalmazható konkrét világba. Ratkó már kilépett az önéletrajzból, de még nem lépett be az ember sok összetevőjű,

gazdag motivációjú világába, most mintha épp erre a belépőre készítette volna fel magát.

És még egy, már véglegesnek tűnő, talán legfontosabb szemlélet- és struktúrakülönbség a két költő versszerkesztésében: József Attila tapasztalatokból, tudásból és vágyból szerkesztette versei világát, Ratkó mindig egy kész, adott világot bont fel összetevőire, vizsgálja épületét, keresi vissza a veszélyeit. Ezért hat Ratkó verse végül mindig lezártnak, sőt egy-egy kötete végén maga az egész költői világ kimerítettnek. E mostani kötet is lezárt – de Ratkó az a költő, aki ciklusokban lép, együtt a változó valósággal, mely szinte évente más komponensekre bontható, más szempontok szerint elemezhető.

(1969)

Egy ágyon, egy keményen

Egy ágyon, egy keményen,
szemünkbe hulló fényben,
felvadászó sötétben,
szerelem fényesében,

egy földön, egy herében,
égyre egyforma lábban,
hidegben, nyári légben
egyforma hó a srákban,

torkot fájditó perben
tanúként egymás ellen,
homlokod melegében,
homlokom melegében,

zdrva eleven kőbe,
lélekben összenőve,
fjörnyörű csecsemőnkbe,
viharunk az időre.

Ratkó József

(PORTRÉVÁZLAT)

Nézem a fényképeit: mindenre kapható kamasz-arc, mosolyog, mintha huncut csínnyel éppen készülne rászedni a világot. Van a mosolyában valamiféle gyerekes ártatlanság, hetyke dac, de a mezei vadak menekülő riadtsága is ott ül szája szögletében, homlokán, ha ráncot vet a gondtól. Önéletrajzát őrzi a mosolya, azt a kemény életet, amelyik „kegyetlen írásba” követelődött – prózába – első verskötetének függelékeként, hogy így merevítse szoborrá saját gyermekkorát: „Ha egy mozdulatba akarnám fogni az én eddigi életemet, hát jobban, szemléletesebben nem is tudnám, csak így: Egy magas, sovány gyerek ül egy sámlin a félhomályban, felsőtestével kissé hátrahúzódva, jobb karját kifelé fordított tenyérrel magasan a feje elé emelve.”

Ratkó életének mindössze néhány mozzanatát kell ismerni ahhoz, hogy ez a szoborrá dermedt póz valósággá elevenedjék. Íme szavakba sűrített élete: „1936-ban születtem Budapesten. Apám lakatos, anyám varrónő volt. Iskoláimat Pesterzsébeten, Vámosmikolán, Sándorfalván, Budaörsön, Miskolcon, Parasznyán, Putnokon, Erdőbényén, Hajdúhadházon, Tiszadobon és Nyíregyházán végeztem. Voltam lelenc, gyermekvárosi polgár, eltanácsolt egyetemista. Dolgoztam állami gazdaságban, OTP-nél, borpincészetben, voltam segédmunkás az Építéstudományi Intézetben, tanítottam Csepelen és Berkeszen, újságíró voltam Nyíregyházán, s most Nagykállóban vagyok könyvtáros. Három szép gyermekem van.” Gorkij és József Attila írhattak hasonlót önmagukról. Nem véletlen, hogy éppen József Attilát választotta művészetre, emberségre, a szegények szeretetére nevelő mesteréül Ratkó. Hamar észrevették ezt kritikusai, meg is rótták néhányszor érte; mint az örökséggel rosszul sáfárkodót, utánzással vádolták. Egyedül Kiss Ferenc fedezte fel, első kötetét gondosan elemző írásában, amelyik e Szemle egyik korábbi számában jelent meg, hogy többről van szó Ratkó esetében, mint amit a szokványos tanítvány-mesteri viszony jelent általában a költészetben. Az életforma, a sors hasonlósága, a kegyetlen kivédhetetlenséggel megismétlődő gyermekkor szülték az egymásra hangolt József Attila- és Ratkó-verseket. Ratkó tehetségét éppen az bizonyítja leginkább, hogy a József Attila-i gyermekkor, a szinte mindenben ismétlődő élmények ellenére, már első könyvében felvillant eredetisége, önálló költészetet teremtő ereje. Az azóta megjelent kötetei pedig a legrosszabb indulatú kritikát is le kellett, hogy fegyverezzék.

Harmadik könyvének olvasókhöz vezető útját egyengette Ratkó, amikor a debreceni Napló munkatársának nyilatkozott a költők és a fiatal magyar költészet feladatáról. Szavaival saját költészetének a lényegét is meghatározta:

„A költő, akármire vállalkozik, akármilyen sürgős munkára, nem térhet ki két feladat elvégzése elől: 1. Föl kell mérnie, honnan jön, milyen erőtartalékai vannak, s 2. szembe kell néznie a halállal, hogy ne zavarja a munkában. Első két könyvemben erre tettem kísérletet... Az most már a munkám, hogy elmondjam, hogy megvalósítsam az általam elképzelt bartóki szintézist.”

E vallomás tükrében érdemes csak Ratkó munkásságát vizsgálni, mert így közelíthetők meg legkönnyebben költészetének tartalmi, formai motívumai.

„Föl kell mérnie, honnan jön, milyen erőtartalékai vannak...”

Ratkó nagyon mélyről jött, az árvaságból (*Anyám*), az éhező gyermekek, a lelenként sanyargók közül (*Önéletrajz*). Gazdák ostorai, vasvillái, alkoholista apa kegyetlenkedése (*Apám*), izmok és erkölcsöt edző nehéz munka (*Míg én fát vágtam, Szégyentelenül*) tanították tisztelni, szeretni a szegénységet, a szegényeket, és harcba szállni, harmadik fiúként értük. Városról jött, Budapestről, munkás családból, de sorsa, élete, a véletlen és a szükségszerűség úgy hozták, hogy a faluért, a tanyák szegényeiért, rajtuk keresztül minden szegényért elkötelezte énekét.

Első kötete: *Félelem nélkül*. A cím tudatos töprengés eredménye, mint többi kötetének a címe is. „Háború, embertelenség, törvénytelen halál... félelemre... mindig van oka az embernek. De csak akkor élhet félelem nélkül, ha minden dolgát tisztességgel rendez el.” Első könyvében ezt tette Ratkó is. Életbe lökő, tehetségét kivirágoztató kegyetlen élményeivel számolt le, a gyermekkorával, ugyanakkor felleltározta erőtartalékait, megszólaltatta örökös témáit, melyek újra meg újra visszatérnek későbbi kötetekben: a munka, a szegénység, a szerelem, a béke, a halállal birkózó élet.

Sokfelé tájékozódó, gazdag témájú költőként mutatkozott be Ratkó József. Stílusának, formáinak nyersesége, ötletekben, nyelvi leleményben tobzódó metaforái, különös életének gazdag élményeihez szorosan tapadó versei gyorsan híveket toboroztak az olvasók között. Csak a kritika fanyalgott egy kissé. Ratkó az olvasókkal törődött, a jövővel, a fejlődés lehetőségeivel, a tudatos készülődéssel. Első könyvének félszáz versében, lírai indíttatású *Önéletrajzában* sokat foglalkozik önmagával, de gyermekönmaga és a világ viszonyában mindig megmértetik az embertelenség, s ez már közügy, még akkor is, ha az idegen gazdák „veszett dühe” elkopik az idő öregedésével, ha az éhséget csillapítja is egy tál forró leves. Mint ahogy közügy a béke is, első könyvének még az előbbinél is izgalmasabb témája. A félelem: korélmény. Nem lehet róla eleget beszélni. Ratkó sem győzi elégszer hangsúlyozni. Első kötetének „egérke bajait” pillanatról pillanatra számúzik az egyetemes emberi gondok. Metaforái, szóképei, jelzői önmagukért beszélnek; „a csend üvegét” verő „eszélős öklök”, „roppant rakéták”, „ölni tanuló gépek”, „tenyérről röppenő golyók”, „a fényből lett kés”, „a fegyverre örült kenyér”, „pókarcú torzók”, „tenyésztett fémtestű rovarraj”, „ragadozó, sunyi bolondok”, a „puffadt, szörnyű csend”, a „bombák mérges gombái”... Mind-mind a háborúval kapcsolatosak.

Kibontakozóban lévő lírájában nem az volt a fő érték, hogy fölfedezte a félelem rakfenéit, hanem hogy ezek ellenére is kivirágzott naponta illanó hite:

Költő vagyok – hát tudom én,
hogy hivatásom a remény,
és tudok hinni is – kemény
gyémánt-jövőkben bízom én.

(*Szégyentelenül*)

Ratkó saját bőrén tanulta meg, hogy a „gyémánt-jövő” nem könnyen alakul. Allegorikus versében, a *Paradicsom* címűben ezt is megénekelte: „dolgozni – nem amíg szabad –, / amíg lehet – addig muszáj, / amíg az oktalan halál/föl nem ment, meg nem érkezik – / utolsó pillanatodig!”

Munkával, könnyörtelen igazmondással – az alvó istent becsapva – szándékozott javítani, igazítani a világon (*Isten mellett*).

Az induló Ratkó sokoldalúságának és izmos tehetségének felvillantására elég talán még egyetlen példa az első könyvéből. A *Játék – komolyan* című sorozat három versből áll. Mindhárom vers figyelmet érdemel. Nemcsak tökéletes zeneiségük, gazdag formakincsük, a versek hangulatához igazodó szóképek miatt, hanem azért is, mert ember és táj, ember és természet olyan összefonódásáról, olyan egységről vall itt, amit versben eddig csak a legnagyobbaknak sikerült megvalósítani. Az átlényegült, emberi tulajdonságokkal felruházott természet szelíd öleléssel veszi körül a költőt, miközben maga is cselekvő lényként él a tájban. A felszín nyugalma finom szálú remegés szövi át, anélkül, hogy az eredetileg szándékolt hangulatot megzavarná. A kristályosodás előtti állapot lehet ilyen különös nyugalma, amikor a legkisebb rendellenesség – akár egy porszem is – torz formákat szülhet.

A lélek rejtetten zakatoló, félelemmel vegyes állapota felhívássá, figyelmeztetéssé fokozza a versek mondanivalóját. Tehetségről tanúskodnak ezek a költemények, és sokat ígérnek. Azt a világgal megbékélt szelídebb hangot is, amellyel zaklatott *Önéletrajzát* lezárta. Megküzdött a félelemmel, kialakította félelem nélküli költői magatartását: „Most már befejezem ezt a kegyetlen írást, mert megnyugodott bennem a gyermek. Igazság adatott mindenknek... Igazság adatott a gyermeknek, aki immár felállhat a sámliról, leeresztheti védelmül felemelt jobb kezét, kiléphet, ki is lép a félhomályból, emberről emberré nőhet, mint bárki közülünk.”

„...szembe kell néznie a halállal, hogy ne zavarja a munkában. . .”

Híveinek és ellenségeinek egyként meglepetést okozott Ratkó második kötete, melynek címe újra hiányt idéz: *Fegyvertelenül*. Kritikusai élményanyagának kiapadásával, témakörének beszűkülésével vádolták szóban vagy írásban. Hozzásegítette őket mindehhez a költő gyakori önkritikus megnyilatkozása, örökös elégedetlensége. Önmagával elégedetlen Ratkó, a kimunkált értékekkel, az élményből fakadó verssel. Ehhez joga van. Ez hajtja, serkenti alkotásra, újabb birkózásra, ez adja a teremtés kínját, amellyel a tehetségesek mindig gyakrabban birkóztak, mint örömeivel. Mindezek ellenére előrelépés a *Fegyvertelenül* című kötet Ratkó költészetében. Az első kötet nyersen áradó lírai anyaga lassúbb hömpölygéssé szelídült, de mélyült is ezáltal. Egyetemesebbé vált mondanivalója, komolyodott költői tartása, gazdagodott a kimondott szó

fedezete, nőtt a költő emberi, művészi felelőssége, és itt villant meg először a tudatos filozófiai szintézisre való törekvés igénye is. Egyébként igaza volt a kritikának, amikor zavartan tévovázott a könyv előtt. Egy tudatosan tervező költő közbeeső kötetéről volt szó, a mindent megmutatni akaró első könyv nagyot ölelése, és a bartóki szintézis megteremtésének tudatos igénye között. Nem mintha ez a közbeeső állapot nem hozott volna kézzelfogható eredményt, de éppen a kötet célja: a halállal megbirkózni –, olyan verseket eredményezett, amelyekre nem lehet odafigyelni anélkül, hogy Ady, Illyés Gyula hasonló témájú verseivel össze ne vesse őket az olvasó. Persze a versek így is kiállták a próbát. Újszerű halálversekkel jelentkezett Ratkó. Nem a haláltól, nem az elmúlástól fél ő: „A haláltól nem félek én; / győzöm okkal és értelemmel” (*Emberi halál*).

A fegyverek kínos hatalmát rettegi, a golyó osztotta halált. Békés emberi élet és halál után kiált. Infarktus, rák, gyomorfekély, ezernyi más nyavalya, bármiféle „morbus, humánus”, csak ne bomba, ne golyó! „De jó lenne, ha emberi/módon halnék meg egyszer.” (*Emberi halál*) Az értelmetlen halál lehetősége szorongással, nyugtalansággal tölti el. F fiatal, mindössze harminckét éves, második könyvének útrabocsátásakor, de alig van verse: amelyekben a halál víziója ne garázdálkodnék. A címeiket felsorolni is sok lenne. A legjelentősebbek: *A halálig, Bújócska, Nyolc mondat a felelősségről, Napló a lélek napjairól, Történelem, Éjszaka, Emberi halál* stb. . .

A legnagyobb ebben a kötetben az, hogy írójának mégis van hite, ereje bízni a jóban. Keserves kínlódások, örökös szorongások közt észre tudja venni a vigaszt, derűt nyújtó dolgokat, apróságokat... egy jegenyét, akácot, az út mentén a tócsát, a természet változásait: *Ősz, Tanulmány, Hajnal, Cinke, Béke, Legenda* stb. . .

Miközben így feleselnek egymással a félelem és a szépség, a halál és az élet versei, Ratkó könyvében kivirágzik egy „fertőzetlenül realista”, móríci indíttatású líra, amelyik szociográfiai hitelében, szegényeket becsülő, szerető indulatában, szegény-pártoló szemléletével rokon a szatmári tájak indította móríci próza világával. Természetes könnyedséggel, erőltettség nélkül szól parasztokról, munkásokról, Vietnamból, családjáról, szerelméről, a fűről, a fáról, tócsáról, apró és nagy dolgokról, mert a „... mindenért felelős vagyok...” költői szenvedély fűti. A szorongások, a félelem ellenére is vállalja az életet, az embereket, a kiút keresését, a munkát, – / Mindenestre én még dolgozom.../ mint a hit és a remény végső forrását (*Ma*).

A József Attila-i örökség mellé második kötetében fedezte föl a népköltészetben rejlő erőt. Magára vállalta a sors adta „harmadik királyfi” szerepét (*Harmadik*), így indult a „havat köpködő, fagyot fúvó sárkánnyal” viadalra (*Igyekvő*).

A népiesség Ratkónál nem külsődleges eszköz, nem bélyeg a költészetén, hanem lényegretörő szándék, az azonosulás, a közösségvállalás megnyilvánulása. Függetleníteni is tudja magát a népmesék világától, meg is tagadja azokat a csodás motívumokat, ahol álomvilágba ringató hősök végzik el az ember helyett a tennivalókat. Megfordítja a dolgok rendjét, a nehézségeken győzni vágyó embert ruhazza fel népmesei hittel és erővel, így állítja a dolgok sűrűjébe, hogy küzdje ki a maga igazát (*Keserű torkú ének*).

Második könyvével kapcsolatban még egy lényeges motívumra fel kell hívnunk az olvasó figyelmét. Legfiatalabb líránkban páratlan dologra vállalkozott Ratkó. Hosszú-hosszú idő után első, aki mert Ady-tól tanulni. Úgy építette be költészetébe Ady örökségét, hogy általa jelentős mértékben gazdagodott lírája. Nemcsak a 32 éves költő leggyakoribb képzettársítására, a halál-probléma merészen korai megéneklésére kell

gondolnunk, és elsősorban nem is erre, hanem olyan merész formai vállalkozásra, mint a *Keserű* című vers:

Éveim megépeülnek,
örömmel nem szépülnek,
tornyukra varjak ülnek,
szárnyuk fekete lángot
vet, ha repülnek.

A híressé vált Ady-rímek (ülnek) csengenek itt újólag, megtoldva azzal a merészséggel, hogy folytonosságukat a vers szempontjából fontossá vált metaforával, rímtelen metaforával (szárnyuk fekete lángot vet) törte meg a költő. Aligha kell bizonyítani, hogy itt minőségileg új jelenségnek vagyunk tanúi. Új, eredeti mondanivaló öltözött régi formába. A visszafogott költői panasz lassú, zenei áradásának vagyunk szem- és fültanúi, egy miniatűr remeknek.

Persze vétség lenne eltúlozni akár a népköltészet, akár Ady hatását. Ratkó költészetét a valóság, a megélt élmények teszik naggyá, igazzá. A „rúgott homlokú félénk szegények” küldték, „hogy poklokot járjon... igazat tegyen”. Értük énekel:

Káromkodások,
vasgyúró kalapácsok,
szerszámszívű és földszívű
szántóvetők, kovácsok
között nőttem fel, végül is avégre,
hogy szép szót helyettük találjak
a kőre,
a tücsökre,
az égre.

(*Kis ars poetica*)

„A valóság, a lelkiismeret s az igazság” hajtja, ezek tüzelik harcra. Az éneket már nem adja az egyetemesség igényén alul. A szintézis-teremtő indulat kényszeríti napvilágra kötetének problémákban leggazdagabb versét, az *Éjszaka* című költeményt. Az idő törvényeit kutatja és az anyagi világot faggatja ebben a versben. Az anyag, az ember és az idő viszonyát fogalmazza költői eszközökkel. A mindenséget, „a dermedő, szigorú szabályú világot” térképezi fel. Könnyörtelen fegyelemmel csatázik az érzéketlen valósággal, az anyaggal. A magányos költő és a magányos világegyetem az időmérlegén kerül először egymással szembe. Kontaktust teremt Ratkó az én és az anyag között. Birkózásuk közben ridegsége ellenére is „barátjává” fogadja az univerzumot. Olyan ellenségé, melynek értelmet csak a kölcsönös lét ad. Gyürkőzés közben azonban az anyag fölé kerekedik. A végtelen nyugalma, időtlen anyag fölött a véges életű, félelemtől riadozó ember győzedelmeskedik. Ez a győzelem több mint az objektum és az én megbékélése, több az ésszel megértett Örök ellentmondás elfogadásánál. Az ellentmondást az anyagnál „lélekkel magasabb” ember diadal-éneke oldja fel, amit a költő, az ember zeng az anyag és az idő teteme fölött:

Halálra ítelt engem az idő,
de az életet mégis vállalom.
S ezért vagyok különb a kőnél.
Lélekkel magasabb
az ércekbe gyúrt örök erőnél,
a forró földnél,
amely majd magába fogad.
Az ember nagy, nem az anyag. –

Ez a mindenek ellenére győzedelmeskedő optimizmus, a világegyetemet is maga mögé utasító emberi nagyságba vetett hit Ratkó József költészetének az éltető eleme. Ez segíti a halál legyőzésében is. A mindenre képes emberi méltóság ül trónt lírájában a világ fölött. A megtalált, a vívódva-töprengve kiküzdött emberi méltóság fokozza a költő felelősségérzetét (*Nyolc mondat a felelősségről*), s megnövekedett méltósága arra készíti, hogy végleg szakítson az első kötetében fellelhető szegénylegényi attitűddel, a csakazértis vakmerőséggel.

Legyen okos az ember – harcra
csak igazira bátor!

Ez a lehiggadtság, a bölcs nyugalom érződik nyelvén, stílusán is. Egyszerűsége, közérthetősége, ezzel párhuzamosan tömörségre törekszik. Gazdag szóképekben Ratkó költői nyelve, a jelzőktől sem fél, de gondosan megkeresi mindig a legmegfelelőbbet, a mondanivalóhoz és a vers hangulatához igazodót. Az impresszionista beütések ellenére, stílusára a realista látásmód a jellemző, a feszes, tömör fogalmazás, amit alárendel a józan ítéletalkotásnak, még akkor is, amikor találó iróniával szól valamiről.

Második kötetéről szólva, nem hagyhatjuk figyelmen kívül szerelmi líráját. Újfajta szerelmi érzést szólaltat meg Ratkó. A hétköznapi szerelmét. A történelem olykor-olykor összesűrvedő csomópontjai, a kiélezett társadalmi helyzetek másfajta érzéseket csaltak elő a nagy elődök költészetében. Ratkó a munkával terhes, aprócska bajokkal megtűzdelt hétköznapi ellen hívja segítségül a hitvesi szerelmet. A családért önmagát áldozó anyát, férje gondjaiban osztozó feleséget, a lankadó hitet tápláló hitvest állítja szerelmes verseinek a középpontjába (*Szerelem, Csillagaim, Fölfogja hulló*). Segítségül hívja a szerelmet a halál, az elmúlás ellen is: „...nekem a szerelem merész, / halálig tartó összeesküvés, / gyönyörű, páros lázadás / a zsarnok elmúlás / ellen; örök harc, konspiráció...” – éneklé az *Éjszaka* című versében.

Miután leszámolt gyermekkorával, felmérte lehetőségeit, s a halállal is megküzdött, új, nagy feladatot vállalt magára. Költőhöz méltót:

„Az mostmár a munkám, hogy elmondjam, hogy megvalósítsam az általam képzelt bartóki szintézist.”

Hogy ezen a bartóki szintézisen mit ért Ratkó, az a harmadik könyvében, az *Egy kenyéren* címűben körvonalazódik először. Merész vállalkozás – és aki bátorodik ilyenre adni a fejét, megérdemli, hogy odafigyeljünk rá. Ratkó megérdemli, mert a leg-

újabb könyvében körvonalazott szintézis-igény összetevői olyan távlatokat villantanak fel költészetében, amelyet a fiatal magyar költészetben a három-négy kötetesek közül alig-alig tapasztaltunk valakinél. Szintézist teremteni, a bartóki példát követni a magyar költészetben, ahol olyan világirodalmi nagyságok diktálják a mércét, mint Illyés Gyula, Weöres Sándor, Juhász Ferenc, Nagy László, Benjámín László, Pilinszky János, nem könnyű. Bartók génuszának a nyomába lépni nem könnyű. A mérce önmagában szédít. A szándék megvalósításához ösztönös tehetségre és költői tudatosságra; önfegyelemre, a társadalmi célok és egyéni sorsok ismeretének olyan magasfokú koncentrációjára; olyan lankadatlan szorgalomra – és mindenekelőtt olyan szigorú elkötelezettségre; a nemzet, a haza, a társadalom és az egyes emberek életének-sorsának olyan mély és őszinte vállalására van szükség mindehhez, amelyet Ratkó új kötetében, az *Egy kenyéren* címűben fedez fel a verskedvelő.

A cím önmagában is sokat mond: Egy kenyéren. Sokan ismerik még nálunk az „egy kenyéren élni” népi szólás tartalmát. Ratkó metafora értékűvé, szóképpé emelte ezt a kifejezést úgy, hogy – főhajtást érdemlő költői leleménnyel – megfosztotta sajnálató értelmétől a hozzátapadó rossz íztől, és kibővítette jelentés-határait. Ezáltal alkalmassá tette költői hitvallásának magába sűrítésére.

Nemcsak a vele „egy ágyon, egy kenyéren” élő hitvesére vonatkoztatja a szóképmögöttes tartalmát, hanem minden szegényembert magához ölelt kötetének címevel, hogy pontosabbak legyünk: „egy kenyéren élő” sorstársává szegődött minden szegénynek. Kötetnyitó verse is ezt hangsúlyozza:

Állig szerszámban hadakoznak
csillagtalan, vékony szegények.
Értük halálig elszegődöm
énekes, minden cselédnek.

Farkast, veszett varjút ijesztenek. –
S ha végül gondjaik kirágnak,
szikkadt földjükbe hull él testem,
jutok majd bogárnak, virágnak.

(*Jutok majd*)

A közösséget-vállalás hangjai ezek. Egy kenyéren élni valakikkel, és minden cselédnek elszegődni ugyanazokhoz, fölosztani magát közöttük, a legtöbb, amit költő tehet. Szolgálni a szegényeket és verekedni értük, ugyanakkor meggyőzően elhítni velük, hogy a szegények erkölce egyedül igaz (*Szegénység, maradj még velünk*) – ez Ratkó költészetének lényege. Úgyannyira ez, hogy korábbi verseinek egyes szám első személyű hangszerelését mostanra felváltotta a többes szám első személy használata. Ha véletlenül előfordul az első személyű igealak egyes számban, vagy az „én” személyes névmás: „... azt gondoltam...”, azonnal többes szám első személyűvé oldja, a tettét, a cselekvést már közösségben vállalja: „...kellene fegyver nekünk is, ... Fegyvereket ölnénk vele...” Ez a szigorú kötődés, a megtalált közösség óvja meg a költőt magánytól, még akkor is, ha emberi magányát (*Éjszaka*, 1970) nem képes száműzni. A közös sorsot vállalva lett Ratkó ízig-veéig mai költő. Bonyolult életünk legsúlyosabb gondoljait foglal-

koztatják még akkor is, amikor visszafelé úzi az időben jelenünket zaklatottan vallató indulata.

Haza, nemzet, történelem, szocializmus, magába ölelő, emberséget edző és fölnevelő szegénység, a munkás hétköznapi gondjaival megbirkózó, az idő szoktató és egymástól eltaszító viharait összehúzó, egymásért izgulva megélő szerelem, az élet végzetes próba elé állító halál, egyformán témája Ratkó harmadik kötetének. Tudom, hogy elégedetlen mostani könyvének teljesítményével, mint ahogy a korábbiakéval sem volt megelégedve, de az *Egy kenyéren* című kötetben lépten-nyomon találkozunk a bartóki szintézis magasfokú igényével, számos esetben az igény megvalósulásával is.

A tudatos szerkesztés, a szigorú önkontroll, az igényes válogatás más-más lényegét ad Ratkó minden könyvének, mégis érdemes a vissza-visszatérő témákon, motívumokon lemérni költészetének fejlődését, kiteljesedését. Örökös gondja a béke, de kezdetben csak a béke utáni vágyakozás, a háborútól való félelem (*Naplórészlet, Félelem, Míg én fát vágtam*) szólalt meg költeményeiben, később már az intés, a figyelmeztetés hangjai csendültek: *Történelem* (1968), *Béke, Emberi halál*. A fejlődés érzékeltetésére mostani kötetéből néhány sort idézünk:

Most azt gondoltam, kellene
fegyver nekünk is, szelídeknek.
Fegyvereket ölnék vele...

(*Fegyvertelenül*)

Követhetnénk ezt a fejlődési vonalat költészetének mindenik témakörében, de nemcsak a magasabb fokon megvalósuló téma-variációkat fedezhetjük fel a három könyvben őrzött másfélszáznyi versben, hanem a versről versre, kötetről kötetre mélyülő, tárgyaló horizontú költői szemléletet is. Már gyermek- és ifjúkorának megélt tapasztalatait világgá mondó konkrétabb, az élményekhez szorosabban tapadó verseiben is a kétkezi munkásokkal vállalt testvériséget. Az *Ének aratáskor, Munka, Ha a szerszámot, Szégyentelenül* című versek forrongó valóságanyaga sarjasztotta második kötetének *Kis ars poetica* és *Harmadik* című verseit, melyektől már csak egy lépés, előre kiszámítható lépés volt az „egy kenyéren” motívum megszólaltatása, a *Jutok majd* című újabb, az előbbi hitvallást egyetemesebbé fogalmazó, magasabb szinten megvalósító ars poetica.

A szintézis-teremtés vágya kényszerítette Ratkót legújabb kötetében a történelemmel szembenézni. József Attila, Illyés Gyula történelemszemléletét, Bartók internacionalizmusát tette magáévá, és most a tanyákon élő parasztok arcának barázdáiból, a sírok megkopott fejfáiról, ezer éves jelekből, a kalandozások idejétől máig érő sóhajokból és vágyakból, szerszámoktól kérgesedő tenyerekből, a szegénységben megéledt becsületből olvassa a történelmet, népének krónikáját. A *Jelek, Magyarok, Hazám, Történelem* című versek igazabb és emberibb múltat hoznak olvasóközönségbe minden históriás irománynál, krónikás könyvnél. Ezer év kínzásaihoz, halált, veszteséget, bukást idéző történelmi múltunkhoz felfedezte legújabb könyvében a szabolcsi táj lírát sarjasztó hangulatát, emberi gondjait is: *Tanya, Tanyák, Kidobott a város*. Mint jó műszer, jelzi, rögzíti korunk jellemzőit is:

A forradalmak
kora elmúlt, mint ez a nyár is.
Dolgozni kell. Épülne végre
csillaghomlokú katedrális.

– írja a *Kidobott a város* című versében, míg az *Éjszaka* címűben „melegebb fényű, romlatlan csillagokért” énekel.

Tovább boncolgathatnánk témáit, elemezhetnénk sorjában verseit, mindig csak arról győződne meg, hogy eddigi munkásságának színe-javát, szintézisét foglalta össze az *Egy kenyéren* című kötetben. Megtanulta mostanra, hogyan kell az élményekben bővelkedő életből egyetemes mondanivalójú lírát kicsikarni. A tehetségen túl az örökös készenléti állapot is kellett ahhoz, hogy mostanra így énekelhessen:

Én nemsokára meghalok,
s kialakul végleges arcom.
Szigorú arc lesz – szeressétek.
Néha majd rátok is hasonlít.

(*Amíg a szív ki nem csap*)

Ennek a szigorú arcnak mostanra kialakult vonásai: a megalkuvás nélküli következetesség, a rosszat ostromló könyörtelenség, a halállal emberi módon birkózó barátság, szegény emberi pártosság, szelíd emberség, az önmagával szemben örökösen fokozódó szigor. Érdemes odafigyelni erre a szigorú arcra, érdemes tőle megtanulni, hogyan építi be költészetébe a magyar kultúra legértékesebb rétegeit. Arról pedig külön tanulmányt kellene írni, hogyan tisztult meg, egyszerűsödött le nyelve, stílusa, hogyan igazodott fokozatosan a népi nyelv ízéhez, fegyelméhez, tömörségéhez. Bartók példájára vette végleg birtokba Ratkó a népi kultúrát, amelyet kezdetől a szintézis-teremtés igényével közelített meg. Önmagától kínálkozó bizonyíték erre harmadik kötetét záró verse, *Az ének megmarad* című:

Metaforával indítja a költeményt: „Hanglemez ez a Föld...”, aztán lendülnek, sodródnak a sorok a hangutánzó és hangulatot termő szavak dallamán, az előrevivő, megakasztó apróbb belső ellentétek során át az első döbbenetes ellentétig, amire elgondolkoztató díszharmónia a válasz:

„...gyanútlanul és kíváncsian
dalolni kezd a gyermek:
golya golya gilice mitől véres a lábad...”

Innentől a háború képei veszik birtokba a költeményt. Erőteljes szóképek idézik a borzalmakat, hogy az újabb ártatlan gyermekdal „selypegve” kivirágozzék:

„...bujj bujj zöld ág zöld levelecske...”, de az „aranykapu” helyett a halál kapuja nyílik. A föld népei vonulnak a kapun át, ráénekelni a „nagy lemezre” a háború siratóénekét. Az utolsó sorokban végső elkeseredés, kétségbeesett könyörgés csendül, amit csak a remény tesz elviselhetővé:

Bujkálva az idő tárnáiban
az ének megmarad, mert elpusztíthatatlan.
Bomba ha hozzáérne, tettei
magát halottnak, belesimul a földbe.
Hanglemez ez a Föld. Ráénekelek én is.

Az utolsó sorokban kivirágzó kevéske remény teszi elszánttá, csakazértis küzdővé a költőt. Valóságnak kevés, de reménynek elegendő a költői munkához, hogy éltesse Ratkót, és hogy biztatást adjon vele az őt megkedvelő versolvasóknak, mert eddig is ráénekelte már a „hanglemezre” számos olyan verset, melyre odafigyelni nemcsak érdemes, de szükséges is mindenkinek, aki még nem vesztette el hitét a költészet hatalmában.

(1970)

Mire vintasz?

*Mire vintasz, ember,
irradtság-szagú virág?
Az öröm körülölel,
után a bánat kirdg.*

*A halál mellére hullsz.
Temyered őri level,
pörgeti, fölkapja és a
Nap felé viszi a szél.*

Életérdekű halottsiratók

RATKÓ JÓZSEF: TÖRVÉNYTELEN HALOTTAIM

A halottak sérthetetlenek. Ha ártatlanul éltek, ha hősök- vagy áldozatokként pusztultak el, legyőzhetetlenek is. A szellem fórumain hívatlanul is jelen vannak, velük nem packázhat szerkesztő, csoportindulat, rágalom rajtuk nem fog már. Némán is megszégyeníthetik a hitványságot, a védtelen utódot fedezettel látják el, hozzáhajolnak a bajban. A méltó utódhoz. A tőlük örökölt hatalom természetesen csak virtuális, de a szövetség valóságos, ha az örökös az utódlás jogát igazolni tudja.

Az aspiráns persze mindig több, mint az igazolható rokon, de hogy kötetnyi vers forrásává lehessen valamely vállalás, ahhoz a sorsba gyökerező bensőséges azonosulás kívántatik. S túl ezen valami heveny és friss indíttatás is. Talán gyakori temetéseink eszméltethették a messzi kisvárosból ilyenkor hozzánk érkező költőt arra, hogy mennyien is vagyunk, azaz lehetnénk együtt, ha lehetnénk. A magány tehát? Én inkább árvaságnak mondanám, mert az árvaság nyílt állapot és kényszerű. Az árvák a testvériség született partizánjai. Álmukban seregük őrtüzeit látják. Ratkó is sereget verbuvál ezekkel a halottsiratókkal a közösségért való felelősség, az emberség és az áldozatosság tépett zászlói alá. S mert tudja, hogy az élők felől nem nagy a tolongás, ő tüntetve mutatja fel a halottakhoz fűződő rokonság legsúlyosabb tartalmait, azt, hogy ő az örökség lényegét akarja és tudja vállalni, s ennek feltámasztására nagyon is rá vagyunk utalva.

Kötetének alapszava a *hűség*, s tehetségét arra összpontosítja, hogy ez a szövetségalkotás egyszersmind művészi meglepetés is legyen. Kötetének mottója, mely a halottak elsiratásának jogát védi, könnyen félrevezethet, mert Ratkó nem sirat, hanem mozgósít. S ezt gyászában is a lehetőségeket fürkésző képzelet találékonyságával teszi.

Már előző (a harmadik) kötetében is feltűnt, hogy a katonatemetők, a krematóriumok halottjai, testvéröccse, önmaga, Dózsa és Kossuth halála eddig nem ismert gyökérezeten át kényszerítik és képesítik őt az áldozatos életre: tartják a földet, „hogy aki él, bátrabban élhessen ezen a reszkető világon”. Új kötetének nyitó verse, az Illyés Gyulának ajánlott *Mégiscsak ők*, ezt a költői gondolatot bontja tovább olyan paradoxonok élein, olyan keserű képekben, melyek halottainkról szólva is a mi gyöngeségeinkre eszméltetnek.

Mégiscsak ők tartják a földet,
drága halottaink.
Csont törik, izom kékül, foszlik
rajtuk a hús, az ing.

Szép szemük behorpad, pedig
vannak már annyian,
mint az égen a csillag, annyi
szülém, lányom, fiam.

Közöttük küszködik, feszül
elsőhalott anyám.
Tapossuk ágyékát, gerincét,
járunk a derekán.

Ház épül rájuk; tartanak
falat, falut, hazát.
S jövőnk ha van, ők cipelik
még ezer éven át.

Mert mindent elbírnak, hiszen
mi vagyunk a teher.
Vagyunk mi olyan gyöngék, árvák –,
minket is vinni kell.

Halandó – egyenrangú velük
csak az lehet, aki
oly kemény, legalább magát
meg tudja tartani.

A beállítás, melyben a mi könnyűségünk elődeink teherbírása felől, a mi felelős-
ségünk elődeink gyötrelmes helytállása felől s egymással okszerű kapcsolatban rajzo-
lódik ki, annyira eredeti és mai, a konzekvencia annyira a felsebzett érzékek animális
élményeiből fejlődik, hogy a „régiság”-re apelláló fennkölt buzdításokkal már sem-
mi rokonságot nem tart. Az önbizalom törekenyebb itt, a veszélyérzés földközeli, a
szerkezet azonban a viszonylatok képtelen megfordításával, a halottak történelmi
arányú aktivitásával, majd a jelentés, a konzekvencia direkt közlésével minden rész-
letnek kihívó, talányos feszültséget biztosít, egészében pedig a döbbenettől a magatar-
tásparancsig a „mégiscsak” bizonyítását fokról fokra haladva, új és új vonatkozásokat
létesítve valósítja meg. Bonyolultan s mégis természetesen. Mikor a tetőpontra ér, ahol
a magatartástörvényt megfogalmazza, s már-már retorikába billen, a szigorú helyzet-
tudat józanságra kényszerítve óvja meg a hitelességet. S ezzel a versen végigvonul
alapviszony – a halottak és élők közötti – az utolsó sorban is kifejezésre jut. Ha előbb
nem vettük volna észre, itt, a „legalább” határozószóban megrezzenő (megránduló?)
fájdalom láttán mindenki észreveheti, hogy ez a „prédikáló” vers milyen finom és re-
megő íven feszíti ki a helytállás transzparensét.

S ez a példa nem elszigetelt. Az *Öregek* ámulásra készítő életteljessége is a föl-
det aláfekve szerelő öregek gyönyörű szorgalmának eredménye: ebből az alapötletből
bomlik ki („Szerelik aláfekve a földet”), s ez az ihlettípus voltaképpen ilyenkor van
elemében, mikor az élet, a közösség cselekvő, megtartó erőiként idézheti meg a halot-
takat. Jellemző, hogy a nagy igényű címadó vers, a *Törvénytelen halottaim* is ott igazán
erőtéljes, ahol a mai világot népesíti be halottaival a költő:

Szemük: órhalom. Bogár áll rajta most.
Gerincük gyalogút Budáig.

Virágok bársony-agyában,
a csalánok idegeiben,
napozó napraforgók arcára rajzolódva,
emlékezetében a rögnék,
a földönfutó kőnek,
a szél tömérdek tornyába befalazva,
húsomba és szívembe befalazva –
meglaknak mindent. Átsejlenek
a bokrok röntgenképein.

De ahol siratja őket, ahol perel értük, bizony zihálva kapkod, hogy a nekrológuszó-
lamokból kivergődjön. Vannak ugyan ennek a siratásnak megrázó sorai is. „Kikapart
méhek az odúk, / lakatlan kismama-hasak” – írja a *Halott halottaimban*, de ez a súlyos
nemzeti gond is akkor válik képteremtő erővé, mikor a költő állandóbb és mélyebb
ösztöne: a melegebb közösség utáni vágy vele összeforrtan pöröl, s nevezi meg ellenté-
tét: az álcázott elidegenedést:

Tündöklük ez a tél, szívemet megérinti,
hóhártyás talppal megtapossa,
pompázik, kényeskedve sétál.
Pávaskodó, halálos évszak,
bögyében a holtak kihülnek.
Az ég derengő inkubátor,
feltöltve füsttel, stronciummal.

Ratkó siratóiban tehát éppen nem az elsiratás programja, hanem a részletekben
megfészkelő gyöngédség, az életbe avatkozás látványa s a történelem felé nyilalló uta-
lások az értékesek. Ez a halottakat törvényesítő kötet tehát sem jellegében, sem színvo-
nalban nem egységes, s ez most inkább szerencse, mint baj. Szerencse, hogy a kapcsol-
atteremtő érzékenység s a hazádságra is képes képfantázia a Dévavár-jelkép, vagyis a
Kömíves Kelemenné-misszió erős vonzásában is rugalmas tud maradni. Az egyirányú
fekete stilizáció pórázát a tehetség semmilyen okon nem tűri, s ezzel ügyei is csak nyer-
nek. A nagypénteki siratót húsvéti zsoltárhoz igazított szájjal éneklő Ratkó, a halálról
most is az étellel cinkos szegénylegény akcentusával beszél.

Ez az akcentus néha alig több egy-egy szellemes ötletnél. *Bot nélkül* című versében
például, mikor a temetőt s a halált „örökbe fogadott ellenfelem”-nek nevezi, a halál-

tudatnak oly nagy szerepet tulajdonító filozófiákat is felülmúló sejtelmeket ébreszt. Mikor azt írja: „Magam megyek, írmagja önmagamnak” (Tudniillik a halál elé. K. F.), egy kiveszőben levő magatartás képviselőjének szomorú pátoszáat: a képtelenséggel határos magára utaltságot tudja a küzdelem sorsdöntő voltát is magába foglaló képletbe sűríteni. De ami közben van: „öltözöm talpig fénybe...”; „arcomra veretek mosolyt” és a többi – arról jobb nem beszélni. S nem is fontos, mert a szomszédságukból átmenő szép sorok és kimunkált versek nálunknál szigorúbban intézhetik el a megrovást. Szinte hallom is, hogy a *Csak én* első három sora milyen ingerült szemrehányást tesz a negyediknek, amiért a stafétabottal épp a cél előtt hever a porba:

Nem tudom az istent bemérni,
nem ad jelet.
Csak én sugározok. A csillagok
üresen fénylenek.

Az utolsó mondat egy gyöngébb költő bőbeszédű versében (mennyi van ilyen!) jól „elmenne”, itt azonban szikrázóbb, eredetibb, magvasabb záradékra lenne szükség. Még fájdalmasabb a teljesebb befejezés hiánya, ahol súlyosabb anyagból fokról fokra növeli fel a verset, mint például a *Majd hazajönnék* esetében.

Tudom, nem könnyű a dolga, mert kapcsolatát az olvasóval mindenütt őrzi, közérdekű gondokról beszél, merész megoldásaiban is világosan, tehát ellenőrizhető. Túlságosan erős a nagy mesterek vonzása is, hiszen ügyeik közösek, rokonságuk szoros. Bizony, meg kell itt feszülni a tehetségnek, ha hibátlan és minden ízében eredeti verset akar írni. Ratkó új kötete küzdelem ezért a célért. Rá vall, hogy egy közösségi természetű ihletet, az elődöket erőforrássá avató szándékot szervezi kötetbetöltő vállalkozássá. A halottakat „örökbefogadó”, törvényesítő aktusok folyamattá állnak össze, egy szellemi szövetség drámájává. A véletlen kegyeinek kiszolgáltatott alkotókedv fölzaklató erőterbe került így, s ebben új tulajdonságaikat fedhetik fel a jelenségek is.

Nem kétséges, Ratkó érzi, hogy gazdag érre lelt, de olyan hévvel állt neki a fejtésnek, hogy alkotó szigorát, hajlamát a játékos mívességre nem tudja elég hatékonyan érvényesíteni. Pedig biztos, hogy nem a bőség az ő ereje. Akkor ír jó verset, ha balladás mondandóit medáliás fénytörésben és aforisztikus szerkezetben tudja közölni.

(1976)

Halottak törvénye

RATKÓ JÓZSEF: *TÖRVÉNYTELEN HALOTTAIM*

Ratkó József negyedik verseskönyve, a *Törvénytelen halottaim* az élet dicsérete, az élet propagandája, az élet visszajáról – a halál oldaláról. Halottakról szól – az élőknek. Azoknak, akik a halottak életét folytatják, s majd továbbadják utódaiknak.

Biológiai alaptörvény: a halál – életjelenség. A halál nem rossz, mert az élet visszaigazolása. Rossz az erőszakos halál, a korai halál, az öngyilkosok halála, a születés előtti, nélküli halál: a törvénytelen halál.

Álljunk meg ennél a szónál. Ratkó József egyik nagy költői leleménye: a halálról a születés fogalmához kapcsolódó nyelvi fordulatokkal beszél. A múltban (és itt-ott még ma is) megbélyegzőként hangzó „törvénytelen gyerek” kifejezést fordítja át a törvénytelen eszközökkel elpusztított életekre, amikor „törvénytelen halottakat”, „zabihalottakat”, „holtak között lelenceket” említ. A „koraszülöttek” analógiájára „korahalottakat” ír, a gyerekeit szándékosan elvetelni kényszerülő anyára ezt mondja: „most hoz halálra titeket.” (Hozzá kell-e tennem, hogy erről nem mindig tehet az asszonyi önzés, mert oka lehet a lakásínség, a férfiönzés is, meg még sok minden?) A „kitagadott gyermek” mintájára alkotta az „időből kitagadott korahalottak” kifejezését. Másutt az „elsőszülött gyermek” megfelelőjeként beszél „elsőhalott anyámról”. Azt, hogy a magyar szocialista forradalom nemcsak a polgári társadalom, hanem a visszamaradott falu feudális örökségeivel is birkózik, a „koraszülött forradalmunk” szó szerkezettel jelzi. A síríg tartó hűség fogalmát – „holtomiglan, holtodiglan” – így viszi át egy közép-európai testvérnép fiával kötött eszmebarátságára: „Hazámiglan, hazádiglan”; a „szeretteimből” „megöletteim” lesznek versében, de a szerelem, az igazi, őnála „elvenszülő”.

Mindez nemcsak ötletes és merész játék a fogalmakkal, hanem egyszersmind világszemlélet és történelmi tudatforma. A magyar história nemzedékeinek – igen – megélevenítése. Mintha országunk, hazánk talaja mélyebb rétegeiben volna egy föld alatti Magyarország is, mely együtt él, együtt lélegzik a miénkkel, mintha együtt haladna velünk az időben.

Életet táplál, a falun életnek nevezett búzát növeli, utódait neveli a földmélyi emberek nyughatatlan birodalma. Nem mondja ki közvetlen szóval, de több versében is utal az életfára, a magyar és számos más nép kulturális hagyatékának erre az ősi jelképére. Az életfa gyökerét halottak táplálják, s mint a mélyvilág nedveitől lombosodó faóriás, az új nemzedék is régi elődeinek életét folytatja öntudatlanul. A költő ezt az öntudatlanságot akarja közösségi, történelmi öntudatra változtatni.

Klasszikusaink híres verseire sokan írnak tetszetős, kényelmes variációkat, parafázisokat. Idézzük őket nyakra-főre, mintha ez elég lenne a saját költészetük hitele-

sítéséhez. Ratkó azok közül való, akik egész gondolkodásmódjukkal, egész költői világukkal elhíhetővé teszik, hogy igenis folytatói Vörösmarty, Petőfi, Ady, József Attila, vagy akár a sárrétudvari Nagy Imre költői harcainak. Petőfi mondta a *Nemzeti dal*ban: „Kik szabadon éltek-haltak, / Szolga földben nem nyughatnak.” Kell nekik az utódok szabadsága; követelik, ezért nem nyughatnak; nem nyughatunk tőlük. Más jelentett a „szolga föld” 1848 hajnalán, s más jelent ma. De szolgálalkúság, meghunyaszkodás, meg ami nélkülük nincsen: kivagyiság, törtetés – ma is tapasztalható mindenfelé az országban, a nagyvilágban. „Lesütött szemű nemzedéknek hiába gyúl nagyfényű ének” – ez a szolgaság mai változatait élő embereknek szól.

Utalásai az elődökre meggondoltan időszerűek. Kölcsey *Himnusz*ából úgy idéz, hogy félelmetes képszerűségét egészen másra értjük, mint a bujdosó szegénylegényekre: „Temetnek a halottak falujában. Szív alól kikapart magzatot temetnek, kinek kard nyúlt vala barlangjába” (*Halottak faluja*).

Azt sem nevezhetné senki epigonságnak, ahogy József Attila sorát fordítja visszajára („Szaporodik fogamban az idegen anyag, / mint szivemben a halál”): „Lázadozik a belém zárt anyag: részévé akar lenni a kőnek és a fának, az időnek.” Ratkó nem hitte el, hogy korunkban mindenki szükségszerűen részemberré, magánemberré válik, mint mondják sokan, némelyek megszívlelendő figyelmeztetésül, mások azzal a diadallal, hogy immár az ő idejük jött el. De neki is a halottak mélyvilágába kellett leszállnia mestereivel, magyar Vergiliusaival, hogy hitében megerősödve térjen vissza, s nézzen szét korunkban, világunkban.

A társadalom fontos lépéseket tett már azért, hogy a „törvénytelen halottak”, a meg sem születettek, a szikével világra halasztottak ne népesítsenek be jeltelen sírokat. S ami a legfontosabb: nem tilalmakkal, hanem a rászorulókat támogatásával, jóléti intézkedésekkel. De az erkölcsi törvény, az emberek tudatában élő közösségi szellem továbberosításra szorul. Nemcsak az egymás mellett élők, hanem az időben egymást váltó nemzedékek közösségi szelleme is. Ennek egyik feltétele: az élet, az egyén szempontjából megismételhetetlen, egyszeri élet megbecsülése. Az öngyilkosok számaránya nálunk világviszonylatban aggasztóan magas. 1973-ban, az 1975-ös *Magyar Statisztikai Zsebkönyv* szerint, 3845-en vetettek véget életüknek, 1533-mal többen, mint tizenöt évvel korábban. Versben így csapódnak le ezek az adatok: „bajaink világszínvonalon; vagyunk a halálban is elsők” (*Bottal*). És: „Előtte rumot, mint a katonák, / aztán hanyatt a kövezetre. / S. I. ölte meg így magát. / Milyen reményt vertek le benne?” (*Törvénytelen halottaim*. A monogram Sarkadi Imre nevének rövidítése.)

Elképzelhető-e társadalmilag hasznosabb, fontosabb költői szó békés korszakunkban, mint a bajokat fölfedő, orvoslásukért kiáltó?

Jelentőségét akkor érthetjük meg, ha költői eszközeit is szemügyre vesszük. Versei nem a „meg nem gondolt gondolat” felelőtlen, hányaveti nyelvén íródtak, mint számos „közéleti” költőé. A népköltészethez – Csoóri Sándor szavaival: az évszázadokon át a magaskultúra alá szorított mélykultúrához – legalább annyi köze van, mint klasszikusainkhoz.

A *Törvénytelen halottaim*ban hasonló hangzású szavak sor eleji rímpárjaival köt össze fogalmakat: „Elárulnak naponta. / Elárulok naponta.” Vagy: „A fájdalom elévül. / A félelem elévül. / Felejt a föld. Én nem felejték.”

Népmesei motívumokat is szívesen használ. A legkisebb fiú vérével-húsával táplált, célba röpítő griffmadár meséjét mások is feldolgozták már – például Benjámín

László, *Változat népmesére* című versében. Ott a költői megformálás érzékletes szépsége, itt a tömörítés véglegessége, fokozhatatlansága újszerű: „Fölült a madárra, s repültek. Félútról a madár visszaereszkedett, hátán egy félkarral meg a késsel.”

Hasonló gondolat, mint előző kötete egyik szép versében: a gyerekkor útjai „sziszegve égő gyújtózsínórok” – elkerülhetetlen halálunkhoz vezetnek.

A jelenleg „visszaereszkedő” griffnek is el kell jutnia valahová eltéveszthetetlenül: hátán a mindenkori legkisebb fiú, előtte lassan derengő ország.

(1976)

Az öregek
- Veres Péter emlékének -

Az öregek, a gyöngyösek,
a sokba elnyugvó kezek
halállal hílek.
Csontjuk: villáskulcs. Szemelik
aláfekve a földet.
Srelpattognak a szöcskék,
bogarak elgurulnak,
de működni kezd a fa,
de mind a virágok kigyúlnak.
Ahogy az asszony a kutat,
húrogatja a szel az ágat,
s meztelien rökdél a világ.
A térre fény csobog.
Bármikor kezdünk elnyúló sájjal
mi, taknyosok,
szerszámot adogatni se méltó,
lessük: meggy a dolog -
gyökér dolgozik, mag hasad,
a föld forog.

A személyes létezés közösségi meghatározottsága*

Ratkó József az a költő, akinek életéhez a félelem is sorsszerűen hozzátartozik, aki számára a természet rendje a halál tényének tudomásulvételével teljesedik ki, mégis az a költő, akinek számára a létezés nem tragédiát jelent, aki a világban nem magányosan vergődik, akivel szemben a természet (változásaival, magával a halállal is) nem ellen-séges hatalom; felnőtt ember, aki

Úgy néz a Holdra, mint a Holdra;
a Napot látja, mint Napot.
Mindent felismer. Felnéz, bólint
a csillagokra: csillagok.

Úgy dolgozik, hogy dolgozik;
magához ölel, úgy ölel meg. –
Csupán álmában álmodik,
nyöszörög, felsír, mint a gyermek.

Szenvedélyesen közéleti költő, aki közössége problémáit nem egyoldalúan, a csak megértés, jót dalolás vagy a csak anarchistán-elégedetlenkedőn támadás-számonkérés oldaláról vizsgálja, aki számára a szolgálat népe létezésformájának sok szempontú, felelősségteljes átgondolását jelenti.

Korábban úgy látszott: önkorlátozás eredménye ez. Társadalmi felkiáltójel és a létezés egy zugának birtokosa marad csak. Harmadik kötete (*Egy kenyéren*, 1970) megmutatta: végiggondolta mindazt, amit a közösségért felelősséget érzett társai korábban kimondtak, és a létezés tragédiáját éppoly jól ismeri, mint magányos vívódásaikban az önmagukra maradt, halálverítékes kétségbeesők. Nem kivonta magát e drámákból (nem egy szava, jelzője legmélyükig világít), de egy egyetemes rendező erőnek alárendelte azokat: a népéért felelős, az emberséges létezésért küzdő, közösségben élő-gondolkodó ember gyakorlati megvalósításának.

Ratkó lecsupaszított, pontosra tömörített versei, e sokalapú emberség pontos arányaira épülnek. Egy-egy kép vagy mondatvégeredmény így állhat össze a sokfelé figyelő, sok mindent tudomásul vevő részletekből. Az egymást követő szavak szinte egyenként is, külön, egymástól különböző életre kelnek, bevilágítanak egy-egy bonyolult problémába; sorba kötve pedig nemcsak költőileg sikeres, tartalmilag pontos végeredményt hoznak, de összekötik, egymásban megméri és egymáshoz arányosítják legfon-

* Részlet A „fiatal életek” útja a felnőtté válásban. Ágh István, Bella István és Ratkó József költészete az 1960-as évek közepétől 1977-ig című tanulmányból.

tosabb problémáinkat. Aki pedig mindezt tudja, az elénk állhat „gyűlöletig hevülve” vagy „szelíden” mondva verseit, de mindenképp „mosolyogva”, az embert próbáló arányok megtalálójának belső derűjével.

Mit jelent Ratkó számára a közösség? Szegénységet és jövőt. Szegénysége nem pózoló aszketizmus, hanem annak tudomásulvétele, hogy népünk még szegény, sőt a világ még szegény. Ha a legszegényebbeket idézi, az nem provincializmus, csak figyelmeztető, a látható szegénységgel, jellemzi a jellegbelit, a fényeskedő látszatok mögötti lényegbelit. Figyelmeztet, hogy a mértéket ne a látszatokhoz, de a lényeghez szabjuk. És a jövő? Ez az annyiszor elkoptatott szó nála életre kel, a közösség valódi komponense lesz: mert félti, mert megvalósulásának lépcsőfokait reálisan, a valóság szűkmar-kúságával méri elénk: „nőttünk ha egyarasznyit, s azt sem jószántunkból”.

Kevés kötetet tudnék említeni, melyben többször fordulna elő a halál szó, és kevés embert tudnék megnevezni, aki ily természetesen venné tudomásul létezésünk e határ-helyzetét, mint Ratkó teszi utóbbi kötetében (*Egy kenyéren*, majd *Törvénytelen halottaim*, 1975).

S ha végül gondjaik kirágnak,
szikkadt földjükbe hull a testem,
jutok majd bogárnak, virágnak.

Mert az egyes emberek, bár egyedül vannak a meghalásban, mégis közösséget alkotnak. Méghozzá természetesen alkotnak közösséget, az egyes érkező helyére talál, életével halálát – a történelemben épülését – kiérdemelve ebben az együttesben. A halál utáni életükről, utóéletükről elgondolt költői látomás: a szépen élés ideális képlete, amely ellenpontjává nemesedik meg nem valósulhatott, félresikerült valódi életüknek – a kötetek legjobb, legpoétikusabb pillanatait teremti meg e képekben. Megtalálta tehát segítségükkel a biológiai nyugalmat, a természet részeként, a természetnek adva majdan termékenyítőül testi önmagát; de megtalálta az emberi nyugalmat is: „földjük-be” hull a teste. Egy közösség nemcsak jelenében él – ha igényt tart a jövőre, vállalnia kell a múltját is. Ez a múlt állandó jelen, a halottak a közösség alkotó tagjai:

Nem löszön, futóhomokon,
jövőt csak ilyen alapon:
holtakkal töltött talajon
építhetsz, eggyen egy fajom.

És ahogy ez az emberi faj egészére, éppúgy érvényes annak minden népegyedére is. Az emberi folytonosság élte az egyedet, és szüli újjá és újjá környezetét. A születés, ez a Ratkó-költészet mítosza, ebben az aktusban bizonyítja létét az egyes és a nép, a történelem és a jövő, bizonyítják az élők és a holtak is. Ellentétét a természetből idézi: az ősz hozza a pusztulást, a tél a kegyetlenséget. De ezek a természet ciklusát követően mind átmeneti állapotot jelentenek: velük szemben a születés, a megújulás tüzetik ki „örökös ékül”, ez az az „új évszak”, mely kellene, melyet a természet és társadalom váltakozó évszakaiból eszményként következtet ki a költő.

Míg azonban korábban – átélve a természet harmóniáját a halál csak a természet rendjének érvényesülését jelentette számára, az élet törvényének kiegészítését, a ha-

lottak is részesei voltak mai életünknek, a haza is múltjával, halottaival együtt alakult egésszé, a mai ember természetes közösségévé, ugyanakkor ennek kihívására megszületik ennek ellenpontja, a szintén korábbi Ratkó-motívum új arca jelentkezéseként: a félelem új megjelenési formája a törvénytelen halottak világa. A törvénytelen halottak: akik nem a természet rendje szerint távoztak az életből, de a társadalom kegyetlensége vagy felelőtlensége juttatta őket erre a sorsra – halálba kényszerítettek, vagy megszületni sem engedettek. Ebben a megjelenési formában fogalmazza, jeleníti meg Ratkó mindazt a társadalmi súlyú, általunk, tőlünk függően is növekedhető veszélyeztetettséget, amelyet közösen, együtt kell – reménye szerint – kivédenünk.

E kétféle, ellentétes világ keresztezési pontján áll a költő, együtt *félelem nélkül* halottaival („mégiscsak ők tartják a földet, drága halottaink”), és *félelemmel* tart seregszemlét a halálba kényszerítetteket megidézve.

Halandó – egyenrangú velük
csak az lehet, aki
oly kemény, legalább magát
meg tudja tartani.

Megmaradt tehát itt is a *Fegyvertelenül*-korszak egy szál hiten egyensúlyozó egyes embere, de annak céltudatos és célirányos pályaképe mostanra mintha szűkebb határok közé szorult volna. Ott a bemutatott ember *egy* volt a többi *közül*, itt önmagában végzi erőmutatványát, ott *átjutni* akart a *halálig*, itt „legalább” *megtartani* igyekszik magát, a lehetőségei szerint leélt életet jelentő természetes halálra készül, készen a törvénytelen halál, a lehetőségek alá szorulás kivédésére. Magyarázza, behelyettesíti ez a képlet a korábbi, az általánosabbat, de szűkíti is az általa betölthető kört, amely a versben bemutatott „természetes” halottak rendjéhez, erejéhez viszonyítva is mintha kevesebb lehetőséget adna a mai Halandónak.

Az utóbbi kötet, a *Törvénytelen halottaim* e nyitó versében éppen az életigény épülését játszatja el halottaival, az általuk felmutatható legfontosabbat, *közösségük erejét* rögzítve:

Ház épül rájuk; tartanak
falat, falut, hazát.
S jövőnk ha van, ők cipelik
még ezer éven át.
Mert mindent elbírnak,

És ezzel megformálja a teljesség képletét, amelyből a kötet lírai hőse, a Halandó jelenleg a félelem elleni védekezésbe szorul. Mert éppen a közösségnek ebben az apoteózisában születik meg az ellenpont is: a mi közösségünk önmagában gyengeségének, törekenységének féltése („Vagyunk mi olyan gyöngék, árvák”). A halottak példázta valódi, erős közösség ugyanis csak virtuálisan jelentkezik, amelyhez viszonyítva a ma élők jelen közössége gyengének látszik. Bár ez mégsem jelentheti társtalanságát, kiszolgáltatottságát. Mert az ősök, elődök, példák alkotta-megálmodta-megszerkesztette rend az élők közösségével *együtt* egésszé épülhet, ebben a szintézisben elveszítjük gyengeségünket, árvaságunkat. Mégis a Ratkó által kétféle jellegű elemből szer-

kesztett közösségképzet csak lehetőségében vezethet a kívánt szintézishez, jelen állapotában nem szervül ebbe az egységbe, megtartja kívülrőlállását is. A közösség e kétféle megjelenési formája a virtuális és a valós közötti feszültséget ugyanakkor nem oldhatja fel az időbeli különböztetéssel sem, számára nincs különvált múlt és jövő. Mindkettő a *jelen* formája. Ezzel versében feszültséget tud teremteni, a jelen virtuális és valós arcát egyszerre felmutatva és egymásban megvizsgáztatva. De ugyanakkor épp azzal, hogy a jelenben tételezi a jelenben egymást kizárónak feltüntetett két közösségi formát – sajátos elbizonytalanodás lesz szemlélődésének eredménye: az egyiket nem hirdeti valóságnak, hisz ezzel őszinteségét tagadná meg, a másikat nem vállalhatja dicsérettel létformájának, mert ezzel igényét adná fel.

Száma számára a csak szemlélődés, az ellentmondások tudomásulvétele, regisztrálása nem a megfelelő életforma, ő a cselekvés módjait keresi. De cselekvés programját mindebből következően csak személyre szólóan tudja megfogalmazni; a jelenbeli esendőségből ezzel igyekszik kiemelni az egyes embert és – *legalább* saját cselekvésében, személyes helytállásában – a virtuális közösség tagjaival *egyenrangúvá* tenni. Cserébe nem tud mást ígérni, mint a személyes helytállás jóérzését – nem az elvonatkoztatott önmegevalósítást, de a hasznos önmagára találást:

legalább magát
meg tudja tartani.

Ezt a magatartást méretezi azután mostani emberképzetére, melyet Halandónak szólít, amelynek kiteljesedése a szabályosan leélt élet ívét adja, lezárva a természetes halállal, de amelyet ugyanakkor a félelmek gyűjtőképe, a *törvénytelen halál* fenyegetése vesz körül.

Ez a Halandó, Ratkó kötetének lírai hőse az élet és halál, az ideális és torz, a közösségi kiteljesedés és töredékké válás határán, keresztezési pontjában áll. Ha a természetes halottakról van szó, amikor az ő „ideális” életüket játssza el, ezeket a képeket mindig a jelen zavartságába buktatja. Az *Anyám* természetpoézisét a „ne sírjatok testvéreim” jelenbe fájó, a veszteséget éreztető zárása követi; és ha *Majd hazajönnek* a halottak, végül is „este nem tudunk lefeküdni” – írja; ha pedig a természetben együtt élne a már halott szeretteivel („hurcolkodom, szülővárosom lesz az a fa”), a színhely fordul egy pillanatra visszajára:

sietve kiürített városka az a fa,
utcáin limlom, elveszített madárének,
bevert, bezúzott levelek.

Törvénytelen halottairól szólva pedig minduntalan erőszakos haláluk, életből kitaszítottaságuk képe zavarja a vágyott közösségbe rendeződést. Nincsen tehát nyugalom: az ismert Ratkó-képlet új arcot öltött. A játékosan, gyönyörködve megalkotott idill a jelen valóságán széttörik. Nincs közvetítő, összekötő megoldás: vagy-vagy; vagy az idill teljessége, vagy a valóság töredéke.

És milyen ez a töredék, a „vár állott – most kőhalom” valósága? Az újrafogalmazott Déva-történet mondja el példázatként; a Darvast sirató *Halottak faluja* mutatja be egyes motívumait; ijesztő látomásban pedig az elhagyott temető képébe fogja (*Egy macedon*

temetőre), ahol élő-halott ratkói egyensúlya helyett „fölöttük szél se fúj és fény se jár, lelóg az úr idáig”. Összefoglalva pedig két terjedelmes vers összegezi: a *Halott halottaim* és a *Törvénytelen halottaim*. De a személyes líra hangján mindezt mégis – paradox módon – egy objektív kis *Mese* mondja el, melyet Kamondy László emlékének ajánlott, és bár a félbetört életpályájú íróra utaló motívumok jelentkeznek benne, valójában a költő jelenbeli személyes pozícióját is meghatározza:

Ahonnan indult volna, nem volt se bivalyhús, se kenyér. Kés is csak egyetlenegy. Adott érte egy krajcárt. Felült a madárra, s repültek. Félútról a madár visszaereszkedett, hátán egy félkarral meg a késsel.

Hiszen ez a töredékké válás az, amit a jelen valóságaként sirat.

Ó, édes megölettem,
törvénytelen halottaim,
utánuk rínak szavaim;
kiket kardélre kiszemeltek,
gyerekként a földbe tereltek,
könnyeim utánuk erednek.

Kezük elesett.
Elmúlik hét idő,
s a dolog, elvégezetlen,
utánuk mennyi marad?
Tíz évnyi? Ezer évnyi?

Ebben a pillanatban sikerül egyeztetnie a kor keservét, népünk problémáit és személyes életérzését, a töredékké válástól való félelmét:

Virrasztom halottaimat.
Virrasztom magamat, magunkat.

Itt, ebben a versben (*Törvénytelen halottaim*) a vállalt magatartásképlet már több, mint az egyes ember személyes helytállásának kijelölése. Ezzel virrasztja egyúttal mindnyájunk számára „a reménykedő munkát”.

Hogy mondjak nektek én reményt,
hites szót, halálról hatalmat?

Nagy ős van. Égetik a gázt,
elhullott fát, elhalt virágot.
Bottal őrzi a tüzet egy paraszt.
Vigyázza bottal a lángot.

Ez már nem a halottakkal eljátszatott rend, és nem is csak a töredék fájdalma vagy védelme. Ez már a feloldás képe: a valódi rend és alkotójának bemutatása; egyúttal pedig az egészséges, dolgát végző ember portréja is.

Lobog a növénymáglya,
zöld a lángja,
megégettetik a halál,
nincs trónja, nincs koronája.

Csillag fölöttünk lebabázna,
csillag fölöttünk bebabázna.

Miután pedig felmutatta a közösségben létező ember számára megvalósulható teljességet, újabb verseiben visszavezet a veszélyekhez és az ezzel szemben a Halandó számára megfogalmazott magatartásképlethez. A jelenre rajzolt töredékké válás egy személyes költői pozíció következménye is. Tapasztalat és élethelyzet összekapcsolása és fájdalmas eltakarása. Múltból, emlékekből épít idilli teljességet, hogy kétségeiről és azok pontos elemzéséről elterelje saját figyelmét is. Egy külön kis ciklus (*Északi fényként, Az utolsó versekből 1, 2, A szótlán napokból, Ami feledhetetlen*) személyes letörésről is árulkodik, bennük a költő szinte önmagát is törvénytelen halottai közé sorolja. És ugyanezt teszi életével is: a teljesség elérése helyett a csak egyedi helytállásra való készüléssel, az erre való berendezkedéssel.

Melyik határozza meg a másikat: társadalmi tapasztalata, önmagának személyes költői veszendőség tudata, vagy mindkettő összejátszik, kiegészíti egymást? Hiszen amit magára vonatkoztat, azt generációs élményként is képbe foglalja, már címválasztásában is groteszk sorsra, veszélyeztetettségre utalva (*Ha a részeket*), amikor indulása barátainak-társainak seregszemlét végzi:

Elhidegül tőlünk a csillag,
s dalunkba varangy raccsol.

Amikor pedig közösségi sorsát vállalnánk, személyes pozícióinak bemutatásával válaszol. A konkrétumokra leleselkedő elől pedig eltakarja arcát, elzárkózik a törvénymondó, a lehetséges cselekvési magatartást fogalmazó, végül mégis, akarata ellenére csak *szemlélő* szerepébe.

Mégis a Rátkó-költészet alapjellegzetessége, hogy az egyes ember kiteljesedését közössége sorsának függvényeként tételezi: eredményei a teljesség felé segítik az általa formálódó embert; egyensúlyzavarait pedig a töredékké válás fájdalma érzékelteti. Érzékeny műszer ez a költészet, amelyben az ideális és a torz konkrét társadalmi-közösségi meghatározottságot nyer. És egészséges vizsgálódási módszer is egyben, amelynek segítségével az egyes ember tudomásul veheti személyes létezése törvényeit is: az élet a közösségben helytállás színtere, a halál sem ijesztő vég, hanem természetes zárás, és a már halottak is tovább élő részei a megerősödő közösségnek. Ugyanakkor ezek a létkérdések is társadalmi meghatározottságot kapnak: az élet ideális esetben a közösségalkotás láncszeme, de ez az ideális viszony bármikor – szubjektív vagy objektív okokból – el is torzulhat, torzó létezést eredményezhet; a halál pedig az élet lehetősége-

itől függően a kiteljesedett élet lezárulása vagy a lehetőségeit veszített ember keserves elbukása. Számunkra is felállítja a számára jelentkezett választási lehetőséget: ragaszkodunk-e saját magunk kiteljesítésének közösségi útjához, felvéve a harcot a szubjektív és objektív buktatókkal, vagy töredékké válásunk folyamata mellett asszisztálunk.

(1977)

Zsolté

Ar anyák halhatatlanok.
Csak testet, arcot, alakot
váltak; egyetlen belső
bíncs körülük; fiatalok,
mint az idő. Újra születnek
minden pécékkel; megöletnek
minden helottal - harmadnapra
föltámadnak, mire vissadna.

Adások nekik gyönyörűség,
szerelemként örökös hárség,
s adások könny is, hogy kibírják
a világ örnegetőltt kínját.

Mélyből jött költészet

RATKÓ JÓZSEF PORTRÉJÁHOZ

A hatvanas évek közepén szinte egy időben jelent meg hét költő első verseskötete, s mivel az együtt indulók művészete sok rokonvonást mutatott, a kritika máig egységes csoportnak tekinti őket, s *Hetek* néven említi. Ágh István, Bella István, Buda Ferenc, Kalász László, Raffai Sarolta, Ratkó József és Serfőző Simon tartozik ebbe a csoportba. Költészetüket elsősorban az rokonította, hogy valamennyien a szegénységből jöttek, s esztétikai elvük, költői hivatásérzetük ennek a sorsnak a törvényei szerint alakult. A „modern realizmus”-t tekintik eszménynek, költészetüket a valóságközelség, az élmények érezhető, kirajzolódó jelenléte alakítja a versvilágot. Világzsemléletük határozottan közösségi elkötelezettségű, mesterüknek leginkább József Attilát vallják.

Ratkó József ennek a csoportnak jellegzetes képviselője. Az ő életútja és költészete szinte modellként értelmezhető, élményei kegyetlenebbek társaiénál, hangja erőteljesebb, komorabb, sötétebb színezetű, határozottabb karakterével válik ki a vele együtt indulók közül.

A proletársors legmélyéről jött az irodalomba. Első kötetének (*Félelem nélkül*, 1966) egyharmadát prózai önéletrajza teszi ki, ebben kihívó őszinteséggel tárja fel gyermekkori élményeinek tárgyi és érzelmi világát. Ez a prózai önéletrajz is költészetté emelkedik, a lírai sűrítés, a képes beszéd jellemzi. A költő emlékezetes képekbe sűríti életének egy-egy eseményét: a félelem és kiszolgáltatottság megrendítő bőségű változatait. Egy mozdulatban összegzi ifjúságát: egy sovány gyerek kezét kifordított tenyérrel védekezőn emeli a feje fölé. Ez volt az ifjúsága, csupa félelem: a részeges és kiszámíthatatlan apától, az éhségtől, a lelencsors megpróbáltatásaitól, a mindig új és új falutól, várostól, a gazdától, a háborútól. Ratkó József költői magatartásának alapelemei ebből az élménykörből sarjadnak. A védekezés gesztusrendszerét építette ki az egyéniség. A sérelmekre indulatokkal válaszolt, kemény számbavétellel és József Attila-i hetykeséggel – a „Nincsen apám, sem anyám” József Attila-i gesztusát a saját élettényeire átvive – indult az irodalomban. Versei szociográfiai pontossággal ismétlik meg a prózai önéletrajz tényeit. Első kötetében feltérképezi világát. Lírája önéletrajzi jellegű; gyakran epikus karakterűek versei. A népi lírikusok önéletrajzi-szociológiai elkötelezettsége jellemzi, epikus karaktert és tiszta képiséget egyszerre alkalmazó költészet az övé. Versképző ihlete élménykibeszélő jellegű. A *Félelem nélkül* kötet számba veszi a költő által átélt félelmeket, s a kötet címe már a költői magatartást fogalmazza: átélt már minden félelmet, tovább félni nem szabad. „Itt másképp élni nem lehet már, csak vasból való fegyelemmel.” A szenvedés és félelem ihlette versek nem anarchikus magatartást alakítottak ki, a hetykeség erkölcsi önvédelem a költő számára. Hagyományos zárt formáiban a József Attila-i finom képformálás és zaklatott mondatszer-

kesztés társítása példásan tiszta költőetikát alakít ki. A *Félelem nélkül*-kötet a költővé formálódás háttérét, élményeit mutatta meg, a *Fegyvertelenül* (1968) a felelősségvállalás verseskönyve. A „mindenért felelős vagyok” kissé romantikus extenzivitását a nyírségi táj és életközeg – a költő ma is egy nyírségi faluban, Nagykállóban él – lokalizálja és konkretizálja. Művészi törekvése szembevetően az, hogy nagyobb koncentrátsággal csökkentse a versek epikumát, megőrizze az egyéni élmények kemény frissességét, de a képibb látásmóddal a közvetlen ki valláson túli jelentéstartalmakkal gazdagítsa költészetét. Első két kötete az önfelmérés, élményasszimilálás, költői helykeresés tükré, jelentős költészetté későbbi kötetekben tágult Ratkó József lírája (*Egy kenyéren*, 1970, *Törvénytelen halottaim*, 1975).

A személyes élmények őszinte és nyílt kivallása, ezek költői értelmezése, alakítása természetes eredményként hozza azt, hogy az ebből az empirikus, drámai anyagból kibontakoztatott költő ars poetica és ars vita töretlen, egyenes, kemény vállalású, közösségi érvényű. Az *Egy kenyéren*-kötetben megszorodó ars poetica-jellegű versekben a költő az állig szerszámban hadakozó „csillagatlan, vékony szegények”-ért halálig elszegődik „énekes, minden eselédnek”, helyettük vállalja a „kérvenyszerkesztést”, az írást. Az értük és helyettük vállalt küldetés a költészet Ratkó József számára. A sorsukból fakadt élete, most ő fogja kezüket, velük együtt kérdezi: „Ó mikor szabadulhat e rácsos időből a lélek?”. Szemléletesen vall Magyarország legelmaradottabb megyéjének népéről, minden sora, képe mögött érezzük a konkrét élmények ezreit. Mindig valóságközelben marad a vers, de már nem leltároz, hanem összegez. Az életrajzi elemek társadalmivá lettek, önmagáról mások viszonylatában beszél, egysorsú hozzászólóként méri fel e tájat és embereit, az „egy kenyéren” jogán szól az országról is. Így tágulnak az ének körei.

A jelen vizsgálata történelmi számvetéssé mélyül a versekben. A magyarság múltját is vallatónak fogja, de csak háborúba vert embereket talál, a menekülés útjain elpusztult katonák sírjai jelzik a fájdalmak és veszteségek méreteit. Gyönyörű vert forradalmainkat felejt a világ, „csak győzteseket ünnepelnek”, pedig az érte halt katonák csontja őrizte meg a hazát, mi falaztuk belé „asszonyainkat, apáinkat – le ne omoljon” – szóval meg a később kiterbélyesedő Déva-vár motívum. A történelem komor képeit a jövő féltése idézi fel, az idő kitágítása, a koordináták előreszalasztása is az értük való felelősség része. Ordítással erősödik a költő hangja „nehogy már csecsemőként / jövőnk is ringyóvá legyen!” A legkegyetlenebb vívódásokból, a halálhoz kötöttségből szabadítanak egy-egy pillanatra a kötet címadó ciklusának családi indíttatású versei. A költő azért fordul az asszonyokhoz, mert az édesanyák elpusztíthatatlanok, a nők érzése, ösztöne legyőzhetetlen, minden halálból új életre támasztó erő. Ilyen értelemben megtartóerő a szerelem is ebben a költészetben. A tehetetlenség és pusztulás ellen küzd a költő. Megszenvedett, mély vívódásait, kristálytiszta szándékait népköltészetű egyszerűségű képek és szigorú, többnyire egyenesen ívelő-fokozó versszerkezetek hordozzák. A zárósorok legtöbbször összegző jellegűek, továbbhullámzó feszültségük gondolkodásra ösztönöz. A prédikátorosan érdesre keményített, ózamatú sorok megárazóan eleven gondokkal-gondolatokkal építenek mai, modem lírát.

A halál nagyon gyakori témája Ratkó Józsefnek korai kötetekben is. Kezdetben a személyes halál problémája jellemző, a halál ellen az értelmes élettel akar védekezni a költő, a haláltól sohasem fél. Történelmi számvetései, a halottak megtartó erejéről szóló vallomásai, a többféle variációban megszólaló Déva-vár motívum jelzik a téma

horizontális tágításának készülődését. A halottak vállalása a *Törvénytelen halottaim* kötetben világértelmező szemléletté bővül. A látszólagos tematikai zártság ellenére a költői fejlődés újabb értékes és tudatosan épített állomásaként. A halottak motívumát Ratkó József teljes világnívó tágítja. Kitűnő leleménnyel az élők és az élet jellegzetes szemléleti formáit és kifejezéseit átviszi a halottakra, s így a halottak egy teljes világot népesítenek be negatív aspektusokból. Ratkó Józsefnek az az alapvető költői szándéka, hogy a természetellenes és humánellenes mozzanatok ellen tiltakozzék. Nyelvünk az idők folyamán kiépített magának a természetestől, humánustól, boldogtól eltérő életállapotokra egy frazeológiát: törvénytelen gyermek, koraszülött, lelenc, életre vagy világra hoz, szeretteim, kitagadott gyermek, elsőszülött gyermek stb. Ratkó József ezeknek a nyelvi kifejezéseknek a felhasználásával szól azokról a halottakról és halálokról, amelyek nem az élet szükségszerű és természetes rendje szerint következtek be, tehát megsértik a humanista költő harmónia és boldogságvágyát. Így beszél ő az előbbi kifejezések analógiájára törvénytelen halálról, törvénytelen halottakról, zabihalottakról, holtak között lelencekről, korahalottakról, időből kitagadott korahalottakról, elsőhalott anyáról, koraszülött forradalmunkról, megöletteinkről stb. Ezek a motívumok teljes világgé állnak össze kötetében. A halottak idézése az élők és az élet érdekében történik. Ők jelentik a folytonosságot, a hagyományt, az értékeket, megvilágítják a létezés lehetőségét, értelmét is. A kötet világát az emeli drámai vízióvá, hogy mindez negatív oldalról, a veszteségek számbavétele felől történhet csak meg a halottak országában. A kötet utolsó verse mintegy leltárszerűen összegzi a halottak idézésének értelmét és jelentését mai életünkben: „mert nélkülük nincs haza, / nincs föld, nép, anyanyelv, / keres magának más nevet a rög...” Ezen a tágabb kereten belül azonban a jelentésrétegek sokfélesége nyugöz le. Negatív festéssel idézi meg az emberi élet ezerféle lehetőségét (*Félkenyér csillag*), zártabb, erősebb szervezésű kompozícióba állítja a fűben-fában való továbbélésnek a motívumát (*Anyám, Déva vára, Homloka elé*). A halottak megtartó eszmei erejét vizsgálva a népi szürrealizmusra jellemző rendkívül tág képzetkapcsolásai, szemléletsváltással átrendezi az idő dimenzióját: a múltat feltalálja a jövőben. Amikor a jövő elvadult útjain jön a költő, elődei vezetik:

Jövök szívük nyomán,
szaglászva, mint a vad.
Kétoldalt az idő
előz, el-elmarad.

Vall a költő a léleknek arról a képességéről, hogy a halottakat vizuálisan is megidézi, s a hozzájuk fűző viszony alakítja az egyéniség mai magatartását (*Apám*). A tárgyias szemléletből víziószerűvé emelkedő prózavers a *Halottak faluja*, a halottak „teszik a dolgukat a maguk hite szerint, éppúgy, mint életükben”. Általuk felidéződik az emberi cselekvés egésze, s mivel az időből kiragadja a költő ezeket a cselekvéseket, örökké teszi. Erkölcsi imperatívusszá is válnak mai viselkedésnormáink számára, hiszen önmagunknak, mint majdani halottaknak a „besorolása”, erkölcsi megítélése mostani cselekedeteinktől függ majd. Más helyen népmesei illúzióval tömören idézi meg a célért önmagát feláldozó, s a célba mégsem jutó embert, aki saját húsával táplálta a cél felé röpítő madarat (a népmesében a griffet), de „félútról a madár visszaereszkedett, hátán egy félkarral meg a késsel”. A *Bartók* című verse a legtisztább emberi minőség

és a világ szennyének ütköztetésével eszményt is ad: a tiszta minőség csak akkor nyeri el értelmét, ha vállalja a harcot is önnön elveinek tágabb érvényű megvalósításáért, ha „megdördül a patyolat homlok...”

Az egy irányban elmélyített témakör finomította a költő atmoszférateremtő eszközeit is. A halk siratóénektől a követelőző, szinte már káromkodásszerű számonkérésig nagyon sokféle hangon szól. Ugyanez vonatkozik a versstruktúrára is: a sűrű szövésű, rövid, egyetlen fő motívumra épülő kompozíciók mellett külső formájuk szerint is összetettebb, nagyobb vers alakzatokat is teremt. Ezek jobbára úgy alakultak ki, hogy a költő az egy motívumra épülő különböző lírai mozaikokat egy központi motívum törvényei szerint rendezi el, s ezt a fő motívumot a vers címe is megnevezi, a viszonylatrendszer mindvégig világosan kirajzolódik. Három ilyen nagyobb kompozíciót kell kiemelnünk: a *Dévat*, a *Halottaimat* és a *Törvénytelen halottaimat*. Ezekből bontakozik ki leggazdagabban Ratkó József létérdekű, közösségi elkötelezettségű eszmevilága. A *Déva* az értelmes társadalmi cselekvés verse. A Déva-vár motívum korábbi előfordulásai is azt mutatják Ratkó lírájában, hogy a költő a halált az élet felől szemléli, azt vizsgálja, hogyan épül be az elpusztult élet a továbbgyűrűzőbe, itt is ezt fogalmazza, összetettebben, a társadalmi cselekvés szükségességét magas művészséggel hirdetve:

Ha Déva várának
így is híja lenne,
nekünk kell, nekünk kell
tűzben hamuhodni,
mészbe keveredni,
falba falazódni.

A szimbólum megfejtése mindig profanizál. Ez esetben is. A *Déva* üzenete is sokrétű: a munka, az építkezés, alkotás küzdelmét a népköltészeti motívumok és a népköltészet stiliztikai eszközei hősi, tragikus atmoszférába vonják, s olyan lírai holddudvart szönek az egyes motívumok köré, hogy az az érzésünk, minden nagyra, értelmesre töre élet látomása ez a vers. A népköltészeti motívummal a világ valamely örök elvét lokalizálja mai életünkre a költő. A halál értelme a *Dévában* az áldozat, az értékteremtő cselekvés. A *Halott halottaim* az egyetemes életért érzett drámai felelősség verse: a ki nem teljesedett, a létezésből örökre hiányzó, mert születés előtt elpusztított életek siratóéneke, mely nemzethalál-vízióvá növekszik. A kétmillió „korahalott”-ból megépíti a költő „halott-Magyarország” vízióját, meghagyva a nemzetnek azt a lelkiismereti vádat is, hogy esetleg egy értékesebb ország pusztult el bennük. A *Törvénytelen halottaim* a gyilkosságot tágan értelmezi, az élet ellen ható összes erőt érti rajta: háborút, betegséget, öngyilkosságot, igazságtalanságot stb. Azok a törvénytelen halottak, akik elpusztultak, mielőtt betöltötték volna életük, hivatásuk törvényét, munkáját. Ratkó a törvénytelen halottakkal összekapcsolja az elvégzetlen munkát, a teljesség hiányát. A törvénytelen halottak gondja így tágul az életért, a nemzet és emberiség életéért való felelősséggé: „S győzi-e majd e fogyatéék haza, / ez a fogyatéék nép erővel, szerelemmel?” Az egyetlen motívum tág világgá nőtt Ratkó József költészetében, legjobb verseiben a mai magyar líra élvonalába emelkedő művészi értékeket termelt. A költő intenzív megnevező ereje, nemzeti és egyetemes érdekű tiszta etikája, felelősségvállaló szenvedélye a fekete színekből izzítja föl a pirost, a halálból az élet elvét, felelősen és cselekvőn, felelősségre, cselekvésre hívón.

(1983)

Hogy a csillagok meg ne varasodjanak

RATKÓ JÓZSEF: *FÉLKENYÉR CSILLAG*

Tanácsa szerint próbálok vallani róla: „Vigyázzatok, ha közelíttek hozzá – ne gyors, hirtelen mozdulatokkal, mert újból megriadhat. Lassítsátok meg az ölelés mozdulatát is.”

A szegénység bérkaszánya- és tanyafalának támasztja hátát, s mint egy számadó, onnan faggatja a temetős és a halottak fölötti létet, onnan álmodja át a csillagokat olyan ragaszkodással, kegyetlen őszinteséggel, kizárólagos szeretettel, vakmerő akciókra képesen, hogy már-már megszegyeníti azokat, akik nem mindenben követik. Minden szava hiteles, mint egy személynévnek egész élet a mögötte. Szüntelen panaszkozhatna, üthetne, de mert az általánosítható dolgok kimondását tartja törvényének, nem írta meg például a tákosi rabicfalú templom restaurálásának trehányságait, ott voltam, mikor centiméterek, s a hanyagul félredobott mennyezeti képek miatt káromkodott. De fölszólal Váci Mihály szülőházának lebontásakor: „Miska, kivégzik szülőházadat”, s a házba több is beleérthető. Innen gondolhatok vissza a *Halott halottaim* és a *Törvénytelen halottaim* abortusz- szike-, nyomor-, kórság-, háború-, forradalom-, fegyver-, tüzes- trón-, halottégető-jelképeire, sorsoktól súlyos szavaira.

Köztudott, Ratkó József a társadalom kiszolgáltatottjai között áll. Itt minden közeli és az övé, okos részese annak, amit megír, s lehet a nagy költői viszonylatok folytatója a magyar irodalomban. Sorsa József Attilával annyira rokon, szinte összetéveszthető pesti proletárgyerekkoruk, lelenc-árvaságuk a szabadság félkenyerén, mindketten egy kenyéren. Könnyű lenne József Attila párhuzamára egyszerűsíteni; irányát Adyhoz, Illyéshez, Sinkához, Erdélyi Józsefhez, Juhász Ferenchez, Nagy Lászlóhoz, Váci Mihályhoz is igazodva látom, s nemzedékem édes családtagja ő. A hasonló gondolkodásúak stílusa is rokon jegyű. Mostanában a művészeti dogmatizmust tagadva sokan idejétmúlnak tartják a művészet társadalmi ragaszkodásait, Ratkó olvasatában is észrevehetnék, a minőségről szabad csak ítélni, a teljes személyiség szublimációjáról a műben. Ne hányják Ratkó szemére, ha muszáj a hagyományban maradnia, hisz van elég régi és újabb baj, melyre csak egyféle állásból lehet válaszolni, kiénekelni, elkiáltani.

Költő vagyok – hát tudom én,
hogy hivatásom a remény,
és tudok hinni is – kemény
gyémánt-jövőnkben bízom én.

De ugrik, illan a hitem,
naponta meg kell védenem,
mert ez a kétéltű jelen
hol ellenem van, hol velem.

Bármennyire egyenlő súlyú itt az *ellenem* és a *velem*, mint mindig, a költészetben az *ellenem* sokszorozódik, ami ellen tenni kell valamit, partizán módra vagy táborosan. Ratkó lírája nép-, nemzetféltése miatt egyre inkább önvédelem is. Lassan már tukmálni, hirdetni kell ezt a költőfajtat.

Nem kell-e költő? Vállalok
apróbb munkát is; énekelnék,
ha kell, a fáról, a kövekről.
a gyors fényről a gyerekeknek.

asszonyoknak az elevenszülő
szerelemről és a halálról is;
kidalolnám a bajt, a nyomorító
nyomort, az ellenünk

készülő bűnöket, megmutatnám
az elrejtett szabadságot, a gyönyörű,
emberhez méltó forradalmat,
s nem adnám el a kijelölt jövőt;

magamhoz húznék bármely szépet,
érte a korai halált is vállalom;
tudok minden emberi nyelven;
a jót föl ismerem; a bűnt gyűlölöm.

Ki ülne a vádló ének elé? Akinek pedig a gondokhoz nincs köze, másféle tartalom-
ból vár másféle formát. S hol az a nép, akiért beszél? Hallják-e a „csillagtalan, vékony
szegények”?

Énekelhet nektek az ember,
nem szabadok akartok lenni,
hanem gőgös gazdagok.

Féltitek a szabadságot.
Itt-ott ha marad tartaléka
bátrabb szívekben.

Beléjük kell szuggerálni, kicsodák?

Ránk bízott az élet időtlen
idők óta – mi nem adhattuk el
hatalomért, de a szabadság gerincét
mi kalapáltuk keményre, egyenesre.

Pontos, közérthető idézetekkel fordítanám a figyelmet makacs költőtársamra, aki
szeretne játszani, de nincs ideje rá, mert a baj, panasz, káromkodás nem kísérlet, s nem

mindegy az ének a Föld forgó lemezén. De melyik ének marad meg? Bármelyik, csak
ének legyen? Odaénekelő is, ahol a kín hangjai ellenére „zeng a ráénekelte madárdal,
szól a kizöldült fuvola, nyárfá, dalolni kezd a gyermek.”

Megérttem, József Attila büszke lehetett szegénységére, kacérkodott vele, öntudata
miatt volt szüksége rá. Ratkó szégyelli, dühöng miatta, hiszen megváltást ígért e kor,
de naponta becsapottnak érezheti magát, s az új összefüggésben a régi föl nagytudó,
s ha még újabbakkal is bővül, kibírhatatlan, szinte őrijító olyan társadalmi érzékű em-
bernek, mint ő.

„Ez a falu is megöregszik – ... csak a csönd növekszik. Pedig béke van... Üres há-
zakat építenek itten... jövője ágyrajár a városokban.” „Ez a hazám.” Mint ahogy József
Attila mutatott a külvárosra, Ratkó a tanyákra, „szűkebb hazám ez, fojtogat”, „megáll-
ni itt alig lehet, nem is lehet, kifújja talpunk alól a szél a homokot, az utat.” „Az utak
befagytak fenékgig, vonul rajtuk gazdátlanul és fegyvertelenül fekete sereg. Névtelen
halottainknak nyárra emlékmű épül: búzakereszt.” „Itt nincs temető sem.” Ki hagyhat-
ná szó nélkül ezt a világot? Ratkó mindig akkor mondja ki a bajt, amikor megtörténik,
de a lámpák még tilosak, s karambolozik. Ő lenne a legboldogabb, ha költészetének ez
a hatása, s mondandója elavulna, dokumentumnak maradna, bár büszke lehetne első
figyelmeztetéseire, ha csak esztétikai érvénnyel hatna, mint vers csupán a vers. Petőfi
Alföldje, József Attila *Külvárosa* elvesztette, lassan elveszti azt a forradalmi aktust, mi-
ként a szegény nép hazáját festették a kastélyfalakra, csárdát és kocsmát a nymphák
közé, nekünk maradtak zseniális kompozícióknak, már nem a kastélyfalakon. Utóduk
hasonlítható verseiben a minőségre nem figyelünk annyira, mert a kimondás mellbe
vág, de azért érezzük, tárgyukhoz illő formátumúnak kell lenniük, bonyolultabbak a
közlésnél. A tanyavilág kipusztul, sorvad a falu, s emberhez méltatlan élettel tel-
dik tovább; kétmillió korahalott, abortuszok, önpusztítás, öngyilkosság, történelmi-
en jelennek valóság szociológiai tényei kényszerítik ki a verseket, mégsem szociográfi-
kus, mert költői eszközökkel, műfaján belül teszi. A totális bajra minden stílári eszköz
mozgósított, s varázsol olyan hatást, hogy pódiuma dübörög, csöndjébe belefeszü-
lünk. Ha publicisztikus, akkor a legjobb publicista, ha szónokias, akkor ő a legjobb
szónok. S mert olyan dolgokat mond ki, amelyek nem odázhatók, s azért teszi, hogy
megváltozzanak, csak rosszindulattal lehet számonkérni olyan esztétikát, amihez eleve
semmi köze sincs. Számonkérték, és majdnem azt érték el vele, mint kölcsényk a ber-
zsenyikkel.

Csontbőr vers. Nem szól,
csak könnyeit nyeli.

Válogatott kötete utolsó darabja figyelmeztetés.

A *Félkenyér csillagot* kiadhatta volna előbbi, *Törvénytelen halottaim*, 1975-ös dátumú
könyve után nemsokára. Vigaszul 1984-ben *Segítsd a királyt!* drámával együtt kaptuk
meg. „Teremtett világodban egymásra vetül, egymásba nő a király, a költő és az évez-
red” – Kósa Ferenc a drámáról mondja, de mondhatta volna Ratkó eddigi életművéről
is. Ez az egész életművet beboltozó mű beborítja a több éves csöndöt, színdarabról
szólva: a csönd színpadán újra játszatja és tovább emeli, dialógusokban villóztatja, egy-
másra szabadítja a gyászt és a reményt, a cselszövést és az igazságot. Ha a király maga
a költő, akkor eddig mintha csak a drámabeli Istvánt hallottuk volna. A dráma lehető-
sége nagyobb az egytömbű, időbe sorozott versekhez képest.

A *Segítsd a királyt!* csak az a költő írhatta, aki a világot drámaként éli át, akinek élete is dráma. Most tudomásul kell venni, jelen van újra a kor egyik legjobb darabjával. Aki szeretetből aggódott, megnyugodhat; megnyugszom én is. Nem pusztán új és újabb verseket akartam, csonkának éreztem életművét éppen akkor, mikor a csöndből igazán rá valló, összetéveszthetetlen hangon szólt ki. Visszanézvést jobban kitűnnek a hatások, mint a maguk idejében. A kifejeződés elemei gondoltattak gyakran József Attilára, Juhász Ferencre, Nagy Lászlóra, Illyésre, Váci Mihályra. Például az *Éjszaka* című verset megkülönböztethetem a *Külvárosi éjtől* és a *Tanya az Alföldöntől* a versidő szerint, de a szerkezet vázában J. A. védjegyű metaforákat, J. F. védjegyű rendeződést találok. Bár milyen pontos:

Emitt mint óriás csiga,
lassú ház mászik

eszembe jut a

lomhán szinte lábrakap
s mászik a súroló kefe.

Nemcsak az ige miatt, hanem a hasonlat-metafora azonos alkalma szerint inkább, ahogy a leírás jelképpé érvényesül egy-egy megállapítás vagy a törvény kimondása okaként. József Attila a *Külvárosi éj* végére fokozza törvényt a tájleírásban sorjázó képeket, Ratkó József, mint Juhász Ferenc, a leírás cezuráiban következtet:

A Hold: cigányszem –
ragyogna s elfeketül.

Fél az anyag egyedül.

Juhász:

S míg a nedvesség a sejtekben átszivárog,
mint az embrió-testen az anya-vér,
odabent naprendszer,
s azokban naprendszer-tömegek
keringenek zizegve.

Él az anyag lihegve.

A korábbi *Éjszaka* lehetne Nagy László *A vasárnap gyönyöre* ellenpárja a hétköznapi-éjszakák pokoli sötétségében.

Ó, itt testrészek alszanak, testrészek, nem emberek,
lábak, gerincek, vállak, feltagolt szervezetek!
Nem is ép emberek, mintha volnának árnyékai,
kiváncsi, komisz kölkök-isten elrontott játékai!

Ihol egy szétterült száj az arcon, szikrát vet rajta a csók;
fogak kocódnak, csikorognak, feketék, iszonytatók.
Kupacba rakva millió lábuji, mint szagló kavics –
hollá! a foszló utakat hajnalra kikövezik!
Alszik a csukló, csont, a bőr – mindegyik külön-külön;
sűrű fekete csönd szárad a sértett fülön.
Szemek moccannak gyanakodva, gyűlölet lőrései.
Isten, aki az éjszakát épségben átvészeli!

A ritmus, a tagolás, a kérdések, fölkiáltások annyira egyneműek, annyira jó ez a vers, hogy az azonosulást muszáj tudatosnak hinnünk.

A párhuzamokon azért akadt meg a szemem, hogy a kivívott egyéniséget ezután jobban lássam. Az első és a második *Éjszaka* a korai, 1969 előtti kötetekből való.

A kiürült jelentésű szavak a költészetből kivánsnak, konvencionális elemek, annyira megszoktuk őket, rájuk se figyelünk. A csillag hiába tartozik legszebbjeink közé, talán ezért használandó el, s annyira gyanús lett. Ratkó József válogatott verseinek címe mégis *Félkenyér csillag*. Hozzá és helyén való. Úgy tűnik, József Attila az egész életérzést kifejezhetette a csillagok által is; emberközeli, megszemélyesülők. Sokszor kis állatokká változnak, a tücsköknek felelgetnek, békadudára járnak táncukat – mezeiek. S lesznek külvárosiak: a gyárak vasainak, konzervdobozok, megmeredt tárgyak fönti fényei. A vasélményből következik a hajnali ég érceiben a seregek csillogása. Lehet az égbolt a rend, értelem, szabadság, rabság, a szerelem, halál – a társadalom égi mása. Ezt a társadalomfilozófiai világgépet Juhász Ferenc a mai természettudományos világgéppel bővítette ki.

Ratkó indítéka elődeivel azonos, ha jelkép, de önmaga körében olyan terhelésű, akár a virrasztó pásztoré, aki bajait, vágait képzeletbe beléjük az ősi metaforák, az időkezdeti nyelv logikája szerint. Az éhség csillagai szikráznak föl az égre, a fölsebzett tenyérben parázsló csillag gyullad, az Isten fényvel futtatott, elvékonyodott csillagot, aprópénzt szór le a csillagtalan vékony szegényeknek, s ha a kisgyerekek tenyérében fészkel, lesz tisztaság és szépség. Nem pazarolja unalmassá, ám okkal tobzódik a címadó versben, hadd legyen a szegénység ősi mélyvilága világegyetemé, ami lehetne s ami van. Gyönyörűséggel olvassa rá a népi csillagneveket a valóságra; a Vénuszt, mint Álomhozót, Pásztorok serkentő csillagát, a Sziriusz Árvalány pillantását, a Pleiadesz – Fagyhozó csillagot, a Nagykutya, – Ebédhordót.

Lehetnél Álomhozó csillag,
kedd asszonyának csillaga,
hogy asszonyunk boldog maradjon,
Árvalány pillantása lehetnél, Aranyhajú,

Pásztorok serkentője,
lakodalmakon Vófély csillag,
Virrasztó csillag, Bujdosók lámpása,
lehetnél Mérték csillag és Zászlótartó,

Arannyal versengő, Tündérfő csillag,
Révész csillag, halálon általvivő –

te Hajnal szakadéka felé
tántorgó Gyalog csillag,

Koldusbot csillag, Nehézlábú Fogoly csillag, Sereghajtó, Félkenyér csillag, Átkozott, Álmatlan, Ködszemű csillag, Vérekes versengő csillag, Haldokló csillag, Magányos özvegy csillag, Halál választott csillaga.

Néhányat gyerekkoromból, néhányat a néprajzból ismerek, s ha a költő bővítette a nevek sorát, nem tett másképpen, mint a nép, a legősibb metaforákat teremtette a huszadik század második felében. De „az ég derengő inkubátor” a *Halott halottaimban*, muszáj monumentálisnak lennie, hogy belefértjen az egész nemzet, s le kell lógni az úrnek az elhagyott temetőig, ahol se fű, se madár, ahol a halál életben való folytatódása sem vigasztalhat, pedig a halottak emléke nélkül a Kerék csillag küllői kiütköznek.

Bár mondják, hogy a csontok
levedlik mind a gondot,
s világnemű a halott,

s csupán az elme játszik,
ha honává sajátít
földet, eget, csillagot.

Bár mondják, hogy hanyaggá
a földben lány anyaggá
züllik a tündöklő agy:

te kő-magyarosító, füvet gyarmatosító
ének világnemű vagy.

Ratkó Józsefé ez az ének.

(1985)

A múlt nem mutatvány

RATKÓ JÓZSEF ÖSSZEGYÚJTOTT VERSEI

Azt mondják, mélyről jöttem,
kínnal kirakott kútból, követ,
iszapot köptem.
Úgy volt, ha úgy volt.

Ringyó-szájúak állnak
körüli: odalent hogy van?
Lökösnek, kiabálnak –
mondjam, na, mondjam!

Hűségese a dalnak,
én nem hozzájuk jöttem.
Hallgatok fény-ütötten.
Hallgat a kút is, hallgat.

Ratkó József összegyűjtött költeményeinek kulcsverse egy szimbólumnak a felhasználása, „továbbgondolása”: mégpedig a magyar népköltészetből, aztán a *Csongor és Tündéből* vagy Tamási Áron *Énekes madarából* jól ismert „kút” szimbólumé. Világirodalmi párhuzamok is kínálkoznak, természetesen, például a *József és testvéreit* szerző Thomas Mann szava: mélységes mély a múltnak kútja, ám van az eddigiéknél közelebbi minta is: Sarkadi Imre novellája, a *Kútban*. Monogrammal ugyan, de fel is tűnik S. I. az egyik Ratkó-versben, a *Törvénytelen halottaimban*. – Bizonyosnak állítva, ami korántsem az: öngyilkos lett volna Sarkadi, s kérdezve, ami a *Hallgat a kút is* szituációjára, hősére is illik: „Milyen reményt vertek le benne?”

A *Hallgat a kút is* a leverettetés kezdetén, de már az ellenségtől körbevettén mutatja a lírai hőst. Aki tehát nem Bíró Mátéval, a *Kútban* küzdelemre elszánt főalakjával volna rokonságban, hanem az íróval. Pontosabban: azzal az alkotóval, akit különösen a halálát követő időben az irodalmi köztudat egy része nemzedéki jelképpé növesztett föl – a „meszsgödör”-nemzedék jelképévé. A mélység képzetéhez kötött ez az elnevezés is, ám Ratkó József versbéli kútjának a legtöbb köze mégsem ehhez, hanem a legelőbb talán Németh László, majd éppen a Sarkadi-monográfus, B. Nagy László által használt metaforához van: a „keszonbetegség”-hez. A mélyből hirtelen – nem a magasba!, csak – a felszínre jutni, hozzászokni – nem máshoz – a normális légnyomáshoz: nem egy nemzedék szellemi működésének egészségét tette próbára ez. A „nemzet alól” érkeztek, a faluról jött parasztfiatalok egészségét csakúgy, mint a más származásúakét,

a külvárosok, peremvidékek, a proletariátus „szegénységét” az új életforma „gazdagságával” felcserélőkét. Hogy a szegénységgel vagy a gazdagsággal gazdálkodik-e a művész, az szédíti-e meg, hogy milyen roppant mélységekből volt képes fölemelkedni, vagy a felszín hatalmasnak tetsző lehetőségei kápráztatják el, az végső soron egyre megy: e szédületek a keszonbetegség tünetei. Ratkó lírai hőse nincs meghatódva önmagától, hogy mily magasságokba ért, s nem is gondolja fő programjának „beszámolót” készíteni a „megtett út”-ról. „Hallgatok fényütötten” – jelenti ki. Már túl van azon a hiten – az ugyancsak a hallgatást jövendőli sorokat idézve (*Az utolsó versekből 2.*) –, hogy „a lélek túlnyomósos üzemében, / keszonban, zsilipkamra nélkül” sikerülhet „újratermelni a reményt”. De még nem a teljes reménytelenség foglya. Kinn van a „kínal kirakott kútból”, de benne a „dal hűségese” számára még szorítóbb kelepccében: szabad-e dalolni azoknak, akiknek érdekesség, kuriózum a „kút”, s az a kapaszkodás is. A múlt nem lehet mutató. A gyötrelmek és gyötretések „daléért” nem járhat taps, nem vásári produkció ez. A küszködésre – követ, iszapot köptem – való emlékezés pedig egy cirkuszi látványosság főszereplőjének tűntethetné föl a lírai hőst. Akit ezért kísért meg előbb nem a csend, nem a hallgatás, hanem hogy önmaga előtt is letagadja, feledésbe burkolja a múltját – „Úgy volt, ha úgy volt” –, s csak a végén *merít* erőt a kút példájából: „Hallgat a kút is, hallgat”. Ezt az erőt, ezt a példát sugallta József Attila is: „fecseg a felszín, hallgat a mély”.

A rövid, mindössze három strófából álló vers nagy tudatossággal épít a disszonanciákra. Egy strófán belül is: az utolsó sor a maga öt szótagával megtöri az előző sorok heteseinek harmóniába ringató hangulatát, az adoniszti sort idéző hirtelen váltásával megakasztja a ritmus lendületét. Mielőtt azonban a másik versszak ugyanennek a képletnek (7-7-7-5) a visszatérésével megszokottá tehetné a szokatlan sorkezelést, mielőtt a szabálytalan formát szabályos ismétlődése lehetne harmónia forrása, a költemény újra ritmust vált. Költői bravúrra, a verstest mesteri megmunkálásra vall, hogy a harmadik záró strófában ezt a ritmusváltást, ezt a szabálytalanságot lényegében az utolsó sor csonkaságának a megszüntetésével, kiteljesítésével, szabályossá tételével éri el (7-7-7-7). Ugyanerről a vibrálásról, nyugtalanságról árulkodik a rímkezelés is: az első két strófa keresztímeit a harmadikban ölelkezőkre cseréli föl (abab – abba).

A strófaszerkesztést és a rímelést jellemző feszültség, disszonancia érzékelhető a vers ütemezésében és nyelvi rétegeiben is: a nyitó sorok spondeusainak kemény kopogásán („Azt mondják, mélyről...” „Ringyó-szájúak”) a zárók trocheikus lejtésű ötösei lágyítanak ugyan, de csak hogy annál megfellebbezhetlenebb legyen a daktilusból ismét a spondeusba váltó csattanó, verszáró poén. A *Hallgat a kút is* nyelvhasználatára nem az egyneműsítés hiánya, vagy a különböző valóságsíkokból származó szavaknak a keverése jellemző. Első olvasásra az a henyesség okoz feszültséget, ahogy a költemény a fogalmakkal, szókapcsolatokkal bánik. Egymás után sorakoznak az elhasznált, elkoptatott, vagy a legjobb esetben is köznapi kifejezések („Azt mondják”, „úgy volt”, „oda-lent hogy van”, „lökődnek, kiabálnak”). Úgy fest, szegényes nyelvi fantáziára vall egy rövid versben a létigét háromszor, két másik, jellegtelen ígét pedig duplán szerepeltetni („jöttem”, „mondjam”), nem szólva a három helyen is feltűnőről („hallgatok”, „hallgat”). Ezzel a szegénységgel, jellegtelenséggel látszólag nincs összhangban, sőt élesen elüt tőle a versegész tudatos megszerkesztése, elemeinek különös, szokatlan kapcsolása. Ha itt csupa igényesség és eredetiség, amott merő igénytelenség és megszokottság.

S éppen ezek, a stílus és szerkezet különböző rétegeit átható, egymásba kapcsoló és egymástól távolító ellentétek-végletek tartják feszültség alatt a költeményt.

Robbanásig feszítő fenyegetettségre utal, tragikus kibontakozást jósol az alaphelyzet is: a „kútból jött”, „fény-ütött” lírai hőst „ringyó-szájúak” kerítik be, állják körül. Ez a helyzet nemcsak a fizikai megsemmisülés-megalázás, de a támadókkal való egy szintre jutás veszélyeivel is fenyeget. A közönségesse válással. A „ringyó-szájúak” ki-provokálnák a durva viselkedés szembeszegülő gesztusait. Az ellenállás hevében nyers, válogatlan kifejezések törhetnek felszínre. Ez ellen a – nem csupán nyelvi – faragatlanság, közönségesse ellen fegyver az önfegyelem: a hallgatás is. A racionálisan, a „líra: logika” módszerével végigvezetett mondanivaló így bomlik ki az alaphelyzetből.

József Attilára azért is szükséges újra hivatkozni, mert annak idején volt fórum, amelyik majdhogynem epigonként írta le Ratkó Józsefet. A *Félkenyér csillag* nyitó ciklusa, az *Önéletrajz* prózája valóban szoros közelségben van József Attila *Szabad ötletek* jegyzékével s *Curriculum vitae*jével. De az életanyag erős hasonlósága, azonos mozzanatainak okán. A gyermekkor mélyéből felszínre kavargó emlékezetfoszlányok itt is az örökös nélkülözés és megaláztatás eseteit rajzolják elő, a lelcensors kegyetlen helyze-teit, a szeretetlenség és a szeretetsóvárgás miniatúr példáit. A fájdalom, az árvaság és a szorongás sötét tónusán mégis át-áttűnnek, a szeretet és az öröm színei; a rette-gés, a keserűség fekete háttéréből kiválik a gyűlölve is szeretett apa alakja, s a „madár-csontú, vézna édesanyá”-é.

Az *Önéletrajz*, az író szerint is „kegyetlen írás”, sejteti, mekkora mélységekből emelkedett föl Ratkó József, s milyen mélységekbe szállhatna alá, ha nem a hallgatást választja, a kút példáját követve. Amit sok jel mutat már. Még az a lazaság, nemtörő-domség is, ahogy alkotásainak elkülönítésével, megkülönböztetésével bánik. Nemcsak a címadó lelemény, hanem az alkotókedv elapadását is tanúsítja, hogy több költeményt lát el azonos felirattal. Az egyik, a három *Éjszaka* közül a középső, már viszonylag korán, a pálya legelején a karmait növesztő csendet írja le, táj versben tárgyiasítva; az *Örökbefogadom* ígérete is ez. „Szavaim lefegyverzem”. Máskor maguk a címek beszél-nek: *Az utolsó versekből 1–2.*, *Búcsú*, *A szótlán napokból* panaszolja: „Alig születik, lábra áll/ s elmenekül a dal a szobámból”. És a kiemelt helyen, kötetzáróként szerepeltetett *Csontbőr*, a szűkszavúságában is a világhoz való viszony egészéről számot adó két-soros: „Csontbőr vers. Nem szól, / csak könnyeit nyeli”.

Az egyik véglet: az *Önéletrajz*. A másik: a *Csontbőr*. A kegyetlenségig nyílt önfeltá-rás, élveboncolás, „élménylíra” amott, a másik oldalon viszont a szótlanság, a dal me-nekvése, a „csend költészete”. A *Félkenyér csillag* fülszövege szerint Ratkó József „szen-vedélyes igazságkereső, plebejus indulatoktól terhes, a közéleti kérdésekre közvetlenül reagáló” költő, a „közösségi és egyéni gondok felelősségteljes és hűséges tolmácsoló-ja”. A lefegyverzett szavak kifejezhetnek-e közösségi gondokat? A csontbőr-vers nem fojtja-e magába a plebejus indulatokat? A kötet borítólapjának jellemzése pontos, még-is: a költészet egyik szakaszára vagy tendenciájára. Az indulás szándékát, programját mindenképp fedí. Az összegyűjtött versek harmadik ciklusának tanulsága szerint. De még a *Törvénytelen halottaim*, a tíz évvel ezelőtti könyv jó részére is igaz. Amikor az élet köréből a halál körébe lépett át a költői én. Amikor tehát az *ént*, a költői személyiséget nem vontatott vissza.

E nagy visszavonulás előtt a „mindent el kell mondanom” programját követte (*Szé-gyentelenül*); megénekelte a *Dalban*, hogy lelenc volt, hogy verték, hogy saroglyán hált

az istállóban: feltépte újra az *Önéletrajz* beforrasztotta sebeket; aztán a kiválasztottság-kiválás, a nem köznapi feladatokra termettség foglalkoztatta, öntudatosan kiáltotta világga: „gerincemet Hephaistos kalapálta színacélból”, „szememből öreg tudósok fürkészik a világot” (*Én*). Ennek a romantikus költőképek, költészetfelfogásnak felel meg az elkötelezett népvállalás, a szolgálat: „S ha én szólok – sem magamért, / kollektív bánatért, bajért, / rontott hitű parasztokeért, / kemény egyforma életért”. A szegények szószólójának szegődött, „énekes, minden cselédnek” (*Jutok majd*). A közvetlen megnyilatkozású költő ién illetékesnek tudta magát, hogy szót emeljen a „roppant rakéták” füstölése ellen, látomásaiban „bombák mérgeggombái” nyíltak, nem hagyták aludni a Kubában kerepelő fegyverek sem (*Félelem, Éjszaka*). Az olvasóval személyes kapcsolatot feltételező lírikus olykor napi aktualitásokat is megverselt. Illúziók nélkül azonban, vagy legfeljebb: a remény illúziójával. „Tudok hinni is – kemény / gyémántjövőkben bízom én”. Elvont maradt azonban ez a hit, csillag-távolságú a gyémántjövő. Lassan-lassan megcsillapodó kínokról énekelt ugyan (*Hazám*); szép ráfogásokkal illetve a tegnapi „tízezer jó cseléd”-et; a parasztot idealizálta, aki „a forradalmat tenyeréből etette mindig” – a mai vidék képéből azonban kezdetektől fogva hiányoztak az andalító, idillikus részletek. „Vert falak közt vert emberek” lakták az ő faluját, onnét volt a „legmesszebb az ég”, s csak a „jöttment szelek” „gagyogták”, hogy „készül a jövő” (*Üzenet*). A tanyákat pedig olyannak láttatta, ahol „jöhetnek / akármilyen csodák... megmarad” a szegénység, a hivatal elnapolja jövőjüket, s itt a Nap, a máshová melege, fényt hozó is arra jó csak, hogy „ha fordul, nyomoruk válik láthatóvá” (*Tanyák, Tanya*).

Ez a világ mindinkább sötétülő fényeivel nyomasztott. Megváltatlanságával és megváltatlanságával. Ahogy fakult a közösségi gondok vállalásának újsága, ahogy a költő ién tapasztalni kezdte: „ugrik, illan a hitem”, s ahogy szaporodtak a kudarc élményei – „énekelhet nektek az ember... // fölélitem a szabadságot” –, úgy fordult Ratkó József is az egyetemesebb mondanivalók felé. Az ősz már nem az ottani tájat idézte, hanem a tájat, általában, díszeitől megfosztva; nem gyümölcserlelő volt többé, sebeket osztogató; az érzékeny szem nem a természet színes pompájára figyelt, hanem a „hegyek kifordult csigolyáira”, sőt, rémülten rögzítette, „bárhová nézek – sebesültek” (*Ősz*). A lírai személyiség sebzettsége maga után vont a romantikus költő szerep részleges feladását, az „énekes, minden cseléd” szolgálatának újragondolását. Okát alig-alig tárta föl ez a sebzettség, ez a komoruló bánat, a közvetlen megnyilatkozások mind gyakrabban áttételes beszédbe váltottak át. Fokozatosan gyérültek a vidéki táj, a periférián létezés tárgyi, etnográfiai elemei; az egzotikum, a külsőségek elvesztették varázsukat. A hóba fült tanyák, falvak sorsa is megszűnt külön sors lenni. Az „ország alvégé”-ről előbb a „hazá”-ra kalandozó tekintet akkor látszott megállapodni s megcsillapodni, amikor az élet birodalma helyett a halál pásztázásába fogott.

Az „élménylira” fokozatosan távolodott el a mindennapi gondoktól, a „csillagatlan, vékony szegények” képviselőjétől. A köztes helyzetet jelezte a társadalom dehumanizálása. A holtak lettek emberlényegűvé, a természet részeivé válva ők hordozták az emberi jó tulajdonságokat. Nem a halottak szorultak rá az élők szeretetére, hanem fordítva: azok adhattak jó példát minden eleveneknek a keménységre, kitartásra, erőre. A halottak társadalmának megidézése is az átmenet jeleként fogható föl, noha egy időben úgy látszott, nem ideiglenes ez a témakör, kitölti – s csak ez tölti ki – a Ratkó-lira kereteit. Előbb konkrét élmények, háborús emlékei indították a tárgy felé; aztán szereteteinek emlékét idézte föl; majd éveinek szaporodtával „fényes elődei”-nek példái

intették: ők „belefűltak/ a földbe ennyi idős korokra”; megindította nemzedéktársainak reményvesztettsége, elárultatása, pusztulása is, végül a „kardéle kiszemeltek, / szike élére kiszemeltek, / gyerekként a földbe tereltek”, a háborúk és az abortuszok áldozatai. Az ő *törvénytelen* haláluk miatt vált komoran perlővé, fájdalmas indulatúvá a természet szigorú *törvényeit* kutató, s a legszigorúbb törvény, a természetes elnémulás előtt fejet is hajtó Ratkó hangja. Mindezeket túl ott motoszkált azonban a „zsarnok elmúlás”, az „oktalan halál” sejtelmeg-gondolata anélkül is, hogy a versindító alkalmak megnyilatkoztak volna. Ezért is egyszerűsít a kérdés: Ratkó József költészetének halállal való eljegyzettsége mennyire hozható összefüggésbe a társadalom és a politika ellentmondásaival. Elkomoruló kedvről, „lővá tett reményeink”-ről, végig nem harcolt harcra is beszéltek a versek, a *Halott halottaimmal* fogalmazták: „Mi készül itt, milyen irtóztató rend, hogy ennyi az áldozat?” A hiábavaló lángolások töprengő, a szerelmet is elűző s az élete helyett a halált megtervező én – a költemények érzelmi, hangulati anyagának egyneműsége is ezt sugallja –, nem talált már biztos fogódzót.

Am az elmúlás problémakörébe az önmagukban még oly iszonyú társadalmi-politikai körülmények sem zárhatnak. Az alkatnak, a költő i jellemnek is szerepe kellett legyen ebben az önkéntes bezártságban. Enélkül a szemléleti és hangoltságbeli megalapozottság nélkül a halálmotívum indázása egy rejtett vita meghosszabbításaként, egy lezáratlanul hagyott, alkalmi polémia esetleges folytatásaként is értelmezhető volna. Egy-egy motívum új összefüggésekbe helyezése, más szemszögből történő bemutatása egy-egy érvnek számíthatna abban az eszmecserében, amelyet Ratkó József, a *Halottak faluja*, a *Halott halottaim* és a *Törvénytelen halottaim*, vagyis a halottakról – s nem a halálról! – szóló versek szerzője folytatott Illyés Gyulával, a *Terhünk a föld* szerzőjével. „Mind-en egy / halottal nehezebb / a Föld”, „Mert mi hordozzuk, mert mienk, / általunk lett, ami / és csak addig lesz Föld, amíg / megbírjuk tartani” – ezzel, az élők Atlaszoknak, a Föld tartóinak, a halottakat pedig a Föld terheinek képzelő felfogással szemben állítja azt a címében is polemikus Ratkó-vers, az Illyésnek ajánlott *Mégiscsak ők*, hogy nem az élők, hanem „drága halottaink” tartják a földet, „Ház épül rájuk; tartanak / falat, falut, hazát”. Úgy pöröl itt a szó a klasszikussal, hogy voltaképp az ő szavát gondolja tovább: a múltat teremti Ratkó József, ahhoz kapcsolja hozzá a jelent. Az idő múlását, a társadalmi életet s a történelmet, olyan folytonosságban tételezi, amelyből nem léphet ki az egyén. Az, hogy a „holtakkal töltött talajon / épül ez a társadalom”, s hogy „kell a földnek hú halott”, ez a halálnak is értelmet ad. Éppen ezért megfosztatik az minden titoktól, misztikumtól. A Ratkó-vers racionalizálja a racionalizálhatatlant, a halált; kiszabadítja elvontságából, szemléletessé teszi. Ebben az érzékletessé tett, megérzékített – túlvilági?, éppen, hogy evilági, de nem földi, hanem – földben létezésben a tömegsír „földalatti katonavonat” lesz, a halottak csontja pedig villáskulcs, mellyel „szerelik / aláfekeve a földet” (*Az öregek*). De nemcsak a vallási misztérium ködeit oszlatja a költő – a filozófia „ködeit” is. Ha a halál semmiféle folyamatot sem szakít meg, akkor lezáratlanul sem hagyhat semmit. Nem kivételes, nagy pillanat lesz – miként az egzisztencializmus állítja –, nem ébresztheti föl tehát a halhatatlanságnak, a végeesség legyőzésének vágyát sem. Hiszen maga is része a végtelen, halhatatlan létezésnek. Elveszti a tragikumát is, nem kapcsolódik hozzá szorongás, szenvedés. A költőt távolról sem kísérti meg az a gondolat, hogy az élet nem más, mint felkészülés a legfontosabb eseményre, az elmúlásra, s hogy az ember „egyetlen komoly feladata”, „egyetlen vizsgája” a meghalás. A természeti-történelmi folyamat részeként tételezett egyén a folytonosság

megszakadását, az egyedüllétet, a magányt, az elszigeteltséget, az egzisztencialistáktól ismerős „világba-vetettség”-et még a végórájában sem élheti át, mert ez a vég – kezdete valaminek. Kezdet a földalatti, nem a túl-, hanem a más világi létezésnek. Hogy van magány, azt az élet mutatja, nem a halál. Hogy a végóra méltósággal is várható, nemcsak félelmet és szorongással, azt legerősebben az a népszemléletben gyökerező hit táplálja, amely szerint a rendes, becsületes életű embernek nincs haláltusa, nem szenved, hanem megnyugszik az elmúlásban. Még itt megtanulja, milyen az, „mintha már holt koromban járnék”; memorizálja – „jussanak eszébe majd a holtak” – mit fájdalmas itt hagyni (*Halóföldemen*).

Látnivaló: nem az ember világba vetettségének nyomasztó hangulata színezi sötét fényűre Ratkó líráját. Verse nem „az önmagában forgó fájdalom” verse, ahogy Németh László írta Pilinszky János költészetéről. A világ, a lét elvontságáról a történelmileg adottra szűkíti optikáját, fájdalma e körül forog. Vállalja, hogy „avitt” költői tárgyat választ – csak eszközeiben legyen „modern”. A *Tánc* ilyen költemény. Nemzeti és nemzetek feletti illúziótlanságával, kopár tárgyilagosságával, keserű politikai „üzenetével” Illyés Gyula *Gyűrűkjének* méltó párja. Megszenvedett magyarságvers: „Duna-környék szétszórattott, / éhes népei, / vagyunk ma is ama Székely / György vendégei. // Magyar, oláh, szláv – mindigre / ebhitő pogány, / csürdöngölőt járunk ma is / Ady homlokán”. A gyász megrendültségét átokba, szitokszóba fordító vers, a Nagy László „költőietlen” költői eszközeivel, egysoros, kopogó mondataival, a minden második sorban ismétlődő, a temetés szertartását és a lét törvényszerűségét egybekapcsoló szikár kijelentéssel – „Megyünk utánad, Halott” – úgy korszerű, hogy törekszik az érzelmek tárgyiasítására, a költői éntől való távolítására is.

Törekszik – Ratkó József találó szavával – az érzelmek „világneműsítésére”. Menekvés is ez az igyekezet: világneművé, azaz nem magyarrá tenni a szavakat, „hogy meg ne gyanúsítsanak” (*Bűnnek alítják*). Nehogy az elfogultság, a hazafiaskodás, a nacionalizmus vádjával illessék azt, aki együtt szemlél korokat s népeket. „Halálukban magyarrá lett”-eknek nevezi az avarokat s besenyőket, kunokat és tatárokat, törököket és hunokat (*Magyarok*), s rokonainak az „égbe temetetteket”, a lengyelek, oroszok és cigányok seregét is (*Rokonaim*) – akit tehát az egységben, folyamatban látás eleve megment minden elítéléstől, kizárólagosságtól. „Talán könnyeink, hőink, / annektált temetőink, / talán azok magyarok; // a kopjafák, a fejfák / jegyzik a büszke fajtát, / s talán jegyzik a dalok” – választja el finom iróniával, a „világnemű” vastól, kőtől, fűtől, ami magyar, ami nemzeti (*Világnemű*). Ott bujkál e különválasztásban egy kevéske keserű mosoly is: a kő könnyű (lét)helyzetben van, mert megadatott neki az azonosság: „Kő most is és kő vala / és kő lesz míg áll a világ / ...nem-kő lenni nem akar / azért tud énekelni is” (*Kő énekelget*).

Ím, honnan – s mi okból is! – el lehet érni az objektív lírához is! A lét?, az élet? olyan fajta megszemléléséhez, költői megragadásához, amire a szerző a mai bölcseléstől is kaphatott bátorítást – átélvén a „szó válságát”-át. Ratkó József és a nyelvfilozófia? Ratkó József és az objektív líra? Igen. Bármily hihetetlen. A *Hallgat a kút is* éppen ezért kulcsvers. Tanúsítja, hová juthat a „mélyről jött” ember, hová az ereszalják alól, a gypsorokról, a sokaságból, hová, ha „kilából a nép fia”. Eljuthat a szégyenig s gyanúig, hogy magát tenné nevetségessé, ha rejtőzködés nélkül tárná föl „kútmélyi” élményeit. A költői én ilyen gyanúval, ilyen kétségek között is fölteheti a kérdést. „Van-e mocskolatlanul szó” s válaszolhat is önmagának: „még talán a tárgyaké”. *Új versek elé* - jelzi ez

a cím a szándékot legalább, hogy „tárgyi megfelelőkkel”, tárgyak sorával, eseményekkel, helyzetekkel hozza létre egy-egy érzelm „képletét” Ratkó József is. Nem engedve szabadjára az érzelmeit, hanem menekülve tőlük – ahogy ezt a „modern költészet” kódexei rögzítették. S valóban, az objektív, tárgyias vagy létlíra inyencai is megnyalhatják mind a tíz ujjukat az olyan versek után, mint *A kő alól*, a *Töredék* 1979. Vagy az *Utószó*: „Zászlók, lobogók munka nélkül) / Összegöngyölve a lélek is / túl minden ünnepen”.

Túl minden ünnepen, a szótlán napok szorításában a *Hallgat a kút is* olyan kulcsvers, amely a vallomások költészet után a tárgyias, objektív líra előtt nyitható új lehetőségeket Ratkó József pályáján. A *Félkenyér csillag* válogatott kötete kerek egésznek, befejezettnek, lezártnak hatott. Jó volt hinni, hogy a folytatást nemcsak az *Új versek elé* jelenti majd A prólógus azonban epilógus is lett: a költő pályája tragikus hirtelenséggel lezárult, véget ért.

(1996)

Bujdosva
- Bujdosva István -

Bujdosva a jövő
elvadult úfajai,
hátul csak a halál,
elől elődeim.

Jövők sílvák nyomán,
szaglászva, mint a vad.
Kétoldalt az idő
elő, el-elmarad.

Ratkó József köszöntése

Pszichológusok és esztéták sokat tűnődtek már azon, hogy miképpen lehetne fölfogni az alkotás, a művészi teremtés csodáját. Mert egyenlősdire állított szemléletünk, mentalitásunk különösen a körülöttünk élő alkotókkal kapcsolatban a kételyeket szokta inkább számbavenni. Arra figyelünk inkább, hogy a művei alapján mások által nagyra értékelt művész milyen esendő ember. Olykor, az élet apróbb dolgaiban talán még a hétköznapi mértéket sem állja ki, máskor töretlenül megőrzött gyermeki vonásaival támaszt kételyt. Valóságnak gondolja az elképzeltet, s képzelet játékanak a valóságot. A nagyságot jobban elhisszük arról, akit nem ismerünk. Mert akikkel kézfogásnyi közelségbe sodort az élet, azokat nem szeretjük többnek látni magunknál.

Az igazi művész azonban az alkotás kegyelmi pillanataiban messze hétköznapi énje fölé emelkedik, levetközi személyiségének partikuláris jegyeit. Magába vonja a világot. Az ihletet azért nevezhetjük József Attila találó szavával anyaggyőző tiszta akaratnak, mert az ihlet nagyobb koncentrációt, olykor kivételes lelki összeszedettséget jelentő pillanataiban az alkotó a maga személyiségét s a külső világ elemeit egységes látomásba fogja. Ez a hatalmas belső koncentráció okozza olykor a személyiség külső, partikuláris vonásainak esettségét, kihívó vonásait.

Az ihlet a tudat működését egyirányúvá teszi, s ebben az egyetlen irányban mértéketlenül felfokozza. Olykor egészen az alkotó révületig. Különösen azok esetében, akiknek egész személyisége közösségi izzású, akiknek a művészete belső törvényként vállalja föl az emberi sors javításának küldetését. Így történhet meg a művészet ama csodája, hogy olykor a közvetlen közege számára nehezen tolerálható személyiség éppen érzelmi bizonyossága, lényeglátása folytán óriási értékeket teremt a nagyobb közösség számára. Ezért van az, hogy a műben mégis az embert ünnepeljük. Az embert, aki kínjai, szenvedései árán a műben önmaga fölé emelkedik, s számunkra is lehetővé teszi, hogy nagyobb aspektusból is lássuk a világot s benne, önmagunkat. Az igazi költő művében személyes soros és egyetemes emberi tapasztalat egyszerre szólal meg. Az előbbi adja az élmény életszerű elevenségét, az utóbbi viszont távlatot ad a személyességnek. Ratkó József műveiben közvetlenül ismerhetjük fel az erős karakterű személyiség jegyeit: szenvedésből, lelencsorsból, megaláztatásokból önmagát emberi méltóságra küzdő dacosságát, elszánt keménységét. Erőforrásait a tapasztalatilag igazolt valóságból meríti – legtöbbször éppen azért, hogy felháborodottan ítéli el azt, amit tapasztal. Ítékezésének alapja az azonosulás: az elszegődés a szegények „énekes, minden eseléd”-jévé, a kisemmizettek ügyének saját sérelemként való föl vállalása, a szegényeknek és szellemi megaláztatottaknak a védelme. Ratkó József hisz a versben, mert a vers igazság és ítélet. Saját tapasztalatából is tudhatja ezt. Iszonyú sors belső feszültsége kényszerítette szólásra. A tágabb irodalmi közvélemény előtt *Önéletrajzával* mutatkozott be először maradandó művészi érvénnyel. Ez a költészetté varázslott

prózai vallomás a költészetnek, mint „megítélő hatalom”-nak az értelmét is megfogalmazza. A szenvedések leltára így végződik:

„Most már befejezem ezt a kegyetlen írást, mert megnyugodott bennem a gyermek. Igazság adatott mindenknek: a madárcsontú, vézna édesanyának, a vér szerinti apának, a gazdának, mert azok is csak emberek, és mindenknek. Igazság adatott a gyermeknek, aki immár felállhat a sámliról, leeresztheti védelmül felemelt jobb kezét, kiléphet, ki is lép a félhomályból, emberrnyi emberré nőhet, mint bárki közülünk. Vigyázatok, ha közelítetek hozzá, – ne gyors, hirtelen mozdulatokkal, mert újból megriadhat. Lassítsátok meg az ölelés mozdulatát is! S ne felejtsetek el ezt a leckét, mert az embertelenség mindig megítéltetik!”

Ratkó Józsefnek gyermekkorában József Attila-i sors jutott, természetesen kapcsolódott költőként is a nagy elődhöz erkölcsi igényességben s költészetének eleven szemléletességével egyaránt. Sorra megjelenő verseskötetei – *Félelem nélkül, Fegyvertelenül, Egykenyéren, Törvénytelen halottaim, Félkenyér csillag* – már címükkel is egyértelműen jelzik, hogy Ratkó József mindmáig József Attila-i értelemben küldetéses és küzdő költő, ő sem fogja be „pörös száj”-át. Az új idő persze másféle gondok elé állította, de a költői magatartás igényét mindmáig a legnagyobbak: Ady, József Attila és Nagy László mércéjével méri.

Költészetének mélyülése, gazdagodása szembetűnő. A közvetlen szemléletesség megőrzése mellett egyre erőteljesebb metaforákban vallott az idők folyamán a magyar sors szégyenfoltjairól, a szellemi megrekedtségről, a nemzeti tudat zavarairól, a törvénytelen halottakról, a nemzeti történelem jóra nem fordított katasztrófáiról, a magyarság életlendületének megtöréséről, egy nemzet tiszta tékozlásáról. Arról vallanak Ratkó József versei, hogy a lélek, a kultúra, és az emberhez méltó élet az alulsó Magyarországon még mindig felszabadításra vár. A közösségi felelősség, az egyéni gondokon, bajokon túlmutató küldetésstudat tágitja, mélyíti az ő költészetének horizontját történelmi, nemzeti-közösségi számvetések irányában. Metaforáiban, létezésünk csonkulását, megannyi törvénytelen halottját – történelmi, tudati, lelki, szellemi és valóságosan testi értelemben egyaránt – kéri számon hatalmas, világváltoztató indulattal. A tékozláson, közösségi felelőtlenségen, történelmi vakságon fölhevült indulat teremtette meg erős erkölcsi ítélezésű, léthiányt, létsérülést kifejező, sajátos költői nyelvét, mélyen belénk vésődő, mintegy erkölcsi ítélet alá vonó költői képeit, melyekben új értelmet nyernek a szavak, a szülőföld termőfölddé, a humusz posztumusz humusszá lesz. A sérült lét metaforái a sérületlen, kiteljesülni vágyó életért, létezésért perlekednek.

Aki Ratkó József költészetének alakulását figyelte, észrevehette, hogy a közvetlen közeg költői számbavétele miképpen táguult több vonatkozásban is, s miként gazdagodott kiváltképpen a történelem folytonos megidézésével, a történelmi tudat újratemtésének igényével. Nemzeti történelmünk s mai értéktudatunk zavarai olykor olyan keserűséggel vették őt körül, hogy már-már az elhallgatás ideológiáját próbálgatta. Esmélkedésének mélypontján személyes tragédiák is sújtották. A szűkebb családon belül épp úgy, mint a jobb emberi ügyek képviselőre fölszánt szellemi közösségben. Hiábavalóaknak bizonyultak a baráti ösztönzések az alkotásra, írásra, s hiábavalóan a káröröm soha el nem maradó célozgatásai másik oldalról tehetségének kifulladására. A fájdalomba kövült ember kisebb ügyek képviselőjével látszott menekülni a szellem nagyobb kihívásai elől. S aztán egyszer csak a gyermekét sirató apa fájdalma az Imre herceget sirató István király imájaként hangzott föl gyönyörű költői szavakban. Kü-

lönös módon a személyes tragédia képesítette Ratkó Józsefet arra, hogy egész költői világlátását eme feloldhatatlan tragikum prizmáján koncentrálja. Így született meg *Segítsd a királyt!* című drámai költeménye, ez a különleges „történelmi helybenjárás lélek magastartásban”, ez a könyörtelenül bensőséges lélek-vallomás a gyászról, vesztéséről, magányról, idegenségérzésről, közegtelenségről – s mindezek ellenére a bensőben izzó létbizalomról, tisztaságigényről, a nemzetföltés, tisztességvagyítás aktuális gondjairól.

A *Segítsd a királyt!* végtelenül gazdag sugalmú költői mű. A történelmi tényeket a mai gondok embere idézi. A darabban az óbéli ember mondja István királynak, hogy egyszerre kell művelnie a három időt, mert „Ami történt, mindig történik az”, s „A jövőnek bölcsője a múlt.” István király a maga gyászában azzal súlyosul, hogy az ország gondja is az övé: mi lesz király nélkül a néppel, milyen jövő vár reá? Imre herceg halálával az utolsó gyermekét is elvesztette. Ekkora sújtás természetesen veti föl a lelkiismeret-vizsgálat kényszerét, a múlt elemzését. A fájdalom, aggodás és önvizsgálat súlya alatt roskadozó királyt nemcsak saját baljós gondolatai rohanják meg, hanem iszonyú bőséggel és vehemenciával tör reá a környezete mindenfelől.

Nincs neki drámai ellenfele, mert maga a sors az: Az óbéli ember azzal magyarázza Isten büntetését, hogy a keresztény hitre tért István bűnei miatt vesztette el minden ivadékát. A magyar urak a bajorok miatt vádolják, s új királyt kérnek tőle. A bajorokkal nem az a gondjuk, hogy bajorok, hanem az, hogy „itt bajorok”. A főpap az óbéli ember megtűrését nehezteli, az óbéli ember pedig azt, hogy a keresztény hitet felvéve Isten eltiltotta a magyarokat önmaguktól. A főpap még a pogány Öreggel is megbékülne, csak hogy a bajorok jelöltjét, Orseoló Pétert segítsék királlyá. Gizella királyné megvakíttatja Vászolyt, István jelöltjét a trónra, csak hogy ne ő legyen a király. Vászoly ez nem tudja, s ő is Istvánt okolja előbb. A nyelvfosztott énekvivő beszélő botjaiból megbizonyosodik István arról is, hogy az ő nevében elhamarkodott és kegyetlen ítéletekkel sújtják a népet. Még a keresztényeket is gyilkolják pogányságnak vádjával. Vászoly – vakon – nem vállalja a királyságot, a magyar urak pedig ki-ki másként képzelni el az ország irányítását, s mindenki a saját elgondolását tartja egyedül célravezetőnek. Ellenállást vált ki István kultúrát, békét, nyugalmat követő politikája. A második felvonás végén ellene fordul Gizella is, minden sújtásért őt hibáztatja, s azt, hogy fajtáját védi. Megátkozza Istvánt a fajtájával együtt:

„Kik vagytok ti? És honnan jöttetek?
Pokolnak melyik bugyrából merült fel
ez összevissza népség? – Csak bűnötök van!
Éjt nappá téve gyónhattok ezer
évig! Világnak romlott ága vagytok!”

A harmadik felvonás István elleni merénylettel kezdődik, s a leleplezett merénylet most már tét nélkül szemébe mondják vádjait a királynak, minden bajért őt teszik felelőssé. Káprázat hozza egymásba szöve már a vádak a királyra. S e vádak egymásnak ellentmondanak ugyan, de valamennyi a királyt célozza.

István ekkor már együtt szemléli a három időt, s emberfeletti nagyságát éppen az mutatja, hogy mindennel szembenéz, mindent mérlegel népe, s népének jövője érdekében. Önelemzése is megtisztító érvényű, a darabot záró imája megrendítő vallo-

más. Mérték is egyben. István király az emberi szenvedésben, népe érdekének követésében magasodik környezete fölé. Bensőségesen azonos ezzel a néppel, s okossága minden omlások ellenére közösségmegtartó erő. Miközben körülötte és műve körül egymást oltják ki a hebehurgya eszmék, s könnyű prédának adnák az országot vagy a lélektelen kisajátítás támogatói. István úgy magasodik föl a darabban, hogy nincsenek látványos cselekedetei, hanem egész személyisége történelmi és jelenkori önismeretre nevel. Különös eleven varázsa és katarzisa Ratkó József drámájának az, hogy helyesen szól ezer évvel ezelőtti önmagunktól úgy, hogy közben az újabb ezredév végének legfontosabb nemzeti és emberi kérdéseit szegezi szembe velünk. Történelmi anyaga egyetemesebb, emberi érvényű kérdéseket vet föl, de honi talajból, a mi szövevényünk-ből növeszti ezeket, így a magunk elemzését, értelmezését találjuk a tágabb érvényű gondolatokban.

Miféle kérdések ezek? Vég nélkül sorolhatók; elgondolkodásra, mélyebb eszmélkedésre sarkall velük a költő. Sorsunk, helyzetünk átgondolására kötelez. Miféle nép vagyunk? Miképpen egyeztethető össze az előrehaladás a történelemben az érte hozott hatalmas áldozatokkal? El lehet-e tiltani egy népet önmagától? Még ha saját érdekére hivatkozhatunk is? Lehet-e bűnös egy nép? Régi bűnökért bűnhődhet-e a későbbi századok embere? Lehetséges-e szükségből kötni szövetséget? Mi a fontosabb: a jelleg őrzése vagy a nyitottság, mely jellegtelenséghez vezethet. Mi a járható út: szembeszállni a túlerővel, vállalva a pusztulást, vagy szövetkezni az ördöggel is a megmaradásért, s annak reményében, hogy „friss és eleven folyóvíz a nép/ s hogy múlik a véletlen idő,/ oldás nélkül is tisztul szüntelen”? Múlt és jövő miféle összekötöttségében élünk? Képesek vagyunk-e feloldani az örök dilemmát: önmagunk őrzésének belső parancsát és a megújulás éltető szükségének igényét? Mindezen kérdések súlya alatt látjuk a darab végén István királyt. S mindezzel szembenézve követel tőlünk cselekvő tisztaságot.

Ratkó József István királyra éppen azzal a bölcsességgel válik eszménnyé, mely az olcsó, könnyű végletekkel szemben mindezen kérdések mély átgondolását kívánja. Erős kötelékek fűzik a múlthoz, de a jövőbe nézve kémleri nemzetének történelmi lehetőségeit. A sors, a történelem kelepcec sokaságát állítja köréje, s mégis állja az idő próbáit.

Az ötvenéves költőt köszöntjük, mégis műveiről beszélünk Mert a művésztől a műve mond legtöbbet. Készülő műveiről is tudunk, s a részletek nagy reményekre jogosítanak bennünket. Mit mondjunk köszöntésképpen többet: bizalommal várjuk újabb és újabb műveit, s kívánjuk neki az alkotás kegyelmi pillanatainak, óráinak bőségét.

(1986)

Sors és szerep

ARCKÉPVÁZLAT AZ ÖTVENÉVES RATKÓ JÓZSEF KÖLTÉSZETÉHEZ

Akár a történelem a népek életében, az egyéni sors, a szubjektum története az egyén életében a halálig jelenvaló és meghatározó. Költő életében és életművében, ahol az egyéniség, a szubjektum lehetősége mindig nagyobb, mint a tárgyi valóságé, kiváltképpen az. Egyéni sors és alkat, jó ösztön és tudatos feladatvállalás ötvözetéből itt szerep formálódik versekben, művekben, életműben megformált szerep, s ez minél mélyebben emberi és hiteles, annál inkább közérdekű. Bár e század utolsó harmadában ez a közérdekűség korántsem olyan nyilvánvaló és megélhető a szellemi élet minden napjai során, mint volt a XIX. században, vagy a századelőn, vagy akár e század derekán. Talán maguk a költők hisznek a legkevésbé úgy a költészet világformáló erejében ma, ahogyan hitt Kőlcsey a nagy, átfogó magyar reform ügyén fáradozva; ahogyan hitt Petőfi a nemzeti függetlenség és a világszabadság eszméiben égve; ahogyan hirdette Ady az új magyar ígéretet, s a maga nagy költői jövődőlését a magyarság történetének egyik legválságosabb korszakában; ahogyan bízott József Attila az új erőt sugárzó, a nagyra hivatott osztály, az eszme és a költői találatának egymásra találásának emberi sorsot fordító, az emberre rakott ígákat szétfűző erejében; vagy ahogyan Illyés vallotta meggyőződéssel, hogy a költő a maga eszközeivel, akárcsak a jó földműves vagy a jó iparos, részt vehet és részt is vesz az országépítésben, a nemzeti építkezésben, mert felhúzhatók a falak és tető aláhozható a ház – tisztességes munkával. Még Nagy László költésze is ebben a jegyben indult, s így is teljeseedett ki, erkölcsi és esztétikai minőség példáját mutatva fel, bízva legalább a példa erejében, a megmaradásért, s talán a megújulásért.

Úgy fordult azonban a világ, hogy közeledve a kétezredik évhez, egyre inkább szűkül bennünk a hit, a bizalom a szellem erejében, s ezen belül a költészet emberformáló lehetőségében. Lemondani róla azonban nem lehet. A mai költő tehát – ha van benne közösségi érzés és felelősségérzet – ezzel a szűkülő hittel keresi már azokat a hullámsávokat, amelyekben még megszólalhat abban a reményben, hogy imitt-amott hallgatókra lel.

Ratkó József is abból a nemzedékből való, amelynek saját legnagyobb egzisztencialista kérdése maga a közösség volt, az ma is, és amely nemzedék szemében nem létezett önérvényesítés, önkifejezés nép – nemzet – humánus szolgálata nélkül, és nem létezett erkölcsmentes esztétikum, nem létezett költészet erkölcsi vállalkozás nélkül. De mit tehet ma a költő, az ember szorult helyzetében? Ratkó, boldogan, s alázattal vállalt elődeitől némiképp eltérően határozza meg, nem annyira a feladatot, mint inkább a költő lehetőségeit. Nem a küldetésstudat hiányzik itt, hanem a költészet és a költő kariz-

matikus önbizalma, nem az „ének” fontossága válik kérdésessé, hanem a társadalom fogékonysága az ének iránt, a költői felismerések és igazságok iránt. A versnek azonban akkor is meg kell születnie, mégis kell élnie. Ratkó tehát azt mondja: „Hanglemez ez a Föld. Ráénekelek én is.” Rajta van ezen a lemezen a madárdal és rajta az „emberi kín” megannyi jajkiáltása, nyögése, ordítása, s egyre inkább csak a romlás hangjai és zörejei, mindazon romlásé, amit sem a költő, sem más nem tud elhárítani, s egyre kevesebb a remény is ehhez.

Kerüljön hát rá a lemezre az ének is, a tiszta hang a romlás hangzavarával szemben, mintegy humán ellenállásként, s mint a költő egyetlen lehetősége.

*

Ratkó Józsefet a gyermekkor tanította költészetre. A születésével feltehetően magával hozott alkati érzékenységet a gyermekkor nyomorúságai, sérelmei és szorongásai fejleszthették erkölcsi-esztétikai fogékonysággá benne, a szépségnek azokkal a ritka, de annál tartalmasabb és különösebb pillanataival együtt, amelyekkel nemigen ajándékozhatja meg a sors a kakaós-összkomfortos gyerekszírok részvevőit. Talán éppen ez a sors igazságszolgáltatása.

Ratkó az önéletrajzi motívumok során rögzít egy képet a múltból, s ez a kép talán az ő gyerekkori lélektani önarcképe (ha ismernék, bizonyára a pszichoanalitikusok legnagyobb gyönyörűségére szolgálna): „Egy magas, sovány gyerek ül egy sámlin a félhomályban, felsőtestével kissé hátrahúzóva, jobb karját kifelé fordított tenyérrel magasan a feje elé emelve...” Önéletrajzát, pontosabban: ezt a tudatosan megszerkesztett önéletrajzi motívumsort tekinthetnénk, akár pszichológiai tanulmánynak is, vagy irodalomtörténeti motívumkutatásnak, ha Ratkó ambíciója az volna, hogy ő maga legyen a saját pszichológusa és a saját költészetének irodalomtudósa egy személyben. Másról van azonban szó. Arról, hogy Ratkó az igazságszolgáltatást nem akarja csupán a sorsra bízni. Ő maga is igazságot akar szolgáltatni, elsősorban a törekeny, gyötrelmes életű édesanyjának és a részeges-verekezős apának. Minderre pedig azért van szükség, hogy „megnyugodjon benne a gyermek”, s ezáltal az egyéni sors meghatározottságain túllépve általánosabb érvényű emberi igazságokig juthasson, hogy az individuális élményekből, mint sorsa szép és keserves adományaiból, közösségi érdekű szerep lehesse.

Ez a folyamat végbe is megy, s még Ratkó korábbi verseire többnyire az a jellemző, hogy a gyermekkor egyéni élményei szépen, de szűkösén, s túlságosan önmagukba zártan formálódnak verssé, közéleti mondandói pedig versbe foglalva gyakran inkább csak verses deklarációk, addig ebben az érési folyamatban előre haladva a gyermekkor élmények egyre inkább kiteljesednek s jelképpé sűrűsödnek, a felnőtt ember szociális gondolkodásával, a társadalmi megismerés és a társadalmelemzés pontosságával szervesen kapcsolódva egyre teljesebb, hitelesebb, esztétikailag magasabb rendű versekké érnek, s válogatott verseinek 1984-es kötetében minden ízében egyéni, esztétikai és erkölcsi értelemben, a stílust és a világszemléletet tekintve egyaránt autonóm költészté.

A felnőttben élő gyermek, s annak védekezésül maga elé emelt karja, a gyermekkor emlékek sora, s a hozzájuk tapadó szorongás és büntudat így már aligha lehetne egy buzgó pszichoanalitikus méltó csemegéje. Tudatosan megformált, s egy összefüg-

gő gondolatrendszerben egymásból építkező jelképek ezek: figyelmeztetések a humánum védelmére, állásfoglalások az emberi agresszióval, az önzéssel és a felelőtlenséggel szemben. A gyermekkor oly természetes és mégis különös tükröi: a csordakút vize, vagy a nyári zápor után a fölhasogatott úttesten ottmaradt tócsa különös és rejtelmes tükör a gyermek számára, akár a saját arcát látja benne, akár a szédítő mélységként tükrözött magas nyári eget; ez a felnőtt költő számára azonban egyben a világlátás technikája is, az igazság rejtőzködőbb pillanataival való szembesítés lehetősége. Maga az egész gyermekkor is és a gyermekség általában, ilyen tükörré lesz a költő tollán. A gyermeki kiszolgáltatottság az emberi kiszolgáltatottság tükörképévé válik. A gyermek a gazda kíméletlenségét csak azzal tudja megtorolni, hogy az istállóban a vemhes tehén hasába rugdos. A kíméletlenség, a méltánytalanság megtorlásra kész, az agresszió agressziót szül, s mindez együtt büntudatot, s a büntudat újabb alkalmakat követel, hogy levezetődjön valahol. Mennyivel különb a mi felnőtt világunk?

Az apa a maga rossz sorsát és tönkrement életét a kocsmákban igyekszik felejteni, majd az egész nyomorúságot elverni a családon. Nemcsak Ratkó, egy egész nemzedék élte meg ilyenformán vagy hasonlóképpen az apák elrontott és a történelem által megrontott életét és az anyák megszomorítottságát. Annak idején a pesterzsébeti szoba-konyhák és a faluszéli kis házak mindennapos csetepatéi voltak ezek, ezekben a csetepatékban folytatódott a történelem. Most pedig készülődik a történelem úgy, hogy vagy szétzülleszti a közösségeket, vagy egymás ellen tömöríti a népeket, akik ha nem lehetnek úrrá a saját nyomorúságaikon és rabságaikon, belekötnek a szomszédaikba, ha nem robbanthatják fel a rájuk nehezedő hatalmokat, felrobbantják az eszpresszókat és a repülőgépeket. Ártatlan emberek pusztulnak, s aztán a megtorlás persze megint nem maradhat el. Ez ma az emberiség igazán ördögi köre.

Ratkó, ha akar robbantani valamit, ezt a kört szeretné szétrobbantani, mégpedig igen szelíd eszközökkel. Mintha magára a szelídségre esküdött volna fel! Az önéletrajz, és mind az önéletrajzi ihletettséggű versek ennek a stratégiának a szolgálattevői. Gyermekkorában még azon töpreng: „hogyan kéne elverni apukát”, a felnőtt költő már így rendez el az elrendezni valót:

bakancsa kopog a kövön,
teríték elé puha járdát,
ne essen nagyot, ha berúg,
mert a kocsmá mindig nyitva –
de csak neki.

Először tehát puha járdát, azután pedig emberi méltóságot az elesettnek is, a méltánytalanságban. Az egykori apai igazságtalansággal és méltánytalansággal szemben ma már az ő gyermekkori méltánytalansága áll, s a felnőtt ebből az örök körből akar kitörni. Ratkó azt a meggyőződést érleli magában, hogy az élet elvett vagy elvesztett méltóságát csak az emberi méltóság visszaadásával. Lehet kiegyenlíteni, ez az igazságszolgáltatás lényege. Erre a meggyőződésre épül költészetében a szelídség stratégiája.

*

A gyermekség, a gyermekkor élményvilágából fejlődik ki közvetlenül és természetesen Ratkó költészetében az anya és az anyaság kivételezett szerepe, jelentősége. Verseiben a szelídség, mint a világhoz való viszonyának alapvető jellemzője, természetes módon éppen itt teljesedik ki. Am nem csupán arról van itt szó, amit örök és általános anya-fiú kapcsolatnak tekinthetünk, nem csak az anyai meleg szeretet emléke, a gyengédség és gondoskodás, valamint a fiúi ragaszkodás és féltés érzelmei lépnek előtérbe, hanem mindezeket túl megint a jóvátétel. A felnőtt férfi ad új életet a holt édesanyának, s ehhez az életbeli megújuláshoz társul már a fiúi gyengédség, mintegy az anyai öröklét védelmére:

Könnyű, soványka teste
nem tudom, hogy mivé lett
– bogárka, búza lett-e –
vigyázok, rá ne lépjek.

„Most már hívhatom fűnek is...” – mondja az *Anyám* című versében, és már ezzel is egyre általánosabbá, mindenütt jelenvalóvá és mintegy életfilozófiává terebélyesedik egyrészt az anyasághoz, másrészt a holtakhoz való különös viszonya. Minden elmúlóból élet lesz ebben a költészetben, és minden életnek, s magának a halhatatlanságnak a forrása az anyaság. A *Zsoltár* című költeményben, az anyaság-versek csúcán ez az érzelm- és gondolatkör egyetlen tömör kijelentésben így összegződik: „Az anyák halhatatlanok.” Am magában a *Zsoltár* című versben is nyilvánvalóvá lesz, ami aztán sok más versben újra meg újra visszatér, gyakran egészen konkrét formában is, hogy ugyanis nem csupán elvont anya-kultuszról, nem egyszerűen a mindenségre kivetített fiúi rajongásról van szó Ratkónál. Történelmi-társadalmi látásmód teszi erkölcsi-politikai programmá egyben ezt a szinte határok nélküli érzelmi áradást, s ennek révén emelkednek igazán gondolattá a metaforák. Mert ma ez a legnagyobb, a legigazibb magyar kérdés. Fogyatoznak az anyák, a gyermekeket adó asszonyok: fogyatkozik a magyarság. Korábban, mert rendre elvéreztünk, egyre kevésbé tudtuk kitölteni a tágasabb hazát, ma ezt a szűkebbet is egyre kevésbé, mert nem születünk.

Ratkó tudja vagy érzi azt fontos történelmi igazságot, amire nemigen szoktunk figyelmeznit: ezt az országot ebben az évszázadban az anyák tartották életben. Minél hősiesebben harcoltak Doberdón vagy a Don-kanyarnál a szerencsétlen hősök, annál biztosabban pusztult az ország. Az első világháborúban elesettek özvegyei azonban magukra maradva felnevelték a hat-nyolc gyereket, a második világháborúban elesettek, elhurcoltak, eltűntek özvegye a kettőt-hármat; és az életben maradt, am a történelemtől megnyomorított, rokkanttá, idegbeteggé, alkoholistává lett apák mellett is ők erőltették át jövőt háborúkon, világválságokon, diktatúrákon és a mindennapos nélkülözések korszakain. Ők reszkettek leginkább a keservesen otthonná varázsolt, salétromos szoba-konyhákban vagy a pincékben kamasz fiaikért '56-ban, és utána, híreket, rádióüzeneteket várva. És amikor a viszonylagos konszolidált jólét kapui elé vánszorgott a nemzet, nekik kellett félszegen elpirulniuk, szembe találkozva a szüfrazettek diadalmenetével.

Ratkó kérdésére: „ki hiányzik a jövő fehér falai közül...” természetesen senki sem válaszolhat, csak fogyatkozásunk tényszámai, s a statisztikai előrejelzések beszédek. Amit nem végzett el a történelem pusztítása, azt – Ratkó szavai szerint: „elvégez most

a szikék, / nikkalkanalak, csipeszek,/ elvérzik ez a nép.” Ez a konszolidált elvéreztetés kényszeríti ki a legnagyobb erkölcsi felindulást, a szelídségből itt nő ki indulat s az ítélet e tárgyban a legkeményebb:

Köttetett béke a halállal,
nagy-szegyenyű, iszonyú.
(*Halott halottaim*)

A keserűség a gyermektelenség láttán, s a jövőtlenség iszonyú látomása végül is dacban forr ki egy pillanatban, s ebből a dacból születik a mai magyar irodalom egyik legszebb strófája:

Mégis: hogyha szülni már egy
ringyó sem akad,
hónom alatt költöm ki a
fiacskáimat.
(*Tánc*)

A pusztulás és az önpusztítás kétségbeejtően szembeötlő változataival élünk együtt ezekben az évtizedekben. Csoda-e, ha az igazi irodalomban nem idilli rózsakertek, hanem a temetőkertek látványa tárul elénk, újra, meg újra? Csoda-e, ha ebben a költészetben nem rózsafa az, ami kivirágzik, hanem fejfa?

Ratkó József különös kapcsolatot teremtett a halállal, a halottakkal. Mintha a romlással, pusztulással, jövőtlenséggel szemben éppen a holtakhoz fordulna vigasztalásul, mintha éppen tőlük várná az életet. Láttuk, a halott édesanya is új életre kel, fűben, búzában, vagy egy bogárkában talán. A fejfák makkot és vadkörtét teremnek, s az élők léptei alatt a halottak tartják a földet, ők nyögnek, s felsóhajtanak: „Nagyon nehéz halottnak lenni.” A holtakban él tovább a történelem, ők a folytonosság, halottainkban épül az ország, s általuk, belőlük kell születnie a megújult életnek. Akárcsak a kétségbeesett vallásalapítók, a megállíthatatlannak tetsző pusztulás láttán, a romlástól émelygő gyomorral, s mégis az életre szántság eltökéltségével elkezd szőni a maga másik rendszerét, az evilági érdekében a másvilágit. A halál árnyékával szemben magukhoz a holtakhoz folyamodik, velük igyekszik megegyezni: ő éleszti őket, megágyaz nekik, ők pedig tartás fenn a földet, az embert, a hazát:

Földet, föld alá holtat,
holt alá deszkát, apró férget,
tetejükbe meztelen fejfát –
s pillantok istenre, jól van-e.

Mintha a „Nagy Gazda” szigorú szeme figyelné az iparos kézmozdulatát, s mintha az ács az öröklétnak építene templomtoronyt, olyan gondosan megfontolt, kimért és kényes itt minden mozdulat, holott csak temetkezünk.

Borzongatóan abszurd ez a kép, mint minden hit a hitetlenségben, s mint „Jó hazát” építeni „Hó és zúzmarás vér határán, / hajnal s halál ígészetében...” Van tehát ebben

a furcsa vallásteremtő igyekezetben abszurditás, mégpedig tudatos költői abszurditás, de nincsen benne semmi misztikum.

Ratkó, amikor a halállal perel és egyezkedik, amikor holtakból sarjadó életet remél, nemcsak a maga tapasztalataira alapoz. A nemzedék közös tapasztalata a halállal való kénytelen szembesülés a kora gyermekkortól mindmáig. Nemcsak szülőket és íróelődöket temettek és sirattak el, de velük együtt folyamatosan a nemzedéktársak sorát is. Lehet, hogy többször voltak együtt temetésen, nemzedéktársak ravatalánál, mint születésnap-i köszöntőkön. Szívroham, agyvérzés, az önpusztítás változatai tizedelték soraikat. Nemcsak a tudatosított társadalmi tapasztalatok, de a megélt, nemzedékiek is arra készítették őket, hogy ne hagyják öregkorukra a bizalmasabb kapcsolat építgetését a halállal, kezdjék el minél előbb, hogy oda-vissza járható ösvényt találjanak élet és halál között. Miféle sors, miféle társadalmi vereség készítette elő és teremtette meg ezt a helyzetet? Ratkó is ezt kérdezi a *Törvénytelen halottaimban*, s a kérdésben ott van a válasz:

S milyen reményt vertek le bennük,
betűvel se jelezhetőkben,
késsel, méreggel szeretkezőkben
milyen hitet ütöttek arcul?

A „lővátett remények” társadalomtörténetét előbb-utóbb meg fogják írni majd a történészek, szociálpszichológusok, politikusok, mert a szembenézés elkerülhetetlen lesz, ha véget akarunk vetni egyszer a társadalmi-nemzeti erózióknak. A költők már írják – a maguk módján, a maguk lehetőségei szerint. Emlékeztessünk most csupán Csoóri Sándorra, Szécsi Margitra, s idézzük e tárgyban Ratkótól a talán legtömörebb válaszát, a Nagy László halálára írt versét: „Kurva anyaföld zuhog rád. / Megyünk utánad, Halott. / Sohse, márciusodik.”

Az elveszített és az elhagyott, a feladott márciusok köszönnek vissza itt a pusztulás tényeiben és képeiben, és minden versben, ahol a reményvesztés motívuma jelen van. Amikor Ratkó leírja talán mind közül legmegrendítőbb mondatát: „Pentaton nép, halálba ereszkedő...”, akkor abban nemcsak a magyar népesedési bajok, nemcsak a nemzedék veszteségei, nemcsak a haza peremvidékeinek elesettsége, „lejtése” fogalmazódik meg, hanem elsősorban az, ami a tények, érzések, jelenségek mögött van, ami társadalmi és lélektani értelemben feltehetően az első számú ok: az elveszett márciusok. A magyarság sohasem akkor roppant össze igazán, amikor forradalmait leverték, amikor Világosnál letette a fegyvert a túlerő előtt, hanem mindig évekkal utána, amikor tudatában még éltek az emlékek, az eszmék, de lélekben már feladta, s éreznie kellett, hogy ha látszólag gazdagszik is, egy lépcsőfokkal megint lejjebb lépett a történelemben. Sohasem az volt a baj, hogy alkudott – hiszen alkudni mindig kellett ebben a történelemben –, hanem az, hogy gyakran rosszul alkudott és mindig lelkiifurdalással, hogy kollektív emlékezete egy fokkal mindig jobb volt, mint a lelkiismerete. Gyanítom, ilyesféle érzésekkel írhatta le Ratkó *Ady* című versének két sorát: „Lesütött szemű nemzedéknek hiába gyúl nagyfényű ének.”

*

„Segítsd a király! – olvasom a parancsot, mint Ratkó József drámájának címét. S mindjárt az a kérdés ötlík fel bennem, hogy van-e még király, akit segítenem kéne, s ha igen, van-e még alkalom, hogy segíthessem. Az erkölcsi parancs érthető és elfogadható, ez a megmaradás és a guvernamentális ész parancsa, de tehetek-e róla, ha mellészegül bennem mindjárt a kétely, mert nem tudhatom bizonyosan, hogy ugyanarról szól-e még, ez a parancs, mint eredetileg, s hogy én magam is úgy állok-e még a parancs fénykörében, ahogyan álltam akkor, amikor az először elhangzott előttem.

Ez a magyarok dilemmája István országában. István pedig öreg, lassan halni készül, az életmű kész, egy pillanatra meg is ingott éppen, és nincs utód. Meghalt Imre herceg, veszélyben a jövő, veszélyben a magyarság. A céltudatos és keménykező István most megrendül maga is, eléri őt a jövőtlenség réme, s épp ezért, s épp ekkor kell szembesülnie azzal is, amit országépítő munkája során végzetesen elrontott. Magyarjai nehezen tudnak már azonosulni vele, nem értik döntéseit, magatartását, mert túl messzire ment a keresztény buzgalomban, túl nagy teret engedett magában az idegen hatásnak, s túl nagy teret az országban az idegeneknek. Megnőtt tehát a feszültség. Az idegenek úgy viselkednek, mintha ők „adták e földet is alá”, a magyarok pedig közel állnak ahhoz, hogy kardot fogjanak; még a mértéktartó, józan Csete is így inti társát: „Ki tehet arról, milyen anya szülte? / Nem az a baj velük, hogy bajorok, / hanem hogy itt bajorok.” Az Öreg, az óbéli ember figyelmezteti legsúlyosabb vétkére, tévedésére – az istváni mű nagyszerűsége mellett, történelmi léptékű árnyoldalára: „Nagy bűnöd van: eltiltottál magunktól! / Ha ki énektudó volt, összeszedted, / s kiverted szájukból az éneket! ... A jövődönök bölcsője a múlt, / rosszul rengetted, király, összetörted!” S végül szembesülnie kell a megvakított Vászollyal, aki Imre halálával az egyetlen épkez-láb esélyt jelenthetné az utódlásra. Hiába kéreti magához azonban, a vak Vászoly a vak királyságot nem vállalhatja, szeme világa visszahozhatatlan.

Ratkó József e drámában nem deheroizál, nem István király művét kisebbíti, hanem éppen egyik legkiemelkedőbb uralkodónk alkotásának tükrében akar szembenézni történelmünkkel, úgy, hogy abban megláthassuk magunkat is. Szembenézni azzal, hogy akiket történelmünk során helyzet, kényszerűség vagy megfontolt akarat idegenként közénk hozott, s itt kiváltságokat élveztek, azok gyakran éltek vissza e kiváltságokkal a királyi köntös mögé rendeződve, s az arcátlanságból kovácsolva történelmi fegyvert, maguknak, egy önmagával is nehezen bíró néppel szemben. De szembenézni a saját vakságainkkal, álmodozásainkkal és türelmetlenségeinkkel is, hiszékenységünkkel és értetlenségünkkel, amik miatt sokszor válhattunk prédáivá hol a fészkelődő armánykodásnak, a sunyi konspirációnak, hol meg a magunk indulatainak. Szóval nemigen bírtuk, karddal pedig nem tudunk, s nem is lehetett mindent elintézni. De igyekszik Ratkó megtalálni azt a pontot is, amikor az uralkodói elme világossága, az érdekek pontos felismerése és az értünk való államférfiúi cselekvés egyszer csak uralkodói vaksággá válhat, s a túlhajtott cselekvések legmélyebb érdekeink ellen kezdenek munkálni, s a jó, a nagy szándék visszajára fordul: ez az óbéli ember figyelmeztetése. S végül a drámai alaphelyzetből fakadó legsúlyosabb kérdés: az utódlás megoldatlansága. Szinte végzetszerű a mi történelmünkben, hogy még a legnagyobb államalkotók is megbuktak az államvizsga egyik legfontosabb tételén: az utódlás feladatának megoldásán. Így vált többször is gazdátlaná, megnyomorítottá, széthányt szénakazallá az ország, az alkalmatlanok, az idegen bábok vagy az eszelősök kezén.

Ratkó műve egy hosszú költemény és egy történelmi dráma ötvözete. Mintha a *Bánk bán* kelne új életre benne, talán valamivel több lírával, s kevesebb cselekménnyel, de azonos gonddal, s lényegében azonos drámai alaphelyzetekkel: a Bánkok, Peturok, Tiborcok folytonos történelmi drámájával, s a merániakkal. Ratkó azonban mégis szuverén művet alkotott. A sors – és egyre kevésbé az egyéni, egyre inkább a nemzeti-történelmi sors – logikájának és késztetéseinek útját járva igyekszik egyre fontosabb, teljesebb vállalkozásokban betölteni a ráért, s egyben vállalt költői szerepet. Ez a mű költészetének talán mérföldköve, talán némely ponton meghaladása is. A dráma nem témái, hanem gondolatrendszere gazdagodását hozta. A történelmünk drámai helyzeteibe ágyazott líra megnövelte költészetének arányait; miközben István első és utolsó imája, az óbéli ember több szövege is, vagy Vászoly némely sorai utóbbi verseivel összevetve jelzik a szerves belső lírai folytonosságot, s úgy tetszik, az e folytonosságból bontakozó szárnyalóbb költői lehetőséget. Befejezésül idézzük itt a megvakított Vászoly szavait, s ne eresszük el fülünk mellett az ötvenesztendő s Ratkó József töprengő figyelmeztetését:

Király körül mindenki büntelen;
királyné, püspök, német úr s magyar.
Álmodtam Sebőt, gyilkos körmeit,
vakságomat is álmodom, a kint is –
úgy kell nekem: valódit álmodom!
Örvendj, király – mert álom a halál is!
Él Imre herceg, csak elment vadászni;
álom a gyászod s álom vagy magad;
s a Kárpátoktól le az Al-Dunáig
álom az ország – te álmod s miénk!
Be jó, urak, hogy együtt álmodunk!
Naptámadatkor Sebő képiben
jó majd az Úr s belénk csíp: Ébredj meg, magyar!

(1986)

Eredet és eredetiség

RATKÓ JÓZSEF VÁLOGATOTT VERSEIRŐL

„...különös hajlandóságunk, hogy ha egy költőt dicsérünk, művészetének azon vonásait értékeljük, melyek legkevésbé hasonlítanak mások műveire... Ha azonban egy költőhöz efféle előítéletek nélkül közeledünk, hamarosan rájövünk, hogy művének nem csupán legjobb, de legegységesebb részei éppen azok, melyek a régi költőknek, az ő őseinek halhatatlan virágaival rokonok.”

(T. S. Eliot: *Hagyomány és egyéniség*)

1.

A költő kétszer kezdi pályáját. Először, amikor eltölti a világ megnevezésének mómora, a boldog felismerés, hogy minden, mi kívülről létezik, szavakba foglalható, azonosítható önmagával. Másodszor pedig, amikor rádöbben, hogy e teremtő birtoklást ígérő igék öröklött szavak, s mások által megnevezett világban él. E szavak tették az elme számára „láthatóvá” (és áttekinthetővé) a dolgok szövevényét – „fogalmak, pici piros lámpák / világítják be a világot” –, míg rá nem érzett a fogalmak zseblámpányi fénykörén túl a szorongatóan végtelen sötétre. „Álomnak hívtam én is az éjszakai nyugalmat, / szerelemnek a csókot... / fűszernek neveztem a sót, karikásnak az ostort, / mindennek tudtam a nevét – egyetlen gyönyörű hagyaték szüleimtől.” Íme, az első indulás, biztos léptű a megnevezett világban. „...s most nem találok szót oszladó, foltos dolgaimra” – ez a másik. A megnevezhetetlen, ezért alattomosan idegen dolgok zűrzavarában botladozó. A költő rádöbben – mint évezredek óta minden nagy nevű és névtelen őse –, hogy az arctalan fogalmakon túli élmény némaságát kell megszólaltatnia; hogy a dolgok neve csak ismeret, s újramegnevezésükkel kezdődik a megismerés. A két világ – a nyelvileg már készen kapott és az élményként éppen teremtődő – között szakadék támad, s a lélek szédül fölötte, a költészet egyre ingatagabb pallóján.

A „gyönyörű hagyaték” – nem a vér szerinti, hanem a szellemi szülőké, a példaképpül választott lírikus-elődöké – átértékelésére kényszerül a költő; az öröklött szavak biztonságából kiszakadva, eredetét eredetiségre kell váltania.

Az induló Ratkó József (mint azt kritikusan kezdetűl jelezték) elsősorban József Attila képeiben talált „megnevezett világára”. Az őszi táj így lesz versében „olajos rongyokba csavart vasdarab”, s a telet azért várja a versben szólaló Én, „hogy beüvegezzék a tócsákat, tavakat”, s hogy „zengjen a táj a fagy sikoltó köszörűkövén”. E hagyományra

vallanak a testközeli és a kozmikus érzékelést játékos humorral összebékítő megszemélyesítések („Tolláskodik, ragyog a fény a fán, / gally kapkod hulló pihéi után”), valamint e játékoság enyhe groteszkbe hajlítása („fállábú virág fűszálon biceg”; „okos ujjaim közt gyufa mordul”).

Stiláris hatások lehetnek alkalmiak és véletlenszerűek – Ratkó József verseiben azonban tipológiai hasonlóságok is jelzik, hogy a József Attila-örökség nemcsak a megszólalás kényelmes mintája, hanem az élmények világképpé párolásának első lehetősége is. Az *Éjszakát* (a „Szombat van...” kezdetű) már a szótagszám és a versszak kötöttségeit elvető, de a jambikus lejtés és a rím hagyományát vállaló versforma is rokonítja József Attila leíró nagykompozícióival. Még inkább a vershelyzet időpont megjelöléséből („Éjszaka van.”) motívum-hálót szövő szerkezet, s a háló szeméit kitöltő, az érzékelés határain túlnövő „totalizáló” képek: „Tornyok, faluk, álmukban is / forgolódo, csikorgó városok”; „Amőba-ország tolulnak, / türemkednek, egymáshoz szorulnak, / lökdösik feszítik a Földet”. Vagy ennek ellenkezője (és ellenpontja), az érzékelhetetlenül kicsiny dimenziók „láthatóvá” bővülése: „Bízna bennem a körülöttem /surrogó atomok.” Az érzékelhető tárgyi részletek sem összefüggő tájat alkotnak, hanem elszigetelve „szétszórva” jelennek meg; gyors szimultaneista nézőpont-váltások sugallják, hogy csak „általában” az éjszakában, az éjszaka jelképezte kozmikus térben léteznek. Következetes megszemélyesítésük az egyedi létezését szembesíti az anyagi végtelen léten inneni közönyével, e meg személyesítések többnyire kicsinyítő jellege pedig a rész-egész viszonya hierarchiájára figyelmeztet: „mint óriás csiga, / lassú ház mászik” (az ilyen jelzőátvetés is a versstílus „öröklött” vagyona); „a falu kinnhagyott kisfia, / gyerek-riadtan dermed a tanya”. Kép- és versszerkezet e tökéletes egybehangolása biztosítja a teljes szövegkoherenciát, s ha egybeolvassuk a szövegbe szétszórtan beékelte, szövegszakasz-értékű egymondatos ítéleteket, szinte hézagtalan gondolatmenetet kapunk, a költemény szilárd intellektuális vázát: „Növeszti karmait a csend.” „A rész most nagyobb az egésznél, mert látszik.” „Fél az anyag egyedül.” „Észrevette, nézi az éjszaka.” „Ahol én vagyok, nyugalom van.” „Az ember nagy, nem az anyag.”

Egy minden ízében megtanult költői technika értékelésében csakis az lehet irányadó: mit változtat s miért a költő a tanultakon? A Ratkó-vers vezérszólama az éjszakában tárgyiasult végtelent (melynek „csak változás / az elmúlás”) és a múlandóságában „lélekkel magasabb” szubjektumot egymáshoz-egymásra vonatkozó lírai meditáció, mely abban a lételméleti szorongást feloldó felismerésben kulminál, hogy az emberi tudat képes – bár határolt – teljességgé rendezni az anyag öntudatlan végtelenét, melynek „nincsenek határai, csak részei vannak, részei”. A megszemélyesítések szerepe az is, hogy az egyedi létezőben érzés, indulat, a kimért időnek értelmet adó termékenység magasabb minőségét sejttesse, előképül az embert az anyag fölé emelő szerelemnek. A ráció kíméletlen, végső felismerésekig kényszerítő útját (a József Attila-líra törte utat) Ratkó verse csak addig követi, amíg zökkenőmentesen letérhet róla a világot baráti fénybe vonó érzelmesség ösvényére. A versszerkezet is jelzi ezt: a példaképnek tekintett József Attila-versek az egyszerre emberidegen és meghódítandó éjszaka legmélyére vezetnek; Ratkó versének utolsó része a „Hajnalodik” indítással áttemelkedik a fénynek az éjszakával ellentétes világába, melyben újra magához tér, méltóságára talál az addig szorongó létezés: „S ahogy felállok, felmagasodnak a suhanc akácok, / a világ is feláll.”

Hasonló felépítésű a másik *Éjszaka* (a „Jön az éjszaka...” kezdetű) szerkezete is. Mintha a *Külvárosi éj* egyik látomásos-összegező hasonlatát választaná az eszmélkedés kiindulópontjának: „Szalmazsákok, mint tutajok, / úsznak némán az éjjel árján.” E motívum variációiból bomlik ki a sokféleségükben is egysodrú sorsok ugyancsak látomásos képe az „átvészelenő” éjszakában – valójában az átvészelt nappal, *munka és rémület, öröm és szerelem, gond és világ, örület és halál* (ezek a zárórész kulcsfogalmi) engedélyez rövid szünetet, „hadd pihenjen a szív, az agy, feszesre ajzott ideg”. A versben a társadalmi lét feszültségei töltik meg tartalommal az éjszaka-képet (ahogy *anyag és öntudat* ellentéte feszült a másik *Éjszakában*), s amint az, úgy ez az éjszaka-látomás is *érzelmes* katarzisba torkollik: „Jön, jön a selyem tógás hajnal, teremtés pillanata, / forranó életet önt az éj szigorú formáiba”; az élet itt is mint értékösszegezés áll szemben az értékhiányok „tudatalattiját” kiárasztó éjszakával, hogy a záróképben a hajnal kozmikus-archetipikus jelképe itt is kiteljesedjék: „Mint újragyújtott cigarettánk, parázslik, fölsüt a Nap.” Ahol is a patétikushoz társított hétköznapi hasonlat a napheví élet-teljesség könnyed, már-már hetyke birtokbavételét sugallja – de semmivel sem kevésbé csodaszzerűen, mint a másik éjszaka-vers zárósrának félelemből fellélegző fohásza: „Vas-tündér, izzó Nap, tündökölj!”

2.

Talán fölöslegesnek tűnik ennyi szót vesztegetni az induló költőt ért hatásra – ez a József Attila-vonzalom azonban egy nemzedék pályáivét határozta meg. (Annak tudatában mondom ezt, hogy Ratkó József önéletrajzi vallomásai megdöbbenő párhuzamokat jeleznek a költő-előd élet- és élményanyagával – a tények azonban önmagukban semmit sem magyaráznak, s az önéletrajzok élményként kiemelt tényei lehetnek az életet a műhöz stilizáló gesztusok is.) Ratkó József nemzedéke akkor gyűjtötte költővé érlelő tapasztalatait, amikor József Attila lírájának „mozgalmi” részét kisajátította a társadalmi apologetika, számúzni igyekezve a köztudatból létértelmezésének tragikus megnyilatkozásait. Ratkó nemzedéke sem idegenkedett a „mozgalmi” költő patétikus jövő-hitétől, emelkedett messianizmusától, ez az elkötelezettség-igény azonban szüntelenül a valóság zátonyain horzsolódik, vagy szenved éppenséggel hajótörést – az ilyen „navigáló” költőnek racionális érvekre is szüksége támad hite alátámasztására, kor- és valóságghű helyzettudatra, mely a „bensőmből vezérel” elvét állítja szembe a „külső vezérlések” irodalompolitikájával. Az értelem faláról üres kongással verődik vissza a pátosz harsánysága, s ez a visszhang a költői küldetéstudatot, a vers társadalmi szerepébe vetett hitet teszi kérdésessé. Ugyanakkor ez a tudat, ez a hit e nemzedék egyetlen biztonsága. Ebből az állandósuló dilemma-helyzetből következik az intellektuális és intellektualizmusával a világ riasztó tényeit is számba vevő – József Attila-i versmodell vállalása, de ugyanakkor „önvédő” áthajlítása is egy érzelmesebb (néha szónokiasabb) formálásmódba.

Nemkülönben a szavak devalválódásának élménye, mely ilyenformán nem „nyelvfilozófiai” álláspont Ratkó József és nemzedéktársai költészetfelfogásában, mint az utánuk következő avantgarde indíttatású ars poeticákban, hanem az értéktartalmait

vesztett időben élő ember logikus következtetése, eszmény és megvalósulás közötti ellentmondás tudomásul vétele. A társadalmi fejlődés e szavakkal „előre megnevezte magát”, a létélményként konkretizálódó valóság azonban nem hallgat e korai keresztségben nyert nevére. Tanulságos, ahogy a szavak – a költői szó – értékvesztését ugyancsak József Attila-képek parafrázisával fejezi ki Ratkó már egy viszonylag korai versében: „Eszelős öklök verik a csend üvegét”, „nem merek fölnézni az égre, nem a szívek, / roppant rakéták füstölnek odafönt”. Könnyű lenne kikeresni a *Téli éjszaka*, illetve *A város peremén* párhuzamos képeit – ez azonban már nem hatás, hanem tudatos rájátszás az „öröklött szóra”, érvényességi körét megkérdőjelezve. A *Hivatás* már ez érvénytelenítés lényegére, a költői hivatástudat válságára mutat. A korábbi költői gyakorlathoz híven köznapni életképpel indul (ágyvetés, reggeli, gyerekek iskolába indítása), ebből kellene – ugyancsak a régebbi „recepthez” híven – a hétköznapiakban megtalált értékek pátoszához emelkednie. A verskezdet várakozáskeltő utalása az *időre* – „Még félórám van.” – elsődlegesen az „életkép” szövegösszefüggésébe illik (a köznapni teendők elvégzésére), igazi jelentése azonban a második, a befejező kontextusban tárul föl: „...tollamat / itthagynom egy tiszta papíron, / hátha eszébe jut tegnapi / gondolatom, amellyel / talán megválthattuk volna a világot.” Az öröklött-hagyományos költő-szerep messianisztikus tartalma csak ironikusan fogalmazható meg, ha a költőt – társadalmi értelemben – periférikus létre ítéli kora; akinek csak „félórája van” (ennyit engedélyeznek) a „megváltó igék” kimondására, abban ez igék benne rekednek. A pátosz elvesztéséről vall a prózává redukált forma is, melyet csak az éles átkötések tesznek disszonánsan versszerűvé. Az *idő-tényező* további jelentését is segít megérteni egy korábbi, a történelmet mérő gondolatiságot még érzelmes gyöngédséggel ötvöző metafora átalakítása. „Gyönyörű csecsemőnkre, *ráhajlunk a időre*” – itt a versalany a jövő dajkáló-cselekvő birtokosa, „szülője”. (Nem nehéz felfedezni e megszemélyesítésben sem a „piros kisdedet álmodik / a vasöntő az ércformába” reminiscenciáját. „És fölének hajlik elsötétülő, borostás arccal az idő” – a birtokviszony fonákjára fordult, a cselekvőből kiszolgáltatott lett. S mivel kifejezőbb a második megszemélyesítésben rejlő minősítés, a „borostás arc”-ban rejlő célzás, mint az üresen konvencionális *gyönyörű* jelző! *Jövő* és *hit* rokon értelmű szavak e költői szótárban, e gondolatkörbe sorolhatók ezért az ilyen absztraháló metaforák: az őszi természet „hitét levedli, újat nem növeszt” (*Jött ez az ősz*); korábról személyesebb formáját is idézhetjük: „De ugrik, illan a hitem, / naponta meg kell védenem, / mert ez a kételtű jelen / hol ellenem van, hol velem” (*Szégyentelenül*): „Bújdosva a jövő / elvadult útjait” (*Bújdosva*). Mindezeket értelmezi a rezignált megállapítás: „A forradalmak kora elmúlt.” (*Kidobott a város*)

Ez a kedélyhullámszám hit és kiábrándulás között e nemzedék váltóláza. Az archetípusaként felfogható József Attila-szituáció még tartalmazta a gyógyulás esélyét: a költő-előd a világmegváltó jövő hitével ellensúlyozta a jelen értékhiányát; a jövő mint a jelen totális tagadása lehetett az értéktelenség ígérete. Ratkó József azonban a jelené vált jövőben él, melynek tagadására nincs módja, hiszen ezzel visszamenőleg az alapszituációt, a „küldetéses költő” helyzetét érvénytelenítené. „Gyönyörű öröksége” ugyanis nemcsak szófűzés, nemcsak világ-megnevezés, hanem világlátás is. Amelyben adva volt a marxi történetbölcsélet elvont bizonyossága az evilági megváltásról, de amely nem tartalmazhatta az újratermelt és az újonnan kitermelt ellentmondások kész értelmezését, sem a vigaszt ezek jelenkori megoldatlanságára. S mert ilyen értelmező és vigasztaló következtetésre kora társadalmi gyakorlata sem bátorítja, a történelmi

jelenidő mint *élmény* racionálisan értelmezhetetlennek bizonyul, vagy egyenesen el-
lentmond a tegnapi, a vágyott értelmezésnek. Az *elsikkadt idő* metafora-sorában ez a
döbbenet, az ideologikus értékek válságának felismerése jelentkezik, s válik a létértel-
mezés kiindulópontjává.

3.

A „borostás arcú idő” képe már jelezte: a szó szembesítése az élménnyel, az öröksége a
jelenlét a képalkotás *örökségőrző eredetiségéhez* vezet. A szavak olyatén átértékeléséhez,
mely gondolkodtató elevenségévé változtatja tartalmatlan vagy manipulatív közhelyé
koptatott mivoltukat. E szójátékos cím: *Haló földemen* rögtön ellentétét idézi az olvasó-
ban, a *szülőföldet*, s a vers első fele erre az asszociált jelentésre játszik rá: „Memorizálok.
Mormolom / a szelet, a madarat, a Holdat / s füveim, fáim, gyönyörűim – / jussanak
eszébe majd a holtak.” Akár romantikus verstémaként is felfogható: a szülőföld szép-
ségei, értékei holtunkban is feledhetetlenek. A vers második részében azonban a „haló-
föld” előtagja veszi át a szövegszervező szerepet, mely a *föld* szóhoz a *temető* képzetét
társítja, fölerősítve e jelentést egy látomásos-kísérteties hasonlattal: „Járkállok haló föld-
emen, / s mintha már holt koromban járnék, / íródik éles homlokomra / s szívemre
is kopjafa-árnyék.” Ez a szójátékos épülő metaforaalkotás, valamint a külső tárgyias-
ságnak és a szívnek az ellentétével egybefogott „kint és bent” József Attila technikája
ugyan („szaporodik fogamban az idegen anyag, mint szívemben a halál”), a funkció
azonban megújított; a felsorolt értékek holtunkban sem feledhetők, tanúskodik a vers,
de életünkben sem adottak igazából. Csak „holtunkban emlék”-létük paradoxona va-
lóságos, ezért birtokba vételük is a „halálra memorizálás” paradox formájában lehetsé-
ges. A hasonlat kötőszava, a „mintha” így nemcsak a vers alanyát, hanem a memorizá-
lás tárgyát is áthelyezi a látszat-lét, a „nem létezve létezés” körébe.

Az értékvesztés e tárgyi jelképei is újra meg újra visszautalnak az *időre*, melynek
értéktartománya a jövő. A *Tanyák* tájképében is minden részlet a térből kimozduló, az
időben (történelemben) létezés irányába mutat: „kérvényt kell szerkeszteni ... a hivatal-
nak, amely leinti, elnapolja jövőjüket”, majd *rács* és *fegyver* utal a megállt, a jövő híján
jelenbe börtönzött időre: „Ó, mikor szabadulhat e rácsos időből a lélek?” „Rács a fa
ága is, tűzre hiába tördelik, szél feszegeti, nem enged neki sem.” „...fiatal diófa posz-
tol... tömérdek ága villog, akár a puskacsó.” A képszerkesztés gondolatnak alárendelt
egyneműsége a szöveg egyszerre leíró és szimbolikus funkciójának záloga; a szemlélet
következetessége követel és teremt poétikai következetességet.

E kétségkívül tragikus következetesség teljes vonatkozásrendszerét a *Törvénytelen
halottaimból* olvashatjuk ki. A vers szerkezetében két szövegtípus különíthető el: az
egyik a szabadvers, melynek versnyelvében a modern gondolati líra stílusjegyei hal-
mozódnak, másik a rímes-hangsúlyos sorokból (kétütemű nyolcas, gagliarda) épülő
szövegszakaszok sora; ezeknek nyelve is archaizáltan népi. E két szövegtípus, stílári-
s és verselésbeli modell *modernség* és *hagyomány*, tágabb értelemben *jelen* és *múlt* ellen-
tétét jeleníti meg. A „haló föld”-motívum ugyanakkor e versben kerekedik érték-am-
bivalens totalitássá; a mindenütt jelenvaló halottak *képmásaként* válik azonosíthatóvá a

világ – mert végre *hasonlít* valamire, valakire –: „Virágok bársony-agyában, / a csalán
idegeiben, / napozó napraforgók arcára rajzolódva, / emlékezetében a rögnék, / a föld-
dönfutó kőnek, / a szél tömérdek tornyába befalazva, / húsbombá és szívembe befalazva
– / meglaknak mindent.” A természet így válik emberi lényegűvé; a *táj* azonban – mint
a magyar költészetben többnyire – a *haza* szinonimája, így a leírást *idő-szembesítéssé* lé-
nyegítő szerkezet a múlt érték-aspirációit is szembesíti az ezeket megvalósítani hivatott
jelenlét. Ezáltal a jelen nem valaminő „elvont eszme” nevében vonható felelősségre,
hanem történelemből öröklött feladatok lírai-bölcseleti nézőpontjából. A költemény
tragikus feszültségét fokozza, hogy a lehetséges jövő a meg-nem-valóságok miatt fel-
halmozódott történelmi feladatok vállalásától remélhető; az erre utaló biztatása akár a
„megbűnhődte már e nép” századunkra aktualizált változataként is felfogható: „Tart-
ásdíjuk: a fél haza – / megfizettük./ Tartásdíjuk: szegénység – megfizettük. / Tartásdí-
juk: a jövő – / megfizetjük.” E fogadalomként hangzó nyelvtani váltás múlt időről jelen
időre azonban nem némítja el az aggódo kérdést: „S győzi-e majd ez a fogyatékos haza,
/ ez a fogyatékos nép erővel, szerelemmel?” S a jövőért hiába haltakról is kérdések emlé-
keznek: „S milyen reményt vertek le bennük, (...) milyen hitet ütöttek arcuk?”

A vers befejező része ismét csak érzelmi feloldást kínál e kérdések válaszául; a lo-
bogó „zöldlángú” növénymáglya képe, melyen „megégettetik a halál”, motivikusan tö-
kéletes verszáras (megfelel a költemény elején felvillantott, Dózsa megégettetését idéző
képnek, s a tüzes trón és izzó korona is átveddik a befejezésbe, tagadó formában: a ha-
lálnak immár „nincs trónja, nincs koronája”), a racionálisan felépített kételyt azonban
ugyanis racionálisan nem cáfolja. Történelmi szerkezetűek épp ezért Ratkónak azok a
versei, melyekben a nemzet- és hazafogalomhoz társuló halál- és temető-motívum ön-
nön végső következtetéséig halad, s a „feloldó” befejezést legfeljebb a versalany rációt
félredobó elszántsága képviseli – a tragikus választás mindig egyszemélyes.

E motívum gyakorisága is arra utal, hogy Ratkó József érett költészetének ve-
zérshólamát halljuk benne. „Völgy-hazám, völgyecském, / tengermélyi földecském, /
hogyha megragyog a Nap, / halottaid látszanak.” (*Dal*) Az *Egy macedón temetőre* című
versben a föld „mintha megszülte volna kisdéd holtjait”; a *Mégiscsak* ökben „Mégiscsak
ők tartják a földet, / drága halottaink.” A *földhöz* – melynek hagyományos költői jelen-
tése a születés, gyermek, élet és jövő képzetét vonzza – a halál és a temető fogal-
ma kapcsolódik, a hagyományos-patétikus jelentéseket közhelyként érvénytelenítve,
illetve paradoxálisan megőrizve. E kettős társításban meghatározott nemzet-látás és
történelemszemlélet rejlik; a vigasztaló/önvigasztaló közhely, hogy a történelem sok-
kal adósunk, átfordul abba a gondolatba, hogy mi vagyunk adósai a történelemnek,
mert a halottaktól (*ők* a haza, s hogy belétemetkeztek, teszi hazánkká e földet) öröklött
feladatok – erkölcsiek, politikaiak, költői – elvégzetlenül maradtak. A *haló föld*-versek
során kibontott, sokoldalúan jelentéses motívumából így kerekedik ki a vesztelő idő,
a halottak megszabta iránytól zsákutcába forduló történelem jelképrendszere.

Nem előzménytelenül. Gondolhatunk Ady „magyar temető” és „lelkek temetője”
motívumára, s még inkább a benne megfogalmazott nemzetföltésre, az időből önmagát
kirekesztő magyarság sorsán érzett halálos szorongására. De itt már szó sincs hatás-
ról, hiszen Ady is örökölte a motívumot; a Történelem befejezetlenségének érzete
szóra, kérdésre, válaszra és számvetésre kényszeríti a magyar költőt, immár másfél
évszázada – s másfél évszázada bizonyítja nagy költők sora, hogy a költő akkor *eredeti*,
ha *öröklött* feladatok letéteményesének tudhatja magát.

Persze, nemzethalálon keseregni lehet epigonizmus is; téma és érzés – kérdezteti a kétely – vajon nem a múlt költészetéből *átvett* (nem örökségként vállalt) téma-e; nemcsak archaikus, hanem egyenesen anakronisztikus? Vajon nem egy idejétmúlt nemzet-tudat siratja e versekben önmagát? Amikor e nemzettudatot egy nemzetnyi közösség közönye löki félre, akkor nehéz eldönteni, hogy ez fejlődés-e, avagy agónia. Ám Ratkó József versei nem a nemzet eltűnésének romantikus rémképével viaskodnak; a létezés szabadságban, emberségben sokféleképpen konkretizálódó *méltóságát* kéri számon jelenétől, hogy ez a jelen méltóképpen viselhesse saját múltját. Ez az erkölcsi indíttatású kritika, mely a teljes és közös méltóság tudatánál kevesebbrel nem éri be, fölötte áll – éppen mindenkori és öröklött – aktualitásánál fogva minden olcsó aktualizálásnak. Folytatása a múltnak, ezért öntörvényű.

(1987)

Anyám

Anyám a föld alatt van,
vipyárok, rá ne lépjék.
Nem tudom, mily alakban
költi föl őt az élet.

Könnyű, soványka teste
nem tudom, hogy mivé lett.
Bogárka, bára lett-e -,
vipyárok, rá ne lépjék.

Ratkó József lírájának rétegei*

Ratkó József lírájában a tagadás a több, nem az állítás. Életrajza ismeretében értjük, miért kell így lennie: hogy a felnőttben élő gyermek megnyugodjon, megszüntetve őrizze a megélt nyomorúságot, a szenvedéseket, megaláztatásokat. Ahhoz, hogy a gyermek igazságot kapjon, a felnőttnek meg kell tagadnia mindazt, ami félelmet váltott ki. Hogy leírhasa, „igazság adatott mindenkinek”, meg kellett tagadnia az igazságtalant, a félelmet okozót. Azután beszélhetett csak saját hitéről és igazságáról.

Első tagadás: az apa

A lábra álló, első tapasztalatait szerző gyermek viszonyát szüleihez sok minden alakíthatja: látott, hallott cselekedetek, a mutatott példa, a verés, a jó szó, a simogatás, de legfőképp a szeretet. Megléte, de még inkább hiánya egy életre szóló nyomot hagy a gyermekben. Mikor aztán eszmélő korba ér, összegzi, mit kapott, mi az öröksége. Ezt tette Ratkó József is *Apám* című versében. Lefojtott indulattal, a hűvös nyugalom álarcával. Nem hagy kétséget afelől, hogy számára az örökség teher. Versének kezdő sora természetes közlendőként, tudósítja az olvasót: „*Apám elitta mindenét*”. A sor végén vessző figyelmeztet, hogy felsorolás következik, számbavétel. Mit takar a *minden* szó? Családot, gyerekeket, tagsági könyvet, bútort, kenyeret, tejet, szívet, ágyat, tenyeret, emberi szót. Aztán két hiányos mondat állapít meg *egy* tény: „*Elpusztult. Kihalt.*” A nyomatékos ismétléssel mintha önmagát is meg akarná győzni arról, amit mond, igaz. Nemcsak tény szerint, hanem önnön érzelmei és értelme síkján. Örökségét főként *biológiai* tekinti. Csak a külsőt, a letörölhetetlen vonásokat, a nem másítható átöröklött ösztönöket ismeri el hagyatékként:

*Arcomat, vonásaimat
az a vasgyúró indulat,
az az eszelős szenvedély
formálta, amely az övét,
s idétlenül se emberi
fásult, bomlott ösztönei
itt fortyognak még sejtjeim
földmeleg, forró mélyein –*

A gondolatjel szünete után egy *de* következik, s ez a tagadást bevezető kötőszó határozza meg a vers mondanivalóját: „*de sem örököse, sem fia / nem akarok lenni soha!*”. Kitért az az indulat. Az örökség számbavétele azért kellett, hogy mentse és magyarázza

* A dolgozat a költő tragikus-hirtelen halála előtt készült.

ezt a felkiáltó mondatot, megmutassa, az indulat milyen fájdalmasan mély gyökerű. Ratkó Józsefnek *meg kellett tagadnia* azt az életformát, amely ellen a tiltakozás – mint ön-életrajzában leírta – gyerekkorában benne élt. Meg kellett tagadnia, aki a mindennapi szenvedéseket okozta, aki magatartásával beléplántálta a félelmet. „Esténként kiállok az utca végére – írja önleletrajzában –, s lesem apámat. Ha jön, rohanok haza, s mindnyájan kimegyünk a szőlőbe, lekucorodunk, hallgatunk. Apám motyog, beszél magában, aztán fölordít, káromkodik, keres bennünket, majd levetkőzik, lefekszik.” A nap után ismétlődő remegés, félelem szülte emléksor a forrása a tagadásnak.

A szembeszegülés – nem lehet eléggé hangsúlyozni – az apai örökségből csak annak szól, ami emberi-erkölcsi tartásban rossz volt. A félelmet okozó részegség, a verésben oldódó indulatkitörések – ezek emlékét szeretné elfelejteni. Mert az apa – legyen a legkomiszabb – nemcsak félelemérzést vált ki a gyermekből, hanem szeretetet is.

Második tagadás: a félelem

A *Félelem* kimondására első verseskötetében külön ciklust szerkesztett. A gyökerek a családba nyúlnak vissza. „Nagyon félek az apámtól” – írta önleletrajzában, újrjátszva gyermekéveit. Versei bizonyítják, a felnőttben ez a gyerekkori félelem megsokszorozódott. Nem úgy, hogy egyéni szorongásai, kisfiús riadalmi hatványozódtak, hanem *félelme közösségivé tárgult*. Ennek egyik oka: a háború. A világ különböző pontjain napjainkban is dúló háborúk. Megnevezésére „nem talál szót”, megszünteti éjszakai nyugalma. Émelygővé teszi számára a kedves szavakat. Ugyan nem tudja megnevezni, de szól róla:

*Nem merek fölnézni az égre, nem szívek,
roppant rakéták füstölnek odafönt, és én
szomorú asszonyomra pillantok gyanakodva,
nem szül-e szörnyeteget, pókarcú torzót fele-lábbal.*

Ratkó József azért beszélt a félelemről, hogy kimondva megnyugodjon? Ez csak egyik – és nem is a fontosabb – része a dolognak. Lényegesebb, hogy szorongásaival felhív „mindenkit” a kiváltó okok megszüntetésére, felelősséget ébreszt az emberekben. „Mindenkint” féltő álláspontját *Naplórészlet* című versébe körvonalazta. Összeszűkült az emberi világ, távoli földrészek közelebb kerültek egymáshoz, azonnal értesülünk minden borzalomról, legyen a színhelye Ázsia, Amerika vagy Afrika. A felsorolt példák mind az emberi önpusztító szenvedélyt bizonyítják: „*Raffinált / gépek tanulnak ölni. Kés lesz / a fényből is, és gyilkoló / fegyverré örül a kenyér is, /s tenyérről röppen a golyó, / s halálos mérge lesz a vér is.*” Az önpusztítás látomásai mellett ott van a kérdés: lehet-e, és hogyan, védekezni az eseményekből sarjadzó félelem ellen? Válasza: lehet, méghozzá szeretettel!

Nincs olyan reménytelen helyzet, a félelemnek olyan foka, ahol az élet alárendelődhetne a pusztulásnak. Ratkó *versei az élet igenlésére íródtak*; a félelemmel, a szorongással küzdve, megmutatják az okokat, a gyökerétől ítélik legyőzhetőnek a bajt. Igaz ugyan kétrészes versének első fele: az ember széttekintve félelmet keltő jelenségeket lát, hall, tapasztal; pusztítást, lincselést, gyilkosságokat, ölésre szánt gépek ezreit, de

rettenete nem állandósulhat. Föl kell ismerni, minden ember önmaga állíthat gátat a félelem elé.

A *Naplórészlet*ben a tárgyi okokkal nézett szembe, *Az első úrhajóval* címűben az érzelmeket beárnyékoló erkölcsi jelenségekről, illetve a másokban meglévő félelemről írt. Így objektíválta saját szorongásait. Ez nem lehet teljes. A vers alanya a költő jó barátja, aki azért szökött át a határon, „*ha háború lesz mégis / megóvja életét is*”. Az első szakasz tényközlése még hűvös, de aztán szinte előrobbannak az érzések, magas hőfokon fogalmazódik meg hite a békében. A hit azonban még nem bizonyosság. Hiszen a pusztulásról vizionál.

*Nézd, tűz száll, mintha lepke,
a biccenő füvekre,
s lángolnak majd a tölgyek!
Fölrobbantják a Földet!
S majd lesz-e arra kedve,
hogy mindent újrakezdve
új világot teremtsen
az ember vagy az isten?*

A félelem gyermekkorától végigkísérte. Önleletrajzából ismerjük szenvedéseit, a veréseket, a megaláztatásokat, az éhségtől való félelmet. Ezek tovább éltek a költő belső világában, irányítják gondolatait. A felnőtt szeretne szabadulni, mert minden emlék sajogtatón újraidézi a hajdanvoltat.

Húszéves apám éneke című versében nézett szembe a gyerekkori élmények okozta szorongásokkal. A mindig gyanakvó, rettegő állapottal, amitől már tizenévesen is futott. Már akkor tehernek érezte, amikor béres volt, árvaházi gyerekként élt egy-egy tanyán. Önleletrajzából idézek: „Nekem csak egy kívánságom volna azon kívül, hogy hazajussak, meg hogy az apám ne igyon – az, hogy jó nagyra, erőse nőjek, hogy meg tudjam verni a gazdámat.” A gyerekkori reakció a visszafizetés szándéka. A felnőtt viszont felmérte, hogy a verés félelmét nem lehet megszüntetni viszontveréssel. A lelki sérüléseket magával viszi az ember, s ez lehet olyan kínzó, mint a verés. Meg kell szabadulni tőlük:

*A szabadulás réseit
rongyokkal tömködik körül.
Kemény emlékek késeit
rángatom bordáim közül.*

Hogyan szabadulhat a görcsbe rántó múlttól? A *Húszéves apám énekében* az oldódást az időtől várta. „Várok” – summázta az utolsó versszakban. Mire? Segítségre. Olyan valakitől remélheti, aki azonosulni képes belső világával, *megérti és átérzi* emlékekből fakadó félelmeit. *Száddal kínálsz meg*, mondta ott, ahol két ember kapcsolatáról szólt. Az éhség, hideg okozta félelem legyűrése könnyebb, mert a hiányt feledteti a szeretet. A társ olyasmiben segít, amit maga is átél, érez, s tudja, hol kell a jó szó. De adhat-e segítséget ahhoz, amit nem élt át, amit csak töredékes elbeszélésekből, éjszakai „denevéralmok” okozta kimerültségből ismer? Ratkónak kevés az, hogy a „nincs”-ben

legyen társa. A szerelem több ennél; az érzelmek, a gondolatok, a belső világok kitarulkozása és azonosulása.

Feleségéhez szóló versében ugyancsak ott van az emlékektől való félelem. Így is jelzi, milyen soha el nem múló hatása van a gyerekkori szorongásoknak. A fiatalon elszenvedett lelki sérülések újra és újra felbukkannak. „Ráncbaszedni” kívánta emlékeit. Ehhez várja, kéri a segítséget. Azzal a tudattal mégis, hogy az ember csak önmagában győzhet, a „lélek húrjain” idegen nem igazodhat el. Korai verseiben így a szabadulás *szándéka* érzékelhető, és nem az eredménye.

Ratkó József költészete bizonyosságot ad, hogy az emlékek „ráncbaszedése” lehetséges, s a félelmek legyűrése is. Erről első kötetének címadó versében – *Félelem nélkül* – vallott. Ez a költemény összegzi mindazt, amit a félelemről el akart mondani. A szintetizáló törekvés állandó alkotórész Ratkó lírájában. Témáit – ahogyan a félelmet – mindig újrafogalmazza, hogy végül is a szintézisben kísérletet tegyen a lezárásra. Írásaiban sorra vette a félelem eredőit a gyermekkori emlékektől a fegyverek fenyegetéséig. Ezekről készült egy-egy verse, így megteremtődött a továbblépés lehetősége. Összegezve úgy érezte, a félelemmel szembeni korábbi álláspontja pesszimista volt: „*Már-már úgy hittem: Emberek, nincs reményem számotokra!*” Ez a két sor világítja meg addigi kétségeit, érteti meg a küzdelmet, az őrlődést. Sok-sok fenyegető emléket, ijesztő gondolatot gyűrt le önmagában ahhoz, hogy leírhasa: „*Most már az istentől se félek.*”

Ki és mi segítette? A megértő társ mellett a mélyről eredő humanizmusa, hite az emberekben. Abban, hogy nem mindenki gonosz. Ebből adódott a következtetés, gyűlölni (s nem félni!) kell azokat, akik az Ember ellen vannak. Ratkó szerint erre a vétekre nincs bocsánat, nem menthetik a körülmények, „a kínzó valóság” sem. A végső konklúzióban már a *fejelem* a félelem ellentéte:

*Itt másképp élni nem lehet már,
csak vasból való fegyellemmel;
másképp szeretni nem szabad már:
forró, kegyetlen szerelemmel!*

Ratkó „vasból való” fegyelmet hirdet, ami képes úrrá lenni az egyéni félelmeken, szorongásokon. S ha érzelemmel telítődik, serkenti a munkára. Ez a félelem tagadásának oka és célja: az élet és a munka igenlése.

Felismerte, az élet s a világ nemcsak szenvedések forrása. Látja, hogy van szépség, és van miért örülni. De tudja, hogy a világnak, az életnek vannak kíméletlen törvényei, amelyeket meg kell ismerni. *Ősz* című versében szólt arról, hogy a világ törvényeinek ismerete megszünteti a félelmet, nyugalmat, sőt derűt teremt a munkához.

Harmadik tagadás: a halál

De facto törvény a halál. Ratkó kisgyerekként átélve a háborút, megtanulta félni is. Felnőttként újraismerkedik, érett fővel már különbséget tesz halál és halál között. A mulandósághoz úgy közelít, mint a világot közvetlen tapasztalásból látó természeti ember, aki tudja: *az időben jött halál: törvény*. Amit nem lehet megkerülni. Olyasmi, amiről beszélni sem kell, hiszen mindenki végigjárja a lét állomásait. Ugyanakkor Rat-

kóban kialakult a meggyőződés, hogy a halálnak nemcsak ez a törvényszerű módja létezik, nem csupán az elkerülhetetlen nemzedékváltás; a halál megjelenhet betegség, abortusz, kínpad, háború, hóhér, gyilkosság útján is. Így már *nem törvényszerű*. Szólni kell ellene az értelem nevében, kutatni okait és utat jelölni a megszüntetésre. Mert az ilyen halál elkerülhető.

Először a *Sirató-énekben* írt a nem törvényszerű halálról. Önmagának tette fel a kérdést: kit siratna, ha a kismama belehalna az abortuszba? A meg sem született, „pillanatot” sem élő magzatot vagy az anyát? A kérdések mögött mély erkölcsi gondok húzódtak meg; az élet és halál természetellenes viszonyából adódó konfliktusok. Lehet-e ilyen esetben egyáltalán életről és halálról beszélni, lehet-e siratni a meg sem születetteket? Kérdéseire nem tudott határozott választ adni: „*jaj, nem tudom azt, hogy hol kezdődik az élet, az élet!*”

A *Sirató-ének* konfliktusa elsősorban személyes, egyéni tragédiaként szólt az abortuszról. Nem a „halott halottakat” látja, hanem a kismamát: „*Te életedet siratnám én, ha belehálnál, nagy zokogással / fennszóval halállal siratnám te halálodat, ha belehálnál.*” Van a versnek szélesebb érvényű mondandója is: ilyen utat bárki választhat. A siratást nem a halál többszöri ismétlése tette lélekszorítóvá, hanem az, hogy ott volt mögötte a szomorú adat a milliós abortuszokról. Még nem ezek okán írt a halálról, de sirató-éneke más színezetet kapott ezzel. Ott a ki nem mondott kérdés: mi teszi szükségessé az abortuszt? Miért kell a szerelemnek odáig eljutnia? Felválthatja-e ez, a múltó, a kés, a halál közelsége a magasztos emberi érzéseket? Ratkó válasza: nem, az ember hivatása, hogy életet teremtsen.

A *Sirató-énekben* a halál elkerülhető lehetőség. A gondolat más-más alakban több helyütt felbukkan, néha társulva. *Félek, hogy* – írta verscímként. Félt az összeroppanástól, a *váratlanul* jövő haláltól. Más ez, mint gyerekkorának szorongásai, nem az érzékeké, hanem az értelemé. A tudaté, ami felfogta a halál elkerülhetetlenségét, törvényszerűségét. De mégis. *Napló a lélek napjairól* címmel így meditált:

*Kerüljön el a halál – így üdvözölt.
Téged is – mondtam én.
Mosolyogtunk. Mindketten tudtuk,
hogy arra nincs remény.*

Érdemes olyasmitől félni, ami törvényszerűen jön? Ratkó szerint nem. Nem, ha időben jön; igen, ha bejelentés nélkül. Hiszen az utóbbi esetben a halál megakadályozza, hogy az emberek elvégezzék, ami rájuk bízott, nem engedi, hogy végigküzdjék az életet. Attól félt ő is, végezetlenül hagyja itt dolgait, félbemarad munkája, nem tudja végigjárni a „harmadik fiú”, a győzelemre termett, a mindent megoldó fiú útját:

*Vélem sárkány viaskodik,
bánatba ütött homlokig,
de küszködnöm kell holtomig,
mert én vagyok a harmadik.*

Az elvégzetlenül maradó munka miatt félt. A korai, a váratlan halál azt jelentené, hogy több feladatot hagy az új nemzedékre. Félelme azonban – mint a *Ma bizonyítja* – nem csak töprengésre: lankadatlan munkára is serkentette.

Végzi, amit vállalt, pedig gyerekkori emlékei közül újra és újra előbukkan a játék közbeni találkozás a halállal. A *Bújócskában játékos* a halál. Ugyanúgy átéli a bújócskát, mint a gyerekek. Maga is gyerekkori szerepeit játszaná, de a felnőtt közbeszól, kimondja, a halál játszótársainak nincs esélye. A játszótárs életre-halálra kereste a hunyót: „*És ha valakit megtalált, / rácsapott a bunker falára.*” A serdülő ott játszott a bunker falánál, és látta, amit felnőttként értett meg, hogy a halál „csalt, lesett”.

A közeli ismeretség magyarázza, miért nem retteg a törvényszerű haláltól. Akik, „játszanak háttal a halálnak”, nincsenek közeli kapcsolatban, nem látják alakját, nem tudják fortélyait, így elveszti emberi jellegét. Pedig Ratkó úgy véli, a halál emberi. Pontosabban, van *emberi halál* is. *Ember fa* című versében a halál például *üt*, a *Gyászban* hó alakjában ráteszi kezét a világra. Úgy is emberi, ha olyan módon jelenik meg, ami nem mond ellent a humánumnak. Verseiben különbséget tesz *emberi és embertelen halál* között. Szükséges ez, hogy eljuthasson a téma nagy verseihez, a *Halott halottaim* és *Törvénytelen halottaim* címűekhez. Meg kellett határoznia fogalmait. *Emberi halál* címmel arról írt, hogy akkor antihumánus, ha erőszak, fegyveres cselekedet előzi meg; emberi, ha betegség következménye. Ez a disztinkció a későbbiekben módosul (az sem mindegy, milyen a betegség). De önmagának feltétlenül emberi halált kívánt:

*Az lenne szép, ha emberi
halállal halhatnék meg egyszer.
Nem közelítene szelíd
szívemhez ronda fegyver.*

Rákot, infarktust vagy bármi mászt inkább elfogadott volna, mint fegyvert. Jelzi ez, hogy a költő nem a haláltól félt, csak annak embertelen módjától. Több versében olvasható, a haláltörvény, s mint ilyet – írta – „győzöm okkal és értelemmel”. A törvényszerűt. A konklúzió: az embertelen halál *nem törvényszerű*.

Milyen a nem törvényszerű halál? Példái: a *Katonatemető* fakesztjei a háborúban értelmetlenül elpusztult emberekért állnak; a *Jelek a máshol*, idegenben meghalt magyarok utolsó üzenete; a *Jeltelen sírhantok*, hegyek a névtelenül meghaltakért mond rekvizitumot, azokért, akik sírján senki sem éget gyertyát, nem teszi rá a kegyelet virágait; a *Történelemben* a honvédő és parasztháborúk áldozatainak állít emléket, a jobbért hamar pusztulóknak, meg a hétköznapiak *indokolatlan* halottainak:

*S minden nap ezernyi halott,
és tíz- és százezernyi,
míg leltünk egy vasárnapot
gyászolni, ünnepelni.*

Megemlékezett a második világháború *nem harctéri* áldozatairól a *Rokonaimban*, azokról, akiknek halála – ha lehet – értelmetlenebb volt, mint a katonáké.

Ezek a motívumok előkészítették összefoglaló költeményeit. Hogy ebből a nézőpontból valljon nemzeti múltunkról, sorskérdéseinkről, a népességcsökkenésről. Azt a

részekkel szembesülő versek is sejteni engedték, hogy Ratkó a halálról a *tagadás* (a *nem emberi halál tagadása*) álláspontjáról szól. Két erőteljes költeménye, a *Halott halottaim* és a *Törvénytelen halottaim* azt bizonyítja, hogy a tagadás ugyanakkor állítás: *a halálról, a halottakról az életért, az élőkért beszél.*

Élőkről írt, akik között széttekintve úgy látta, valakik hiányoznak. Nem voltak ott Dózsa seregében, se Budai Nagy Antal mellett, akik hiányával kevesebb volt a kurucok hada, nem viseltek őszirózsát, és akik napjainkban is hiányoznak az élők közül, s a jövőben is hiányozni fognak: *a halott halottak*

A *Halott halottaim* első része nagy ívű kérdéssor értük. A cím mehökkentő volt. Miért kellett birtokos jelzős szerkezettel beszélni a halottakról? Lehet a meghaltak birodalmát részekre osztani? Fel kell itt idéznünk a *Sirató-ének* egy sorát, ahol az abortusznál előbukó élet-halál dilemmával foglalkozott: s önmagát is szeretné meggyőzni, hogy nem élt az, aki meg sem született, s nem halhat meg, aki nem élt. Az önmeggyőzés nem sikerült. Rádöbbsent, a meg nem születettek: halott halottak. Akik azért, mert nem születtek meg, nem kérhettek, nem vállalhattak részt a történelem alakításából, nem lehetnek ott jelenünk változásainál. Hiányoznak az élők közül. Hiányzott és hiányzik munkájuk. Ezért oly gyakori a vers első részében a *ki hiányzik* kérdés. Alapot ad a válaszoló felsorolásnak. A számbavétel átfogja a múlt-jelen-jövőt: a meg-nemszületettek *örökké* hiányoznak az élők közül. A költemény kérdésekre épült. Az életért kiabálnak, jajgatnak. A természeti törvény érvényesüléséért, amely szerint az élet mindig újratermeli önmagát:

*Rám ki hasonlít, ki hasonlít,
ki őriz az időben engem?*

Lesz-e, aki továbbvigye napjaink munkáját, arculatát és vágyait? A sorskérdésről: lesz-e jövőnk? Születik-e minden családban gyerek, aki hasonlít az apjára, és életével továbbviszi az időben? Kérdései tényekre alapozódtak. Statisztikai adatokra, amelyek szerint a magyar népességnövekedés alatta maradt az optimálisnak. Ez önmagában indokolta kérdéssorát. Azonban még valamit hozzátett. Segíteni akarta az *anyai érzés* megőrzését, tiszteletét. Ratkó tragédiának érezte, tudta az abortuszt. S a milliós számokból a nép, a magyarság jövőjére vetíti a kérdést: fennmarad-e?

*S amit nem végzett el a fegyver,
deres, hüvelykszorító, kaszatömlő,
karó. tüzes trón, akasztófa, kerék,
elvégzik most a szikék,
nikkelkanalak, csipeszek,
elvégzik ez a nép.*

Kíméletlenül ismételte: elbír-e ekkora véráldozatot egy nép? Alig húsz év alatt kétmillió halottat? Lesz-e elegendő munkáskéz, ha ennyi hiányzik? A történelem arról győzte meg, hogy az ország, a nép *ennél kevesebb véráldozatot csak évszázadnyi idő alatt tudott pótolni*. Miért akkor a sok korahalott? A felelet megrázó, szívbemarkoló: anti-Magyarország épül. „*S megépi halott-Magyarország, ők nemzenek új kicsiket, és / lesz vala*

köztük költő, akinek szájából kivirágzik végre / a szegénységünket, lóvátett reményeinek visszavarázsló / hatalmas ének.”

A tragédia, hogy a nép és az egyén egyaránt veszít. Az ország munkáskezeket a jövő építéséhez, az egyén pedig az anyai, a szülői érzést. Az efölötti döbbenetből született a naturalisztikus versbe emelése a műtétnek. A szülői érzéseket ébreszti az a részlet, ahol a korahalottak énekelnek:

anyám, édesanyám
fogadj vissza engem
hatalmas öledbe
nem csináltam semmit
nem csináltam semmit
első fürdővizem
a te véred vala
az lett utolsó is
az lett utolsó is

Ennek nem szabad így maradnia, ezen változtatni kell! Ezért nem pesszimista alaphangú. Opponál, szól a tények ellen. Noha azzal, hogy eljutott a „halott-Magyarország”-hoz, látszólag a sötét vég gondolatát erősítette. Erről egy interjúban ezeket mondta: „Szomorú a *Halott halottaim* című versem, hogy eljut egy anti-Magyarorszáig? A válaszom: ha egy nemzetnek tizenöt év alatt két és fél millió halottja van, akkor ez a tény pesszimista, s ebből következően a költő sem lehet optimista. Ha nem lázítanék ezzel a verssel a halál ellen, a halottak ellen, akkor lennék pesszimista. Ebben a konkrét esetben a tény kimondásával optimista tettet hajtottam végre. Ha a közeljövőben a tömeges abortálás megszűnésére volna remény (azóta törvények születtek – L. A), nem is írtam volna meg a verset. A tragédiát szerettem volna elkerülni az anyákkal, nehogy kihaljon az anyai érzés.”

Ratkónak – amint első kötete címe jelezte – fő célja a félelem nélküli élet. Amiben minden törvény szerint történik, nem kell félni a tömeges abortuszoktól, a megöletéstől, a háborúktól. Olyan világot akar, ahol a természeti törvény megfellebbezhetetlen. S még ennél is továbblépett a *Törvénytelen halottaim* című nagy ívű költeményében.

Kik a törvénytelen halottak? „Hát kikről beszélek én?” – kérdezi maga is. Hamar nyilvánvaló, hogy a korábbi nemzedékek nem minden tagjáról szólt. Úgy vélte, voltak, akik elvégezték a rájuk rótt munkát, végigélték életüket, s őket éppen ezért csupán siratni kell. Szavait Ratkó a törvénytelen halottakra tartogatta, kiket fegyver, hóhér, tüdővész, gégerák, vérbaj *előbb* vitt el, mintsem kezük elvégezte volna a rájuk váró feladatokat, *előbb*, mintsem munkájuk végére értek volna.

Második erőteljes versében spirális kör vonalán halad előre a múltból a jelenig a törvénytelen halottak látomás-birodalmában. A kezdetnél a „kardélre kiszemeltek”, a törvénytelenül elpusztultak, később a halálos betegségben szenvedők, majd, közeledve a jelenhez, a háborúban elesettek nagy-nagy számával, s végül az öngyilkosokkal zárul a spirál. Dante infernójának modern útjait járjuk végig a költővel, olyat, aminek alakjait nem a fantázia teremtette, hanem az annál is rettenetesebb példákkal szolgáló történelem.

Miért kell róluk beszélni? Miért nem hagyták nyugodni a költőt? Több okból. Az első: *a felejtés*. Hogy a máglyatűzzel világított tragédiák napjai, a törvénytelen halottak emlékezete alig élnek tovább egy emberöltőnél. Ratkó ezt a hamarfelejtést szerette volna akadályozni. Aztán tudatosítani akarta mindenkiben, hogy sok „dolog” maradt elvégzetlenül a törvénytelen halottak után. S ezzel már jelenünk feszítő gondjaihoz jutott. A törvénytelenül hamar és indokolatlanul meghaltakat pótolni kellett volna. Dolguk végezetlenül maradt, azt be kellene végezni. Szerelemre, gyerekekre van szükség! A harmadik indíték: a történelem. A múltból máig érő időfolyamat. Nem tagolja; Nagy Imre, a parasztköltő neve után említi Dózsát, a világháborúk tömegsír-katonavonatait. Arra int, a történelem hatása ott van mindennapjainkban. Ennek tudatában kell dolgoznunk.

A leglényegesebb kérdés: „győzi-e majd e fogyatéka haza” a pótlást, a munkát erővel, szerelemmel? A *Halott halottaim* kétségei indokolták az újabb vers megírását:

Jaj, lettem volna mintha
nem is voltam volna,
anyámnak méhéből
sírba vittek volna;
nyelvem ordas féreg
meglyuggatta volna,
számból ez az ének
hogy elnémult volna!

A *Törvénytelen halottaim* lezárásában a pusztulás győzelmének víziója jelenik meg. A látomásban a föld és ég, világunk halottakkal teli. De aki az emberi halál törvényéért írt, aki félelem nélkül szeretne élni, nem vesztheti hitét. A törvénytelen halottak látomás-birodalmában tett út végéről felvillan a reménysugár, a sötét „csillagvirradat” következik, s epilóggként – ha jelképesen is – megégettetik a halál – az életért.

Az embertelen, így, a törvénytelen halál megtagadásához iszonytató képekkel jutott el, olyan eszközökkel, amik magukban hordják a rettenetet. Az egyes részek, megdöbbenő képek külön-külön sugallhatnak reménytelenséget, de együtt, az *egészben* hatásuk *pozitív*. Annak kellett lenniük, hiszen a költő megtagadta az értelmetlen halált.

Első állítás: a hit

A félelem tagadása még nem azonos a „vasból” való fegyelemmel, az embertelen halál elutasítása nem életigenlés, csak annak a *lehetősége*. Új alapok teremtésének. Hogy – miként önéletrajzában írta – kilépjen a homályból, és megmutassa *igazi* arcát.

Ratkó József lírájának valós alapja *a hit*. A mélyből fakadó bizalom a békében, az emberben, az értelemben, a munkában és a tudásban. Mindabban, ami az emberét van és történik. Enélkül nem tudta volna tagadni a félelmet, s nem lett volna elég ereje szembenézni az embertelen halállal. Ez a hit ugyanarról a tőről fakad, mint a félelem, alapja a gyerekkori élmények sorozata. A szegénységből, a nélkülözésből eredt, az éhezésnek abból a reményéből, hogy eljön az idő, amikor kínálás nélkül ehet annyit, amen-

nyi jólesik. Ez erősödött a munkával, a megaláztatásokkal, akkor is hitte, hogy lesznek jobb körülmények. Igazolódott a világ, az emberek megismerésével:

.....*Adjatok
annyi erőt, annyi hitet,
hogy értelmesen s szabadon
szolgálhassak mindenkinek!*

Hit az alapja minden cselekvésének, tettnek, szónak. Ebből következik, hogy hiánya azonos a cselekvésképtelenséggel. Az pedig emberhez nem méltó, antihumánus állapot (*Isten mellett*). A belső meggyőződéssel végzett munkát többre értékeli mindennél, magasabbra az áldozatnál. Hiszen a munka eredménye mindig teremtés, míg az áldozat következménye sokszor pusztulás.

Ratkó nem azt vallja, „credo quia absurdum”. A felismerés, az értelem irányítja, hogy az élet erősebb, mint a halál. Nem véletlenül hangsúlyozta, hogy halállal nem lehet megváltani a világot (*Krisztus-keresztelő*), sokkal inkább munkával:

*egész nap azon töprengtem, hogyan
lehetne megmenteni a világot
a pusztulástól. S nem jutottam semmire.
Mindenesetre én még dolgozom.*

Hit és munka, tett és élet szinonim fogalmakként jelentek meg Ratkó lírájában. Hisz abban, hogy az embernek, legyen foglalkozása bármi, vannak kirótt feladatai, amiket *el kell végeznie*, amikért életében dolgoznia kell. Mert az el nem végzett munka után értelmetlen a halál. Dolgozni az utolsó pillanatig (*Paradicsom*). A költőnek úgy, hogy „kiéneklí” a gondokat, a bajt, a rosszat, mert hiszi, hogy ezzel hasznos cselekedetet hajt végre (*Jutok majd*).

Ez segítette át és kormányozta a félelem mélységei felett: „*Én, egy a fegyvertelenek közül, / egyensúlyozva egyszál hitemen / a félelem szakadéka fölött / énekelek. Magamat bátorítom.*” A belső meggyőződéssel állítás került a félelem ellenébe, ami erőt ad a munkához. Az életben való hite kizárja, hogy szemlélete, látásmódja borús legyen. A lírikus, ha cselekvésre serkenti az embereket, bízik a jövőben. Hisz a munkával emberarcúvá formálható világban.

Második állítás: a valóság

A valóság: tények sokasága. Ratkó első verseskönyvében tényeket jegyzett le, kereste a fogalmak és tárgyak összefüggéseit, mindenről szólni akart, amit érzékelt:

*Mert szólnom kell a fűről is,
a fémről és a kőről is,
a menekülő fényről is,
a férfiről, a nőről is.*

Úgy szólt, hogy a valóság kendőzetlenül kerüljön az olvasók elé, a döbbenetes tények is. A *Sírató-énekben* azért írta le szinte naturalisztikus pontossággal a műtétet, hogy így lássák a tény kegyetlenségét. De nem állt meg ennél a pontnál, mert szándéka több volt annál, hogy a reáliák egy részét versbe emelje. Célja volt, hogy a tények *következményeire* irányítsa a figyelmet.

A valóság háttér még: Ratkó József szűkebb hazája, a Nyírség, az ott élő emberek, a paraszti sorsok. Milyenek rajzolta a nyírségi parasztot? Embernek, vágyakkal, célokkal, gondolatokkal. Sorsán változtatni akarónak, ki a forradalmakat nevelte, harcát segítette. Határozottnak, bátornak, az életet mindig jobbítónak? Nem. Ilyen portrék nem felelnének meg a valóságnak. Mert volt és van félelem, megalázkodás, mindenki előtt kalapot emelés. Olyannak írta le a parasztot, amilyenekkel Móricz Zsigmond népesítette be a szabolcsi homokot. Úgy nyilatkozott egy alkalommal, hogy sokat tanult a móríci életműből, az irodalom vitte közelebb a szabolcsi parasztokhoz. Így ismerte fel, hogy az a világ telve van ellentmondásokkal, s annak, aki valós képet szeretne rajzolni róla, azokból kell összeraknia. *Arckép* című versét ez ihlette.

*A tengerinek meghajol,
térdet hajt a krumplibokornak.
Ha élni hagyják, szépen él:
fölnéz az égre és dalol.*

Követte a móríci példát: kívülről néz a paraszti világra. Vállalt, vallott programja ez. Úgy véli, a paraszti valóság feltárása csak így lehetséges. Ekként figyelhet fel a meghatározó tényezőkre. Azért állt be például aratni, hogy megismerje a „szépívű mozdulat”-okat, tapasztalja a munka nehézségét (*Ének aratáskor*).

De megtalálta a sokkoló tény is, a falvak elnéptelenedését. „*Ez a falu is megöregszik – / Már megélte a múltat, a jelent, / s jövője ágyrajár a városokban*” – írta *Falu*jában. S ott vannak a tanyák, az így élők sorsa; a szegénység, a futóhomok-szántófölddel való küzdelem, a megrekedt idő:

*Hitük piros mennyország, ellenük
nem támad hadsereg, értük nem születik
isten, se harmadik fiú. A harmadik
elissza csudakrajczárját, bicskát ránt,
lecsukják, megverik, anyja elárvul,
sír. Ó, mikor szabadulna
e rácsos időből a lélek?*

A valóság versbe emelésével célja, hogy következtetésekre sarkallja az olvasót. Tanít? Inkább hű a József Attila-i tanácshoz, a való és az igaz összefüggéseit keresi.

Harmadik állítás: az igazság

Verseivel mindig igazat mondott, ha a történelemről, a halottakról vagy a tanyákról írt. Felmérte a költőelődök példáján, ki igaztalanul szól, azt megtagadják (*Őrség*). Pre-

destinációt érzett az igaz kimondására, mert ő a harmadik fiú. „Hisz kell az igazság nagyon. / Rúgott homlokú szegények / szorongnak isten térدينél. / Szólaljon értük csillagos ének” – mondta Harmadik című versében. Ebből ered türelmetlensége, ha a falvak elnéptelenedéséről szól, vagy a vietnami földre vetett bombákról, amikért mindenkit felelőssé tett (Nyolc mondat a felelősségről). Önmagát serkenti az alaposabb vizsgálatra, hogy a megismerteket az igazsághoz tegye hasonlatossá (Szégyentelenül). A valóság és az igazság elválaszthatatlanok nála, ahogy lírikusi példaképénél.

Lírájának rendezőelveiről így nyilatkozott: „A két alapelvet nem alternatív lehetőségként használom, hanem úgy, ahogy József Attila megfogalmazta Thomas Mann üdvözlésére írt versében: «az igazat mondd, ne csak a valódit.» Még konkrétabban: a Halott halottaim című versemben van egy valós adat az elkapartak számáról, az igazság azonban több ennél. Ha így folytatódik, nem lesz, aki megkeresse nekünk a nyugdíjat. Verseimben a valóságból következő igazságra hívom fel az olvasók figyelmét.”

Az igazságvágy gyerekkorától élt benne. Újra és újra szólítja önmagát: „tégy igazat”. Kötetei (s drámái) bizonyítják, azt tett – bármiről írjon.

(1990)

Apám

Szememben jár-kelek, mint a többiek.
Néha beszel, meg ducokel,
néha meg veszel, kalapál,
paráshlik foga kört a szög,
vas fölé hajlik, aztán újra mdszkal,
néha már annyira körel jön,
hogy csak az arcát látom,
bakauca kopog a kövön,
teríttek elé puha járdát,
ne essen nagyot, he berüg,
mert a kocsmá mindig nyitva van –
de csak neki.

„Egyetlen esély: bátor arcunk”

RATKÓ JÓZSEF KÖLTÉSZETÉRŐL

Ülök, az októberi kertben, a diófáról szinte mind lehullottak a levelek, katonásan ropognának, ha rájuk lépnék. Gyönyörű kék az ég, megnevezhetetlenül tiszta. Kezemből leteszem a könyvet az avarra, nézelődöm. József Attilával szólva, „valami furcsa módon / nyitott szemmel érzem, / hogy testként folytatódok / a külső világban – / nem a fűben, a fáknban, / hanem az egészben.”

S amikor újra kézbe veszem a könyvet, könyvedet, Ratkó Jóska, a *Félkenyér csillagot*, piros pöttyöt veszek észre a lapok élén. Pihenhetett, mint én, s a maga módján ugyanazt érezhette. A hirtelen mozdulatra lassan elindul a hófehér országúton. Feltartom a könyvet a nap fénye felé, s a katicabogár rövidke készülődés után nekilendül, s elszáll, toronyiránt, a napnak. Addig nem jutott el, csak a rózsabokorig. Tovább nem követem útját, hadd menjen, szabadon. Vigye az üzenetet öntudatlanul is, szálljon, mint a vers, törékenyen és látszólag céltalanul, levéltől levélig. Járja be az utat a fán sütkérező és a földön egymásra hullottan heverő levelek között, oda-vissza, élettől halálig, haláltól életig, hirdetvén: a földön csak az élhet tisztességesen, aki tudja, mi van a földben, mi az, ami volt, mi az, ami megtörténhet, és mi az, ami biztosan meg fog történni. De addig, amíg veled is meg nem történik az elkerülhetetlen, szállj, katicabogárka, szállj verstől versig, lélektől lélelig.

„Az ember nagy, nem az anyag”

A hatvanas évek derekán, versolvasó, irodalmárnak készülő fiatalként találkoztam Ratkó József munkáival. Életkora szerint édes bátyám lehetett volna, s az a fél évtized korkülönbség azt jelentette, hogy ő már a világháborút is gondolkodó gyerekként élte át, s mindig volt öt-hat évnyi előnye tudásban, tapasztalásban.

Minden pályakezdést igyekeztem akkortájt nyomon követni, minden első-második kötetet áttanulmányozni, s akik verseszményeimhez, a klasszikus és utolérhetetlen József Attilához és a klasszikus, de: kortárs Illyés Gyulához, Juhász Ferenchez, Nagy Lászlóhoz hasonlítottak, akik szintén őket – vagy őket is – eszményüknek tekintették, azokat különösen megszerettem. Így volt ez Ratkó Józseffel is, akinek második kötetéről már lelkes – bár szakmailag igencsak zöldfülű – kritikát is írhattam. Ma már látom, lelkesedésem elsősorban az iránynak szólt, a maradandó érték elsősorban a harmadik-negyedik könyv lett.

Akinek a munkáit kedveli az ember, azt szeretné személyesen is megismerni. Idővel erre is sor kerülhetett. 1972-ben indult az olvasótábori mozgalom, akkor még egyetlen táborral Felsőtárkányban, ahol hatvani általános iskolások gyűltek össze. Öten voltunk irodalmárok, közöttünk Ratkó József korban s rangban is a legidősebb. Hiába készültünk előre, tanulgattuk sokáig, hogy mit is tegyünk s miképpen. Ő rögtön feltalálta magát. Otthon volt az első naptól kezdve, amikor a hatvani vasútállomáson találkoztunk, s a csatlakozásra várva megismerkedtünk, beszélgettünk heten-nyolcan, a tábor leendő vezetői, „előolvasói”. A személyiség varázsa már akkor elbűvölt, s még inkább így volt ez később. Ő volt, vitathatatlanul a tábor vezéregyénisége, de nem a magával hozott tekintély okán, hiszen azt inkább csak mi, író- és tanártársai ismertük, hanem mert abban a tíz napban talán kivétel nélkül mindenkit magával ragadott. Olyan volt, amiként egy négy sorosában megfogalmazta: „Mindenhez van jogom, / hát játszom. / Föntről gyerekek, lentről embernek látszom.” (*Nyári napló – groteszk*) S aki gyerek is, meg ember is, azt nem lehet nem szeretni. Olyan volt számára a közösség, mint hálnak a víz, madárnak a levegő. Ez volt az az éltető közeg, amelyben ember tudott lenni, ember és költő. Nem volt benne semmi „tanáros”, talán ezért is tudott színes és magával ragadó pedagógus lenni, akinél szerves egységgé állt össze mindenféle tevékenység. Az is, amikor verseket magyarázott, az is, amikor erkölcsről, hazáról beszélt, s az is, amikor öhönt főzött az egész tábornak, de nem ám akármilyent, hanem igazit, amelyet harminckétszer kell megforgatni, s mindegyikhez meginni egy hosszúlépést. Italból persze nem fért ennyi Jósákába, viszont a forgatások közben annyi füstöt szívott magába, hogy jókora füstmérgezést kapott, egy órába is beletelt, amíg rendbe jött. Az öhön viszont „igazi” volt, dicsérte mindenki.

Attól az évtől kezdve Ratkó József rendszeresen részt vett olvasótáborok munkájában, szervezett, irányított, feledhetetlen vitákat, beszélgetéseket vezetett. Költő volt, gondolkodó, tanár, az Isten és az ördög ügyvédje, s legfőképpen embertárs – aki segíteni akar. Sok száz, talán több ezer fiatal őrizi ezt az emberarcot még akkor is, ha észre sem veszi már, hogy egy-egy gondolatában, döntésében ott munkál az is, amit Ratkó Józseftől tanult meg valamelyik nyári estén a csillagos ég alatt.

S ott munkál bennünk is. Bennem például az a nyári este is a Tisza-parton, Gergelyugornynán, ahol véletlenül akadtunk össze: én családommal nyaraltam, ő pedig egyetlen napra, egy éjszakára volt ott egy olvasótáborával. Rögtön megkért egy esti beszélgetésre, s mivel a gimnazisták eleinte félénkek, szótlanok voltak, ő szólt közbe, kérdezett, ellenkezett egyre radikálisabban, szinte már minden mondatomba „belekötött”, hogy valóban úgy van-e, ahogyan mondom. Egy icipicit bosszankodtam is magamban, hogy miért nem jó neki semmi sem, pedig tudtam, hogy a dolgoknak nemcsak a színét, a fonákját is meg kell mutatni, úgy tudunk igazán gondolkozni. Ő, mintha megérezte volna, nem a neheztelemet, hanem a felhőt a kedélyemen, mert a remekül sikerült, éjszakába nyúló vita után kért, hogy ne haragudjak, amiért ilyen volt, de akkor nem az én esetleges érzékenységetem, hanem a gyerekek érdekét nézte. Nem haragudtam, persze, hogy is tehettem volna, amikor a köz érdekének teljesülte után rögtön figyelme volt az egyénre is, s az én nyugodt álmomra is gondolt.

Akkor már régen túl volt a *Törvénytelen halottaim* című kötetén, közeledett az ötvenhez, hittem mégis szinte örök életűnek, aki meg fogja csúfolni a halált, ha jelentkezik érte. Hatalma mégsem lehetett elég, mert alulmaradt, pedig még teli volt elvégzendő munkával, ami rá és csak rá várt volna. Mégis teljes életű ember volt.

„Ha élni hagyják, szépen él”

Ratkó József első maradandó műve az *Önéletrajza*, amelyet első könyvében adott közre zárófejezetként, majd később a válogatott versek élére állított. Valóban ott a helye, önértéke miatt is, meg azért is, mert a pályakép éltető hajszályökereit is fölfedezhetjük benne. Aki csak egyszer olvasta, az sem feledheti még akkor sem, ha a sorsképlet mintája ismerős. Sőt, mondhatni, törvénytelenül ismétlődő törvénytelen sors. Törvénytelen, mert emberhez méltatlan életet adó. Álmairól, életábrándjairól lecsúszó, alkoholistává, majd idegbeteggé züllő apa, mellette a szerencsétlen, sokgyerekes anya, aki fiatalon, rákban meghal – mindez félelmetes teszi a gyerekkort, a kivertség árságát növeszt még mielőtt fizikailag is árvává kellene válni. Vannak szülei a gyerekeknek, mégis menhelyre kerül, parasztgazdákhöz adják ki, s gyermekkoruk akkor juthat nyugvópontra, amikor anyja halála után a gyermekváros lakója lesz. Mint egy interjúban vallotta: „Itt vettem észre a bajaimon túli világot, s azt, hogy a felnőttek nem csak azért vannak, hogy verjék a gyerekeket.” Képzeltetjük, milyen lehetett az a gyermekkor, amelyben a gyermekvárosba kerülés boldogító változást hozott.

Ez a sors önmagára utalja az embert már kisgyermekként. Helyt kell állni, egyedül kell dönteni, s lehetőleg helyesen, mert kevés a korrekciós lehetőség. Keménnyé válik így az ember, s csak jellemén múlik, hogy szíve közepéig az lesz-e, vagy épp ellenkezőleg: ez a keménység a szelídséget és az emberséget védi. Ratkó Józsefnél erről az utóbbiról van szó. Könnyen eltűnhetett, elsüllyedhetett volna, még mielőtt felemelkedik, költővé válik, mert hiszen nem igaz az, hogy az ötvenes-hatvanas években a tehetség érvényesülése előtt nyitva volt már minden út. Ratkó József nem jóságos pártfogók által, hanem önjelölté lett azzá, amilyenként ismerjük.

Az árság nem mindig jelent nyomorszerű szegénységet, de Ratkóé esetében erről volt szó. Pedig lett volna tehetős rokon, ha más nem, „nagy-néném, a miniszterasszony”, de hát annak másra volt gondja. S az árság és a szegénység mellé társul még az indító közegből az értelmiségi szint hiánya. Bár az apa fiatalon, a családi legenda szerint tehetséges színész volt, teljesen kikopott ebből a világból, s az *Önéletrajz* tanúsága szerint legkétségbeejtőbb lumpenproletár szinten éltek. Ratkó Józsefnek önjelölté kellett értelmiségivé válnia.

Ugyanezek a motívumok kísértetiesen rokon módon jelen voltak korábban József Attila életrajzában. S mivel József Attila nem egy a sok jó magyar költő közül, hanem egyike azon ritka tüneményeknek, akik évtizedekre meghatározzák a költészet történetét, úgy gondolom, természetes, hogy a negyvenes-ötvenes évek hasonló sorsú fiataljai közül még azok is életrajzilag is rokonuknak érezték a nagy elődöt, akiknél e hasonlóság inkább csak felszíni. Mennyivel inkább így kellett ennek lennie a lényegi párhuzamosságnál! Már Ratkó József előtt is van erre egy jelentős példa: a pályakezdő Kormos István, aki a *Dülöngélünk* (1947) verseiben az árságban felnövekvő s abból kiutat a vagánykodó szegénylegény magatartásban meglelő József Attila-képre mintázza rá a maga verseit. Kormosnál nem annyira a versalkotó módszer, mint inkább a magatartás a példa, egy olyan magatartás, amely egy rövid időszakban volt jellemző a példaképre. Ratkó József nem a részt, hanem az egészet szemléli. Az ő első és második kötetéből egy rendkívül intenzív József Attila-élmény bontakozik ki, olyan fokú azonosulás, amely néha szinte már elbizonytalanít: Ratkó Józsefet olvassuk-e vagy József

Attilát. Félreértés ne essék, nem másolás ez, hanem egy szinte tökéletes mértékű szerepazonosulás, amely nyilván lehetetlen volna az életrajzi és alkati rokonság nélkül.

Természetesen nem egészében jellemzi ez a költő első és második könyvét (*Félelem nélkül* 1966; *Fegyvertelenül* 1968), de mindenesetre ez azoknak a legjellemzőbb vonulata. S mindez akkor íródott és jelent meg, amikor végre a magyar közvélemény birtokba vehette a teljes József Attilát. És megismerhette, vállalhatta azt a teljes kortársi magyar költészetet is, amely e teljes József Attilának más-más – egyaránt lényegi – vonásait hangsúlyozta, tehát Juhász Ferencet is, Nagy Lászlót is, Pilinszky Jánost is, meg másokat is. József Attila proletár-elkötelezettsége mellett ekkor lett fontos – sokak szemében az előbbinél fontosabb – emberi elkötelezettsége, dekadenciája ekkor vált megszenvedett létlírává, formatudása természetes költői képességgé. Amiként társadalmunk egésze, s szűkebben a József Attilára figyelő befogadói tudat is átélte ezeket a változásokat, elmozdulásokat, gazdagodásokat, átéli maga Ratkó József is, s ez költészetében követhető nyomon.

Feltűnő, hogy milyen nagy szerepe van a korai versekben a játéknak, a játékosságnak. Íme egy példa, amelynek már címe is árulkodó: *Játék – komolyan*. Három ilyen című vers van az első kötetben, most abból idézek, amely a válogatott könyvbe is bekerült:

Csenget a víz, mint eleven üveg.
Nap villan, tréfás, derűs szemüveg.
Rigó sikong a fényben, delelő
teknőcök hátán ing a levegő.

Rügyek bombája robban hangtalan:
gyökér szürcsöl de annak hangja van.
Karók nyakán új inda, friss hurok –
Sértett fülemből meleg csönd csurog.

Az első *Játék – komolyan* (1955-ből) alcímével is József Attilát idézi, ez már inkább csak szellemével. S nemcsak mint hangulat feltűnő a játékosság. Az formai értelemben is: a költő szinte játszik a folyamatosan birtokba vett versformákkal: ritmusokkal, rímekkel, költői képekkel, eljárásokkal. A verseiben felcsillanó öröm jelentős részben a formatudás öröme is. Ne feledjük: a legnagyobb mesterhez méri magát, s így állapíthatja meg: azt már én is szinte tudom, amit ő tudott. Tudta például a nagy összegző, szemlélődő-gondolati versek hangját. Mint több *Éjszaka*-verséből az egyik (ez a motívum is rájátszás!), a *Külvárosi éjt*, a *Téli éjszakát* mintázza maivá:

Emitt, mint óriás csiga,
lassú ház mászik.
Fénylik a nyoma:
nyálzik.

A rész most nagyobb az egésznél,
mert játszik.

Lófejű fejsze vicsorog,
dühében a tőkét harapja.
A varas tőkére csurog
habos haragja.

Eső csurog,
az isten nyála.
Csurog az építkező fára,
virágra,
a megemészthetetlen világra.

Innen már csak egyetlen – igaz, kopernikuszi mértékű – lépést kell tennie a költőnek, hogy a rokonság mellé fölsorakoztassa az egyedülvalóság ismerveit is. Akkor még nem látszott, hogy ezen ismervek csírájukban már ott mocoognak az első két könyvben is, hogy aztán a harmadikban szárba szökkenjenek, a negyedikben pedig dominánsá váljanak.

A gyereket nem hagyták szépen élni. Milyen árulkodó már az első kötet cím is: *Félelem nélkül*. A kötet két ciklusa pedig *Félelem* és *Félelem nélkül*. Mégsem mint múlt és jelen, mint leküzdendő negativitás és szabadság következnek egymásra a motívumok, a címbe emelt élethelyzet nem létállapot, inkább szándék, amint ezt a második könyv nyitóverse meg is erősíti:

Én, egy a fegyvertelenek közül,
egyensúlyozva egyszál hitemen
a félelem szakadéka fölött
énekelek. Magamat bátorítom.
Talán átjutok a halálig.

(A halálig)

Az egészséges életmenet és a rákövetkező természetes halál kerül itt szembe a megnyomorított létezéssel, az abba idő előtt való belepusztulással. A gyerek még nem tudhatta, de a felnőtt tudja, s így követeli is a szép életet. Szeretné, ha hagynák szépen élni. Őt is, személy szerint, meg a közösséget is, amelynek tagja, elszakíthatatlanul.

„Azt mondják, készül a jövő”

Aki a nyomor életrajzi bugyrait megjárva juthat a felszínre, friss levegőre, annak óhatatlanul jobb a hallása a „nemzeti nyomor” megbúvó jelzéseire is. Ratkó József színrelépésének és beérkezésének évtizede a magyar társadalom számára dinamikus fejlődést ígért. Úgy tűnt, a forradalmak termését végre be lehet takarítani, jön az építkezés időszaka, hogy olyan „szélművekben” vagyunk, amely végre kedvező történelmi távlatot kínál számunkra. Ez a hit buzgott például Váci Mihály verseiben, a

Kelet felől forradalmi öntudatában. Egy társadalomnak szinte minden rétege elfogadta a kiszínezett, utópisztikus forradalomképet, s azt is, hogy van „győzelem”, azaz van kánaáni birodalom, melyhez folyamatos forradalmi lobogásban juthatunk el. A történelem kivételes állapota tartósként állítódott, s ez lefokozta azt, aki nem tartotta magát forradalmárnak, s felértékelte – nem nézve sokszor a valós tartalmat – azt, aki állította a maga elkötelezettségét. Életútja végén maga Váci Mihály is egyre tisztábban látta, hogy „átverték”, hogy a hivatásos forradalmároknak inkább csak a maguk jóléte a fontos, és hogy „valami nincs sehol”.

Ratkó József felnőttként visszatért kamaszkora meghatározó világába, Szabolcsba, amely Vácit is útjára bocsátotta. Valószínűleg a visszatérés önmagában is erőteljes hatású volt, némi túlzással, hasonlatos lehetett, mint Illyés útja Párizsból vissza a pusztára, Európából Ázsiába. Ratkó csak a „lerakott alapokkal rendelkező” szocializmus egyik peremvidékét láthatta a maga valóságában, annak hétköznapijait élhette, s tapasztalhatta: minden szinten tovább él a szegénység. Eleinte inkább csak a keleti végekre értette ezt az elmaradottságot, Magyarország általános állapotához hasonlította:

Azt mondják, készül a jövő.
Jöttment szelek erről gagyognak.
Isteni rendelés szerint
itt csak a csillagok ragyognak.

Az *itt* ebben a versben Szabolcsot, a parasztokat és a hatvanas évek jelenét foglalja magába. Ám ez az *itt*, az *Üzenet* című versben megfogalmazott helyzetkép fokozatosan tágul a későbbiekben: Szabolcs Magyarországgá nő, a parasztok világa az egész népévé szélesedik, s a jelen horizontja kitágul egész történelmünkévé. S a harmadik könyv nyitóversében már inkább így értendő a vállalás: „Értük halálig elszegődöm / énekes, minden es cselédnek” (*Jutok majd*).

Attól az idealizáló szemlélettől, hogy „Rangja: paraszt. A forradalmat / tenyeréből etette mindig” (*Arckép*) eljut a költő egyrészt addig, hogy „lesütött szemű nemzedéknek/ hiába gyúl nagyfényű ének” (*Ady*), és hogy „énekelhet nektek az ember,/ nem szabadok akartok lenni,/ hanem gögös gazdagok” (*Új évszak kellene*); másrészt addig a felismerésig, hogy „a forradalmak/ kora elmúlt, mint ez a nyár is” (*Kidobott a város*). S történelem- és emberszemléletét leginkább talán éppen ezek a felismerések formálják véglegessé. De addig még a peremléte mellett él egy másik motívum is.

„Mosolyogj mégis”

S ez a játékosságból, az önmagára találásból is táplálkozik. Mert most jelenik meg a férfi öntudata, aki egy rövid időre végre „félelem nélkül” tud létezni. Derűje, életbiztonsága mindig megszenvedett, megmutatja a megtett kínokat s a ránk várókat is, mégis derű, mégis mosoly:

Lesoványodtál megviselt
ez a nép, míg világra hoztad.
Mosolyogj mégis – kínjaid
lassan-lassan megcsillapodnak.

(*Hazám*)

Feledhetetlen az ebben a versben kibontott költői kép: a haza földje mint szülőanya, amely megszüli a maga népet, s olyan történelmi optimizmust sugároz, amely még részkérdéssé teszi az előbbieken tárgyalt, „azt mondják, készül a jövő” állítását. S ez a megszenvedett derű lelhető fel a magánéletben is:

Egy ágyon, egy kenyéren,
szemünkbe hulló fényben,
tétovázó sötétben,
szerelem fenyvesében,
.....

zárva eleven kőbe,
lélekben összenőve,
gyönyörű csecsemőnkre,
ráhajlunk az időre.

(*Egy ágyon, egy kenyéren*)

Az előbb idézett vers indítóképe, az „édes sírású, szuszogó / csecsemő-nemzet” itt most a csecsemő időével egészül ki, s ha melléjük állítjuk még az újabb *Éjszaka*-verset is, amely szerint

Vállaltam olyan csoda dolgot,
amire senki se kért.
Énekelek melegebb fényű
romlatlan csillagokért.

akkor előttünk van az a hármasság: a hitvestársé, a hazáé, a hivatásé, amely meghatározza s reményteljességével bizakodóbbá is teheti e költői világot.

„Járkálók halóföldemen”

Anyugvópont e költészetben csak pillanatnyi, annyi, mint az erő gyűjtése a mesehősnek a második és a mindent eldöntő harmadik erőpróba között. Mert a jövő más értelemben válik egyre bizonyosabbá, mint korábban. Ezt a jövőt egyre kevésbé determinálja, hogy a múlt tagadása, mert egyre inkább arra épül. S a mosoly, a derű is áttetszőbbé

válík: áttűnik rajta a történelmi tudás, s ennek birtokában a jelen mind igazibb megér-
tése. A hitvestárs, a haza és a hivatás mellé mind eltaszíthatatlanabban nyomul a halál
motívuma. Sokféle módon fogalmazódik meg az idők során: halálként, halottságként,
halottak emlékében, életre keltésében, halóföldként. A létezését végül nemcsak áthatja,
hanem determinálja is a halál-képzet. Talán meglepő, mindenestre feltűnő, hogy még
véletlenül se születik így semmi, amit dekadensnek lehetne nevezni. Nem úgy halál-
líra ez, ahogy a romantika óta megszoktuk, s nem is úgy, amiként a középkori halál-
versek. Nem meghalni megy el a költő, nem vágyik a halálra, éppen ellenkezőleg: élni
kíván, de a halottak, a minden eddig volt élők létének és halálának tudatával.

Visszatekintve a pályára, ma már látható, hogy ez a motívum csírájában kezdetek
óta jelen van, s már a második könyvben meghatározó módon: „Talán átjutok a halálig”
– indítja a kötetet, majd így folytatja: „Bújócskát játszott a halál, / keresett életre-halál-
ra”; – „Szárbaszökken, nő, nő a halál zöldje –”; – „Apám megőrült... Anyám halott” –
„dalol, mint valami madár, / míg le nem üti a halál”; – „Virággal játszik a halál”; – „Rá-
teszi kezét a halál”; – „Ütött számból a halál ellen / csordul ki meleg ének”; – „Földalatti
nagyanyám tudod-e / én nem tudom hol alszunk holnap”; – „Kenyérbe nyomta kését;
felsikoltott, / morzsát sírt, meghalt a kenyér”; – „Félek, hogy összeroppanok, / váratlan
földre roskadok”; – „A halál mellére hullsz”. Más-más versből valók az idézetek, s ta-
lán ennyi is elég, hogy lássuk: nem szerepjátszásról van szó, hanem szinte öntudatlan
engedelmeskedésről, egy belső parancs követéséről.

Mi lehet a magyarázata e motívum megszületésének éppen egy olyan életszakasz-
ban, amikor a költő négygyermekes családapává válík, „az élet zengi be” otthonát?
Nyilván vissza kell menni kissé az időben. Ne feledjük: már az *Önéletrajz* is azzal kez-
dődik, hogy újszülött testvérkéje meghal, aztán meghal a nagymama, jön a háború,
az anya öngyilkosságot kísérel meg, később meghal, az apa pedig élőhalottként él az
elmeorvosi intézetben. E mellé a személyes, életrajzi motiváltság mellé korán társul az
irodalmi élmény is, elsősorban József Attila példája. Egy születésnap, József Attilát is
megidéző vers így indul: „Harminckét éves vagyok – érett / a halálra”, egy valamivel
későbbi pedig József Attila anya-élményét és Ady Endre halottság-motívumát rétegezi
egymásra rendkívül finoman: „Halottak és szerelmesek szép uniformisában, ingben /
valaki asszony keres engem, / keres engem az anyám” (*Keres az anyám*).

Még mindig személyes indoknak kell tekintenünk, de már e motívum kiteljesedé-
sének idejéből azokat a műveket, amelyekben mesterektől, pályatársaktól búcsúzik.
Figyelemre méltó, hogy nem hosszú e névsor, pedig a búcsúzó versek szinte divattá
váltak ebben az időben. Ratkó József Darvas József, Veres Péter, Illyés Gyula, Kamondy
László, Szabó István, Nagy László emléke előtt tiszteleg verssel, s minden esetben úgy,
hogy a maga szuverén költői világát tartja a fontosnak, annak tükrében jeleníti meg a
pályatársat.

Végül szólni kell a személyes indokok között a legszörnyűbb eseményről, kis-
fia haláláról. Amikor ez történik, költészete már véglegesen kialakult, lényegében
megmásíthatatlannak tetsző. De ez a tragikus esemény motiválja az életmű csúcát
jelentő István királyról szóló drámát. A *Segítsd a királyt!* cselekményének meghatározó
kiindulópontja Imre herceg halála, s az egész művet áthatja a megrendítő szülői fájda-
lom. Egyetlen dolog képes azt – ha nem is oldani, de – háttérbe szorítani: az országért
érett felelősség.

S ez az ügy, az ország ügye, az ország dolga az, ami a halál motívumát a kezdeti
bizonytalankodások után egyre határozottabb tartalommal kezdi megtölteni, egyénivé
és erőteljessé tenni. A személyes-életrajzi élmény mellett megjelenik a történelmi él-
mény is. Ami a kettőt egybefogja, az a természettörvény élménye. Már egy korai anya-
búcsúztató így szól:

Anyám a föld alatt van,
vigyázok, rá ne lépjek.
Nem tudom, mily alakban
költi föl őt az élet.

(*Anyám*)

Nem a lélekvándorlás hite ez, hanem azé a tudásé, hogy az anyag el nem veszhet,
hogy valamilyen formában minden létezik tovább, a halottak is a föld alatt. A költő
számára azonban az édesanya nem válhat csak anyaggá, s nem lehet csak „bogárka,
búza”, mivel az anya tudata, lelke az ő tudatában, lelkében, annak részeként él tovább.
Az *Anyám* légiessé, széppé varázsolja a halottság tényét, picivé és emberivé változtatja
a dolgokat. Hasonló a maga tágabb szemléletével a már említett születésnap vers is, a
Feljegyzés:

...parttalan
tenger vagy, Magyarország,
partra senkit se dobsz, mélyeden
fekszenek fényes elődeim,
süppedt arcukat érinti néha gyökér,
tréfásan megböködi s tovaúszik.

Ez még a megváltoztathatatlan természettörvény szinte idillé oldott képe. De beto-
lakszik hamarosan e képbe a történelmi tudás. A *Történelem* látomása szerint szinte
már csak azért születnek a magyarok, hogy meghaljanak, a halál volt az „ügyes gaz-
da” s botosispánjai az országgrontó urak. S itt és a *Magyarok* című versben tárul elénk
kristálytisztán és éretten az a szemlélet, amely egy félig halott országot mutat, amelyet
paradox módon a holtaknak kell életben tartaniuk. A múlt, a hagyomány természet-
esen mindig megtartó erő. Igaz az is, hogy a hagyomány az elmúlt évtizedekben rendre
erővel félretaszított, kikacagott dolog volt. Az a hagyomány, amit az ősök átadni vél-
tek, szinte a földre taposódott velük együtt. E hagyománynak egyik döntő eleme az a
törvény, hogy az embernek utódokat kell nevelnie, tisztességben és kellő mértékben.
Ha ez nincs meg, akkor a földről hiányzik valami, s azt a föld a maga erejéből csak egy
módon tudja pótolni:

Gazdag ez a föld. Szül, szül egyre.
Magzatvizet csorgat az árok.
Nehéz domb alatt fészkelődnek
mokány kunok, csontos tatárok.

Dúlóutak szorító combja
közül kibuknak, megszületnek
a holtak – avarok, hunok,
halálukban magyarrá lettek.

A föld az úgy segít magán,
ha már meddő a nők szerelme,
megszüli múltját: fiait,
ellenségeit fölnevelve.

(Magyarok)

A halál történelmi élménye a sorsproblémák seregét vonultatja fel. Jellegetesen magyar problémák ezek, véljük, s a felületes olvasás Ratkó verseinél is efelé hajlana. Pedig ott van mindjárt *Az ének megmarad*, a három ideillő hosszú vers közül a legelső, amely mindvégig földben és emberiségben gondolkodik. A halál itt fegyverek okozta halál, a háborúké a kezdetektől máig, a minden emberi életet erőszakkal elpusztító legszörnyűbb erőé, a romlásé, melyet az Isten sem tud megakadályozni, s amelynek hatalmát egyetlen erő kérdőjelezheti meg, a megmaradó ének. Emberiség-érvényű nagy békevers ez.

S emberiség-érvényű a *Halott halottaim* is. A halott halottak a megfogamzott, de abortusszal elpusztított embriók, az a kétmillió korahalott, amely „hiányzik közülünk”. Egyetlen percig sem erkölcsi prédikáció ez a költemény. Nem a szülőket vádolja, nem az orvosokat, hanem az élet jogát védi. Egy sokszorosán rossz, politikai erővel támogatott gyakorlat ellen emel szót. Hiszen sorsprobléma volt ez olyanként is, hogy a nemkívánt terhesség elleni védekezésnek nem volt elegendő lehetősége, s olyanként is, hogy túl sok volt a „nemkívánt” terhesség. Hogy a baba „terhes” volt, a szülő életét „akadályozó”. Nemzeti sorsproblémánk ez? Így igaz. Nemcsak a mi gondunk, hanem az egész civilizált emberiségé. 1989 őszén mutatott be a televízió egy döbbenetes hatású nyugati dokumentumfilmet egy abortusz végrehajtásáról, a magzat védekezési reflexiről, „sikolyáról”. Ez a sikoly szól Ratkó József versében:

Miasszonyunk, miasszonyunk
fekszik a műtőasztalon,
most hoz halálra titeket,
nem kínlódik, öle alatt vödör;
és ott, a még anyaölmeleg
vérkocsonyában, a kocsonyás
vérmocsárban, süppedő
vérlápban, véringoványban
kicsi virág, kicsi virág
úsztatja két picic karját,
állat föl, föl, föltartja,
fuldoklik, kiáltozik:

anyám, édesanyám
fogadj vissza engem
hatalmas öledbe
nem csináltam semmit
nem csináltam semmit
első fürdővizem
a te véred vala
az lett utolsó is
az lett utolsó is.

A *Halott halottaim* a sirató, a könnyörgés, a virágének, a varázslás ősi népköltészeti elemeiből alkot modern egységet. A nemzet-sír látomását elhessenteni nem tudja, hiszen a varázslással is csak „halott-Magyarország” épül meg, a bűn csak a fikció világában tehető jóvá, ott születik meg „a szegénységünket, lóvátett reményeinket visszavarázsló hatalmas ének”.

Dolog... mennyi marad?

A *Törvénytelen halottaim* az előző két hosszúvers halottait is magába foglalja, s még többeket is, mindazokat, akik meghaltak, mielőbb megöregedhettek volna. A törvénytelen halál nemcsak személyes tragédia minden egyes esetben, hanem egy nemzet baja is:

Kezük elesett.
Elmúlik hét idő,
s dolog, elvégzetlen,
utánuk, mennyi marad?
Tíz évnyi? Ezer évnyi?

S győzi-e majd e fogyatéék haza,
Ez a fogyatéék nép erővel szerelemmel?

A halál-motívumnak személyes és történelmi ága mellett van még egy harmadik is, az ontológiai. Aki korán, tudatosító tényként éli át az édesanya halálát, majd egy nemzet minden halottjait próbálja gondjaiba venni, annak óhatatlanul szembe kell néznie nemcsak a nemzet-halál lehetőségével, hanem a bizonyossággal: a személyes halállal is. A versekben ez a gondolatkör nem kinnal és tiltakozással jelenik meg. Igaz, nem is olyan derúvel, mint hajdan a *Feljegyzés* soraiban. Ám a holtak birodalmát többszörösen felmérve természetes a szó:

Járkálók halóföldemen,
s mintha már holt koromban járnék,
íródik éles homlokomra
s szívemre is kopjafa-árnyék.

(Halóföldemn)

Nem érezzük egy életérdekű szemlélettel ellenkezőnek azt a sóhajt sem, hogy „szerepnék már sás lenni vagy fehér fű / vagy gólyahír, hogy hasznomat vegyétek” (*Bűnnek alítják*), s az 50 év két során is csak most döbbenünk meg: „Mennyi ami még hátra van? / Nem gondolom tovább maga.” S elfogadjuk a *Törvénytelen halottaim* kötet záróversének létfilozófiáját:

...mert nélkülük nincs haza,
nincs föld, nép, anyanyelv,
keres magának más nevet a rög.

(Nélkülük)

A halál-motívum személyes, történelmi és ontológiai ága az érett versekben állandóan átjátszik egymásba. Egymásból kölcsönösen szeletet kivágó körökként képzelhetjük el ezeket a motívumtartományokat, amelyeknek tehát vannak közös és vannak önértékű jelentéskörei. Nemcsak egymásba játszanak, hanem egymás ellen is felszólalnak ezek a motívumtartományok, vitatkoznak – főként az élettel. Nem a halál maga önérték, hanem az értékesen megélt élet teszi a halált is értékké, a volt értéket megőrzővé a mindenkori utódok tudatában. A konfliktust ennek a természetes láncolatnak a zavarai növesztik. Ettől válik a dolog átláthatatlanná, nehezen értékelhetővé. Ezeknek az összefüggéseknek és ellentéteknek a kifejezésére alkot a költő egy központi képet, a kőét.

Láttuk, a hatvanas években voltak még derűsebb színei ennek a költészetnek. Még a tragikum tudatával telített történelemszemlélet is távlatot ígért, mégha a József Attila-i „finomul a kín” értelmében is. A hetvenes évek már nem a születés örömét tartja hangsúlyozandónak, s nem beszél a kínok csillapodtáról sem. Kikezdhethetlen lesz a lét keménysége, elementáris a haláltudat. A győzelem – a vereségtudat – hat át mindent, s egy olyan, mozgalmasságában is statikus helyzet állandósul, amelyben a múlt nem ereszt, a jövő viszont nem fogad be. *A kő alól* szól a sírás, az ének. A kő a keménységet, a maradandóságot, az állandóságot jelenti, de a változtathatlanságot, a közömbösséget is. A kő történelmi és létbeli fogalom is, a természettörvény megjelenítése, a természet- és a társadalomtörvények konfliktusának is szimbóluma, jó és rossz, szép és rideg öszegződik benne, miként Nagy László *Zöld Angyalában*.

Végül is a halál nemcsak tudomásul veendő valami, hanem legyőzendő veszély is. S az utolsó versekben nemcsak erősebb lesz a nemzet- és a személyiségföltés, hanem az értük való küzdelem is mozgósítóbban jelenik meg. A fogcsikorgató helytállásversek mellett megjelenik megint a mosoly:

Megóvni csuklót, csigolyát,
egyetlen esély: a mosoly;
egyetlen esély: bátor arcunk.

(Eleven öledről)

Naponta sokasodnak törvénytelen halottaink. Közéjük sorolódott Ratkó József is. Nem árva már többé: József Attilával, Nagy Lászlóval, szüleivel társaloghat. S nekünk kell vigyázva járnunk halóföldünkön, hogy „rá ne lépjünk”. Vigyázva, nyitott szemmel és értelemmel, hogy folyamatosan magunkénak tudhassuk mindazt az értéket, amit itt hagyott számunkra.

(1989)

Szakmárcsöke

Kopjafák gótikája.
Építkezünk.

„Hanglemez ez a Föld”

A DALFORMA RATKÓ JÓZSEF LÍRÁJÁBAN

Nem tudom körültekintően racionális magyarázatát adni annak, hogy miért érezzük megannyi időnek előtte lezárult költői pályával kapcsolatosan is a szinte megszerkesztett befejezettség, a teljesség élményét, pedig magyarázó érv volna elég, a komor és leküzdhetetlen betegségektől az ország és az emberiség állapotáig, ezen állapotok értelmezéséig. Mégis, Janus Pannoniustól, Balassi Bálinttól Kosztolányi Dezsőig, Nagy Lászlóig vagy akár Ratkó Józsefig, Baka Istvánig nyilvánvaló, hogy a maga világán belül mindegyikük megvalósította a lehetséges költői egésznek egy-egy változatát. S ha esztétikai érték mértékében nem lehetnek is mind egyenrangúak klasszikusaink, az életmű megszerkesztettsége és teljessége általános jellemvonásuk

A korai, a váratlan halál felfokozza a közfigyelmet, amely aztán rohamos gyorsasággal apad, szét is foszlik József Attila-i nagyságrendű életmű szükségeltetik ahhoz, hogy ez a figyelem kikezdhethetetlen legyen. A József Attila-i létsors gyermek- és kamaszéveit sok szempontból szinte lemásoló Ratkó József-életút első két évtizedét gyökeresen másfajta folytatás követte, ám az emberi és költői példa épp ezen folytatás közben vált kikezdhethetetlen mértékké, olyannyira, hogy a *Feljegyzés* éppen a József Attila-i életidőhöz méri a magáét: „Harminckét éves vagyok – érett / a halálra.” Ha viszont az 1989-ben, ötvennegyedik életévének kezdetén gyors betegségben váratlanul elhunyt költő életművének utókoráról készítünk „feljegyzést”, mintegy folytatva az addigi fogadtatástörténetet, akkor alighanem a félcsönd lenne a legtömörebb minősítő kifejezés arra, ami azóta történt. Csodálkozni kevés okunk van ezen. Mert bár az 1975-ös *Törvénytelen halottaim* című kötet, majd éppen egy évtizeddel később az István-dráma (*Segítsd a királyt!*) országos figyelmet keltő nyíregyházi bemutatója, az év drámája kitüntetett címet elnyerő mű egyaránt bizonyította, hogy az eleve jó színvonalú hazai átlagot meghaladó teljesítményről van szó, sok minden gátolta, hogy az érdeklődés tartós maradhasson. Az ország keleti peremvidékén élve eleve az irodalmi élet peremvidékét is vállalni volt kénytelen a költő. Hiába tartozott a *Hetek* jó nevű költőcsoportjához, az 1975-ös válogatott kötet utáni nagyon ritka megszólalások miatt is kezdték leírni őt, mint kifulladásra kénytelenül. Éppen ezekben az években előbb gyakorlatilag, majd teoretikusan is csökkent a „közéleti” költészet rangja, kezdett avíttá mutatkozni újonc irányok szemszögéből a nemzeti elkötelezettség, mulatságosan ódonnak a szegénység emlegetése irodalmi alkotásokban. S kevés kései versében hiába volt önmagát az önhűség határai között poétikailag-szemléletileg is megújító költő Ratkó József, ez sem tudatosulhatott eléggé. Nyilván már csak azért sem, mert akkor halt meg, amikor – akár költeményekben, akár drámában – a készülődés újabb jelentős munkát eredményezhetett volna. Talán éppen

azért, mert a rendszerváltás küszöbére értünk, s a változásokról lehetett volna közérdeklődést keltő mondanója Ratkónak is.

A mi lett volna típusú gondolatmenet azonban csak a fogadtatástörténet s nem az életmű szempontjából érdekes. Ami lett, az a halál kiváltotta befejezettség. S tudom, ha az ország nem is visszhangzott 1989 óta Ratkó József nevével, a szűkebb s választott szülőföld, Kelet-Magyarország elevenen őrzi emlékét, s ott az életmű hat is. Az utóbbi években megjelent egy *Ratkó-breviárium*, egy emlékkönyv, egy kismonográfia, legutóbb pedig a lírai életmű teljességre törekvő kiadása is hozzáférhetővé vált a *Felsőmagyarország Kiadó* jóvoltából *Új évszak kellene* címmel, az *Inter Leones Kiadó* pedig a királydrámát tette szép kivitelben, önálló könyvként először hozzáférhetővé. Szükség volna még a prózai írások, interjúk, vallomások, valamint a Szophoklész-fordítás közzétételére, s egy, a teljes életművet mérlegre tevő monográfia megírására is, hogy az utókor számára minden hozzáférhetővé váljon, az említett két friss kiadvány azonban követelőzően kínálja az alkalmat, hogy szembesüljünk az életmű lényegével.

Az összegyűjtött verseket tanulmányozva a pályát az első kötettől (*Félelem nélkül*, 1966) figyelemmel kísérő olvasó minden szomorúság rezignáció nélkül állapíthatja meg, hogy ez a lírai mű – hasonlóan a legtöbbhez – egyenetlen. Ezzel azonban maga az alkotó is tisztában volt. A Márkus Béla által összeállított gyűjtemény azt a ritkábban alkalmazott, ám tanulságos módszert választotta, hogy a kötet élére az egykori válogatott kötet anyagát tette. Ezután a kötetekből kimaradt versek, majd a rekonstruált – mert csak tervezett – legelső kötet, végül kötetben eddig meg nem jelent versek következnek. Ez a rend nemcsak az egyenetlenséget mutatja, hanem azt is, hogy a költő önmagának szigorú bírója s nagyszerű szerkesztő is volt: a *Törvénytelen halottaim* válogatási szempontjai időtállóan bizonyultak, s néhány kései verssel kiegészítve e kötet valóban a lírai mű javát tartalmazza.

Ha azt kérdelem magamtól, a régi olvasótól, a majdnem baráttól, hogy milyen művek idéződnek fel bennem legelsőként, akkor néhány dalt, néhány hosszúverset és a királydrámát kell említenem. A hosszúversek közül a *Halott halottaim* és a *Törvénytelen halottaim* keltette a legnagyobb visszhangot, ám *Az ének megmarad* című legalább annyi figyelmet érdemel, különösen ha ezúttal inkább csak a dalokkal kívánok foglalkozni, amelyek első pillantásra talán kevésbé látványosan, ám meglehetősen, hogy a legmaradandóbban mutatják e költészet értékeit. *Az ének megmarad* így kezdődik: „Hanglemez ez a Föld, zeng a / ráénekelte madárdal, emberi kín”, s így fejeződik be: „Hanglemez ez a Föld. Ráénekelek én is.” Az éneklésnek szimbolikus és közvetlen jelentés köre is lehetséges, s nemcsak e vers, hanem az egész Ratkó-líra kapcsán szó is van mindegyikről. Az ének maga a költői beszéd, s az ének az, aminek zenei dallama van, ami valóban szinte énekelhető.

A dalformáról a poétikai közfelfogás többféle, egymással láncszerűen összefüggő fogalomértelmezést ismer, a legegyszerűbb, a legegyneműbb és legelterjedtebb lírai műfajnak tartja, okkal. Mindezek a felsőfokú minősítő jelzők a huszadik század folyamán egyre relatívabb értékűnek bizonyultak. Az egyszerűség, az egyneműség egy határozottan polifon korban nem feltétlenül bizonyul karakteres értékképző vonásnak, az elterjedtség pedig különösen gyanús fogalom lehet a tömegkultúra és a reklám évszázadában. Mindemelllett a magyar irodalomban eleven hatóerőként volt jelen a népköltészet is, amelyben aztán vitathatatlanul döntő a népdal szerepe. Az utóbbi évtizedek modernizálódó társadalmában azonban felszámolta a népművészetek eredeti

éltető közegét, s így azokra a korszerűtlenség vagy jobbik esetben a „műemléki jelleg” minősítését mondták ki sokan, s ez is amellel szöveg, hogy a dal műfaját múlt századi-asnak véljék.

A dal azonban nem halt meg, s még csak arra sem kényszerült rá feltétlenül, hogy egyszerűségét, egyneműségét és elterjedtségét feladja. Poétikai kézikönyvekben olyképpen szokás a meghatározást folytatni, hogy a dalban dramatikus és epikus elemek csak elvétve fordulnak elő. A téma valamely egyszerű tárgy közvetlen szemléletéből fakad, a költő közvetlenebb megszólalása, s így a leginkább szubjektívnek tekinthető. Szerkezete egyszerű, terjedelme általában korlátozott, hangulata egységes. Többnyire azonos típusú strófákból épül, s ezeket ismétlődések is rokonítják. A műfaj története összefonódott a dallammal, a zenekísérettel, egyes korokban nem is képzelhető el az önálló szöveg, csak az énekvers. Mindezek alapján a legtisztábban lírai műfaj. Sok egymással rokon, de eltérő típusa van.

Ha e meghatározás elemeit egybevetjük Ratkó József legemlékezetesebb dalaival, szinte azt is vélhetnénk, hogy az ő művei alapján lehetne a műformát meghatározni. Ugyanakkor azt is tapasztalhatjuk, hogy e dalok kifejezetten modernnek, a huszadik század második felében élő embernek, az európainak és a magyarnak, a társadalomba ágyazottnak és a létbe vetettnek az érzelme- és gondolatvilágát érvényesen kifejezők, azaz félreismerhetetlenül saját költői világot teremtenek. Úgy épülnek bele egy nagy hagyományba, hogy azt gazdagítják, ezáltal is tovább örökítik.

Ratkó József költői világának meghatározó vonása a halálképzet. Ennek azonban csak mellékjelentése minden élő halálba hullásának tudata. Meghatározóan az eddig élt s már halott emberek összessége adja e képzet tárgyi alapját, ebből bomlik ki az az eszme, amely mind e halottakat a ma élők szerves és kiiktathatatlan előzményének tartja, olyan hagyománynak, amely nélkül meg sem születhettek volna s nem is élhetnének emberi módon a mai emberek. Nemcsak életével, hanem halálával is az emberiség hagyomány részévé válik tehát minden létező: „Mégiscsak ők tartják a földet, / drága halottaink.” S „ház épül rájuk; tartanak / falat, falut, hazát. / S jövőnk ha van, ők cipelik / még ezer évet át” (*Mégiscsak ők*).

Ratkó világméretében tehát nem a pokol-purgatórium-paradicsom hármassága jelenik meg, hanem az életnek-halálnak olyanfajta kettőssége, amelyben a földön élő és a földben porladó ember ellentétessége szétszakíthatatlan kapcsolatra is utal: a halottnak is funkciója van, a jövőt szolgálja, amíg csak lesz jövő, s így marad meg az élet részének.

Ha „hanglemez ez a Föld”, amelyre rá lehet és rá is kell énekelni, természetes, hogy a földön élő emberhez szóló énekszó bukdácsoló barázdái beleszántanak a földbe, az ott porladókba is, belőlük is vétetnek, közük tartozóvá is válnak. S talán ez a nagy erejű költői kép és a hozzá is kötődő halálképzet magától értetődővé teszi azt is, hogy miért válik oly kitüntetett szerepűvé a dalforma. Ha egyszer a kezdet óta élet minden ember és az általuk teremtett kultúra teljessége szunnyad a földben és lélegzik a mindenkori élők összességében a volt és mai legprimitívibektől a volt és mai legmodernebbekig, akkor a legerősebb közös kapocs csakis a legősibb költői forma lehet: a dal.

Gyanítható, hogy előbb inkább ösztönös volt a dalforma és a sajátos halálképzet találkozási pontja, a természetközelségben élők józan racionalitása lehetett a kiindulópont. Erre az *Anyám* a legszebb példa az első kötetből:

Anyám a föld alatt van,
vigyázok, rá ne lépjek.
Nem tudom, mily alakban
költi föl őt az élet.

Könnyű, soványka teste
nem tudom, hogy mivé lett
– bogárka, búza lett-e –
vigyázok, rá ne lépjek.

E korai versben a felszámolhatatlan anya-fiú kapcsolat eleve természetessé teszi holtak és élők viszonyát, a családi, a nemzeti, az emberiségláncolatán elindulva viszont valóban eljuthatunk a legelső emberpárig, s mindenki mindenki rokonává, mindenki egy nagyobb egész értelmes részévé válik.

Bármennyire döntő is e költői világban ez a teljes emberiséget magába ölelő halálképzet, a dal nemcsak a múlthoz vezethet el, nemcsak a hagyomány tudatosításával segíthet az élőknek, hanem közvetlenebb programossággal is. A dalok jellegadó csoportja a pályakezdés után vagy egy évtizeden át éppen ebben jeleskedik. S e közben születik meg a dalformában lehetséges polifónia. A dalok – s annak Ratkó József által megteremtett változatai – ugyan továbbra is a legegyszerűbb lírai művek, ez az egyneműség azonban a XIX. századi daltípusokhoz képest összetettnek bizonyul. A dalokat általában tematikájuk szerint szokták csoportosítani, megkülönböztetve például altatódalt, szerelmi dalt, bujdosóéneket, pásztordalt. Vannak ebben az értelemben egynemű dalai Ratkónak is, általában azonban a tematikai összetettség jellemző, s a témát se mindig érthetjük hagyományosan. Ha a rétegeket próbáljuk elkülöníteni, láthatjuk, hogy vannak történelmi, társadalmi és létdalok, pontosabban dalrétegek. Vannak életrajzi és hivatásdalok. Vannak siratók és himnikus dalok. Ha a téma kifejtését meghatározó formára figyelünk, megkülönböztethetjük a megírt dallam nélkül is szinte szabályos énekverseket és a hozzájuk képest inkább csak versritmusú dalokat. Ha a témák elvontabb szintjét nézzük, olyan meghatározó s nagyobbreszt a népdalokban is megtalálható, egymással ellentétben és párhuzamosságban is levő fogalmakat találunk, mint az élet és a halál, az élet és a lét, a halál és a halhatatlanság, a jósors és a balsors, az öröm és a bánat, a szép és a rút. Itt lelhetők fel azok az örök emberi értékek és kérdések, amelyek a tízezer éve élt és a mai embert egyaránt foglalkoztatják.

A Ratkó-dal dalszerűségére és polifóniájára emlékeztető példa lehet az *Éjszaka* című vers:

Micsoda nehéz éjszaka,
öreget köhöggető!
Elforog lassan, nyílik a
csillagtól rücskös tető.

Fölnéz, figyel a képzelet,
káprázik, istenre lát.
Féltében ő gondol ilyet,
rettegő, rossz éjszakát.

A magány szívig ér; pedig
szerelem ideje van.
Aki él ölelkezik. –
Itt csak én gyötöröm magam.

Vállaltam olyan csoda dolgot,
amire senki se kért.
Énekelek melegebb fényű,
romlatlan csillagokért.

Első olvasásra is magától értetődő, hogy hivatásdal ez, az ars poetica erőteljes és tömör érzékeltetése. A hivatást azonban nem feltétlenül a költészet jelentheti csak: az a léthelyzet, amelybe itt a vers énekmondója kerül, mindenki által átélhető, sokszorosan át is élt, így a belőle kibontakozó következtetés, a szükséges emberi magatartás-cselekvés is általános értelmű és érvényű: a „melegebb fényű, romlatlan csillagok” ábrándja, célja mindannyiunké. A hivatásdal így töredéknyi, mégis teljes emberiséghimnuszá alakul át.

A polifónia már a verset indító helyzetben megmutatkozik. A beszélő kétfajta tapasztalati élménye rétegződik egymásra: a szobabeli éjszaka mikrovilága, nyomasztó, nehéz levegője, valamint a szabad ég alatti éjszaka csillagos ege. Komplex kép építi együvé őket az első versszak 3–4. sorában, s lendíti egyúttal tovább is a verset: mintha a ház teteje elfordulna a fejünk felül, úgy forog el a csillagos ég is, hogy a képzelet erejével mögéje lássunk: Istenre.

Van egy másfajta párhuzamosság is a kezdő strófában, melyet a további versszakok bontanak ki. E párhuzamosság a rútság, a baj és a szép, az örömteli érzelm- és eszme-köreit viszi következetesen végig. Az egyik sorban a nehéz éj, a félelem, a magány, végül a célból kikövetkeztethetően a hideg, romlott csillag található, a másokban a tágasság, az Isten, a szerelem és a csoda dolog, ami nem más, mint a „melegebb fényű, romlatlan csillag”. Fogalmilag és képileg a csillag tartja szétszakíthatatlanul együtt a két képzetsort, s a verset is mintegy keretbe foglalja az indításban és a zárásban való nyomatékos jelenléttel. Ugyanakkor az első szakasz polifóniája következetesen folytatódik a továbbiakban. A másodikban az isteni fenség és az őt is elérő félelem; a harmadikban a magány és a szerelem, az ölelkezés és a gyötrellem; a negyedikben a cselekvés és a rá való felszólítás, azaz a társadalmi megrendelés hiánya, valamint a már említett kétfajta csillagkép fejezi ezt ki.

Polifon a vers ritmusa is, bár az első két szakaszban kevesebb szabályosságot észlelünk. Polifonná teszi már maga az, hogy szinte felszólító erejű az énekvers jelleg. S természetesen a szimultán ritmus is. A hangsúlyosságnak is van egy teljesen szabályos és egy kötetlenebb-tagoló változata. Az időmértékességben sem csak az a modern, hogy nem szabályosan jambikus a ritmus. Ismeretes, hogy a jambusvers emelkedő ritmusa ellentétes a magyar nyelv ereszkedő, trochaikus ritmusával. A XX. századi magyar jambusversekben ezért is szaporodtak meg a trocheusok, s nőtt meg a hangsúlyviszonyok ritmusmódosító szerepe. Ez már nemes hagyomány, s a Ratkó-versben nem is ez a feltűnő, hanem a krétikusok és a choriambusok, vagyis az emelkedés-ereszkedés szempontjából semleges verslábak száma. Ha még a záró szakasz ciklikus anapestusait is

figyelembe vesszük, olyan laza, de következetes időmértékességet észlelhetünk, amely nagymértékben növeli a vers dallamosságát.

Az ötvenes évek magyar költészetében a szemléleti-poétikai forradalmak visszaszorították a dalformát. A hatvanas évek pályakezdő költői közül többen is azzal hívták fel magukra a figyelmet, hogy újra meghódították a dalt. Ratkó József mellett Ágh István, Buda Ferenc, Bella István, Kiss Anna, Utassy József Kiss Benedek versei említendők első sorban. A dalforma nemcsak azt bizonyította, hogy továbbra is életrevaló, hanem azt is, hogy ősinék és modernnek bartóki jellegű szintézise, a jelenkori világ feloldhatatlan ellentmondásossága nemcsak a szinte a líraiságot szét is feszítő hosszúversben valósítható meg. Ratkó József esetében a szinte barbár ritmusok és világképek beépítése a dalba a hetvenes évek verseiben valósult meg legteljesebben. Olyan művek, mint *A kő alól az Új versek elé*, a *Nélkülük*, a *Világnemű*, a *Kő énekelget*, a *Hallgat a kút is*, a *Halófelde-men* tanúsíthatják ezt. Módosulnak a jelképek is: a föld, termőföld képzele mellé erőteljesen benyomul a kő motívuma. Ez is sokértelmű jelkép, s a kettő között párhuzam és ellentét is van, amelyet a földsírra és a kősírra vonatkoztatva a *Segítsd a királyt!* öreg táltosa magyaráz meg a régi, a pogány, a természetes hit szerinti és az új, a keresztény hit szerinti temetés különbségét mondva ki. A föld és a kő, a föld alól és a kő alól hangzó sírás, szó, ének ugyanannak az emberiségletnek különböző, de egymásra vonatkozó állapotait tárja fel, az időbelit és az időtlent, a voltakat és a voltta válókat kapcsolja egymáshoz. Magasabb szinten, összetettebben, összegző igénnyel térünk vissza a kiinduláshoz, az *Anyám* szemléleti kezdőpontjához. Az éneklő ember a dal által és a dalokban válik mindentudóvá, a művekkel tanúsítva szemléletének érvényességét.

(1996)

J. A.

Csigolyából gyémánt-letra
talmasztva Isten homlokának

Az Antigonét fordító Ratkó József

A költő 1986-ban, ki tudja, mért,
újra magyarította Szophoklész tragédiáját,
az Antigonét. S ki tudja, mért, színház nem akadt
széles e hazában, amelyik bemutatására vállalkozott volna.
A fordító – állítják egybehangzóan a szakemberek – kitűnő munkát
végzett. De Kreón utódai mindegyre Antigoné ormótlan cipellőjét
kárhoztatták, mely legalább 56-os nagyságú lehetett
az első és utolsó próbán. Vagy csak az utódok képzeletében?
De erőt ijedeztek, ki tudja, mért, a költő meg döbbenet állt
a hitványság előtt. Aztán dühében és elkeseredésében maga írt
drámát Kreónról, hogy megfejtse a zsarnok lelkének szörnyű titkait.
De nem tudta meggyőzni a kései utódokat kreónságukról
és kreténségükről sem! Vagy nagyon is sikerült volna?
Így halt meg 1989. szeptember 13-án, békétlenséggel
és keserűséggel szívében a reménykedés zsenije.
Ugyanabban a fátumos életkorban, mint az általa
többször is elsiratott Kormos István és Nagy László.
Alig múlt egy hónappal 53 éves! Ennek is már 7 esztendeje!
Polüneikészt azóta többször el- és újratemették.
Pompával és cinikusan. A régi/új kreónok teszik
a dolgukat: naponta bemutatják a kameleoni trükköt.
De Ratkó Antigonéja még mindig várakozik...

(1996. szeptember)

Magyar Antigoné

Vajon beszélhetünk-e egyáltalán „magyar” *Antigonéről*, úgy, ahogyan szokás beszélni „magyar Hamlet”-ről (Arany János klasszikussá vált fordítása nyomán), vagy, ki tudja, ennyire jogosultan-e, de „magyar Danté”-ről, sőt a vita ellenére is (Devecseri keze nyomán) „magyar Iliász”-ról?

A kérdés indoklásra szorulhat, hiszen Ratkó József itt közreadott fordítása előtt is hamarjában legalább öt nevesebb fordítást említhetünk: Csengery Jánosét, Csiky Gergelyét, Révai Józsefét, Trencsényi-Waldapfel Imrét és Mészöly Dezsőét. Létezik tehát több magyar fordítás is, mégis nyilvánvaló, hogy ezek közül egyik sem szerzett elsőséget, nem vált jobban idézetté, nem ivódott bele iskolai avagy színházi műveltségünk tartós emlékezetébe. Nem lett a „magyar” *Antigoné*.

E jelenség magyarázatát keresve először is Kerényi Károllyal érvelhetünk, Berzsenyi-tanulmányának azzal a gondolatával, hogy a klasszikus forma iránti igény, illetve egyáltalán egy klasszikus, hellén mintáktól ösztönzött magyar költészeti hagyomány nálunk sosem gyökerezett meg. Valóban, ha jelentős költőink között olyanokat keresünk, akik nemcsak komoly klasszikus műveltséggel rendelkeztek, de élt is művészetükben a görög kultúra szellemisége, alig tudnánk Berzsenyi, Arany, Babits nevével hosszabb listát összeállítani. Közülük Berzsenyi nem tudott görögül, Arany a *Philoktész* fordítása után felhagyott a görög tragédia magyarra való átültetésével, s Arisztophanészhez fordult, Babits pedig, akinek *Laodameiáját* ugyan egyes kortársak – mint például Szilassy Vilmos – új „görög” tragédiaként ünnepelték, s ezen ma már bizonyára inkább csak mosolygunk, mégis két valóban remekmű fordítást hagyott ránk: mindkét *Oidipusz*-dráma átültetése klasszikussá vált. Babits tehetségén kívül ez bizonyára annak is köszönhető, hogy „jókor”, jó időpillanatban készültek el ezek a fordítások. Akkor, amikor Európa-szerte megnövekedett a fogékonyság az *Oidipusz*-dráma és a mitikus történet iránt, amikor Freud és mások nyomán egymást érték a költői újrafeldolgozások. Mind Arany, mind Babits esete tehát úgy tűnik, hogy alátámasztja azt az egyébként közismert vélekedést, hogy egy másik kultúra nagy művének a nemzeti kultúrában való meghonosításához, sikeres átültetéséhez még a fordító zsenialitása sem elegendő: adottnak kell lennie a „termékeny” pillanatnak is, amikor a korszak, illetve a konkrét kulturális közeg éppen erre a műalkotásra, annak valamely lényeges üzenetére fogékony.

Az *Antigonének* – az *Oidipusszal* ellentétben – azonban úgy tűnik, nem érkezett még el eddig az „időpillanata” Magyarországon. Míg például Németországban a neohumanizmus eszmeisége – egészen az úgynevezett „harmadik humanizmus” 1930-as évekbeli mozgalmáig – fordítások sorozatát produkálta a múlt század elejétől fogva, addig Magyarországot szinte érintetlenül hagyta, sőt a romantikus-neoromantikus átültetési láz is, amely az *Antigonéban* a modern mártírdráma elődjére kívánt ráismerni. Nem volt *mihez* hasonlítani az *Antigonét*, nem nyert markáns irányt az értelmezés – hiszen

tudjuk, minden fordítás értelmezés – vagyis nem volt igazi aktualitása. Talán ezzel is magyarázható az a sajnálatos tény, hogy az eddigi *Antigoné*-fordításokban olyan költői, nyelvi gyengeségekre és tévedésekre is bukkanhatunk, amelyek egyébként Devecseri, Jánosy, Kerényi Grácia és mások antik fordításait nem jellemzik. Bizonyos mértékig kivételt képez Csengery műve, amely a kor klasszika-filológiai tudásának színvonalán állt, s emellett talán máig is a legolvashatóbb, mivel pontos és szolid értelmezést nyújt, noha persze elavult költői fordulatokban bővelkedik. A másik filológus fordításról, Trencsényi-Waldapfeléről már nem mondható el ez. Sajnálatos módon nem áll kora klasszika-filológiájának színvonalán – még mindig a múlt század első felének *Antigoné*-felfogását közvetíti, azaz jó száz évvel megkésett. A magyar kiadáshoz készített fordítói előszavában ráismerünk ezekre a régi sablonokra: Szophoklészben a szenvedésen győzedelmeskedő derű és kiegyensúlyozottság, a tökéletes forma művészet ünneplé, azaz azt, amit a klasszicista művészek csodáltak benne, az *Antigonét* pedig ő is, mint Schiller, Humboldt vagy a hegelianusok, eszmedrámának tekintti, mely a periklészi kor humanizmusát „tükrözi”. Ezt a klasszicista felfogást ötvözi azután a *forradalmi* tragédia ideológiájával, melynek hordozója Antigoné és a vele együtt demokratikus fordulatot óhajtó „nép”. Ez a fordulat véleménye szerint be is következik a hősnő mártíriumának következményeként. Ez az értelmezés azután alapvetően befolyásolja mégoly korrektnek tűnő fordítását is.

Ugyancsak megkésettnek tarthatjuk Révai és Mészöly teljesítményét is. Számukra is a szép, emelkedett eszmék drámája a mű. Ennek következtében a fordításuk nyelvezete egyoldalúan, szinte a dagályosságig patetikus, s ez a hamis emelkedettség egyszerűsre elvonatá, szürkévé is teszi a drámai dikciót. Az első stasimonnak, amelyet az „ember himnuszaként” szokás a humanista tradícióban emlegetni, s amelynek fordítási kérdéseire alább még kitérünk, például ebben a felvilágosult racionalista szellemben ad zárást:

Van benne nagy ész, kieszel
fortélyokat, bámulatos!
De a rosszra, a jóra vegyest hajol ő.
S ha hazája törvényeit
S esküjét állja, dicső nevet szerez.
Ha vakmerőn lázad ellenük:
Gyalázatos áruló.

Az eredeti szöveg ambivalenciái, az emberi lényben rejlő föloldhatatlan ellentmondások dilemmája így szinte iskolai didakszissá válik. Jó és rossz sablonos harcává. Az eszmedráma szürkeségéből azután csak a „bűn”, az „átok”, a „balsors”, a „végzet”, a „gyalázat” romantikus felhangjai tudják kiragadni a szöveget. Révai, Mészöly és néhol Trencsényi is csak úgy sorjázza ezeket a rendkívül súlyos szavakat ott is, ahol a görög szövegben józan, semleges kifejezések állnak, például nem „bűn”, hanem „pragma”, „balvégzet” helyett „deinon pathein” (azaz rettenetes szenvedés), „kínhalál” csak „thanein”. Révai második stasimónjából, azaz az *Áté*-hymnusból idézve:

Íme látom a Labdakidák családja vesztét
Ősi végzet pörölye zúgva suhan rá,
Sarj a sarjat nem szabadítja meg, isten
Átka ül rajta, jaj, örök bilincs.

Nem tudom, hogy vajon tévesen általánosítok-e, ha úgy vélem, hogy a magyar *Antigoné*-fordítások háttérében, amennyiben érzékelhető valamilyen közös indíttatás, akkor az éppen ez, azaz: a nemzedéktől nemzedékig hatoló „balvégzet”, az istentől sújtottság képezte, erre az „átokterhes” „történelemre” vélnek ráismerni Szophoklész remekművében. Ezért is vegyítik a didaktikus klasszicista nyelvezetet romantikus sablonokkal, a magyar romantika kései örökségével.

Aligha tudnánk röviden felsorolni, hogy mi mindent veszít el ezáltal a Szophoklész-mű. Elveszíti eredeti intellektuális erejét, filozófikusságát, amely nem foglalható ellentétes eszmeiségek harcába, a hamis emelkedettség és romanticizmus révén elveszíti eredeti feszültségeit, látszat és valóság démonikus szövevényének erőviszonyait, a moralizálás és a végzetdráma modern felhangjaival pedig végleg elfedődik mindaz az archaikus pietás, mind pedig az a józanság és irónia, amely mind Antigoné, mind a kar beszédmódjában eredetileg megmutatkozik. Ámde fölösleges lenne teljes listába foglalni a be nem töltött lehetséges elvárásokat. Hiszen e leltárnál is döntőbb az, hogy e hibák jórészt abból a tisztázatlanságból erednek, amely a műfordítás státuszára, „műfajára” vonatkozik. Csengeryt kivéve a másik három fordításról ugyanis jószerével elmondható, hogy félúton van a filológus és az úgynevezett „parodisztikus” fordítás között. (A kifejezés egyébként Goethétől és a német romantikusoktól származik). Ez a köztesség pedig gyakorlatilag azt jelenti, hogy úgy szüntetik meg az eredeti idegenséget, azaz az eredeti forma, a gondolkodásmód, a kifejezés, a nyelv sajátosságait, illetve ezek „áthallásának” lehetőségét, hogy ugyanakkor nem hoznak létre a magyar hagyományba beilleszkedő fordítást sem, azaz olyan drámai beszéd-, kifejezés-, gondolkodásmódot, olyan nyelvet, amely szerves része lenne a magyar hagyománynak. Nincs mihez és hogyan hasonítaniuk. Kivételt képez Csiky Gergely eddig éppen ez okból alig említett fordítása, amely a magyar színpad melodramatikus hagyományához idomítja a művet, amennyire persze ez lehetséges. Egyetlen illusztrációként hadd idézzük az *Áté*-hymnus (második stasimon) egy részletét:

De ez az ember sorsa a múltban,
Jövőben, örökké egy mindig:
Bánat jár az öröm nyomán.
Nélküle nincs boldogság.

Az „örömré ború” melodramatikus végkicsengése, lemondása maradt csak meg isten és ember démonikus sorsösszefüggéséből. Mégis, Csiky legalább eldöntötte a műfajt, ezért talán a leginkább színpadra való a szövege.

Noha egy ilyen áttekintés szükségképp nagyon rövidre fogott és vázlatos, arra mégis alkalmas, hogy jelezze: milyen rendkívül nehéz vállalkozásba fogott Ratkó József, amikor újra kívánta fordítani az *Antigonét*. Az előtte álló nehézség tehát jórészt nem abból adódott, hogy volt már előtte egy sokat idézett, ismert és bevett fordítás, egy komoly tudós és költői teljesítmény, hanem abból, hogy ilyen éppenséggel nem adó-

dott. És hát persze önként adódik a kérdés: hogy vajon nem késett-e le egyszersmind a magyar műfordítás története véglegesen egy ilyen vállalkozásról? Vajon lehet-e még időszerű egy ilyen vállalkozás? Itt van-e még az alkalmas ideje?

Természetesen nem arra gondolok itt csupán, hogy Ratkó József éppúgy nyersfordításból kényszerült fordítani, mint korábban Mészöly Dezső és vélhetőleg Csiky is, azaz nem pusztán a klasszikus műveltség lassú eltűnéséről beszélek. Sőt, vállalkozásának különös státuszt ad az a sajátos körülmény is, hogy ezúttal egészen más költővilágból érkezett a fordító személyisége: nem a „nyugatos” tradícióból, hanem egy sajátos alföldi, falusi közegből. És bár a színházi felkérés ezúttal is közvetített, mégis, az ellentmondások okából alaposan tisztázni kellett, hogy mivégre, miért vág neki ennek a vállalkozásnak. Külsődleges módon ez már ezen a kiadványon is nyilvánvaló, hiszen Ratkó József saját drámájával, a *Kreón*nal együtt jelenik meg a fordítás. Az alábbiakban azonban mégis egyelőre eltekintek a saját mű e kontextusától, hogy lehetőség szerint elfogulatlanul viszonyulhassunk a műfordításhoz.

Közelítsünk először a drámai nyelvezet egy-egy feltűnő sajátosága felől a fordításhoz. Mindenekelőtt nyilvánvaló, hogy Ratkó sem a mai beszélt nyelvet célozta meg. Tudatosan archaizál („vala”), elődjeihez hasonlóan előszeretettel él figura etimológiákkal („Jaj, jaj, kinteli kín az enyém”, „Ó jaj, a halál közeléből közelít szavad” stb.), sőt, görög fordításban bizonyára korábbi példa nélkül való alkalmaz nyelvjárási kifejezéseket is („ebeg”, „éh-kutya”, „vergőlődtem”, „kondor”). Feltűnő továbbá egy biblikus kifejezéskincs jelenléte a szövegben („atyjafia” és hasonló), amely nem is annyira az egyes szavak révén válik érzékelhetővé, mint inkább hangnemenként, tónusként uralkodik, meghatározva Ratkó *Antigoné*-olvasatának morális célzatát. Ez a moralitás ugyanis erőteljesen különbözik az eszmedráma humanista felfogásától – sőt annak utolsó végkicsengéseként a Trencsényi-féle „szocialista humanizmustól” is – s a „holtak” jogának *Antigoné*-féle hangsúlyozását idomítja a „múlt”, az „ősök” sajátosan magyar „héroszkultúrájának” világához. Így érti Ratkó *Antigoné* érvelését, hogy a „holtaknak” hoszszabb ideig kell tetszeni, mint az élőknek (azaz „Kreónnak” és a zsarnok híveinek):

Antigoné:

... én eltemetem s meghalok,
s kedveseként nyugszom mellette boldogan.
Szent ez a bűn, ha bűn. Hosszabb idő, amit
a lentiek között kell becsben töltenem,
mint idefenn. Ott örökkéig fekszőm.
Ha jónak látod, tagadd meg az istenek
tiszteletét is, élj csak tiszteletlenül.

Izsméné:

Én tiszteletlent nem teszek, de nincs erőm
a város ellen cselekedni bármit is.

Antigoné szent engedetlenségével és Izsméné tudó erőtlenségével szemben Kreón a hazaszeretet demagójaként lép föl:

Kreón:

És aki saját hazájánál többre tart
valamit is, azt senkinek tekintem én.

(Mészöly Dezső fordításában ugyane sorok így hangzanak: „S ki bárcsak egy barátját többre tartja e / szülőhazánál, azt többé nem ismerem!”) A fordításban működő politikai célzat azonban még nyilvánvalóbb az eredetitől elrugaszkodó olyan passzusokban, amelyekben Kreón modern zsarnokként dicséri a besúgókat:

Kreón:

Csak így fiam, az atyai intelmeket
Kell elsősorban tisztelnünk, betartanunk.
Az eget ezért kérlelik az emberek
alázatos, engedelmes utódokért,
kik szemmel tartják, *besúgják* a bajtevőt,
s a jóbarátot atyjukformán tisztelik.

– érvel Kreón fiával, Haimóonnal szemben. Az eredetiben minderről szó sincs, amiként a szophoklészi hősök számára az „alázatosság” keresztény erénye sem ismert: derekasságuk az ellenség gyűlöletében, s a barát szeretetében áll. Az ilyen jellegű modernizálások bizonyára nem a legszerencsésebbek, s hatásuk is hamar elavul. Szerencsére nem is uralják a fordítást, noha az átköltés és az akkurátus pontosság közötti ingadozás egyébként is elmondható róla. Egy helyes közepet eltalálni egyébként is szinte lehetetlen, ha a fordítás „parodisztikus”, azaz drámailag továbbfűzhetővé válik a saját alkotással, Ratkó *Kreón*-drámájával, s egyúttal mégis törekszik az eredeti hű tolmácsolására. De hát mit is jelent a fordító számára az „eredeti” híven tolmácsolni? Milyen értelmezést jelent itt az „eredeti”? Egy erkölcsi-politikai büntett következményeinek drámai megjelenítését? Olyan képet a történelem elfajulásáról, amely a holtak meggyalázásában, illetve az ezt cselekvő gyenge, korcs utódok színre lépésében manifesztálódik? A mindenkori kormányzó hatalom vakságának tragédiáját, merthogy az váteszeire nem hallgatva „dögvészt” hoz a „városra”? Bizonyára elsősorban ezt jelenti, hiszen korántsem véletlenül váltak a fordítás legsikeresebb részeivé *Antigoné* és *Izsméné* első beszélgetése, Kreón és *Antigoné* szópárbaja, de mindenekelőtt Kreón és *Teiresziász* nagyjelenete, amelyek mellett a történet szerelmi szála szinte mellékessé válik. Mégis, e nyilvánvaló hangsúlyok is teret adnak az eredeti szöveg magyarul még eddig ismeretlen vonatkozásainak is, ezek is megszólalnak Ratkó József magyarításában.

Mit is értek ezen? A szophoklészi mű *ambivalenciáinak* érzékeltetni akarását. Azoknak az ambivalenciáknak a fordításban való megjelentetését, amelyekre legjobb példaként a híres első stasimon szolgál.

„Sok van, mi csodálatos,
de az embernél nincs semmi csodálatosabb”

– idézzük gyakorta Trencsényi-Waldapfel Imre nyomán. Csakhogy az eredetiben nem ez áll. A „polla ta deiná”-t ugyan képtelenség egyetlen helyes jelzővel visszaadni, de az bizonyos, hogy a deinos-deinon nem egyezik meg a magyar „csodálatos”-sal, hanem leginkább olyan félelemmel vegyes csodálkozást fejez ki, mint amilyen a „rettentő”, „iszonyú”, amelyet e talányos lény, egy szörny, egy „monstrum” látványa kelt a rátekintőben. Márcsak ezért is, e minősítés kétértelmű volta miatt is kétséges e szöveg kapcsán az ember csodálatosságát, nagyszerűségét megéneklő himnuszról beszélni. Ratkó József ezzel az egyszerűsítéssel szembeszegülve elsőként próbált utalni a szöveg eredeti feszültségeire:

Sok szörnyű csodafajzat van
s köztük az ember a legszörnyebb.
Ez útrakel a hánykolódó
tengeren s toronymagas
hullámok közt is célhoz ér.
És terítgetve lovait
évről évre fölhasítja,
ekevassal tépi Gét,
a földanyát, ki legszentebb
az istenek között...

A megoldás költői sikerességét nem céloz megítélni, ezt minden olvasó amúgyis megteszi. Csupán arra kívánok rámutatni, hogy az emberi nagyratörés e szophoklészi kettősségeit Ratkó József azért tudta érzékeltetni, mert ha nem is az eredeti értelemben, de őhöz is közel áll Gé „szentségének” ismerete, továbbá ama hádészi hatalom elismerése, amelyre a műben Antigoné, majd Teiresziász, végül a kar Dionüszosz-himnuszra hivatkozik. Különös érintkezéseknek, párbeszédeknek lehetünk tehát tanúi, s ez sok mindenért kárpótol.

Egyvalamiért úgyszincs kárpótlás, s ezen fölösleges is immár siránkozni. Nincs és nem is nagyon képzelhető el immár „magyar” Antigoné, a magyar költői hagyomány már lekészt arról, hogy egy valóban „klasszikus” átültetés létrejöhesse. A „változatoság” talán éppen ezért méginkább gyönyörködtethet, s ebben Ratkó József is kivette az őt megillető részt.

(1994)

„Sok szörnyű csodafajzat van...”

ADALÉKOK RATKÓ JÓZSEF ANTIGONÉ-FORDÍTÁSÁHOZ

„A fordítás a leghetlenebb lehetőség”
(Szegedy-Maszák Mihály)

Ratkó József 1986-ban váratlanul rendkívül nehéz feladatot vállalt magára: lefordította a világirodalom egyik legnagyobb tragédiáját, Szophoklész *Antigoné*ját. Nem sokkal előbb, 1985. január 12-én mutatta be a nyíregyházi Móricz Zsigmond Színház a költő páratlan nyelvi gazdagsággal megírt drámáját, a *Segítsd a királyt!*. A darab rendezője, Nagy András László csaknem egy évtizeddel későbbi írásában¹ így idézi fel a történéseket: „»Komám, neked most valami görögöt kellene rendezned« – mondta Ratkó József a nyíregyházi színház világosító fülkéjében, miközben – ki tuja hányadszor – együtt néztük a »Segítsd a királyt!« előadását. »Nem rendezek, mert őseréjű konfliktusaikhoz, élethelyzeteikhez képest, túlstilizálnak, esztétizálnak tartom a fordításokat« – válaszoltam. »Fordítok én neked, csak mondd meg, hogy melyiket« – hangzott az akkor és ott komolyan vehetetlen válasz. Napokkal később javasoltam a talányos Szophoklész-remekművet, az Aiaszt. – »Másodlagos művekkel nem foglalkozom« – gögösködött a költő, majd hosszú okfejtésekbe kezdett arról, hogy nem lehet temetetlen holtakkal együtt élni. Azokban a napokban tiltották be a Tiszatáj című folyóiratot Nagy Gáspár N. I. verse miatt.² Nem volt nehéz kitalálnom, hogy az *Antigoné* izgatja. »Nagy Imrere gondolsz?« – kérdeztem. »Hát persze« – válaszolta. Már »csak« azt az apró-cseprő problémát kellett megoldani, hogy Ratkó nem tudott görögül. Kolin Péter barátunk, a »Segítsd a királyt!« dramaturgja segített, és szállította az elragadóan segítőkész és páratlanul felkészült klasszika-filológusnőt, Kocziszky Évát, aki filológiai és verstani,

- 1 NAGY András László: *A Kreón keletkezéstörténetéhez*. In: SZOPHOKLÉSZ: *Antigoné*. Fordította: Ratkó József. RATKÓ József: *Kreón*. Nagykovács, 1994, 91–94. old.
- 2 Nagy András László emlékezete itt nem pontos: az „N. I. vers” Nagy Gáspár *Öröknýár: elmúltam 9 éves* című költeményére utal. A mű az Új Forrás 1984/5 (október) számában jelent meg. (Kötetben a *Múltik a jövőnk* közli 1989-ben.) (A vers közreadásának s a következményeinek történetét Monostori Imre írta meg; lásd: MONOSTORI Imre: *Az Új Forrás vonzásában*. Tatabánya, 1999, József Attila Megyei Könyvtár, 136–182. old.) Nagy Gáspár másik „rendszerváltós” alkotása, *A Fiú naplójából* volt az, amely a „Tiszatáj-ügyet” kirobbantotta. Lásd: GÖRÖMBEI András: *Nagy Gáspár*. Pozsony, 2004, Kalligram Könyvkiadó, 108–126. old. (Az említett oldalak a BM III/III. Csoporthónökség *Napi operatív információs jelentéseire* és gazdagon dokumentált szakirodalomra hivatkozva tartalmazzák a két vers történetét.) Az *Örök nyár: elmúltam 9 éves* és *A Fiú naplójából*, a rendszerváltást előkészítő két leghíresebb költemény, kiegészítik egymást. Ezért kerülnek össze Nagy András László tudatában.)

prozódiai lábjegyzetekkel, apró tanulmányokkal bőven ellátott szószerinti fordítást készített.”³

II.

Az elkészült Ratkó-féle Antigoné nem került színpadra. Igaz, a költő úgy szeretete volna, ha a mítoszi történet előzményét tartalmazó, *Kreón* című egyfelvonásosával együtt, egy színházi előadásban láthatja viszont *Oidipusz gyermekei* címmel.⁴ Jelen dolgozatunknak nem feladata, hogy elemezze Ratkó József Antigoné-értelmezését, még kevésbé vállalkozik-vállalkozhat az eredeti textus és a Ratkó-mű összevetésére. Egyetlen helyét emeli ki, a 259–260 sort. Azt a két sort, amely a Szophoklész-fordítások sarkalatos pontja: számos értelmező emlegeti e híres kijelentés pontos visszaadhatatlanságát. Előbb azonban vessünk egy pillantást a „magyar Antigonéra”.

A művet a XIX. század harmadik harmadában, 1876-ban Csiky Gergely ültette át először magyarra, majd 1890-ben bevezetéssel és jegyzetekkel adta ki. Ezt követte Kemenes (Kempf) József 1899-es, magyarázatokkal ellátott kiadása. Csaknem öt évtizeddel később, 1947-ben látott napvilágot Trencsényi-Waldapfel Imre ma is használt szövege. Révay József 1966-ban tette közzé munkáját az Antik tanulmányokban, Mészöly Dezső fordítása pedig először az *Önarckép retus nélkül* című kötetben került az olvasók elé 1975-ben.⁵

A kérdéskört említő Matura Klasszikusok sorozat összefoglalója⁶ nem tud a Ratkó-fordításról. (Nem is tudhatott, hiszen könyv formájában mindkettő 1994-ben került a nyilvánosság elé.)

A nagykallói kiadványban helyet kapott Kocziszky Éva *Magyar Antigoné* című tanulmánya,⁷ amely rendkívüli alaposággal beszél a magyar fordítások megkérdőjelezéséről, valamint arról a tényről, hogy egy fordítás szerves részévé kellene váljon a magyar hagyománynak;⁸ ez az Antigoné esetében nem következett be. Kocziszky Éva dolgozatának második részében Ratkó József *Antigoné*-jét vizsgálva megállapítja: különös színt ad teljesítményének az a körülmény, hogy a költő „nem a »nyugatos« tradícióból, hanem egy sajátos alföldi, falusi közegből” jött.⁹ Kocziszky analizálja a Ratkó-mű nyelvét, morális célzatát, s az „eredetitől elrugaszkodó olyan passzusokat”, amelyekben politikai célzatosság rejlik, megállapítva: ezek „szerencsére nem is uralják a fordítást, noha az átköltés és az akkurátus pontosság közötti ingadozás egyébként is elmond-

3 Nagy András László: i. m. 91. old.

4 BABOSI László: *Szerkesztői jegyzetek*. In: *Ratkó József Összes művei II. Drámák*. Szerkesztette és a jegyzeteket írta: BABOSI László. A szöveget gondozta: RATKÓ Lujza. Kairosz Kiadó, Bp. 2002. 235–236. old.

5 Vö.: SZOPHOKLÉSZ: *Antigoné*. Fordította: MÉSZÖLY Dezső. *Oedipusz király*. Fordította: BABITS Mihály. A kötetet szerkesztette, a mű szövegét sajtó alá rendezte és a jegyzeteket összeállította: BOLONYAI Gábor. Ikon Kiadó, Bp., 1994, 126–127. old.

6 Vö.: az 5. jegyzettel. A sorozat szerkesztője: SZÖRÉNYI László.

7 KOCZISZKY Éva: *Magyar Antigoné*. In: SZOPHOKLÉSZ: *Antigoné*. Fordította: RATKÓ József. – RATKÓ József: *Kreón*, 47–55. old.

8 Uo. 50. old.

9 Uo. 51. old.

ható róla”.¹⁰ A tanulmány kiemeli azon hangsúlyokat, amelyek teret adnak az eredeti szöveg magyarul eddig még ismeretlen vonatkozásainak.¹¹ Ilyen törekvése Ratkónak az, hogy érzékeltesse a szophoklészi mű *ambivalenciáit*; ez legjobban a híres első szta-szimon¹² esetében szemléltethető.

A kardal első két sora, (a Ratkó-átköltésben a 259–260. sor) évtizedeken keresztül Trencsényi-Waldapfel Imre magyarításában hangzott:

*Sok van, mi csodálatos,
de az embernél nincs semmi csodálatosabb.*

A magyar változatok kulcsa az, a fordító miként értelmezi azt a szót, amelyet Trencsényi *csodálatos*ként adott vissza.

A Csiky Gergely-változatban ez áll:

*Sok nagyszerű van e földön.
Köztük az ember a legnagyobb.*

Kemenes (Kempf) József megoldása bőbeszédűbb:

*Sok ezernyi csoda van bár,
Nincsen az embernél csoda bámulatosabb.*

Mészöly Dezsőnél is a *csoda* szó a domináns:

*Számtalan csoda van, de az
embernél jelesebb csoda nincs.*

Ratkó megoldása izgalmasan újszerű:

*Sok szörnyű csodafajzat van,
s köztük az ember a legszörnyebb.*

A Szophoklész által használt szót lehetetlen egyetlen helyes magyar jelzővel visszaadni: „a deinos-deinon nem egyezik a magyar »csodálatos«-sal, hanem inkább olyan félelemmel vegyes csodálkozást fejez ki, mint amilyen a »rettentő«, »iszonyú«, amelyet e talányos lény, egy szörny, egy »monstrum« látványa kelt a rátekintőben” – írja Kocziszky Éva.¹³

A *deinosz* az ógörögben sokértelmű; Soltész Ferenc-Szinyei Endre 1875-ös szótára szerint jelentheti azt, hogy *rettentő, iszonyú, kiállhatatlan, bámulatos, különös, hatalmas, erős, ügyes, jártas*...¹⁴ A legújabb szótár az alábbi jelentéseket adja meg: *félelmetes, meg-*

10 Uo. 53. old.

11 Uo. 54. old.

12 Uo.

13 Uo.

14 SOLTÉSZ Ferenc–SZINYEI Endre: *Görög-magyar szótár*. Sárospatak, 1875, 133. old.

döbbenető, ijesztő, rettenetes, szörnyű, rejtélyes, rossz, siralmas, erős, hatalmas, rendkívüli, bámulatos, ügyes.¹⁵

Ha mindehhez hozzáolvassuk Ritoók Zsigmond Antigone-értelmezését, különös jelentőségűvé válik a ratkói megoldás. A görög kultúra aranykorában ezt írja Ritoók: „... sok döbbenetes van a földön, köztük az ember a legdöbbenetesebb. Olyan kifejezést használ itt Sophoklész, ami jelent csodálatosat – így szokták általában fordítani –, de jelent szörnyűségeset is, és Sophoklésnál minden többi előfordulási helyén csak ezt. Csodálatos, hogy mire képes az ember, de van ebben a nagyságban valami borzongató is.”¹⁶

Ratkó József a szophoklészi ambivalenciát a szöveg további alakításában is képes érzékeltetni:

Sok szörnyű csodafajzat van
s köztük az ember a legszörnyebb.
Ez útrakerl a hánykódó
tengeren s toronymagas
hullámok közt is célhoz ér.
És térítgetve lovait
évről évre fölhasítja,
ekevassal tépi Gét, –
a földanyát, ki legszentebb
az istenek között, hiszen
nem enyészik és kimeríthetetlen.
Lenyilazza a madarak
könnyűroptú hadait,
a pusztai vadak
s a tengerlakók tömérdek fáját
körmönfont ravasz hálókkaal keríti.
S mert gyorseszű, a hegyek közt
barangoló vadállatot
csellel cserkészi be;
lovat betör, dühös bikát igaz le.

A Szophoklész-irodalom több helyütt utal az első sztaszimon nyelvi bravúrára, kiemelve azt, hogy az ember nemcsak csodálatos, hanem rettenetes is. Bolonyai Gábor szerint „Szophoklész egyik legbravúrosabb stilisztikai fogása, hogy ez a kettősség szinte mindenütt megőrződik. A kettősség azért fontos, mert bár más és más okból, de mind a szereplők, mind a nézők szemszögéből az alapvető történések kétértékűek. Amit Antigone tesz és ami Antigonéval történik, az egyszerre csodálatos és szörnyű.”¹⁷

15 GYÖRKÖSSY Lajos–KAPITÁNYFÉ István–TEGYEI Imre: *Ógörög nagyszótár*. Bp., 1990, 223. old.

16 RITOÓK Zsigmond–SARKADY János–SZILÁGYI János György: *A görög kultúra aranykora*. Bp., 1984, 435. old.

17 Bolonyai Gábor jegyzete a Matúra Klasszikusok Antigone-kiadásában. 29. old. Vö.: az 5. számú jegyzettel. Lásd még Jan KOTT: *Fent és lent avagy Prométheusz sokértelműségéről*. In. J. K.: *Istenevők. Vázlatok a görög tragédiáról*. Bp., 1998, 40. old. (Vö.: SZABÓ Árpád: *Szophoklész tragédiái*. Bp., 1985, 111–112. old.)

Mivel a magyar nyelvben nincs olyan szó, amely a jelzett ambivalenciát egyetlen kifejezésbe lenne képes tömöríteni, ezért a fordító leleményessége a döntő. Úgy tűnik, Ratkó a lehetetlennel való küzdelemben közelebb került (az egyébként nem létező) optimális megoldáshoz. Szophoklész magyarításában, miközben elhagyta a klasszikus tragédiák prologoszra, parodoszra, epeiszodionokra, sztaszimonokra, kommoszra, exodoszra történő, grafikailag is jelzett felosztását, s a drámát folyamatos szöveggé jegyezte, az eddigieknél erőteljesebb nyelven szólalt meg. Kocziszky Éva az első sztaszimon kapcsán írja: „az emberi nagyratörés e szophoklészi kettősségét Ratkó József azért tudta érzékeltetni, mert ha nem is az eredeti értelemben, de öhozzá is közel áll Gé »szentségének« ismerete, továbbá ama hódézi hatalom elismerése, amelyre a műben Antigone, majd Theiresziász, végül a kar Dionüszosz-himnusz hivatkozik. Különös érintkezéseknél, párbeszédnek lehetünk tehát tanúi, s ez sok mindenért kárpót.”¹⁸

Sajnálhatjuk, hogy az *Oidipusz gyermekei* című előadás nem jött létre. Sem a költő életében, sem azóta nem akadt színház, amely vállalta volna a bemutatót. Így Ratkó teljesítménye születése óta „könyvdráma” maradt. Megérdemelné a nagyobb publicitást, hiszen új vonatkozásokkal gazdagíthatná az Antigone-interpretációkat.¹⁹

Ratkó munkája egyszerre szól Szophoklész hősnőjéről és magáról a költőről. Az ő indulatai éppúgy benne vannak, mint Antigone hajthatatlan elszántsága és konok tisztessége. Arról hosszan lehetne értekezni, miképpen viszonyul egymáshoz a forrásnyelvi és a célnyelvi szöveg. Az újabb fordítás-elméleti kutatások²⁰ ismeretében azonban tudjuk: „a fordítás voltaképp átértelmez s egyúttal időszzerűsít”.²¹

Ratkó műve is ezt teszi. Méltó darabja lett a Csiky Gergely-átültetéssel kezdődő „magyar Antigone”-sorozatnak.

(2004)

18 Kocziszky Éva: i. m. 55.

19 Lásd például: TRENCSENYI-WALDAPFEL Imre: *Sophoklész*. In. *Sophoklész összes drámái*. Bp., 1950, 28. old.; FALUS Róbert: *Sophoklész*. Bp., 1954, 56. old.; MIHÁLYI Gábor: *A klasszikus görög dráma a múlt és jelen öszeütközésében*. Bp., 1987, 99. old.; KERÉNYI Károly: *Az örök Antigone*. In. K. K.: *Halhatatlanság és Apollón-vallás*. Bp., 1989, 162–172. old.; KARSAI György: *Antigone hősiessége*. In. K. Gy.: *A szép és a szörnyeteg*. Bp., 1999, 25–49. old.

20 Vö.: például *A fordítás és intertextualitás alakzatai*. Szerkesztette: KABDEBÓ Lóránt, KULCSÁR-SZABÓ Ernő, KULCSÁR-SZABÓ Zoltán, MENYHÉRT Anna. Bp., 1998.

21 SZEGEDY-MASZÁK Mihály: *Nemzet, nyelv, irodalom az egységesülő világban*. In. *A megértés módozatai: fordítás és hatástörténet*. Bp., 2003, 12. old.

RATKÓ JÓZSEF TÖREDÉKES BARTÓK-TANULMÁNYÁNAK REKONSTRUKCIÓJA

A BARTÓKI SZINTÉZIS MEGVALÓSÍTÁSÁNAK LEHETŐSÉGEI
A MAGYAR IRODALOMBAN

1.

Bevezetés: Bartók – Ratkó József világában

Ratkó József költészet-, művészet- és létszemléletére – miképpen számos pályatársára is – a nem irodalmi életművek közül leginkább »a XX. századi magyar szellem egyik legnagyobb s világraszóló teljesítménye, Bartók zeneköltői és tudósi életműve«¹ hatott. Ratkó művészetének értékelői közül többen megállapították, hogy az 1945 utáni magyar irodalomban Juhász Ferenc, Nagy László, Csoóri Sándor és mások mellett ő az ún. „bartóki irányzat” legkövetkezetesebb követője, a „bartóki szintézis” egyik legeredményesebb megvalósítója². Bartók életműve, alkotói módszere azért lett orientációs pont és modell a magyar szellemi elit számos tagjának, mert ő az első hazánkfia, aki világszínvonalon és a világ által elismerten hozott létre olyan eredeti, a magyar, a kárpát-medencei és a keleti zenei folklórból is építkező, a nyugati mintákat nem másoló, hanem alkotó módon szintetizáló műveket, melyek egyszerre sajátosan magyar és egyetemes, ősi és modern alkotások. A bartóki modellre, mint különböző művészeti ágakban megvalósítható kulturális modellre és alkotói módszerre, az elsők között »irodalmunk 20. századi

- 1 RATKÓ József: *Kányádi Sándor: Húros és ütőhangszerekre. (Bartók Béla emlékének).* = Hangszalagról. Elhangzott a Magyar Rádió Nyíregyházi Stúdiójának *Hangsúly* című hangos folyóiratában. A hangszalag a Magyar Rádió Archívumában található. (A *Hangsúly*ban elhangzott Ratkó-írások származási helyét ekképpen jelölöm: HANGSÚLY.) Ratkó szövegeit, jellegzetes kifejezéseit dőlt betűvel fogom idézni »...« idézőjel között!
- 2 TAKÁCS Péter: *Ratkó József. (Portré-vázlat).* = Szabolcs-szatmári Szemle, 1970, 3. sz., 89-96. old.; VASY Géza: *„Hangleméz az a Föld”. A dalforma Ratkó József lírájában.* = Hitel, 1996, 10. sz., 96. old.; JÁNOSI Zoltán: *„A kő alól”. Ratkó József költészetéről.* = Bárka, 2000, 3. sz., 74. old.

szerezetese«³, Németh László hívja fel a figyelmet nagy hatást kiváltva. Már a *Magyar építészet* (1943), majd a *Magyar műhely* (1956) s egyéb tanulmányai is érzékenyen taglalják ezt. A bartóki modell azonban nem egy elszigetelt, sajátosan magyar kulturális modell, hanem szervesen illeszkedik abba a 20. századi egyetemes tendenciába, mely során az ezen kulturális nyomvonalon haladó alkotó az „archaikus és primitív kultúrák szellemi erőforrásait az ember történeti létének axiomatikus elvi [zenei] és poetikai tapasztalataiként nyitja meg a világkultúrának. S az ilyen, mély kultúrájú, különböző nyelvű népeiségek identitását s gyakran szociális alávetettségét vagy történeti kiszolgáltatottságát is kifejezi, az ezt a műveltséget rejtő világot alaposabban nem ismerő, kikerülő vagy másképpen megítélő nyugati kultúrával szemben a világcivilizáció értékeként mutatja fel. S ezzel egy új, egy egyetemesebb kultúra érdekében kiegészíti és módosítja is a nyugati értéktudatot.”⁴ A zenében Bartók mellé – csak néhány szerzőt említve – odaállíthatjuk Kodályt, Manuel de Fallát, Sztravinszkijt „oros” korszakában, Hacsaturjánt, Janáčeket, Vaughan Williamst. Az irodalomban az Európa peremén és az Európán kívüli, főként a Latin-Amerikában „felizzó” irodalmakra s néhány jól ismert alkotójára utalhatunk: Yeats, Garcia Lorca, Lucian Blaga, Sadoveanu, Asturias, Nicolas Guillén, Amado, Carpentier, Márquez stb.⁵

De térjünk vissza Magyarországra. Közismert, hogy Bartók, az 1955-ös rehabilitálása⁶ utáni évtizedekben „kivételes”, szinte „szakrális” „helyet foglal[t] el a magyar értelmiség ... ideológiájában”⁷. A különböző művészeti ágakban – irodalom, film, képzőművészet – sorra születtek olyan műalkotások, melyek a nyíltan vállalt és hirdetett „bartókiság” jegyében fogantak⁸. Ratkó az 1960-as évek második felében kezd el Bartókkal behatóbban ismerkedni. A zenehallgatás mellett elolvassa a róla szóló jelentősebb könyveket, tanulmányokat, verseket, hiszen »nagy alkotóink közt egy sincs, akit a bartóki mű és sors meg ne igézett volna.«⁹ Különösen Illyés Gyula, Nagy László, Juhász Ferenc, Szilágyi Domokos és Kányádi Sándor Bartók-versei említhetők, de nem szabad megfeledkezni »elődjéről, mesteréről«, költészetben »vállalt apjáról«¹⁰, József Attiláról sem, aki „bartóki” verseivel s kidolgozatlan Bartók-tanulmányának vázlatpontjaival¹¹ szintén a „bartóki üzenet jelentőségét”¹² közvetítette számára. Azonban a tudatos „bartókiság” ekkor még nem játszik központi szerepet lírai műhelyében, csak a sejtések és az irányultság alapszintjén formálódnak benne a majdani modell körvonalai, melyek erősen ösztönzik arra, hogy hamarosan a bartóki modell poetikai megvalósítását tűzze

3 Ratkó József illetve ilyen találó kifejezéssel Németh Lászlót egyik töredékében.

4 JÁNOSI Zoltán: *Németh László „Magyar műhely”-gondolata és a világirodalom. Hozzászólás a Tokaji Íróklub vitáihoz.* = Kortárs, 2001, 10. sz., 93. old.

5 I. m., 93-95. old.

6 Lásd: BREUER János *Bartók Béla pere.* = B. J.: *Bartók és Kodály. Tanulmányok századunk magyar zenetörténetéhez.* Bp., 1978, Magvető, 105-138. old.

7 TALLIÁN Tibor: *Cantata profana – az átmenet mítosza,* Bp., 1983, Magvető, 10. old.

8 Erről lásd például az alábbi esszéket és könyvet: CSOÓRI Sándor: *Tenger és diólevél.*; FODOR András: *A zene hatalma.*; *Bartók-évkönyv. 1970-1971.* Kriterion, 1971.

9 RATKÓ József: *Kányádi Sándor: Húros és ütőhangszerekre. (Bartók Béla emlékének).* = HANGSÚLY

10 RATKÓ József: *A magyar költészet napja.* = Lendület, 1985, 4. sz., 15. old.

11 DEMÉNY János: *„Medvetánc”. „A nem-zenéből értjük a zenét.” (Megjegyzések József Attila tanulmánytervezetének pontjaihoz.)* = LÁSZLÓ Ferenc (szerk.): *Bartók dolgozatok,* Bukarest, 1974, Kriterion, 71-84. old.

12 JÁNOSI Zoltán: *„A kő alól”. Ratkó József költészetéről.* = Bárka, 2000, 3. sz., 74. old.

ki magának célul. Az egyik legfontosabb elem, a népköltészet, a népi kultúrában való elmélyülés természetesen már ebben az alkotói korszakában kitapintható. Ezt egyes prózai írásai, valamint egy-két levele mellett¹³ lírája is jól tükrözi, hiszen verseiben kezdő költő kora óta (1953) tudatosan és rendszeresen alkalmazza a „folklór elemeinek kreatív asszimilálását”¹⁴. 1963/64-ben újságíróként¹⁵ járja Szabolcs-Szatmárt és több kisebb-nagyobb riportban, »lejegyzésben« számol be élményeiről¹⁶, majd a nagykállói könyvtár igazgatójaként a járás és a megye népművelésében vállal szerepet. A modern városi civilizációtól csak részben vagy alig érintett falvakban, tanyákon – Szabolcsban ekkor még sok ilyen település létezett – az archaikus népi kultúra maradványai között élő parasztok a hétköznapi valóság mellett saját, hagyományos paraszti kultúrájukat meséken, történeteken, népköltészen keresztül autentikusan és ösztönzően közvetítik számára. Egyik cikkében már ekkor kijelenti: »művészetek közül... legrangosabb, legszebb: [a] népi művészet.«¹⁷ »Alig van vidék tágabb a hazában – talán Erdély, talán a Bodroghöz –, ahol annyi népmese, népdal s kézbeli művészi anyag termelt vagy maradt volna meg, mint Szabolcs-Szatmárban.«¹⁸ – írja jóval később. Egy 1968-as levelében pedig ezt újságolja: »most vizsgálom Juhász Ferenc költészetének népi gyökereit«¹⁹.

Ratkó Józsefnek a zenetudomány adja a végső impulzust a Bartókkal való intenzív foglalkozásra. A hagyatékban megmaradt szövegeket, kéziratokat tanulmányozva kitűnik, hogy 1969/70 körül ismerkedik meg a mindmáig egyik legeredetibb Bartók-értelmező zenetudós, Lendvai Ernő könyveivel, amelyek revelációként hatnak rá. Lendvai a maga nemében egy tökéletes, zárt, rendszerszerű, zenei-esztétikai-filozófiai-transzcendens Bartók-értelmezést dolgozott ki, ami semmiben sem kapcsolódott a korban hivatalos marxista koncepcióhoz²⁰. Bartók műveit strukturalista módszerrel a legapróbb részletekig tanulmányozva kimutatta zenei stílusának és filozófiájának kettősségét: az „aranyetszéses” (AM), illetve az „akusztikus”-rendszer – mely a keleti és a nyugati gondolkodást jeleníti meg – szintézist alkotó egységét. Mindezt oly érthetően, szemléletesen, más művészetekkel, tudományokkal analógiákat vonva tudta megfogalmazni, hogy átlagos zenei műveltséggel rendelkező olvasói is pontosan érthették mondani- valójának velejét. Bartók-értelmezéseivel nagy feltűnést keltett, a zenetudományban

- 13 Egyik 1961-ben kelt levelében említi, hogy a „Pancsatantra, Királyok könyve, A felhőhírnök, Einstein, Epiktetos, Hegel, József Attila” könyvei mellett a *Magyar népmesék I-III.* köteteit forgatja. (Levél Kiss Tamásnak. 1961. február 16. = Kézirat. KISS Tamás – a neves debreceni költő – tulajdonában. Ezúton szeretném megköszönni Kiss Tamásnak, hogy rendelkezésemre bocsátotta Ratkó hozzá írt levelét.)
- 14 GÖRÖMBEI András: *Nagy László költésze.* Bp., Magvető, 1992, 161. old.; Erről lásd: JÁNOSI Zoltán: *A lázadás bölcsőhelye. (Népmese, szerep és küldetésstudat az induló Ratkó József lírájában.)* = Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltári Évkönyv XIII., 1999, 269-280. old.; GÖRÖMBEI András: *Mélyből jött költészet. Ratkó József portréjához.* = Napjaink, 1983, 10. sz., 27-28. old.
- 15 1963/64-ben a Kelet-Magyarország kulturális rovatának munkatársaként dolgozott Ratkó.
- 16 Érdemes megemlíteni néhány cikket: *A mesemondó cigány.* = Kelet-Magyarország, 1964. június 28., 15. sz., 3. old.; *A mese becsülete – Táltosok, sámánok, lidércek – Papp János bácsi útja a pásztorélettől a „Népművészet mestere” címig.* = Kelet-Magyarország, 1964. okt. 11., 239. sz., 7. old.
- 17 RATKÓ József: *A mesemondó cigány.* = Kelet-Magyarország, 1964. jún. 28., 15. sz., 3. old.
- 18 RATKÓ József: *Fogadott földem...* = Magyar Ifjúság, 1987. aug. 28., 35. sz., 25. old.
- 19 RATKÓ József: *Levél Farkas Lászlónak.* = FARKAS László tulajdonában. Ezúton szeretném megköszönni Farkas Lászlónak, hogy rendelkezésemre bocsátotta Ratkó hozzá írt levelét. (A kiemelés tőlem – B. L.)
- 20 Ezért marasztalta és ítélte el rendszeresen Lendvait 1990 előtt a hivatalos marxista esztétika. Pl. lásd: SZERDAHELYI István: *A magyar esztétika története 1945-1975.* Bp., Kossuth, 1976, 158 old.

máig tartó – rapszodikus intenzitású – vitát váltott ki²¹. Az 1960-as, 1970-es években a művészeti életben is kedvezően fogadták elméleteit²², néhány irodalomtörténész pedig útmutatásai nyomán fedezett fel líránkban aranyetszés szabályait alkalmazó műveket²³.

»A költő nem térhet ki két feladat elvégzése elől: 1. Föl kell mérnie, honnan jön, milyen erő- tartalékai vannak, s 2. szembe kell néznie a halállal, hogy ne zavarja a munkában. Első két könyvemben erre tettem kísérletet... Az most már a munkám, hogy elmondjam, hogy megvalósítsam az általam elképzelt bartóki szintézist«²⁴ – nyilatkozta Ratkó 1970-ben, s egy évvel később már arról szól, hogy Bartókot »Lendvai Ernő zseniális könyveiből értettem meg igazán«²⁵. Ettől kezdve élete végéig »archimédeszi pontja« a bartóki életmű, amelynek maga is lelkes terjesztője, s mint József Attila vagy Nagy László, Ratkó is „tudatos elszánással, tervszerű erőfeszítéssel munkálkod[ik], hogy költészetében megteremtse a bartóki szintézist”²⁶. Lendvai Bartók stílusa²⁷ és Bartók dramaturgiája²⁸ c. könyveit alaposan tanulmányozva, annak megállapításait elfogadva, arra a következtetésre jut, hogy a Bartók zenéjéből a Lendvai által felismert törvényszerűségek modellként alkalmazhatók más művészeti ágakban, így a költészetben is. Mindezek mellett egyre jobban elmélyül az organikus paraszti kultúra megismerésében. Ratkó Pesterzsébeten és vidéken, »falusi szegények kenyere«²⁹ nőtt fel, de olyan „átkozott és babonás konzervált őskori szokás[ati]”²⁹, a pogány és a középkori keresztény világot szervesen ötvöző, egészében megőrző falusi közösségbe nem tartozott, mint Nagy Imre, a „holtak deresét” megéneklő sárrétudvari parasztköltő, Sinka István, aki »a balladai őskort írta versbe«³⁰ vagy az iszkázi népi kultúrából erőteljesen merítő Nagy László. Neki ez a világ csak részleteiben mutatkozott meg. Ismereteit könyvekből, népi (mű)alkotásokból és adatközlők által gazdagítja, aminek következtében a magyar népköltészet, a népi kultúra szakavatott értője, művészi felhasználója lesz. Elsősorban azon »néprajzi témák« foglalkoztatják, »amelyek a

- 21 KÁRPÁTI János: *A Bartók analitika kérdései – Még egyszer Lendvai Ernő elméletéről.* = Muzsika, 2000, 4. sz., 11-16. old.
- 22 „Elsősorban [Bartók] erkölcsi tartása hatott rám – mondja Kormos Istvánnak Nagy László. Zenéjéből tanultam ritmikát, még aranyetszést is. Zenéje sarkallt arra is, hogy a népköltészetben keressék azokat az értékeket, melyeket fölhasználhatok, erős metaforát, szabad lelkületet”. (A költő nem tévedhet. = NAGY László: *Adok nektek aranyetszést,* Bp., Magvető, 1979, 46. old.) Az „aranyetszés” említése bizonyítja, hogy Nagy László is ismeri Lendvai Bartók-értelmezését, s *Bartók* c. verse gyönyörűen példázza, hogy ezt maga is elfogadja: „Érte tücsökhangból niagarát/ sűrít, a napraforgó spiráljain/ a napkoronáig felküzdi magát.” = NAGY László: *Versek és versfordítások 1,* Bp., 1978, Magvető, 410. old. [A *Lendvai Ernő Bartók-értelmezésének alapjai Ratkó olvasatában* c. részben kiderül, hogy az általam kiemelt szavak mindezt miért egyértelműsíti.]
- 23 Lásd pl.: SZABOLCSI Miklós: *Kész a leltár. József Attila élete és pályája 1930-1937.* Bp., 1998, Akadémiai, 273. old.; ÍZES Mihály: *Hétért – hatot.* = Irodalomtörténet, 1977, 586-614. old.
- 24 MÁRKUS Béla: *Vendégünk volt Ratkó József.* = Hajdú-Bihari Napló, 1970. ápr. 28., 98. sz., 5. old. (A továbbiakban: MÁRKUS.)
- 25 ALFÖLDY Jenő: *Riport Ratkó Józseffel.* = Kézirat. 1971. (A továbbiakban: ALFÖLDY.)
- 26 BALOGH László: *József Attila.* Gondolat, 1970, 110. old.
- 27 LENDVAI Ernő: *Bartók stílusa.* Bp., 1955, Zeneműkiadó.
- 28 LENDVAI Ernő: *Bartók dramaturgiája.* Bp., 1964, Zeneműkiadó. (A továbbiakban: LENDVAI)
- 29 NAGY László: *Interjú, 1965.* = N. L.: *Versek és versfordítások 1,* Bp., 1978, Magvető, 717. old.
- 30 Kézirattörök. Ratkó-hagyaték.

gyökereket tárják fel, amelyekkel egy nép úgy kapaszkodik meg, hogy fenn is maradjon»³¹. Különösen »fogadott földjének«, Szabolcs-Szatmár-Bereg megyének és az ezt magába foglaló régióknak, »Rákóczi földjének«, az észak-keleti országrész népi kultúrájának lesz „tudós” ismerője. 1972-ben még népdalt is gyűjt: Tanimoto Kazuyuki japán zenetudóssal és néprajzos barátjával, Vigh Rudolffal tíz napon keresztül szabolcsi cigány népdalokat rögzítenek hangszalagra³².

De miért Bartók lesz egyik legfontosabb művészi példája, s miért a vázolt eszmésen nyugvó értelmezésben? – merülhet fel bennünk a kérdés. »Bartók... azért óriás, mert a magyar nép- (paraszt-) zenében föllelte és zenéjében fölmutatta azt, ami közös a magyarságban nemcsak a többi néppel, hanem az egész élő világgal... Beethoven muzsikája azt fejezi ki, ami benne és talán a német népben közös volt az emberiséggel. Egyformán szeretem mindkettejüket, de Bartók nekem kedvesebb és fontosabb, mert magyar, és többet tanulhatok tőle, mint Beethoventól.«³³ – mondja. S ezek a gondolatok még néhány megállapítással kiegészíthetők:

1. A »művészetnek (költészetnek)... az a célja,... hogy teljes világgépet«³⁴ adjon – vélekedik. Lendvai értelmezéséből pontosan ilyen művészet- és világmagyarazatot kapott, s saját világgépet, a létről, a transzcendens kérdésekről vallott nézeteit is jelentős mértékben erre építi fel. Ezt természetesen segítette az, hogy a Lendvai által megrajzolt lenyűgöző Bartók-képben a saját, teoretikusan esetleg még nem, csak intuitív úton megfogalmazott és alkalmazott művészeti törekvéseit látta zenei formában tökéletesen megvalósulni³⁵.

2. Gyakran hangoztatott véleménye, hogy a művészet az új minőség teremtése mellett »őrszerep, értékőrzés; őrzése mindannak, ami tegnapi s jövőendő emberségünket jelentette, jelentheti«³⁶. Mert »a művészeti tevékenység az időrétegek egymásutániságában kollektív munka«³⁷. Tehát az emberiség kultúráját az archaikus időktől kezdve folytonosnak, egymásra rétegzettnek tartja, mely mindig a legősibb hagyományokból is építkezve hoz létre új minőséget, s így próbál meg teljes harmóniát és világgépet adni. Ars poeticájához tartozik, hogy a parasztságot, annak kultúráját »be kell ölelni a művészetbe, éppúgy s éppen azért, ahogyan és amiért József Attila beleölelte a munkásságot.«³⁸ S mivel ez mind népi, közösségi eredetű »épp [azért] mert tőlük [a néptől, a közösségtől] származik, – Ratkó hite szerint – érthető az egyszerű emberek számára is.«³⁹ Ténylegesen azonosulni az olyan művekkel és szemlélettel tud, melyekben ezeket fedezi fel. Ezért oly fontos

31 BURGET Lajos: „...az irodalom szolgálat...”. Szot-díjasunk: Ratkó József. = Kelet-Magyarország, 1975. máj. 11., 109. sz., 9. old.,

32 »A gyűjtésből páros hanglemez lett, nagydíjas, három oldalán szabolcs-szatmári cigányénekeseikkel, köztük nagy-kállaiakkal is.« = RATKÓ József: *Breviárium*, Szerk.: MAGYAR József, Nagykovács, 1993, 40. old.; A lemezt Japánban adta ki a His Master Voice. Victor. SJL – 123 ~ 4 - M

33 ALFÖLDY. A kiemelés Ratkó József által.

34 RATKÓ József - SZENTMIHÁLYI SZABÓ Péter: *Levelek a költészetéről. Ratkó József I. levele. Nagykovács. 1976. szeptember 16.* = Gépírat. Ratkó-hagyaték. (A továbbiakban: LEVÉL-1)

35 Ratkónál az ősi mellett a modernség kihangsúlyozása – ezen főleg a műformákat s bizonyos témákat értem – annyira nem játszik fontos szerepet, mint pl. Csoóri Sándor vagy Tornai József írásaiban.

36 *Ratkó József megnyitóbeszéde Lakatos József kiállításán.* = Szabolcs-Szatmár-Beregi Szemle, 1996, 3. sz., 416-417. old.

37 LEVÉL-1

38 Kéziratból. Ratkó-hagyaték.

39 RATKÓ József: *Ratkó József megnyitóbeszéde Lakatos József kiállításán.* = Szabolcs-Szatmár-Beregi Szemle, 1996, 3. sz., 416. old.

számára, hogy a magyarság minden tagja nemzedékről-nemzedékre ismerje meg behatóan a nemzeti és a népi kultúráját. »Azt a nagy szellemi örökséget, amelyet a halottak ránk hagytak, nem szabad hagyni veszendőbe menni«⁴⁰. A népi kultúra korszerűtlenségét hangoztató nézeteket joggal utasítja el: »Mondják: a könyv- és a gyáripár korában a népzene korszerűtlen. Kodály viszont azt mondja: Ahhoz, hogy túllépjünk e korszerűtlennek vélt hagyományon, előbb meg kell ismernünk. A magas zenekultúra mindenütt, nálunk is feltételezi a zenei anyanyelv tökéletes ismeretét. Magyarán: hogy Vivaldit, Mozartot, Bachot, Beethovent megértsük, ismernünk kell népdalainkat. S tágabb értelemben: Picasso értéséhez ... ismerni kell a szatmárcsekei kopjafákat, Antigoné, Hamlet drámájának megértéséhez ismernünk kell Budai Ilona, a Kegyetlen anyja, a Barcsai szeretőjét, vagy a Gyönyörű Bán Kata balladáját.«⁴¹ »Mert mi is a népdal, a népköltészet természetére nézvést? Része egy nemzet maga teremtette kultúrájának. A kultúra pedig önismeret. S ha ez így van: a magyarság kultúrája magyarságismeret« – említi megint Kodály gondolatait, s rögtön hozzáteszi azt is: »Kodály eme megállapításai érvényesek a népművészet egészére is«⁴². S ennek még egy fontos vetülete van: mindez magában hordozza valódi történelmünk, nemzeti kultúránk megismerését, melynek egyes korszakait, eseményeit a Kádár-rendszer teljesen vagy részben meghamisította, elhallgatta vagy a maga szempontjainak megfelelően eltorzította.

3. Ratkó, a magyar irodalomból Balassitól kezdve Adyn, József Attilán át, Juhász Ferencig, Nagy Lászlóig azokat a költőket választja művészi példaképeinek, akiknél a „bartóki” elvek irányába mozgó vagy már a zenei modell alapján születő vonások, illetve ezek különböző formái határozottan kimutathatók. A „bartókiság” fogalmán az irodalomban leginkább a népköltéssel vagy az archaikus kultúrákkal való szoros kapcsolatot értjük⁴³.

4. Mindezek mellett Bartók etikai értelemben is példaadó személyiség. Ratkó, a „bartóki” elveket a lírában számára példázatosan megjelenítő Nagy Lászlóról szólóan a művész mellett, mindig az erkölcsi hatalom Bartókot is említi, kiemelve azonos művészi és etikai nagyságukat: Nagy László olyan »„irgalmatlan tiszta szerető” volt, mint Bartók. Nem csak költőnek, homo eticus-nak is zseni«⁴⁴.

Pályafutása során Ratkó rendszeresen foglalkozik széptani, költészettani kérdésekkel⁴⁵. Az 1970-es évek végéig „teoretikusan” is »tűnődik« Lendvai gondolataiból kiindulva Bartókról és szintéziséről⁴⁶. Tanulmányt kezd írni *A bartóki szintézis megvaló-*

40 MARAFKÓ László: *Békés békétlenek. Ratkó József.* = Magyar Ifjúság, 1976. jún. 25., 26. sz., 30-31. old.

41 RATKÓ József: *A megíratlan idő vázlata.* = Tollfogalmazvány. 1979. Ratkó-hagyaték.

42 Uo.

43 Ennek részletes kifejtését lásd: GÖRÖMBEI András: *Nagy László költészete.* Bp., Magvető, 1992, 159-163. old.; Uő.: *Költészetünk és a népi líra.* = Alföld, 1984, 12. sz., 3-17. old.; POMOGÁTS Béla: *A „népi líra” poétikája és az új magyar költészet.* = Alföld, 1984, 12. sz., 105. old.; JÁNOSI Zoltán: *Nagy László mitológikus költői világa,* Miskolc, 1996, Felsőmagyarország, 114-283. old. (Ezt a könyvet továbbiakban így jelölöm: JÁNOSI)

44 RATKÓ József: *A gyémánt-arcú.* = Kézirat. Ratkó-hagyaték.

45 Lásd: *Olvasótábori kis tracta.* = Szabolcs-Szatmár Megyei Könyvtári Híradó, 1975, 1-2. sz., 70-77. old.; *Készenlét és remény.* = Hajdú-Bihari Napló, 1979. szept. 16., 217. sz., 9. old.; *A vers működése* c. töredéke, valamint a SZENTMIHÁLYI Szabó Péterrel tervezett közös, levelek formájában íródó költészet- és művészetant taglaló könyv is, aminek tervezett címe: *Levelek a költészetéről.* Ebből két pár levelet készítettek el (Ratkó-hagyaték). S ezt mutatja a *Művészettan* c. vázlata (Ratkó-hagyaték).

46 »...évekig foglalkoztam Bartókkal, elsősorban Lendvai Ernő zseniális könyveinek segítségével. Nem időtöltésként, hanem azért, mert úgy láttam, hogy a bartóki szintézis megvalósítható a többi művészetben is, a költészetben is. Ez a foglalatokodás aztán, amellett, hogy gyönyörűségemre szolgált...« – olvashatjuk egyik töredékében. [Gép-

sításának lehetőségei a magyar irodalomban⁴⁷ címmel⁴⁸, amiből sajnos csak rövidebb-hosszabb részletek s töredékek készülnek el, viszont már 1973-ban megszületik Bartókról írott portréverse⁴⁹. Ha ezeket s még néhány publikálatlan irodalmi levelét⁵⁰, kéziratát, hangszalagok⁵¹ őrizte vallomásait megvizsgáljuk, egyértelműen tapasztalhatjuk, hogy komplex szellemi konstrukcióban gondolkozott, amely egyaránt tükrözi történelem-, irodalom-, művészet- és létszemléletét. Az írásbeli töredékességtől függetlenül szép-irodalmi műveiben és kulturális, valamint közéleti tevékenységeiben ezt következetesen megvalósította. Ezért bátran mondhatjuk, hogy Ratkónál a „bartókiság” nem csupán művészi látásmódot, alkotási módszert s kultúramodellt foglal magában, hanem – mint Nagy Lászlónál – „akár az emberiségért, a nemzeti közösségért tenni akaró magyar lírai hagyaték, már-már eszmét is jelent számára.”⁵² S ez „fókuszként vonul be kritikusi, elméleti ítéleteibe is.”⁵³

Nem tudjuk, Ratkó József miért nem öntötte végleges formába tanulmányát⁵⁴, de a ránk maradt anyagokból – egyes részleteit értelmezve, esetleg más, tematikailag és gondolatilag odaillő szöveggel kiegészítve – rekonstruálható egy lehetséges, lényegyet felmutató változat. Mindezek ismeretében még közelebb juthatunk Ratkó műveihez, gondolataihoz, s olyan rejtett összefüggéseket fedezhetünk fel költészetében, amelyek még avatott értői számára is újdonságok lehetnek.

irat. Ratkó hagyaték.] Erről az 1970-es években adott interjúiból is megbizonyosodhatunk, mert ezekben rendszeresen utal Bartókra.

47 RATKÓ József: *A bartóki szintézis megvalósításának lehetőségei a magyar irodalomban*. = Kéziratok töredék. (1976 k.). Ratkó hagyaték. (A továbbiakban: BARTÓK-1)

48 »...A BARTÓKI SZINTÉZIS MEGVALÓSÍTÁSÁNAK LEHETŐSÉGEI A MAGYAR IRODALOMBANról szeretnék szakdolgozatot írni az Eötvös Lóránd Tudományegyetemen« – mondja Lengyel Magdának 1971. november 26-án az akkor levelező magyar szakra járó Ratkó. (Petőfi Irodalmi Múzeum. Hangtár. 551/2.) (A továbbiakban: LENGYEL(1971))

49 RATKÓ József: *Bartók*. = Tiszatáj, 1973, 12. sz., 3. old. = *Ratkó József Összes Művei I. Versek*. Felsőmagyarország Kiadó, 2000, 192. old. (Ratkó e könyvét a továbbiakban így jelölöm: RJÖMV)

50 RATKÓ József - SZENTMIHÁLYI SZABÓ Péter: *Levelek a költészetéről. Ratkó József II. levele*. Nagykovács. 1977. március 14. = Gépirat. Ratkó-hagyaték. (A továbbiakban: LEVÉL-2)

51 LENGYEL(1971); HANGSÚLY

52 JÁNOSI, 299. old.

53 JÁNOSI, 299. old.; Lásd még: RATKÓ József: *Ratkó József megnyitóbeszéde Lakatos József kiállításán*. = Szabolcs-Szatmár-Beregi Szemle, 1996, 3. sz., 416-417. old.; Uő.: *Paulius Normantás fotóiról*. = Alföld, 1987, 1. sz., 93-94. old.

S itt érdemes bemutatnunk a *Művészettan* vázlatpontjait, melyek pontosan mutatják, hogy Ratkó esztétikai rendszerében milyen helyet foglal el a bartókiság: 1. *Mi a művészet?* (A művészet reflexideje. Az esztétikum és az etikum összefüggéséről. A művészet hasznáról.) 2. *A tudomány és a művészet viszonya*. (Azonos cél: az igazság megismerése. Különböző módszerek. A tudós (közömbös, de humanizálható) és a művészi (mindig humánus) igazság különbsége.) 3. *Alapvető emberi viszonyok és a művészet*. (Ember és természet és társadalom viszonya. Ember és ember viszonya.) 4. *A magyar versbeszéd*. 5. *A művészet forrásai*. (Népművészet.) 6. *Két alapvető művészi szemlélet*. 7. *Bartók, a bartóki szintézis. (A zene két ősforrása.)* 8. *Objektív és szubjektív művészet*. 9. *Objektívitás és szubjektívitás keveredése a művészetben*. 10. *A nyelv, mint a szóbeli művészetek alapanyaga*. (A nyelv, mint művészet. A hazugság.) 11. *A művészet és a nemzet kapcsolata*. (Internacionalizmus és művészet.) 12. *Provincialisizmus*. 13. *A művészi gondolkodás formái*.

54 Ratkó még 1987-ben is tervezi Bartók-tanulmányának befejezését: »Évek óta készülök írni Bartókról ...« – írja a Győri Útósök Emlékkönyvébe. = VÁRAY László: *A Győri Útőgyűjtés története (1974-1994)*. Győr, 1994, Kiadta: Hazánk Könyvkiadó Kft., 25. old.;

A szövegeket összefüggéseiben vizsgálva világosan kirajzolódik előttünk az a logikai váz, amiből valószínűsíthető sorrendjüket megállapíthatjuk. A tematikailag azonos szövegcsoportokat az áttekinthetőség érdekében külön címelekkel láttam el⁵⁵.

2.

RATKÓ JÓZSEF:

A bartóki szintézis megvalósításának lehetőségei a magyar irodalomban

(egy lehetséges rekonstrukció)

Bevezetés

Az 1970-es évek első felében készített, egy, a XX. századi kortárs magyar költészet néhány alkotóját és csoportját bemutató költői est bevezetőjében olvashatjuk Ratkó József alábbi sorait: »Épp most olvastam egy magyar irodalmi lapban a következőket: „A bartóki jelző már réges-rég nemcsak Bartók műveire, sőt nem is csak zenéjére vonatkozhat, de versre, szoborra, magatartásra, ízlésre és cselekvésre egyformán”«⁵⁶.

Bartók-töredékében ezt a gondolatot így szövi tovább:

»Költészetünk és társadalmunk olyan fokra jutott, hogy nem csak a lehetősége – szükségszerűsége is adott a bartóki szintézis megteremtésének.«⁵⁷ »Meggyőződésem, hogy minden alkotó ember műveltséganyagához hozzá kell tartozni Bartók legmélyebb ismerete. Azokat a törvényeket kell megismerni, amelyek révén ez a zene építkezik.«⁵⁸ Szerinte a bartóki szintézis napjainkban »csak nyomokban valósult meg«⁵⁹. Úgy véli: »ma a művészeteknek, kivéve a zenét, kötelességük, hogy [a bartóki szintézist]⁶⁰ megvalósítsák... Persze... ezt nagyon sokan mondják ma, de anélkül, hogy ismernék lényegében a bartóki szintézist magát. Annak a formai, eszmei lényegét.«⁶¹

55 Itt szeretném megköszönni Ratkó Józsefnek, hogy rendelkezésemre bocsátotta Ratkó József hagyatékát.

56 *A magyar költészetéről. Egy költői est bevezetője és összekötő szövege. (1973-1975 körül)*. = Gépirat. Ratkó-hagyaték. (A továbbiakban: BARTÓK-2) Ennek a szövegnek az első, néhány bekezdéssel rövidebb változata 1970-ben született meg, amit Ratkó ez év nyarán Sztrugában, a nemzetközi költőtalálkozón is felolvasott.

57 BARTÓK-1

58 Uo.

59 Uo.

60 A szögletes zárójelben lévő kiegészítések tőlem származnak – B. L.

61 LENGYEL(1971)

»Ahhoz, hogy témánkat megoldjuk, vagy legalább megközelítsük, szükséges a bartóki szintézis formai és tartalmi lényegét, a bartóki zenére jellemző sajátosságokat fölfejtteni. Ezért kikerülhetetlen, hogy az irodalomelméletől távol eső fogalmakat, szaknyelvet és jelzéseket használjunk...

Köztudott, hogy Bartók rendkívül szemérmes művész volt. „Saját zenéjéről semmit vagy csak nagyon szűkszavúan nyilatkozott (legfeljebb zenéjének a folklórhoz való viszonyát szerette hangsúlyozni, ezt is inkább a népzene propagálása céljából).”⁶² Olyan művet, melyhez intim élmények fűzték (svájci hegedűverseny, SCHERZO OP. 2., ÖT DAL OP. 15.), nem is adott közre⁶³. Arany Jánosra emlékeztető szemérmessége azt eredményezte, hogy „a század egyik legnagyobb zenészeréről és zenéjéről – bár itt alkotott közöttünk – alig tudunk többet, mint egy-egy neves XVII. századi mesterről és műhelytűkairől.”⁶⁴

Bartók zenéjének anyagi vizsgálatát Lendvai Ernő végezte el tudós alapossággal és művészi intuícióval. Ez a dolgozat Lendvai eredményeire épül, az idézetek tőle valók.⁶⁵

Zene és népzene

»A dallam talán egy lépéssel később alakult ki, mint a beszéd. A legősibb emberi megnyilatkozás, melyben a zene nyomait és megszületését kereshetjük, a hanglejtés, az élőbeszéd hangsúlyrendje, az a zeneiség, mely öntudatlanul mai tagolt beszédünknek is alapjául szolgál, s mely oly sajátos csoportokra különíti a beszélő emberiséget. Hanglejtés és dallam szorosán összekapcsolódnak⁶⁶. A hanglejtés, mint tudjuk, emfatikus eredetű.⁶⁷

»A zene világnyelv. Ugyanaz a zenei mondat a világ valamennyi népének ugyanazt a dolgot, érzéstartalmat jelöli. Eltérés az értelmezésben csak annyi lehet, mint, mondjuk, a nyelvjárásoknál. S még inkább így van ez a népzeneben. Minden népnek megvan, megvolt a maga sajátosan módosult zenei anyanyelve, amelyet a világ másik sarkán élő népfaj is elérhetett volna, ha éppen kapcsolatba kerül vele. Nem véletlen, hogy az egymással gyakran érintkező népek népzeneje kölcsönös egymásra-hatást mutat⁶⁸; ha egyik idegen lenne a másiktól, nem épülhetnének részlegesen egymásba. A szomszéd népek népzenejében az is megfigyelhető, hogy olyan érzéstartalmak zenei kifejezéseit veszik át és olvasztják be, amelyek megvannak a saját zenei

62 LENDVAI Ernő: Bartók dramaturgiája. Bp., 1964, Zeneműkiadó, 5. old.

63 Uo.

64 Uo.

65 BARTÓK-1; Ezen töredék utolsó lapján Ratkó József utal az általa használt irodalomra: az említett két Lendvai könyv mellett *A magyar népzene tára II. Jeles napok*. (Szerk.: BARTÓK Béla, KODÁLY Zoltán, Bp., 1953, Akadémiai Kiadó) c. kötetét említi, valamint Szabolcsi Bence *A magyar zenetörténet kézikönyve s a zene története* c. könyveit. Itt kell megemlítenünk, hogy Ratkó nem csak Lendvai Ernő könyveit használja. A következőkben bemutatott szövegeiből, ezekhez írt jegyzeteiből, vázlataiból kiderül, hogy Németh László, Kodály Zoltán, Bartók Béla, Szabolcsi Bence írásait is forgatta, továbbá *A magyar népzene tára V. Síratók* kötetét, de könyvtárában Ujfaluassy József 1964-es kiadású *Bartók Bélája* és KROÓ György 1971-es *Bartók kalauza* is megtalálható.

66 »Szabolcs megyei falvakban a halott gyermek siratása észrevétlenül megy át az énekbe« – jegyzi meg ezen idézet első fogalmazványát tartalmazó lapon.

67 BARTÓK-1

68 A népdalokban Németh Andor »szép szavaival« »emberköziség« nyilvánul meg – írja Ratkó egyik fogalmazványában.

anyanyelvben. A magyar népművészetet ismerve-tanulva minden nehézség nélkül megértem az idegen népekét, s gyönyörködöm is bennük. Primitív hasonlattal hadd magyarázzak: afféle ez, mint a hangutánzó szavak és az indulatszavak – egymástól teljesen idegen nyelvcsaládoknál is közel azonos hangsorral jelölik. Az örömmek és a bánatnak, a gyönyörűségnek és a fájdalomnak nyilvánvalóan hasonlítanak egymásra a zenei kifejezései is. Mert elsősorban emberek vagyunk, s nemzeti hovatartozásunk – legalábbis a művészeteket tekintve – csak másodlagos.⁶⁹

»A zene a dologi világ és az ember emfatikus lényegének megfogalmazása.«⁷⁰

Benne »A teljes múlt egyszerre válik aktuálissá«⁷¹.

»Minden művészet eredete néhány ősforrásra vezethető vissza. Különösen a zenéé. Bartók érdeme: ennek az ősforrásnak a megkeresése. S igazán nem valamiféle nemzeti önérzet mondatja velem: ezt úgyszólván csak a magyar népdalból kiindulva tehette meg. Ez a népdal a 16. századtól kezdve magába olvasztott sok szomszédos népművészetbeli motívumot anélkül, hogy eredeti sajátosságait elvesztette volna. Ezek a motívumok keltették föl Bartók kíváncsiságát előbb a szomszéd népek, majd szinte az egész világ népdalkincse iránt! Közhely, hogy Bartókban a zsenialitás párosult a tudós alapossággal, szorgalmával.«⁷²

»Köztudott, hogy Bartók kezdetben nacionalista volt. Valószínűleg a népzene tanulmányozása döbbsentette rá egyebek között arra, hogy a művésznek meg kell szabadulnia mindenfajta kötöttségtől, amely nem egyértelműen szolgálja az embert. Internacionalizmusa marxista, de filozófiai értelemben⁷³. A népek már évszázadokkal ezelőtt fölismerték, hogy a baj meg a kín s az öröm is nem nemzeti jellegű, hanem emberi, a vágyak és az élethelyzetek azonossága közös motívumokat hozott létre minden nép művészetében. Alaptörvényük volt annyira emberi, amely kizárt minden esetlegességet. Nem véletlen, hogy a magyar népmese éppúgy tartalmaz perzsa, török, stb. elemeket; hogy a román balladák kifejezte fájdalom éppúgy megvan a magyar népdalokban is, s nemcsak a balladák építkezésében, hanem alapmotívumaiban is. Megint csak arról lehet szó, hogy a nép, mint művész nem esetlegességeket fogalmaz meg, nem nemzeti tudattartalmát fejezi ki elsősorban, hanem finom ösztönét követve emberi mivoltát éneklé, dolgozza bele ezekbe a munkákba. S ez annak köszönhető, hogy az egyszerű embercsoportok viszonya a korhoz nem manipulált, hanem őszinte, emberi viszony. Ezért nem válhatnak például a szorosabban korhoz és eseményekhez kapcsolódó népdalok (pl. kuruc dalok) korszerűtlenné – mert nem azért születtek, hogy befolyásoljanak bizonyos csoportokat valamilyen cél érdekében – egyszerűen kiéneklései a dolgoknak. A népművészet szellemi termék, de mint szellemi termék természeti tünemény, része a természetnek éppúgy, mint a fa vagy az ember. Kétpólusú tehát, mint az élet is. Része az ember természetes környezetének, legalábbis akkor, ha mesterségesen nem zárjuk el tőle az embert.«⁷⁴

69 BARTÓK-1

70 Uo.

71 Uo.

72 BARTÓK-1

73 Ratkó természetesen a kor fogalmait használja, de nem a kor »uralkodó dogmatikus« marxista értelmezése szerint, amint ezt a továbbiakban láthatjuk!

74 BARTÓK-1

Lendvai Ernő Bartók-értelmezésének alapjai Ratkó olvasatában

»Bartók egész életében gyűjtötte és tanulmányozta a világ népeinek dalaikat. Ő derítette fel, hogy a népek zenéje lényegében két ősforráshoz vezethető vissza. Az egyik ősforrás a pentatónia⁷⁵, közelebbről a lá-pentatónia (egy keleti népek mellett a magyar népdal régi rétege is ilyen), a másik ősforrás pedig a diatónia. A lá-pentatón dallamokban az élővilág építkezési törvénye, az úgynevezett aranymetszés érvényesül...⁷⁶ »Az aranymetszés törvénye a legegyszerűbben a Fibonacci-féle számokkal írható fel: 1:2:3:5:8:13 s így tovább. Ennek a számsornak a lényege az, hogy az előző két szám mindig kiadja a következő számot. Jelentősége pedig abban áll, hogy a számarányok alapján épül föl minden élőlény, az egyszemű éppúgy mint az ember.⁷⁷ Ebből következik, hogy »egy lá-pentatón dallam úgy épül meg, mint egy napraforgó vagy egy fenyőtoboz.⁷⁸ »A diatonikus dallamok viszont kristályrendszerben épülnek, a szerves anyag építkezési törvénye alapján.⁷⁹ »A kristályrendszer számai pedig azok, amelyek ebből az aranymetszéses számsorból kimaradtak. Ha a két rendszert egyesítem, a világ természetes egységét kapom eredményül: az élő világot és az élettelen világot.⁸⁰ »A nyugati népek dallamai általában ilyenek, s Beethovenig (egy-két kivétellel) ilyen a klasszikus zene is.⁸¹

»E két rendszer rendszertani megfordítása, tükröképe egymásnak. Ami annál is izgalmasabb, mert az aranymetszés, az élő természettel társul, annak – föltehetően nem csak formai – építkezési törvénye, míg a másik zenei rendszer arányszámai csak a szerves anyagra jellemzőek. Matematikailag fogalmazva: az aranymetszéses rendszerek irracionálisak, a kristályrendszer racionális.⁸²

Bartók »zenéjében ezt a két ősforrást bugyogtatta egybe, ezt a két szemléletet egyesítette⁸³, »megteremtve ezzel az úgynevezett bartóki szintézist⁸⁴. »E szintézist talán a legmagasabb fokon a... ZENE HÜROS- ÉS ÜTŐHANGSZEREKRE ÉS CELESTÁRA című művében valósította meg.⁸⁵

75 »Az ötfokúság a tört[énelem] régi nagy műveltségeinek közös, mégis sokértelmű és sokformájú nyelve« – írja fel az 56. lábjegyzetben említett lapra.

76 BARTÓK-2

77 LEVÉL-2. A zenében számarányokon hangközarányokat, hangok egymás közötti távolságát értjük!

78 BARTÓK-2, „A tobozon a központból kiindulva logaritmikus csigák futnak jobbra és balra – írja Lendvai –, s a spirál-vonalak olyan zárt rendszerét teremtik meg, melyben a spirálisok száma mindig a Fibonacci-sor értékeit eredményezi!... Mindegyik spirál-rendszer az összes pikkelyt felöleli. Más tobozfajtákon nem 2, 3, 5, 8 és 13 az alapspirálisok száma, mint a fenti esetben, hanem 3, 5, 8, 13 és 21. Hasonló elrendezést mutat a napraforgó, eszterlánc, székfű, margaréta, ananász, kaktusz, számos csigafajta, a Nautilus nevű fejleszlábú, egyes kérődző állatok szarva, a levelek a száron való elhelyezkedése, hogy csak néhány jellemző előfordulásra utaljunk... A. Fasset szerint a napraforgó Bartók „legkedvesebb virága” volt és különös örömet jelentett számára, ha asztalára fenyőtobozokat helyeztek!” = LENDVAI, 278. old.

79 BARTÓK-2

80 BARTÓK-2

81 BARTÓK-2

82 LEVÉL-2

83 RATKÓ József: Kányádi Sándor: Hüros és ütőhangszerekre. (Bartók Béla emlékének). = HANGSÚLY

84 I. m.

85 I. m.

Ratkó »létszemlélete«

»A természet és a társadalom sugallta munkamegosztás... eleve, azaz talán a kezdetektől kétféle világ- és természet-szemléletet hívott elő, minthogy maga a világ duális természetű. Bartók kutatásai alapján – legalábbis a zenére vonatkozóan – állíthatom, hogy ez az eredetileg duális szemlélet, amely természetszerűleg megfelelt a valóság dualitásának, már az idők legelején nem egységében volt duális. Egyes emberek, embercsoportok szemléletében az expresszivitás, másokéban az impresszivitás volt domináns. E két szón – expresszív, impresszív – valamelyest mást értek, mint ami a művészettörténetekből kihámozható.⁸⁶

»A fenti két megállapításból igen fontos és érdekes dolgok következnek. Sorolom:

Az aranymetszéses-rendszer:

organikus
disszonáns
zárt,
expresszív,
dinamikus és
irracionális.

Mint amilyen a lét maga.

A kristály-rendszer:

anorganikus, azaz logikus,
konzonáns,
nyitott,
impresszív,
statikus és
racionális.

Mint amilyen a szerves anyag maga.

Úgy gondolom, hogy az aranymetszésen alapuló expresszív szemlélet azoknál az embercsoportoknál vált minden dolgukban dominánssá, amelyek olyan természeti, földrajzi környezetben születtek-éltek, hogy létük újratermelése nem okozott különös gondot nekik, egyszerűbben szólva: eltartotta őket a természet. Az impresszív szemlélet pedig azoknál az embercsoportoknál vált dominánssá, amelyeket nem kényeztetett el a természet, kénytelenek voltak megharcolni az anyaggal saját létükért, így figyelmük is, művészi figyelmük, kifelé, az anyagra irányult, zenéjükben maga az anyag szólal meg, míg az előbbieknél a lét muzsikál. Mármost hadd magyarázzam e két szemléletet!

Az expresszív szemléletű ember érzelmi viszonyban van a valósággal, művészetében átlelkesíti, emberiesíti a természetet, együttműködik vele.

Az impresszív szemléletű érzéki viszonyban van a valósággal, művészetében leírja, letapogetja, érzékeli a természetet, s ellene működik.

Az expresszivitás feltételezi az aktivitást és a szabadságot, az impresszivitás a reálék tudomásul vételét és a kötöttséget. Az expresszív szemlélet homocentrikus, „igazodni magára mutat”, az impresszív szemlélet valóság-centrikus, igazodik.

86 LEVÉL-2

Miért mondtam ezeket el?

Azért, mert hitem és tudásom szerint nemcsak zenére, hanem mindenfajta művészetre vonatkozik ez a többé-kevésbé egymástól elkülönülő kétféle valóság-szemlélet. Hozzáteve persze, amit eddig is hangsúlyoztam, hogy egy-egy művésznél mindkét szemléleti mód föllelhető, de egyik okvetlenül dominánsabb (a primitív művészetekben viszont vagy az egyik, vagy a másik szemlélet kizárólagos).

A valóság tudomásulvétele fogalmi síkon történik ugyan, de az anyanyelv segítségével. Így föltehető, hogy egy-egy nemzet mindenféle művésze valamelyest hasonlóképpen szemléli a valóságot. A mi nyelvünk, azt hiszem, expresszív nyelv, tehát az expresszív művészet természetesebbnek tűnik itthon.

S ha végignézzük a magyar költészetet, rájövünk, hogy tényleg ez az expresszív, érzelmi hozzáállás, szemlélet az uralkodó! Talán ez okozza nyelvünk zártságát, alig hozzáférhetőségét is!

Természetes, hogy – noha az ember nem vetheti le és el öröklött természetét – szintézisre kell törekednünk a kétféle szemléletet illetően, annál is inkább, mert a világ dualitásában is egységes. A bartóki szintézis tökéletesen egyesíti e két szemléleti módot, s ezt a szintézist kell megteremteni más művészeti ágakban is.

Még egy-két szóra visszatérek a szerveos, illetve a szervetlen anyag építkezési törvényein alapuló rendszerek jellemzőihez. Különös ellentétek, dialektikájuk néhány filozófiai problémát sejtetnek. Az aranymetszéses rendszer, azaz a lét zártsága körforgást tételez fel, azt tudni illik, hogy a születés-élet-halál nem kezdődő és záródó folyamat, hanem körmozgás, tehát a halál után nem a szervetlen anyaggá bomlás, hanem a lét egy új (új, mert nem ismerem) formája következik. (Érdekes, hogy az aranymetszéses zene körformában írható csak le!)

A halál tehát nem halál. No, ebbe bele is nyugodhatunk mosolyogva.

Nézzük tovább. Ha a fenti megállapítás igaz (márpedig igaz, mert az élő anyag bármely új formája csak élő anyagból táplálkozva élhet), akkor viszont nem igaz, hogy a szervetlen anyagból fejlődött ki az élet. Nem igaz, mert maga a szervetlen anyag alapvető ismerve, hogy nem fejlődik, statikus (egy picit és egy akármekkora sókristály pontosan ugyanolyan, csak nagyságukban különböznek, szerkezetükben nem), nincsenek mutációi. Tehát sohase változtak. Márpedig az élő anyagra a fejlődés, a változás [a] jellemző. Ebből két dolog következik: 1. Vagy fel kell tételeznem Isten létét (...istent félelemből máris nagy kezdőbetűvel írtam), 2. vagy fel kell tételeznem, hogy az élő és a szervetlen anyag öröktől fogva egymás mellett létezik.⁸⁷

A BARTÓKI MODELL »TÁRSADALMI GYÖKEREI« ÉS TÁRSADALMI PROGRAMJA

»Lendvai a zenetudós szemével közeledett Bartók zenéjéhez, nekünk azonban az a dolgunk, hogy e zene társadalmi gyökereit is lássuk, azért, hogy a szintézis irodalmi megvalósításának szükségességét is bizonyíthassuk.«⁸⁸

»Annak a hatalmas munkának, amelyet ő [Bartók] elvégzett Európában csak Magyarországon volt meg a társadalmi alapja.«⁸⁹ »Nem véletlen tehát, hogy magyarnak született az az

87 LEVÉL-2

88 BARTÓK-1

89 BARTÓK-1

ember, akinek zenéje a huszadik század legnagyobb és legeredményesebb kísérlete az anyag és az ember, az élet és a halál, az emberi és az embertelen szintézisének.«⁹⁰

»Magyarország, a magyarság egész történelme során különös helyet foglalt el a népek nagy családjában: egy hatalmas nyelvcsaládhoz tartozó nép közepén-szélén, Kelet és Nyugat szüntelen szorításában kellett hiddá feszülnie, hol Európát Ázsiától, hol pedig Ázsiát Európától védve, s közben egy pillanatra sem feledkezve meg arról, hogy önmagát is tartania kell. Buda és Magyarország Kelet és Nyugat találkozhelye, csatatere volt. A magyar szellemiségben mindig ez a kétféle hatás érvényesült; befogadta és több-kevesebb sikerrel ötvözte az európai és az ázsiai szellemiséget. Európa más államai mindig voltak annyira önállóak és nacionalisták, hogy egyik hatást sem kellett elvállalniuk. A mi népünk szüntelenül vesztett és nyert. Háborúkat és forradalmakat vesztettünk. De kereskedni és vadászni, várromokat csodálni, építeni, háborút nyerni és forradalmakat leverni idejárt a fél világ. És – ha a nép maga nem is – a szellem emberei mindenkéntől tanultak valamit. Így lett művészetünk is Janus-arcú: néphez, nemzetéhez hű és világra figyelő. A harmadik arc – vagy inkább a Lélek, az valahogy mindig hiányzott.«⁹¹

»Sehol másutt a világon nem érte annyi hatás a népet, sehol másutt nem ütköztek össze annyiszor az ellentétek. A Kárpát-medence gyűjtőmedencéje az eszméknek, népeknek stb.«⁹²

»Innen van az, hogy a népköltészetünkben egyaránt felcsendülnek az ősi ugor, a gregorián, török, tatár, román, szláv és más dallamok is. Innen van az, hogy népballadánk, népmeséink motívumkincse oly sok népével rokon.«⁹³

»Magyarország nemzetiségtartó állam. A nemzetiségi és a függetlenségi kérdést semmiféle polgári eszme alapján megoldani nem lehet. Nacionalizmusa kizárja az internacionalizmust.«⁹⁴

»Arról van szó, hogy nemzeti és nemzetközi kérdéseket egyesek egyszerre akarták megvalósítani (Petőfi, Ady stb.)«⁹⁵

»...a Bartók gyűjtötte népdalok világra szólóan bizonyítják, hogy (egyebek közt) a Duna menti népek – nemzeti történelmük ellenére is – tudták vagy érezték, hogy együvé tartoznak.«⁹⁶

»A magyar népzene (szláv, arab, török hatások) – Bartók forrása, zenei anyanyelve-ismereete, felhasználása eleve kizárta egy csak magyar zene létrehozását.«⁹⁷

90 BARTÓK-1

91 BARTÓK-1

92 BARTÓK-1

93 BARTÓK-2

94 BARTÓK-1

95 BARTÓK-1

96 MÁRKUS

97 BARTÓK-1

»...a bartóki internacionalizmus nyilvánvalóan nem manipulálható internacionalizmus, mert nem bizonyos eszmékből – hogy mondjam – nem bizonyos divatos és dogmatikus eszmékből, hanem a népköltészetből táplálkozott oly módon, hogy fölismerte a Duna-menti és más nemzeteknek a költészetében a sors és éppen ezért a művészetközösséget.«⁹⁸

A »bartóki művészetnek az egyik eredménye és célja nyilvánvalóan az volt, hogy fölmutassa azt a nem manipulálható társadalmi igazságot, amely nem csak Bartók korában – hanem mint ahogy a népdalok mutatják – más korokban is érvényes volt«⁹⁹

Ezen töredékekben az alkotó a 19. században felszínre törő, majd a 20. században kulminálódó nemzetiségi problémákra és azoknak lehetséges „bartóki” megoldására is utal. A 19. században a magyar után a Kárpát-medence többi népe is rálép a nemzeté válás útjára. A magyar nemesi-liberális politikai elit – féltve az ország egységét – az egy politikai nemzet elvét vallva nem elégítette ki a nemzetiségiek egyéni és kollektivistai politikai autonómia igényét. Ennek következtében a nemzetiségiek egyre erősödő „nyelvi-kulturális közösségre épülő nacionalizmus[ai]”¹⁰⁰ oda vezetett, hogy az Osztrák-Magyar Monarchiától elszakadva, önálló „nemzetállamokban” képzeltek el leendő állami létüket. A tények ismertek: az első világháborút lezáró mélyen igazságtalan és rossz logikájú trianoni békediktátum értelmében hazánk területének kétharmadát elveszíti s a magyarság jelentős része kerül kisebbségi létbe. A közép-európai régióban az egyes nemzetek közötti politikai ellentétek és a nacionalizmusok által szított feszültségek megmaradnak¹⁰¹. A helyzet 1945 után sem oldódott meg, mert az elszakított területek magyarságára az 1960-as évek közepétől egyre erősebb asszimilációs és diszkriminációs nyomás nehezedik, amit a kádári külpolitika féoldalasán kezelte vagy inkább elhallgatott¹⁰². Ratkó szerint ezeket a problémákat »semmiféle polgári eszme alapján megoldani nem lehet«. De a szöveg keletkezésekor uralkodó »bizonyos dogmatikus eszmékből« sem, utal Ratkó a hivatalos hamis marxista internacionalizmusra. Ebből magától értetődően következik, hogy a költő az ún. „közép-európai” vagy „bartóki gondolatban” látja a lehetséges helyes utat, amit Bartók is vallott. Az 1930-as években a magyar kulturális elitnek volt olyan csoportja, főleg a népi írók és a műveiken felnövő fiatal progresszív értelmiségiek, akik a Kárpát-medencében „minden háborúság és minden viszály”¹⁰³ ellenére a „népek testvérré-válásának” vezéreszméjét hirdető, nem marxista »osztály kategóriák«-ban, hanem a »népben, nemzetben... gondolk[ozó]«¹⁰⁴ Bartók műveiből, emberi-művészi magatartásából egy megvalósítható kulturális-politikai programot is kiolvastak, mely alapján feloldhatónak vélték a közép-európai régióban meglévő politikai, nacionalista feszültségeket. A „bartóki program” lényege, hogy a

98 LENGYEL(1971)

99 LENGYEL(1971), a kiemelés tőlem – B. L.

100 ROMSICS Ignác: *Magyarország története a XX. században*. Osiris, 1999, 101. old. (A továbbiakban: ROMSICS)

101 Lásd pl. az *Így kezdődik* (RJÖMV, 269-270. old.) valamint a *Tánc. Fábry Zoltánnak* (RJÖMV, 213-215. old.) c. Ratkó verseket.

102 ROMSICS, 515-516. old.

103 BARTÓK Béla: *Levél Octavian Beunak*. 1931. január 10. = *Bartók Béla levelei*. Szerk.: DEMÉNY János, Bp., 1976, Zeneműkiadó, 397. old.

104 BARTÓK-1

társág népeit, főként politikai és társadalmi elitjét mindenféle előfeltevésektől mentesen kulturálisan kellene egymáshoz közelíteni. Elég, ha Szabó Dezső írásaira¹⁰⁵, Németh László „tejtvestvériség” metaforájára és az ezt kifejtő esszéire¹⁰⁶, vagy Gál István cikkeire s az általa szerkesztett *Apolló* c. folyóiratra gondolunk. Ratkó *Bartók* c. verse is részben a társadalmi szerepet vállaló Bartókot mutatja be, aki: »Ajánl tiszta beszédet,/ lezüllött szó helyett zenét./ S kiállva sárkányos kapukba,/ hazakiáltja a jövőt.« Ratkó szerint az Ady által feltett „mit ér az ember, ha magyar” kérdésre, Trianon után »Bartókék... érvényesen válaszoltak ... de... a [magyarság és] a szomszédos népek sem okultak ezekből a válaszokból.«¹⁰⁷ *Törvénytelen halottaim* c. könyvének megjelenése alkalmával nyilatkozta: a következő kötetében, a *Félkönyér csillagban* arról is szeretne szólni, hogy miként »lehetne a szomszédos országokban élő magyaroknak a bartóki híd-elméletet megvalósítani, hogyan közvetíthetnének a közelítésben.«¹⁰⁸ Ezt a gondolatot – sok más értelmiségi mellett – Ratkó az 1970-es 80-as években sem vélte túlhaladottnak. »A jó eszmét és a jó munkát a társadalmi fejlődés soha nem haladja meg, mert részeivé válnak a jövőnek, feltételeivé a fejlődésnek.«¹⁰⁹ »A mai internacionalizmus eszméje és gyakorlata közötti különbség kibérbítésében a költő úgy segíthet, ha beépíti verseibe a népek művészetének közös motívumait.«¹¹⁰

»A bartóki szintézis megvalósításának lehetőségei« az irodalomban

A bartóki szintézis irodalmi megvalósításának lehetőségeit közvetlenül, teoretikusan kifejtő szöveg nem maradt ránk. A megmaradt szövegekben a költő az eddigi irodalmi megvalósításokról, vagy az általa megvalósított szintézis egyes elemeiről beszél. Azonban ezekből kiszűrhetőek az irodalmi bartóki modellre jellemző »építőkövek«, melyeket más alkotó is beépíthet műveibe, megvalósítván ezzel a maga bartóki szintézisét.

Elsőként vegyük szemügyre, hogyan látja Ratkó a bartóki modellt eddigi irodalmi megvalósításait, mert a következőkben kiderül, hogy a magyar líratörténet általa »legerősebbnek« tartott »fő vonalát« kimondatlanul is a bartóki modell szempontrendszer szerint értelmezi, ami a kezdetektől fogva hordozza az irodalmi „bartókiság” jegyeit, aminek kiteljesedése a XX. században következett be Juhász Ferenc és Nagy László költészetével:

»...irodalmunk mindenkori forrása, anyateje a népköltészet volt. Ebből táplálkozott, innen indult és ide tért vissza kalandozásaiból, itt heverte ki vereségeit.

Négy nagy forradalom volt költészetünkben, amely azt eredményezte, hogy megújult, tágasabb, érzékenyebb lett a magyar költői nyelv, s mind a négy a népköltészethez nyúlt vissza.

Az elsőt Balassi Bálint verekedte végig azzal, hogy megteremtette a magyar műköltészetünk nyelvét, megszólaltatta mindazokat a nagy témákat, amelyek azóta is izgatják, foglalkoztatják nagy költőinket. Gyönyörű nyelven mondta el szerelmeit, kétkedését és hitét istenben, a törökök

105 Lásd pl. a *Magyarország helye Európában: Kelet-Európa*.

106 Lásd pl. *Tejtvestvérek, Levél Duna-Európáról, Magyarság és Európa* stb.

107 BOSNYÁK Sándor: *A hatalom és az ember viszonya* foglalkoztat. Az 1979. ápr. 5-én Ratkó Józseffel való író-olvasó találkozóról készült hangfelvétel. = *Magyarok*, 1991, 3-4. sz., 133-147. old.

108 MARAFKÓ László: *Beszélgetés Ratkó Józseffel*. = *Magyar Ifjúság*, 1976, 26. sz., 30-31. old.

109 MÁRKUS

110 MÁRKUS; A kiemelés tőlem – B. L.

elleni harc kegyetlenségét és szépségét, hazaszeretetét ... Nyelv- és formateremtő erejére, emberi tisztaságára jellemző, hogy verseit török, bolgár, román, lengyel és más népek dalainak formájában, ritmusában írta, ezzel mintegy megteremtve azt a figyelmet, amellyel a magyar költészet legjobbjai fordultak és fordulnak ma is a világ népeinek – különösen a Duna menti kis népek – költészetére felé.

A második forradalom Csokonai és Petőfi Sándor nevéhez fűződik. A francia eszméken és görög mintákon erejét próbálgató magyar verset ismét visszavezették ősforrásához, a népköltészethez.

Ezután már Ady Endre következik. A végleg kétirányú (mai szóval: népi-nemzeti – és urbánus) irodalmat egységbe fogja, szintézist teremt, a francia szimbolizmust és a régi magyar nyelvet összegyúrja, s megfogalmazza a huszadik század első felének legnagyobb emberi és speciálisan magyar kérdéseit: a hatalom és az ember viszonyát, az embert az embertelenségben.¹¹¹

»Weöres költészete szépséggel és emberséggel teljes, formai összegezője a hét-nyolc évszázados magyar költészetnek s ezzel egyben előkészítője is a bartóki szintézis irodalmi megvalósításának, amit véleményem szerint Juhász Ferenc és Nagy László végeztek el.«¹¹²

Weöres »...hihetetlenül gazdag költészet[el], amelynek jelentőségét talán azzal is érzékelhetjük: ebben a lírában egy nyelven – s szerencsére éppen magyarul – föllelhető a világ költészetének teljes formakincse...Költészetében együtt tenyészik-virágzik játék és halálos gond, varázslat és kézzelfogható valóság, a lélek és az ész filozófiája... a duális gondolkodás...harmóniája.«¹¹³

»A negyedik nagy forradalom már 1945 után kezdődik. Két vezéralakja van: Nagy László és Juhász Ferenc ... [ők] ... a bartóki szintézis irodalmi megteremtésére vállalkoztak.«¹¹⁴ »Költészetük beleépült az időbe és kitagadhatatlan. És letagadhatatlan. Nyelvünket fölnevelték; halott és tetszhalott szavakat támasztottak föl;munkájuk fölér a nyelvújítókéhoz.«¹¹⁵

»Juhász Ferenc kimunkált egy olyan versformát, amely éppúgy szűköl és tágul, éppúgy lélegzik, mint Bartók zenéje. Ehhez érzékeny, barokkosan gazdag nyelvet teremtett, egyesítette a szabad és a kötött formát: nagy áradással indulnak versei s amikor már kibírhatatlan a látomás, a halál értelmetlensége, fölcsendül egy tisztaszavú gyermekdal, népdal vagy ballada. Nagy érzékenységgel, gazdagon tenyésző beszéddel méri a mérhetlent: az emberi lélek apogeumát és perigeumát az anyagtól és haláltól.«¹¹⁶ »Elég, ha mondjuk A SZARVASSÁ VÁLTOZOTT FIÚ KIÁLTÓZÁSA A TITKOK KAPUJÁBÓL-ra gondol[un]k, de más Juhász versekben is, akár a GYERMEKDALOK-ban. Elindul a vers formátlanul, szabad versben és akkor, egyszer csak összekapja magát, amikor már kibírhatatlan a kín, akkor fölhangzik egy csodálatos népdalra emlékeztető dallam, és megnyugszik maga a vers is, megnyugszik bizonyos mértékig az indulat is, hogy azután megint magasra csapjon, hogy azután megint elbírja az embertelenséget, amelyet valamiképpen le kell győznie... Juhásznak még az is az érdeme, hogy alkalmassá teszi nyelvi munkájával a magyar nyelvet arra, hogy nem csak a művészetben, tehát nem csak az irodalomban, hanem még a szaktudományokban is ki tudjuk fejteni ennek a kornak a különböző problémáit, akár szakproblémáiról, akár másokról van szó. Erre a nyelvi munkára, amihez természetesen Nagy László is

111 BARTÓK-2

112 ALFÖLDY

113 RATKÓ József: Weöres Sándor: Le journal. = HANGSÚLY

114 BARTÓK-2

115 RATKÓ József: Az emberi szó jelene és jövője. = Új Írás, 1971, 5. sz., 71. old.

116 BARTÓK-2

hozzátette felerészben a magáét, ma, amikor nagyon kevesen tudunk szépen beszélni magyarul és az anyanyelv törvényeiről szándékosan vagy szándéktalanul mindig megfélemlünk, nagyon nagy szükség van.«¹¹⁷

»Nagy László, a bulgár költészet szerelmese, fordítója, szintén a bartóki szintézis megvalósítására vállalkozott. Keményebb, szűkszavúbb, pontosabb, mint Juhász Ferenc. Miképp Bartók sem csak a magyar népdalt, Nagy László sem pusztán a magyar népköltészet építőköveit használja fel költészetében. Verseiben török, bolgár, mari ritmusok dobognak.«¹¹⁸

Ratkó, kortársai közül e két költőt tartja a legjelentősebbeknek, de nem mindig azonos hangsúllyal. Az 1960-as években Juhász Ferencet véli a »legproblematikusabb de a legnagyobb«¹¹⁹ poétáknak, »mert ő nem csak magyar szemmel nézi a...magyar valóságot és világvalóságot –, hanem európai szemmel... Költészetben a legerősebb vonalat, az Ady, Petőfi, József Attila vonalát fejleszti tovább, nem is annyira József Attilára építve költészetét, hanem Ady hatalmas szimbólumaira«¹²⁰, »az utóbbi évezredben Dantének volt utóljára ilyen hatalmas erőfeszítést, odafigyelést, indulatot igénylő munkája«¹²¹. Viszont az 1970-es évek elejétől kezdve a »gyémánt-arcú« Nagy László lép előtérbe, s Juhász költészetének poetikai módosulásai, melyek az addigi „bartóki“ iránytól is jelentősen eltérnek, Ratkó számára már kevésbé értékesek. Juhász »fölnyenes mágus[a]« lett »a szónak, aki tollával, mint varázspálcával mindenre képes«¹²², versei »szintetikus anyagból épül[nek]«¹²³. »Mit is írtam 15 évvel ezelőtt Juhász Ferencről és Nagy Lászlóról? „Két csillag-erejű és Nap-erejű költőt ismerek.“ Egyet most már...«¹²⁴

Persze az iménti rövid irodalomtörténeti áttekintés »nem azt jelenti, hogy a magyar költészetnek rajtuk kívül nem voltak más forradalmárai, hanem azt, hogy más költők csak átvették és organizálták koruknak a magyar nyelvtől többé-kevésbé idegen áramlatait. Nyilvánvaló az is, hogy költészetünk többi nagy alakja valamiképpen mögéjük, melléjük sorakozott, illetve sorakozik, munkájával az ő eredményeiket bővítette, vagy éppen ellentmondott nekik. Tehát kategorikus megfogalmazásunk mögött nem az a szándék van, hogy irodalmunk többi nagy alkotóját mögéjük soroljuk.«¹²⁵

Most foglaljuk össze, hogy e szövegek szerint mit tartalmaz Ratkó értelmezésében a bartóki modell az irodalomban: a köznyelv mellett a művész „mindenkori“ nyelvi és gondolati bázisa a népköltészet, amit „anyanyelvi“ szinten kell elsajátítania, s ebből, valamint az adott nyugati minták szintetizálásából hoz létre önálló irodalmi nyelvet és művet. Ezt viszont csak úgy lehet hitelesen megvalósítani, ha az alkotó a népi kultúra egészében elmélyül: megismeri a benne élők „észjárását“, kultúraszemléletét, jelkép-

117 LENGYEL(1971)

118 BARTÓK-1

119 Ratkó József válaszol egy 1964-es író-olvasó találkozón diákok által feltett kérdésekre. = Petőfi Irodalmi Múzeum.

Hangtár. 1520/A.

120 Uo.

121 LENGYEL(1971)

122 RATKÓ József: Juhász Ferenc: A Sántha-család. = HANGSÚLY

123 RATKÓ József: Juhász Ferenc: A múlt-idő arany-ága. = HANGSÚLY

124 Uo.

125 BARTÓK-1

rendszerét s az ezt létrehozó és működtető belső törvényeket, mechanizmusokat, amelyeket saját szintézisében is alkotóan használ¹²⁶. A népköltészet mellett, mint szintetizálásra alkalmas nyelvet, megemlíthetjük a „rég Magyarországi” nyelvét, a nyelvújítás előtti archaikus nyelvünket is¹²⁷. A bartóki modell irodalmi értelemben is egyetemességet jelent, tehát az nem csak kizárólagosan a magyar népi kultúrában gyökerezhet, hanem más, Ratkó koncepciójában főleg a szomszédos Duna menti kis vagy egyes keleti és déli népek kultúrájából. A népköltészet a formai és nyelvi minták mellett adhat műfajit: pl. balladák, siratók, gyermekjátékok, mondókák, ráolvasások, dalok (újra)írását, valamint tematikáit is. Azt azonban fontos hangsúlyozni, hogy a művész mindig a jelenbeli „modern” egyéni mondanivalóját fejezi ki a népköltészet adta „örök” formákkal és témákkal¹²⁸. Ratkó beszél még a bartóki zenei ritmusok verstani átültetéséről, annak »formai és tartalmi lényegé[nek]«¹²⁹ »szóval« való »fölmondásá«-ról¹³⁰, valamint – Juhász Ferenc verseire utalva – Bartók szerkesztési elvének a költészetbe való átültetéséről. A teoretikus felismerés azonban mindehhez kevés, az irodalmi „bartóki modellt” megvalósítani kívánónak természetesen nagy művészi erővel, eredeti tehetséggel kell rendelkeznie.

»Foglalkoztat a bartóki gondolat érvényesülése a nyelvben, az aranyvers, ami az élet minden megnyilvánulásának jellemzője.«

– mondja Ratkó egyik 1975-ös interjújában¹³¹, s tudjuk, hogy a nyomtatott nyilvánosság fórumán a *sectio aurea*ról ez az egyetlen „árulkodó” megjegyzése. Az előzőekben már láttuk, hogy miként vélekedik a költő erről a Püthagorasztól eredeztethető, „tudományban, természetben, művészetben”¹³², kimutathatóan az egyik legfontosabb „mágikus” arányosságról¹³³ s utóbbi idézetünk sejteti, hogy – Bartók nyomán – lírai műhelyében ezzel ő is kísérletezik. A kutatók a lírában az aranyverset különböző módokon látják megvalósíthatónak, most csak a két leggyakoribbat említem: 1. nagyobb egységek kompozíciós arányaként: a versben meglévő logikai-hangulati egységek, verssorok, versszakok egymáshoz viszonyított arányai mutatják a nevezetes számokat¹³⁴ 2. a rit-

126 Illyés Ágota (Agatha Fassett) idézi könyvében Bartók alábbi gondolatait: „Ha népdalt gyűjt az ember, akkor alkalma nyílik nemzete zenei kincseinek a forrásában oly mélyen alámerülni, hogy eggyé váljék vele. Addig forgolódik az örökségében, míg úgy el nem sajátítja, akár az anyanyelvét. Írók, zeneszerzők, költők egyaránt, meg persze a festők is.” = Agatha FASSETT: *Bartók amerikai évei*. Bp., 1960, Zeneműkiadó, 193. old. (A kiemelés tőlem – B. L.)

127 S épp Ratkó József költészete mutatja meggyőzően, hogyan lehet mindezt igen magas művészi színvonalon megvalósítani.

128 Lásd pl.: a magyar költészet Déva-vár vagy Cantata profana tematikájú verseit.

129 RATKÓ József: *Kányádi Sándor: Hüros és ütőhangszerekre*. (Bartók Béla emlékének). = HANGSÚLY

130 Uo.

131 BURGET Lajos: „...az irodalom szolgálat...”. *Szot-díjasunk: Ratkó József*. = Kelet-Magyarország, 1975. máj. 11., 109. sz., 9. old.

132 LENDVAI, 267. old.

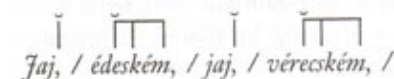
133 Lásd: LENDVAI, 267-283. old.; Nem hallgathatjuk el, hogy a matematika egzakt területéről kilépve sokan vitatják, illetve mereven elutasítják az aranyversről kifejtett tanokat, így Lendvai e témáról kialakított véleményeit, felfedezéseit is. Lásd FALUS Róbert: *Az aranyvers legendája*. Bp., Magvető, 1982. (A továbbiakban: FALUS)

134 FALUS, 239-242. old.

mikában: verssorok ütemeinek egymáshoz viszonyított arányaiban, melyek szintén Fibonacci sorának elemeit adják¹³⁵. Vajon miként modellálja ezt Ratkó a költészetben? Nos, úgy véli, hogy a régi stílusú magyar népdalok nem csak zeneileg, a hangok egymás közötti távolságaiban, hanem ritmikailag is mutatják azt az aranyverset, amit ő az ősi magyar versritmusának tart.

A »rég Magyarországi versritmust... zenei példákból ki lehet következtetni. Abból kell kiindulni, hogy a zene és a szöveg együtt született valamikor. A szöveg rengeteget változott, de a zene szinte semmit. Itt a magyar népdalok régi rétegére gondolok, amelyek pontosan aranyversesek, úgy lépnek, abban a rendszerben mozognak és ettől élnek, ettől lélegeznek ezek a népdalok, ezek a dallamok. Nyilvánvaló, hogy az eredeti szöveg az is aranyverses szöveg volt, csak mi elfelejtkeztünk az idegen hatások révén átalakuló dallam, illetve ritmusformák miatt, megfeledkeztünk ezekről a ritmusokról.«¹³⁶ »Rengeteg magyar népdalt, siratóéneket, gyermekjátékot«¹³⁷ tanulmányoz és a »szomszéd népek költészetének ritmusait is«¹³⁸ elemzi és megállapítja, hogy a »siratóénekek meggyökeresedett, tehát nagyon régi fordulatú, a csángó népköltészetben bizonyos verssorok pontosan az aranyverses rendszert követik és ezeknek a ritmusuk egészen más, mint a magyarnak vélt ritmus. Erre Németh László is hivatkozik egyébként... azokban a tanulmányokban amelyekben a magyar ritmussal, a magyar verssel, Bartókkal foglalkozik.«¹³⁹

Példaként erre utal:

Jaj, / édeském, / jaj, / véreksém, /

Aminek a mai ritmusa az, hogy:

Jaj édeském, / jaj véreksém

tehát a kétütemű nyolcast, két ütemre tagolom, holott négyre kell. „Jaj” az egy ütem, az „édeském” a második és így tovább. Ebben úgy lehet fölismerni az aranyverset, hogy egy 1:3 szótagra tagolódik a négyes ütem.«¹⁴⁰ Ha Fibonacci számai »egy ritmusképletben előfordulnak, a népdalban, akkor biztosak lehetünk abban, hogy ott az eredeti ritmus őrződött meg amely pontosan, halál pontosan simul a dallamhoz.«¹⁴¹ A 18. századból is tud példát mutatni: a RÁKÓCZI HAJ, BERCSÉNYI HAJ c. kuruc keservest említi. »Ott is a „haj” a magyar nyelv törvényeiből következik, az indulatszón mindig erős indulatú hangsúly van és azt külön is hangsúlyoznunk

135 FALUS, 238-242. old.

136 LENGYEL(1971)

137 LENGYEL(1971)

138 LENGYEL(1971)

139 LENGYEL(1971); Ratkó feltehetően Németh László ezen esszéire gondol: *Magyar ritmus, A magyar vers útja, Felszólalás a magyar verselés vitájában, Egy kísérlet naplója, Mi a tag? és a Versformákról*.

140 LENGYEL(1971)

141 LENGYEL(1971)

kell¹⁴². *Mi tompa, tapló fülűek egybe mondjuk és ezért nem tudjuk fölismerni a régi versemlékeinkben sem az eredeti aranymetszéses ritmust. ...Persze most itt tévedés ne essék nem csak a nyolcasok, a kilencesek, a tizenhármások, a tizenhármások éppen úgy az ősi alexandrinus vagy a tizenkettes éppen úgy belesimulhat, csak más felépítésben a régi magyar versritmusba és rá is húzható. Gondoljunk csak arra, hogy amire Németh László is hivatkozik: a SZIGETI VESZEDELEM egyes soraira, amelyek zökkenés nélkül időnként tizenhármások...és Balassit kell még megfigyelni, meg a gyermekversekben [is] utolérhető ilyesmi, hogy:*

Gólya, / gólya, / gilice
 mitől véres / a / lábad

nem:

véres a lábad

A „gólya, gólya, gilice” ez hetes és 2/2/3-ra tagozódik, mind a három szám, a kettes kétszer, illetve a hármas, a Fibonacci-féle számsorban, tehát az aranymetszéses rendszerben van benne.

Nyelvi akadály azért van az aranymetszéses rendszernek, mert hiszen négy-öt szótagos szavaink is előfordulnak ma már, hát nyilvánvalóan az aranymetszéses rendszer a nyelv korai állapotát tükrözi, tehát a szavaink jó része két és három szótagos.¹⁴³

Ugyanezen gondolatokat találhatjuk egyik noteszében:

»A tagoló vers csak 2, 3, 5, 8 stb. szótagú tagokból épülhet. Ehhez hozzájöhetnek ilyen variánsok: 1:2; 1:3; 1:5; 1:8 (illetve fordítva), mert ezek is engedelmeskednek az AM-törvénynek. Siratóénekeink régi rétegeiből az állandó frázisok is ezt mutatják. Ez a törvény nem zárja ki (sőt) az eddig magyaros (ütemes) formáknak tartott használatát.

Fejedelmünk, /hajh/
 Rákóczi, /hajh/

A hiátustöltő hangok az előző taghoz kapcsolják a szótagot.¹⁴⁴

Ratkó szubjektív, több elemében vitatható de értékes gondolatokat is magába foglaló verstani fejtegetéseiből csak ennyi maradt meg, s nem tudjuk, hogy elméletét

142 Ugyanezen típusú példákat fedezhetjük fel egyik noteszében írt jegyzetében:

„A taghatárt mutatja az egész hang:
 jaj fiacskám
 jaj madárkám
 jaj idezsem
 drága lányocskám
 /jaj/, /testvérkém/, /jaj/, /vérecském/”.

143 LENGYEL(1971)

144 Tollfogalmazvány. = Ratkó-hagyaték.

– legalább gondolatban – kidolgozta-e teljesebben. Ettől függetlenül elmélete töredékességében sem hagyható figyelmen kívül, mert az előbbi, általa aranymetszésesnek tartott népdalidézeteit saját verseibe is beépítette. A „jaj, édeském...” a *Halott halottaimból* (1971) való, míg a „gólya, gólya...” *Az ének megmarad* (1969) c. versből. Tehát bizonyíthatóan ekképpen értelmezte és alkalmazta az aranymetszést költészetében. Tovább vizsgálódva, felfedezhető, hogy verseiben feltűnően sok sor „engedelmeskedik” aranymetszés-elméletének¹⁴⁵. Szövegeiből, költeményeiből, az derül ki, hogy csak a ritmikánál „számol”, viszont a végleges kompozíció kialakításánál nem, mert ekkor ösztönösen a belső arányérzékére hagyatkozik, ezt versfogalmazványai, piszkozatai bizonyítják, azonban ez nem zárja ki, hogy esetleg egyes verseinek szerkezetében ne lehessen kimutatni az aranymetszést, mert ne feledjük: tudatosan Bartók sem „számolt”...

3.

Utószó

Ratkó József versei 1969/70-től kezdve jól észrevehető poetikai változást mutatnak. Ez annak köszönhető, hogy szerzőjük felismerte a bartóki szintézis természetének, művészi jelentőségének, távlatosságának mibenlétét és azt igen nagyfokú tudatossággal, koncentrálttsággal költészetében is megvalósította. Lírája ekkor teljesebben ki, ekkor alakul ki az oly eredeti és jellegzetes Ratkó-vers, mellyel szerzőjük „hozzájárult a magyar líra színpéchéhez egy értékes, egyéni metszésű, balladai mélyvilágú mozaikkal”¹⁴⁶. Életművében a „bartókiság”, mint esztétikai minőség eszme, nem csak a verseiben mutatkozik meg. Hisz, csak néhány dologra utalva, a bartóki példa által ösztönözve fordul a szomszédos és távolabbi népek költészetének fordítása felé. (Nem véletlen, hogy versfordításai között kazáni-tatár népdalok is szerepelnek.) A bartóki modell »társadalmi megvalósításának« elve lebeg szeme előtt a *Hangsúly* c. hangos folyóirat szerkesztésekor – melyet 1983-1987 között a nyíregyházi rádióban lapoztak fel havonta egyszer –, amiben a kisebbségben élő magyarság és a szomszéd népek költészetéből is rendszeresen adtak ízelítőt. S tragikusan korai »törvénytelen« halála előtti nagy ívű terve is bartóki szellemben fogant: néprajzos és költő barátai az Arany János és mások által is kutatott, feltehetően a honfoglalást követő keresztény évszázadokban „elveszett”, de népmeséinkben, népköltészetünkben, mondáinkban, hiedelmeinkben töredékeiben fellelhető magyar népi eposzt szeretne volna rekonstruálni¹⁴⁷.

(2003)

145 *Ballada, Ha már, Trónom, koronám, A mese emléke* de e szempontok szerint Ratkó költészete további részletes kutatást igényel!

146 GÖRÖMBEI András: *Indulatos jegyzetek Ratkó József születésnapján.* = Szabolcs-Szatmár-Beregi Szemle, 1996, 3. sz., 389 old.

147 ERDEI Sándor: *Ratkó József: „...mindnyájan dublőrök vagyunk”.* = Hajdú-Bihari Napló, 1987. júl. 8., 159. sz., 5. old.; Ratkó József figyelmét erre a témára Erdész Sándor hívta fel *Az archaikus eposz kérdései* (Debrecen, 1986, KLTE Néprajzi Tanszék) valamint *A magyar népi eposz kérdései* (Pedagógiai Műhely, 1987, dec., 87-92. old.) c. tanulmányában.

Ratkó József, a halottak költője

1. Útkeresések

A mostoha személyes sorsból, a „félelem és kiszolgáltatottság megrendítő bőségű változatai”¹-ből Ratkó József a közösségi érdekű, nemzeti elkötelezettségű költészet egy sajátos változatát teremtette meg. Már legkedvesebb elődje, a hasonlóan mélyről jött József Attila is nemzeti sorstudattá mitizálta saját hányattatásait – tehette, mert Trianon után a magyar nemzet éppoly meghasonlott, tudathasadásos állapotot élt meg, mint magánéletében a költő –, más szempontból nézve egyéni tragédiaként élte meg a nemzeti öntudat megroppanását. Keserű tapasztalataiból a „védekezés gesztusrendszerét”² kiépítő Ratkó a személyes léthelyzetet is a közösségi dimenzióba emelve elemzi, a nemzetéért érzett felelősségtudat háttérbe szorítja az egyéni sorsértelmezést – anélkül hogy a személyesség poétikai változatairól lemondana.

Fellépésekor, a hatvanas évek közepén (első kötete: *Félelem nélkül*, 1966) a nemzeti elkötelezettségű irodalom Nagy László és Juhász Ferenc költészetében, a látomásos-metaphorikus poétika változataiban találja meg fő kifejezési formáját. Az Illyés Gyula-i tárgyias-szemléletes, képiségében visszafogottabb minta éppen Ratkóban és vele együtt induló pályatársaiban, a *Hetek* költői közül elsősorban Ágh István és Serfőző Simon lírájában talál követőkre. A Ratkó-vers azonban ritkán epikus karakterű, líraisága a metaforikus és analitikus versalakítási módok ötvözte, s ebben is József Attila volt elődje.³ Költészet alakulása során pedig Nagy László – és Nagy László és Bartók Béla művészete nyomán is a népi kultúra – lesz egyik gondolati ösztönzője, kisebb részben poétikai, nagyjából morális-etikai példája. „Nagy László inspirációi súlyponti jelentőségűek, (...) Ratkó a teljes magyar kortárs költészetet is tekintve Nagy László egyik legkonzekvensebb követőjévé vált.”⁴ A népköltészet nem csupán műfaji rájátszásokban – a népdal, népballada, népmese „archaikus tapasztalatai”⁵-ban – érhető nála tetten, nem csak ritmusvilág, tónus sajátta hangolásában, hanem a népi világlátás, létértelmezés mély átélésében; „sokat merít a népi képzelet asszociatív értékeiből is”⁶.

1 GÖRÖMBEI András, *Mélyből jött költészet (Ratkó József)* = GÖRÖMBEI 1986, 211.

2 GÖRÖMBEI 1986, 211.

3 JÁNOSI Zoltán távolabbról ösztönző példaként nevezi meg „Ady személyes titokfaggatását, háborgását, Radnóti történelmi okkeresését, nemzeti felelősségtudatát” is. JÁNOSI Zoltán, *„A kő alól”. Ratkó József költészetéről* = JÁNOSI 2001, 265.

4 JÁNOSI 2001, 269–270.

5 JÁNOSI 2001, 273.

6 JÁNOSI 2001, 273.

Ratkó József választott szűkebb hazája a magyar falu. Bár személyes sorsa is pre-desztinálta erre, a falu kisközösségéhez köthető természeti világ és természetes életmód, a primér, archaikus közösségi, családi, emberi kötődések tudatos vállalása létertelmezéséből és alkotásmódjából egyaránt következik. A népköltészethez, a népi mitológiához fordulva tudta kiteljesíteni a maga költői világképét, melynek legjellemzőbb jegyei a közös sors vállalása – a testvériesség, az együttérzés manapság alig emlegetett attitűdje – és a paraszti életmódban az ötvenes évek emlékeztetpusztító hatásától talán kevésbé érintett, jobban megőrzött nemzeti-történelmi tudat. Ebből az alapállásból érik jelentőssé költészete: negyedik kötetében, a *Törvénytelen halottaim* (1975) verseiben a közösség nemzetépítő emlékezte a halottak mitologikusan felnagyított motívumában nyer sajátosan ratkói értelmezést, egyedi karaktert.

Kezdetben költői magatartása is „kölcsonzott”: az árvaság, szegénység, a lelencsors költői átélésének mintáit készen veszi át József Attilától. „Az életanyag erős hasonlóságai, azonos mozzanatai”⁷ óhatatlanul előhívják a költői azonosulás gesztusait. „A hasonló gondolkodásúak stílusa is rokon jegyű.”⁸ Kiss Ferenc pontosan elhatárolja ezt a magatartást az utánzás gesztusaitól: „Ratkó legjobb verseiben a József Attila-i örökség nem eredeti alakjában van jelen, hanem az érzékek és érzések kultúrájában. Készség, amely új törvények, új mondandók igényei szerint ölt alakot.”⁹

A *Húszéves apám éneke*¹⁰ ezt nem csupán szövegszerű utalásokkal, a József Attila-i versvilág jellemző motívumainak felidézésével tanúsítja („Van késem, nincsen kenyérem; / nem tudom, tűrjek-e vagy öljek” – idéz az első két sor rögtön két jellemzően József Attila-s szembeállítás), hanem a négysoros strófák szerkezete is: a kétsoros szekvenciák egy-egy mozzanat ítéletszerűen rövid és tárgyilagos kifejtését adják, általában ellentétező szerkezetek összevonásával: „Ebédre tejes búzát nyeltem, / vacsorára akácvirágot. / Pusztá létemmel így növeltem / a vasból való szabadságot.” A személyiség a kötöttségek fojtogatására – „Helyemet mindig kijelölték: / ez a szíved – nem az! ez itt ni! / Húsz éve sehova se tudtam / kopogtatás nélkül benyitni” – a kívülállás, elkülönülés gesztusaival válaszol: „Nincs reményem a számotokra. / Fölnyitom büntelen szemem / zizegő, kisdéd csillagokra”. A gyermeki ártatlanság motívuma a záró strófában, amellet hogy *A Dunánál* József Attiláját is idézi, a krisztusi virrasztás magatartásával nyeri el értelmét: „Tapadó, nyálkás éjszakában / bicegő kövön ülök. Várok.”

E létösszegző típusú vers egyetlen szekvenciában terjeszti ki a családi viszonylatokat nagyobb egységre. Jellemzően az édesanya-anyaköld-ország motívumsor logikája szerint: „Anyám fagyott, süppedt szemét / egy napon röggel teleszörták. / (Ásóval méri a rögot / ez a régóta osztott ország.)” A zárójelzés – József Attilánál szintén gyakori megoldás – elkülöníti, kiemeli a két sort, amelynek motivikus folytatása csak egyetlen sorban sejthető: „Nincs reményem a számotokra.” E közérzet- és (ön)portrévers Ratkó József költői világának teljességét képes megérzékíteni – a halottak motívuma is itt rejlik már, hisz az anya temetése a rákövetkező két sorral országnyi temetéssé tágul. A kezdeti bizonytalanságok is tetten érhetőek még e versben: a keresztrímek időnként indokolatlanul válnak félrímme, a kétsoros szekvenciák kissé monoton kopogást ad-

7 MÁRKUS Béla, *A múlt nem mutatvány. Ratkó József összegyűjtött versei* = MÁRKUS 1996, 81.

8 ÁGH István, *Hogy a csillagok meg ne varasodjanak* = ÁGH 2000, 318–319.

9 KISS Ferenc, *Ratkó József: Félelem nélkül* = KISS F., 1984, 221.

10 Ratkó József verseit az utolsó kéz elve szerint tárgyalom a *Ratkó József Összes Művei I. Verseik*, Felsőmagyarország Kiadó, Miskolc, 2000. kötet alapján.

nak a dikciónak, a jelzők – „Fogalmak, pici, piros lámpák / világítják be a világot” – kissé esetlenül hatnak a záró szekvenciában. A szerepverssé stilizálás – mintha apja nevében beszélne – pedig feleslegesnek (és hamisnak is) tűnik; nem véletlen, hogy a javított változat beépít egy olyan – egyébként nem túl szerencsés – sort is, amely nem származhat az édesapa világából („Rakéta hűz az üres égen”). Bár ez az indulás sokat sejtet, korának költészetéből nem válik ki teljes egyértelműséggel; „az első két kötete az önfelmérés, élményasszimilálás, költői helykeresés tükré”¹¹. A József Attilá-s pózok levetkőzése, a még szikárabb pontosság és a nemzettudat jóval hangsúlyosabb megnyilatkozása teszi majd Ratkó József költészetét jellemzően egyedivé.

2. József Attila igézetében

A szegényekkel, parasztokkal, fölnevelő közösségével való sorsvállalás hangjai is József Attila hatását mutatják kezdetben. Az *Ének aratáskor* helyzetképébe vegyülő öntanúsítás is elődjét idézi – „Szívem az ég mellén dörömböl” –, miként a vers centruma is József Attila *Elégiájának* „innen vagy?” kérdéséből sarjadzik, s *A Dunánál* „Mikor mozdulok, ők ölelik egymást” sorát (s távolabbról az *Ars poetica* e sorait: „engem sejdít a munkás teste / két merev mozdulat között”), a családi átöröklés képét variálja: „Nagyapám, bajszos őseim / segítenek, mozdulnak bennem.” Az *Üzenetet* is lerontja valamelyest a zárlat József Attilá-s íze, ám itt az „Isteni rendelés szerint” ragyogó csillagok már többletértelmet is nyernek: világos az utalás a vörös csillagra is, a készülő jövőt prédikáló kommunisták hazugságára, a főnévvel hazátlannak, az ígével szellemi fogyatékosnak bélyegzett bolsevikokra: „Azt mondják, készül a jövő. / Jöttment szelek erről gagyognak.” A hang szikár keménysége – ezt oldja némiképp az utolsó sor zavaró *Reménytelenül*-reminiscenciája – már a későbbi Ratkó-versek előhírnöke. Az ezt követő *Feljegyzés* azonban még újabb József Attila-szerepet próbál, amit részben legitimál a harminkét évvel való szembesülés és ennek kapcsán József Attila konkrét megidézése; a vers Magyarország-víziója már szuverén költői látomás. Az országot építő-tápláló halottak motívumának előképe a vers zárlata:

... parttalan
tenger vagy, Magyarország,
partra senkit se dobsz, mélyeden
fekszenek fényes elődeim,
süppedt arcukat érinti néha gyökér,
tréfásan megböködi s tovaúszik.

Az utolsó sor is jellegzetesen József Attila-i, lebegtető, részben játékos, részben sejtelmes feloldás, távol a vers nyitó sorainak hangulatától, az „érett / a halálra” személyességéből eredő és a „senki se / ugrott érte fejest / örvénylő földedbe, Magyarország” közösségi szemléletű felháborodásába torkolló indulattól.

Mintha a *Feljegyzés* hasadt volna két versre, a *Hazám* Magyarország-látomásában rokona – „Kibuggyannak a köd alól / szép emléid: a Bükk, a Mátra” –, a *József Attila* című portrévers pedig a költő és az ország – „Ez a hitvány, gyönyörű ország / megszégyell-

11 GÖRÖMBEI 1986, 212.

hetné Janus-arcát” – szembesítésével ismétli (igaz, olykor ilyen remek metaforákkal: „Most lucskos csigaházat szárít / pótolni sérült csigolyáit”) a *Feljegyzést*. A *Hazámban* az ország metonimikusan domborzati térképként ábrázolódik, ám az anyaföld szóból eredő anya-kép bensőségességével: „Széles csipejű anyaföld, / kiáll fenyves medencecsontod. / Nagykendőbe, kifoszló szélbe / bugyolálad apró porontyod.” A „kínjaid / lassan-lassan megcsillapodnak” reménysége nem következik a vers logikájából (igaz, meghitt anya-képével nem is áll kiáltó ellentétben), a „csecsemő-nemzet” jobb sorsában való reménykedésnél hangsúlyosabb a csendes, megszolgált halál gondolata. A *József Attila* ezt az anya-képet fordítja ki, az ország „Züllött méhébe gyömté vissza” „nagyfiát”, s „Kismama-hasán kín ragyog”; kár, hogy a rímhívó „ragyog” megint a „csillagok” rímválaszt hozza elő, az *Üzenet* zárlatához hasonló „elsimítással”, de itt még az *Üzenet* csillagainak kettős jelentése is hiányzik. (Ugyanez a kétértékűség, a vörös csillag mint kommunista szimbólum és az ég csillagainak szembeállítására még szemléletesebb az *Éjszaka* zárlatában: „Énekelek melegebb fényű, / romlatlan csillagokért.”)

A *Tanyák* indíttatása, alapmotívuma – s némiképp verskompozíciója is – megint csak József Attila-hatás eredménye. Az *Elégia* zárlatát – „Ez a hazám” – teszi meg nyitó motívummá, ám ami ott emelkedett, katartikus hatású lezárás, az a Ratkó-vers második sorában tárgyilagos (csodálkozó, talán kicsit keserű) megállapítás, amely később válik csak jelentéssé. A nagy előd hosszúverseihez hasonlóan kis látványegységekből építkező kompozíció szerencsésen elhagyja a József Attilánál oly karakteres metafizikus távlatú tájleírásokat; Ratkó jelenetei konkrétabbak, „földhözragadtak”, a filozofikus reflexiók viszont ismét József Attilára emlékeztetnek. Így a második szakaszban is, amelynek balladisztikus ismétlésekkel fölépített látomása mégis erős és szuverén lírai töltésű:

Vad kutyák, ajtóba kitett
söprűk a szegénységet őrzik itt,
mint a vagyont.
Mert a szegénység megmarad
és itt marad meg, jöhetnek
akármilyen csodák, itt megmarad.
Földbe hiába ássák, megfogán, kihajt,
öntözi könny, májusi eső,
villám csap bele, verheti jég is,
megmarad, keserű gyom lesz belőle,
megszagolja, nem eszi meg az állat.

A „Szűkebb hazám ez – fojtogat” alapérzése uralja a verset, de mégsem idegenként, hanem együtt-szenvedőként éli meg a költői én a falu közösségének kikerülhetetlen sorsát. Az „Ó, mikor szabadulhat / e rácsos időből a lélek?” féle áthallásos, kevésbé szerencsés sorok sem fedik el a másutt oly pontos és fegyelmezett képalkotásban rejlő értéket:

Névtelen halottaiknak nyárra
emlékül épül: búzakereszt.
Asszonyaik hátára batyu nőtt,
holtig viselik, mint a púpot,

csúfolják őket érte, csak éjszaka
vetik le magukról, tündérré
válnak, térdük közt ringatnak férfit, ölükből
készül Magyarország.

A ház mellett posztoló diófa képe, az „akár a puskacső” utolsó sora más, sötétebb fenyegetettséget is idéz – bár a diófa jelentéstartalmával elég összeegyeztethetetlenül –, a vers középső szakaszának képeiből azonban nem következik szervesen ez a zárlat. A *Tanyák* egyenetlen, csak részleteiben sikerült vers. Jelentősége inkább abban áll, hogy tónusában és szerkezetében a kései hosszúversek, a *Halott halottaim* és a *Törvénytelen halottaim* érett, nagyszabású kompozícióinak előgyakorlata.

3. Halottak történelme

A két hosszúvers szemléleti összefoglalója Ratkó egész költészetének. Számtalan kisebb versben bukkan föl összetett gondolatiságuk egy-egy eleme. Ratkó a „nemzete sorsában kitapintható történelem értelmét”-t kutatja, lírájában „a kor aktuális feszültségeit megnevező erő (...) a távlatosabb összefüggéseket is megrajzoló történelmi dimenziókba lendül át”¹². S ahogy formálódik Ratkó saját hangja, amint az elődök hatása újragondolt hagyománnyá válik költészetében, úgy válnak versei saját, öntörvényű alkotássá.

A versek tömörségében rejlő roppant energia jellemzi a már érett Ratkó-műveket. A „lecsupaszított, pontosra tömörített vers”¹³, a „sűrű szövésű, rövid, egyetlen fő motívumra épülő kompozíció”¹⁴ Ratkó költészetének egyik legjellegzetesebb változata.

Az egyívű, egyközpontú versre példa a *Magyarok*. Alapgondolata a holtakkal éltető anyaföld, ennek kifejtése a – két látomásos nyitó versszakot követő – harmadik strófa: „A föld az úgy segít magán, / ha már meddő a nők szerelme, / megszüli múltját: fiait, / ellenségeit fölnevelve.” A meddő szerelem a vers jelenkorának kritikája: a holtak világa azért oly eleven, mert a jelen is csak holtakat terem. A pusztító jelen így termeli napról napra a múltat: ami holtá lesz, eleven múlttá válik. A következő hat sor újabb látomásos egységben bontja ki a vers centrumába helyezett gondolati magvat; kár, hogy a záró két sor – „Anyanyelvemen kismadár szól / hozzájuk gyöngéden gügyögve” – túlságosan érzelmes, esetlen. A gondolat, a történelmi látásmód paradoxája így is hatásos: „Dűlőutak szorító combja / közül kibuknak, megszületnek / a holtak – avarok, hunok, / halálukban magyarrá lettek.”

A következő két vers a *Magyarok* enigmatikus tömörségű gondolatát fejtik ki, a *Jelek* olykor túl romantikus hangoltsággal („véstünk a fába – nem szívet: / nyilat! hazánkra szegezett / vágyat, zokogva”), a *Katonatemető* a nyitó strófában epigrammatikus súllyal: „Itt fekszenek a fakereszttel / kitüntettek. Mellükön / két tonna föld van. Ennyi súlyt / holta után elbír az ember.” A jelek, a hátrahagyott holtak és kopjafák „az ágazó időben” annyit szenvedők, életüket adók küldetésének értelmét vallják: „Lombardok, germán vértések / elől sebtében menekülve / fába róva vagy földbe ütve, / de mindig hagyotunk

12 JÁNOSI 2001, 264.

13 KABDEBŐ Lóránt: *A teljesség vagy töredék esélye* = KABDEBŐ 1980, 389.

14 GÖRÖMBEI 1986, 216.

egy jelet.” A „mindenütt idegenek, / jöttmentek” „csak / ebben az ól- és ölmeleg hazában” találhattak helyet: „házat és nyugodt sírt” maguknak. A *Katonatemető* is a háborúban elvesztett véreinknek állít emléket, némiképp petőfis-forradalmas, mégis groteszk-ironikus zárlattal: „Jaj, ha egyszerre megindulnak, / s tűz alá veszik a világot!”

A *Nem löszön, futóhomokon* filozofikus, tömör összefoglalása e „halottas” világképnek. Ratkó idejében a hivatalos politikával való nyílt szembe fordulásnak számított e gondolat: „Dicsérni gazdag földedet / ne a bányákat emlegesd – kiaknázatlan vérerek // húzódnak alattunk”. A halottak-versek első nagy ívű, vitatható történelemértelmezése ellenére is értékes darabja a *Történelem*. A vers jelenkora üdvtörténetének mellőzésével – vagyis: kimondatlan tagadásával – csak a magyar történelem vereségeit veszi számba. A hét nap teremtéstörténeti áthallásával lajstromozott kudarcok blaszfémiaja adja a vers alapfeszültségét. Bár a felidézett korszak a szocializmus ideológiájában rémképpé növesztett Horthy említésével zárul, a múlt egyes eseményeiben a kommunista terror és 1956 emléke is ott kísért – ha csak halvány utalásokban is. A „térdre esett ország”, amely „rossz / papokra bízta sorsát” éppúgy kettős értelmű – Szent István mellett a jelen hamis „papjaira” is utal –, mint a kitántorgókat idéző sorok: „Szombaton másfél-millió / koldus tengerre szálla.” A sújtó, halottas történelem a jelen is áthatja; munkás és paraszt *legázolt* hite már félreérthetetlenül vonatkozik az ötvenes évekre:

S minden nap ezernyi halott
és tíz- és százezernyi,
míg leltünk egy vasárnapot
gyászolni, ünnepelni.

De újra kezdődött a hét.
Földet és pofont adtak,
gázolták növekvő hitét
a munkásnak, parasztnak.

E képek kérlelhetetlen keserősége után a zárlat („teremnek majd e holtak”) egyszerre fejezi ki a történelem során megedezett nemzetbe vetett hitet és a jelen programjával szembeni, iróniával érzékeltetett kételyt.

Ez a kettősség végigkíséri Ratkó költészetét: nem a jelenben hisz, hanem a múltban. Mintha hite, hite és ereje csak a halottaknak volna. A *Kőműves Kelemen* balladára utal – mint később oly sok verse, oly sokféle változatban – a *Fegyvertelenül*: „Mert béke akkor lesz, ha mind / beleégünk az agyagba, / kővé válnak dolgaink, / és lélek lelken nem maradna.” A gondolat morális alapozása közösségi érdekű világszemléletből fakad: eleink értünk éltek, értünk haltak. A halál nem értelmetlen, a halálban megtisztul a lélek, mert az élőkért adja oda magát. Fatális, a korszellem felől olvasva bűnös pesszimizmusa pedig a jelen történelmi léptékű átéléséből és értékeléséből ered: annak belátásából, hogy e korban (amikor a virág „visszabúvik” a földbe, „rettegve ássa be magát, / nehogy az ember újból megölje”) csak a múltba vetett hit ad némi reményt, csak ott lelhet nyugalmat, hitet a lélek. E versekben „a halál motívuma a történelmi tudat szinonimájává nő”¹⁵. A *Feltámadásról való ének* szerint a kilátástalanságban a halál groteszk „élete” nyújt vigaszt: a holtakból életre lehelt bábuk kirepülése, „az lesz az ünnep”. A

15 JÁNOSI 2001, 266.

Dal a jövőről Ratkó halál-mítosza társadalmi jelentését foglalja össze epigrammatikus tömörséggel, egyszerre utalva a jelen jövőépítésének pusztító módjára és a halottaink, eleink példájában rejlő valódi jövőre: „Sírt ásnak. Készül a jövő.”

Jelen és múlt – pusztító, értékeket tipró jelen és a holtakban megtisztult, megdicsőült múlt – kettőssége hatja át a Ratkó-versek értékszemléletét. Az *Új versek elé* kérdezi: „mert van-e mocskolatlanul / szó még”, s ezzel nyíltan szembeállítva dörög meg Bartók „patyolat homlok”-a, s „Ajánl tiszta beszédet, / lezüllött szó helyett zenét.” A *Jó hazát* költői énje még bízik a hittel újrateregethető hazában – frivolan Istentől kérde: „jól van-e”, ahogy ő elgondolja: „Földet, föld alá holtat...” –, a *Nélkülük* már csak leszögezi, hogy a holtak nélkül „nincs haza, / nincs föld, nép, anyanyelv”, ám a „leszünk a Halál szegényei” jövőlátomása már e kegyetlen-szürreális képet merevíti ki zárlatában: „szemünkön aszály pusztít”.

Az *Egy ágyon, egy kenyéren*, Petőfi nyomán is, még egybekapcsolhatónak látja a szerelem és a hazaszeretet érzését – „égve egyforma lázban” –, s az időben rejlő jövőt „gyönyörű csecsemőnk”-nek hiszi, a *Tánc* haza és temető metaforikus viszonyítását teremtvé meg állítja: „Holtból bú elő a kised, / jövendő halott.” E vers döbbenetes erejű, a magyarság sorsát emblematisztikus tömörségű képekben összefoglaló nyitó – a vers aranymetszésponjtján megismételt – versszaka illúziótlan keménységével egyszerre megrázó és fölrázó:

Magyarország temetőföld,
posztumusz humusz.
Történelme soha el nem
évülő priusz.

A bűnjelként ragyogó csillaggal ábrázolt jelen múltja-fosztottságával – „Kard lángol az éjszakában / attilátlanul” – válik a múltnál is kietlenebbé. Mint a *Történelemben*, itt is metsző élességű képekkel villant fel egy-egy sorsfordulót – Trianonra groteszk fintorral utalva: Magyarország „Holtjaiból kóstolót küld / szomszédainak.” A ratkói etikus, közösségi elkötelezettségű költői magatartás parancsaként a csakazertis áldozatvállalásának heroikus gesztusával zárul a vers – némiképp következetlenül a megelőző strófák illúziótlanságát tekintve, de konzekvensen, ha az egész költői világkép szerkezetére és arányaira (a tudatosan felnagyított, olykor krisztusi arcot öltő költői énré, az egyedülmaradottság és hiábavalóság szorításában felmagasodó erkölcsi helytállás példájára):

Mégis: hogyha szülni már egy
ringyó sem akad,
hónom alatt költöm ki a
fiacskáimat.

Nagy László utóda ebben az erkölcsi indíttatású szerepfelfogásban. A *Nagy László* című portréversében nyíltan vállalja az örökséget – „Megyünk utánad, Halott” –, a József Attila *Kései siratóját* idéző átkozódó hangon („Kurva anyaföld zuhog rád”), az „ettelek volna meg” variánsában érzékeltetve a kötődés erősségét: „Meg kéne ennünk, Halott, / szavaidat is lenyelünk!” A zárlatban megismételt illúziótlan kijelentés reményvesztettsége teszi motiválttá e hangot: „Sohse márciusodik.”

Az Ady Endre nevében írt szerepvers, az *Ady utolsó éneke* nem is jelenhetett meg kötetben eredeti formájában: a keretversszakokban megfogalmazott társadalombírálat nyíltságával, kérlelhetetlen szókimondásával túrheterogén volt a korabeli cenzúra számára:

Talán sohse volt ennyi zászlónk,
ennyi szavunk, s ennyi ígélet,
sohase ennyi üres Élet;
talán sohse volt ennyi zászlónk.

A vers szarkazmusa, adysan önostorozó indulata – „enni, inni, jövőt nem-élni, / beh megtanultunk ünnepelni!” –, az első sor megismétlése a strófázáró negyedekben: tökéletes újraélése az Ady-szerepnek, az utolsó magyar helyzetének. A sírva vigadó, sorsát eltorozó magyarság víziója jelenik meg a harmadik-negyedik versszakban (korábban csak ezeket lehetett közölni):

Kárpátokra mint pultra dőlve
okádva, csokolódva, nyállal
sírva, ének-mocskolta szájjal,
Kocsmá-ország pultjára dőlve.

Kint sehonnai szüle s gyermek
leselkedik szorongva, bújva,
mi fénylünk részeg nótát fújva,
kint sehonnai szüle s gyermek.

Az egymástól elszakított nemzetrészek, családok sorsa itt a jelen társadalma bűnének következményeként értelmeződik: eldözsölt, zászlók erdeivel ellobogtatott, föllett jövőnk siratója a vers.

A *Térdig kővé* az én kálváriájává transzponálja a nemzet sorsát. A vers népköltészetű ihletésű: páros rímű, áthajlás nélküli nyolcasai, alliterációi, zenei ritmusérzetet keltő párhuzamai, régies igealakjai, a szenvedést szürreális-groteszk felnagyításban láttató metaforái a közös(ségi) ének tökéletes illúzióját keltik, megteremtve ezzel azt az asszociációs holdudvart, amelyben az én mi-ként jelenik meg. A *Júlia, szép leány* című népballadával való intertextuális-motivikus párhuzam¹⁶ a vers felszíni olvasatát kapcsolja olyan közösségi érdekű, archaikus mélystruktúrához, amely képes megteremteni a versben a „közös ihlet” befogadói élményét. A balladai alaphelyzet – „búzavirág-szedni” megy a szép leány, szembejön vele a bárány, a mennyországba vezető utat kínálva fel a lánynak¹⁷ – kifordítása a ki- és felforgatott múltként megélt jelent, „a politikai-emberi vákuumba került személyiség perspektíva- és értelmes világközeghiányos állapotát, vad erőknek való kiszolgáltatottságát rögzíti”¹⁸:

16 Vö. JÁNOSI Zoltán, *A másik Déva. Ratkó József „balladás verseinek” korértelmezése* = JÁNOSI 2001, 297–298.

17 JÁNOSI 2001, 297.

18 JÁNOSI 2001, 297.

Láttam a jövőt mögöttem
jövögélni a ködökben.
Ordas arca kötve ránccal,
lába vonszolódva lánccal.

Nem a Napot, nem a Holdat,
szarva közt hozá a múltat.
S szeme mintha nem is volna,
varasodó csillag volna.

„Varasodó szemei, botorkálása a kor perspektíváinak végső bezárulását jelzik.” Ha nem is fogalmilag, de metaforikus átvitelben „pontosan rögzül a versben a szocializmus ígérete és valósága közötti disszonanciák (...) állapota.”¹⁹ Miként a balladákban sem, a zárlat itt sem hoz feloldást; csak a gyötretés-kínzás erősödik, a szenvedés nyitó képei – „Arcom aszálytól gyötretik, / pillantásom repedezik, / könnyem kannái likadnak, / mosolyaim elapadnak” – már nem szenvedő szerkezetben, hanem a kínzókra utaló határozatlan alany tettét hangsúlyozva variálódnak, nem rimázkodással, de örökre visszhangzó váddal fordulva a kínzókhöz:

Térden tördelt homlokomat
teszik vala malom alá,
csontból csiszolt csigolyáim
vetik vala kerék alá.

4. A család halál-mitosza

Ratkó József verseinek egy másik csoportja a személyiség intimebb: kisközösségi, családi kötődéseit kapcsolja össze a halál motívumával. Keserű alkalom erre egy-egy családtag halála: „Megnőttél-e a föld alatt, / öcsém, ahogy akkor mi hittük? / A haláltól kaptál-e fogat? (...) Holtak között báméskodsz árván. / Életed ránk maradt.” (*Cipősdoboz*); de erre készlet a gyerekkor emlékeinek felidézése is. A hang valamelyest bensőségesebb, ám az emlékekre, a családi kapcsolatokra „ránövő” mítosz továbbra is kérlelhetetlenül következetes, keserű.

A *Halálhoz kötözve* a „gyerekkorom útjai”-ban fedezi fel utólag, hogy valamennyi ösvény a halálhoz vezetett: „a bunker az otthon elől”, a „fedezék / a düh repeszdarabjaitól”. Logikailag és a látvány szempontjából is pontos a metafora, amellyel a halál képzetéhez kapcsolja az egykori ösvényeket, utakat: „olykor / azt gondolom, sistergő, pici lánggal / sziszegve égő gyújtózsínórok / vagytok, a húsomba telepített / halálhoz kötve.”

A halál: léttapasztalat. Annak belátása, hogy az élet mindennapos velejárója, s ha az előttünk járók meghalnak, nem csak az életet hagyják ránk örökül, de a halált is – „roppanó gerinccel / visszük a Nap alatt”, írja a *Vigaszb*ban, groteszk képsorral nagyítva az „örökséget”: „Hordjuk kocsmába, ágyba, / velünk nyugszik, velünk kel.”

19 JÁNOSI 2001, 298.

Mint a *Föld fölé tartanak* fogalmaz: „Halottaimtól elbúcsúzni / nem tudok, nem akarok. / Szorítanak, magukhoz húznak / csontjukig meztelen karok.” E belátás nyomán jelenti ki a költő öntudattal: „Engem halottak szültek, engem / ők éltetnek szigorúan.” Az „istenhez közel jutottak” erkölcsi fölénye ad tartást az élőknek is, s a holtak felelőséggel viseltetnek az ittmaradottak iránt: a *Rokonaim* zárata paradoxikus kifordításában a holtak „Mint eleven halotti inget, / viselnek minket.” A holtak és élők közötti viszony tehát nem egyirányú, hanem mitikusan összetett; Ratkó világában sokszor előbbek a holtak, az élők csak a holtak tévelygő árnyai.

Több versben fonódik össze az anyakép és a halál. A *Keres az anyám*, *Zsoltár*, *Cserébe*, *Mégiscsak ők*, *Anyám*, *Déva vára*, *Déva*, *Halott halottaim*, *Két ballada*, *Új versek elé*: a gyermeki szeretet és a halál ambivalens kapcsolatának energiájától sistergő feszültségű versek. A halott édesanya utáni vágyakozás, a halott édesanya magányának átélése, a halott édesanya iránti olthatatlan szeretet és tisztelet: a versek „felszíni” témái. A halottak a Ratkó-líra mitológiájában olyan elevenek és emberiek, mint a görög mitológia istenei. Az édesanya „húszéves halott, / anyányi már, fiút szeretne, / méhébe fogna, ölbe venne”, aggódik és vágyakozik, „megszülne, venne maga mellé, / maga mellé halottnak” (*Keres az anyám*). A *Zsoltár* ezzel szemben azt állítja, az „anyák halhatatlanok”. Mert a születés és halál megtestesítői: „Újra születnek / minden gyerekkel; megöletnek / minden halottal”. A felnőtté váló, anyját sirató férfi dala a *Déva vára*. Kettejük szétválásának véglegességét nyomatékosítja a férfi helyett rívó-kiáltó, a bokor-anya társává váló madár:

Kis Déva vára a bokor.
Épül anyám hamvaiból.
Fogytán a könnyem – férfi lettem.
Madárka rí, kiált helyettem.

Az addigiaktól némiképp eltérő, mert a halottak névtelenségét állító vers az *Anyám*: a halálban megsemmisült test másletéről szóló, tárgyiaságában is megrendítő mű. A fűvé, fává, kialudt fényű várossá átlényegülő halott édesanya *hiánya* kiált a sorokból kimondatlanul is. A montázs eszközt használva, de logikai összefüggéssel kerülnek egymás mellé a képek, a fájdalom szemérmes megvallásaként a vers rímtelen, központozás nélküli, egyetlen közlésegségként funkcionáló lecsupaszított sorokból és távolabbról a litániát idéző ismétlés-szerkezetekből építkezik. A hiány feloldásaként is olvasható a vers utolsó sora, a magány megsokszorozója is ugyanakkor, hisz a költői én a testvérei fájdalomának terhét is átvállalja:

Most már hívhatom fűnek is
földoldotta a föld neve alól
a tenyere is névtelen
már nem halott a gyökerek
lenyúlnak érte fölsegítik
arc nélkül áll a fában
most már hívhatom fának is
elsötétített város a szeme
a szeme kő alatti fény
ne sírjátok testvéreim

Az *Anyám* alapmotívumát variálja a *Homloka elé*: „Beköltözöm egy fába, tölgyfába talán, / kilakoltatott madarak manzárdszobáiba”. Még a város-motívum is áttűnik a fába, akárcsak az előző versben: „Sietve kiürített városka az a fa, / utcáin limlom, elveszített madárének, / bevert, bezúzott levelek.” Az erőszak áldozataként láttatott fában – a keresztényi együttérzést erősíti a fa krisztusi jelentésháttere – teremti meg otthonát a költő, a családi idill, az otthonlét, a bensőségesség utáni vágy teljesülését vizionálva, a fában mutatva föl az otthontalanság, kilakoltatottság és a szerettekhez visszatérés paradoxonát:

Hurcolkodom, szülővárosom lesz az a fa,
anyám is ott él, már szerelmes,
csak apám nem jött még haza,
ujja inog a szélben, énekét
hazahajtja messziről,
földindulással érkezik,
dünnyögve körülszimatol,
nem szól, csak kalapja dörög,
s este, amikor elalszik,
kiülünk homloka elé.

Nem feltámadás, nem is kísértetjárás: a holtak elevenek, mert nélkülük az élők is csak holtak volnának. Ebben a líravilágban természetes, hogy „hazajönnek a halottak”. Tudják a múltat, nem a múltban élnek, éreznek, mint annakelőtte: „Apám kezét nyújt, nem haragszik.” Az „anyám hol marad, hol marad” kétségbeesett kérdése visszhangzik akkor is a *Majd hazajönnek* soraiban, amikor egyre érkeznek a holtak, „beállít néhai kutyám”, majd „megjön öcsém is, első István”. A zárlatban – „este nem tudunk lefeküdni” – ott van az élmények miatti izgatottság, de ott van a még várakozni kell parancsa, a „hol marad” kétszeri felkiáltásának emléke, vibráló lezáratlanság, az erkölcsi biztonság nyújtotta nyugalom és a hiány, meg-nem-elégedés keltette izgatottság kettőssége: ugyanaz a kettősség, ami Ratkó egész halottak-mitoszát áthatja.

5. Halottas történelem- és létértelmezés: Déva-versek

A *Dal a jövőről* költője még a szerelem Dévavára által megőrizhető, a múltból a felelős emberi magatartás révén átmenthető jövőben bíz, a Déva már a „nekünk kell (...) falba falazódni” áldozatot követelő erkölcsi parancsában látja megmenthetőnek – nem a jövőt már, „csupán” az önbecsülést. A *Két ballada* is lemondóan zárul: „de itt nincsenek Attilák – én is / hiába élesedek, hiába lángolok.” A *Halott halottaim* a „megépi halott-Magyarország”, a „lővátett reményeinket visszavarázsló hatalmas ének” felkiáltásában egyszerre fogalmaz meg reménységet és parancsot, hogy a *Törvénytelen halottaim* mindezt visszavonja, belátva a halál hatalomvesztését, sőt pusztulását: „megégettetik a halál, / nincs trónja, nincs koronája”.

Ratkó e versekben „az egy motívumra épülő különböző lírai mozaikokat egy központi motívum törvényei szerint rendezi el, s ezt a fő motívumot a vers címe is megnevezi, a viszonylatrendszer mindvégig világosan kirajzolódik”²⁰.

20 GÖRÖMBEI 1986, 216.

Több kései versnek fő motívuma Déva, kettős értelmezésben: egyrészt a hamis ígéretes és hiábavaló áldozatok metaforája, utalva a költő jelenkorára, másrészt egy magasabb erkölcsű emberi alapmagatartást sürgető világ- és létértelmezés összefoglalója.

Már a *Déva várában* összekapcsolódott e motívummal a halott édesanya emléke; a *Déva* is ebből a kapcsolódásból fejlik ki: „A kőnek anyaarca van. / Rákövült a halál.” Ez a vár a kor hamis ígéreteiből, hiábavaló (érték)pusztításaiból rakott vár még; az édesanya emberáldozata hiábavaló volt: „Ágyéka: lőrés. Befogad / kőmagot, vasmagot.” A szürrealisztikus látomás a hiábavaló abortuszok víziójával folytatódik (konkrétan is megnevezve, de mitikusán fel is nagyítva, jelentésében megsokszorozva a kor „abortusz-divatját”), különálló sorban kiemelve a jelen létállapotot érzékeltető képet: „Születik halottra halott.” E vers „az egész ballada nagy ívű parafrázisa, újragondolása”, kiinduló képe a leomló szocializmus vizionálása, erre következik „a magyar történelem mélyebből jövő értelmezése, a nemzet fogyásának, végveszélyének félelme, egy felépítendő igazi világ, egy méltó jövő ideája”²¹. A *Kőműves Kelemen* és *Kölcsey Himnusa* – az abortuszok felnagyításakor: „Magzatok gyöngye hamvával telik / meszesgödör, veder”, majd: „Vár állott – most kőhalom” – természetesen társul előszöveggént a versben, mely a közös áldozathozatal utópikus, nemzetmentő programjával válaszol a jelen kilátástalanságára. „A halál értelme a Dévában az áldozat, az értékteremtő cselekvés.”²² A szó szerinti és variációs, szó-, szerkezet- és mondatisméltések nyomósító ereje ad hitelt az elszánásnak, amivel „jönnek hivatlan is / mind a hűségesek”, beteljesíteni a küldetést, elhivatást: „tűzben hamuhodni, / mészbe keveredni, / falba falazódni”.

A *Két ballada* – „valójában nem két ballada, hanem egy ballada- és egy mondatmotívum”²³, az *Isten kardja* ötvözése – is két ellentétes részben fejezi ki létértelmezését: az első rész „fiúalakja az ifjúság erőtudatának (...) létfázisát ragadja meg”, a „múltját tudatosító erő-hitű emberét, aki anyjéért kiált vissza átkot az időnek”²⁴. A második – a monda pásztorfiújával ellentétesen viselkedő – „hamis pásztor” amorálisában, felelőtleniségében leplezi le a jelen álságosságát. „A mondabeli fiú urához, Attilához viszi a kardot, a jelenkori »pásztor« kutyának veti őket.”²⁵ A hagyományt megvető pásztorfiú az első részben siratott édesanya áldozatához is hűtlen lesz, fiú tagadja meg az anyát, jelen a múltat, teremtett a teremtőjét – így értelmes jövőkép helyett is csak a belátás marad: „hiába élesedek, hiába lángolok.”

Ratkó költészetében a *Tanyák* és *Az ének megmarad* az előfutára annak a hosszúvers-típusnak, amelynek szemléleti-kompozíciós rokonai Nagy László, Kányádi Sándor, Szilágyi Domokos és Baka István hosszúversei. A *Halott halottaim* az „elpusztított életek siratóéneke”, amely „nemzethalál-vízióvá növekszik”²⁶. Az első szakasz a „ki hiányzik” számtalanszor ismételt költői kérdéséből építkezik – a felsorolásból bomlik ki a kérdés jelentése: mennyi halál, mennyi áldozat, szenvedés kell még Dévavára-jövőnk felépítéséhez. A litánia a „ki hiányzik közülünk ki hiányzik” sor kétszeri ismétlésével indul és zárul, a nyitányban harmadik, a szakaszzárással a két utolsó sort megelőzőként pedig a „ki hiányzik a jövő fehér falai közül” sor áll. Ez a tükrözött

21 JÁNOSI Zoltán, *A másik Déva* = JÁNOSI 2001, 290.

22 GÖRÖMBEI 1986, 217.

23 JÁNOSI Zoltán: *A másik Déva* = JÁNOSI 2001, 286.

24 JÁNOSI 2001, 286.

25 JÁNOSI 2001, 287.

26 GÖRÖMBEI 1986, 217.

keret fogja egybe a történelem áldozatainak megidézését, Budai Nagy Antaltól Dózsa Györgyön, Bethlen Gáboron át Rákócziig és azokig a névtelenekig, akiket felnégyeltek, karóba húztak, kerékbe törtek, felakasztottak. A „Halottaim, halott halottaim” kiemelt sor után a személyesbe forduló hang fokozatos fölerősödésével jut el a vers addig a nagyszabású nemzethalál-vízióig, amely a „Miasszonyunk, miasszonyunk / fekszik a műtőasztalon” groteszk képével indul és három költői kérdéssel – a *Dévara* is utaló képekkel – zárul:

Tömegsír ez a vödör? ez a szerelem-illatú
és fém-illatú és vérrel illatozó?
Nemzet-sír? Vörösmarty látomása?

A negyedik szakasz mind egyértelműbbé, nyíltabbá szikarítja a kérdést: „Mi készül itt, milyen irtóztató / rend, hogy ennyi az áldozat?”, egészen a történelemértelmezésből következő belátás lakonikus megfogalmazásáig: „elvérzik ez a nép”. A művi gyilkológép-világ látomásától – „Az ég derengő inkubátor, / feltöltve füsttel, stronciummal” – a „hóhér-anyácskám” (Radnótira emlékeztet a becézés) megidézéséig ível a vers, anya és gyermek egymást teremtő szeretetének hevével jutva el a magaslatra, amelyről csak visszafelé van út, az értelmezés, analízis felé. Ez az utolsó szakasz is őriz valamit még az energiából, amely az egész verset áthatja, legalább a fokozó jellegű ismétlésekben s a zárlat parancsoló, erkölcsi helytállást követelő felkiáltójelében.

A *Törvénytelen halottaim* kevésbé lázas hangú, képpalkotásában visszafogottabb, kisebb közléségségekből építkező, analízálabb jellegű hosszúvers, ilyen szempontból egységesebb alkotás. A *törvénytelen* halottak azok, akiket „kardélre kiszemeltek, / szike élére kiszemeltek, / gyerekként a földbe tereltek”, akiknek hóhérait már ilyen nyíltan utal a költő, jelent és múltat egybevonva:

... A holtak derésén
Nagy Imrét ki üti?
Ki gyűjtja föl Dózsa gyönyörű koronáját,
vastrónját ki gyűjtja föl?

A „társadalmi fejlődés legmagasabb fokán” élő nemzet költője kérdezi: „Jutott-e lejjebb / az emberiség?” A vers strófává kiemelt két sorában a költői én a magyar nemzet Krisztusaként döbben rá: „Elárulnak naponta. / Elárvulok naponta.” Látomásos-metaphorikus képsorok és epigrammatikus tömörségű kinyilatkoztatások váltják egymást, másutt biblikus sugallatú, *János Apokalipszisé*t idéző képek teszik egyetemes tágasságúvá a történelemértelmezést:

A föld, mint írás, egybehajtatik,
és minden rétegben halottak.
Az ég, mint írás, egybehajtatik,
és minden levélen halottak.

A záró kép részben József Attilát idéző, egyetlen sorra kiemelt metaforával – „Csillagvirradat” –, részben Nagy László *Zöld angyalára* utaló, tájképből fölmagasodó látomással készíti elő a holtak, vagyis a maradék értékek pusztulásának hírül adását:

Nagy ősz van. Égetik a gatz,
elhullott fát, elhalt virágot.
Bottal őrzi a tüzet egy paraszt.
Vigyázza bottal a lángot.

Lobog a növénymáglya,
zöld a lángja,
megégettetik a halál,
nincs trónja, nincs koronája.

S miként a „varasodó csillagok” a *Térdig kővé* című versben, a zárlat csillagai itt is a holtakat törvénytelenül pusztító szocialista hatalom jelképe (ezért a pejoratív ige is). A fenyegetettség teljeseedik ki a *Törvénytelen halottaim* utolsó két sorában: „Csillag fölöttünk lebabázna. / Csillag fölöttünk lebabázna.”

A Déva- és halottak-motívum inentől majdnem mindig a kő motívumával együtt jelenik meg, a kő szilárdságát-változhatatlanságát és a kőbe zárt hallgatás toposzát asszociálva, vagy, a kétségbeesés végső pontján, a sírás számtalanszor ismételt igéjével, mint *A kő alól* című vers egymondatos kiskompozíciójában, vagy a Ratkó által nem ismerhetett Wass Albert-vers utolsó bizonyosságának-menedékének – „de a kő marad” – variációjával *Kő énekelget* című versében:

mert kő most is és kő vala
és kő lesz míg áll a világ
kő lesz pontosan ahogy eddig
pontosan lesz kő teljesen
mert nem-kő lenni nem akar
ezért tud énekelni is

6. „Tartassék a föld”

A halál Ratkó szerint „maga is része a végtelen, halhatatlan létezésnek. Elveszti a tragikumát is, nem kapcsolódik hozzá szorongás, szenvedés. A költőt távolról sem kísérti meg a gondolat, hogy az élet nem más, mint felkészülés (...) az elmúlásra”, a halál számára eleven lét szülője, „ez a vég – kezdete valaminek. Kezdet a földalatti, nem a túl-, hanem a más világi létezésnek.”²⁷ Hogy a halál birodalma – amely egyszerre múlt és jövő – elevenebb és élhetőbb, mint az élőké, az Ratkó társadalombírálatából, történelemértelmezéséből következik. „A halottak motívumát Ratkó József teljes világnyivá tágítja, mert az élők és az élet jellegzetes szemléleti formáit és kifejezéseit átviszi a halottakra, s így a halottak teljes világot népesítenek be – negatív aspektusból. (...) A

27 MÁRKUS 1996, 85.

halottak idézése az élők és az élet érdekében történik. Ők jelentik a folytonosságot, a hagyományt, az értékeket, megvilágítják a létezés lehetőségét, értelmét is.”²⁸

A ratkói „halottas” létértelmezés, halál-mítosz egyik összefoglalója, polemikus kifejtője az Illyés Gyula *Terhünk a földjével* vitázó *Mégiscsak ők*: „úgy pöröl itt a klasszikussal, hogy voltaképp az ő szavát gondolja tovább: a múltat teremti (...), ahhoz kapcsolja hozzá a jelent. Az idő múlását, a társadalmi életet s a történelmet olyan folytonosságban tételezi, amelyből nem léphet ki az egyén.”²⁹ Az élővé mitizált holtak testi erőfeszítése – „küszködik, feszül / elsőhalott anyám” – erkölcsi példaadás, a „voltaképpen” élők csak ehhez viszonyítva szabhatják meg magatartásukat, tevékenységük irányát. A „Mégiscsak ők tartják a földet, / drága halottaink” mitikus-látomásos-gondolati felütéséből következő, Illyéssel vitázó kijelentés – „mi vagyunk a teher” – gondolati ívén át jut el a zárlat erkölcsi követelményét megfogalmazó tételéhez:

Halandó – egyenrangú velük
csak az lehet, aki
oly kemény, legalább magát
meg tudja tartani.

A zárlat gondolati-érzelmi összetettségét a patetikus és axiomatikus fogalmazásmód kettőssége adja. „Mikor a tetőpontra ér, ahol a magatartástörvényt megfogalmazza, s már-már retorikába billen, a szigorú helyzettudat józanságra kényszerítve óvja meg a hitelességet. S ezzel a versen végigvonuló alapviszony – a halottak és élők közötti – az utolsó sorban is kifejezésre jut. Ha előbb nem vettük volna észre, itt, a »legalább« határozószóban megrezzenő (megránduló?) fájdalom láttán mindenki észreveheti, hogy ez a »prédikáló« vers milyen finom és remegő íven feszíti ki a helytállás transzparensét.”³⁰

E helytállás-igény egy korábbi vers szerint azért is oly parancsoló szükség, mert nehezebb dolguk a halottaknak van: „Alattunk nyögnek a halottak. / Nagyon nehéz halottnak lenni.” A verscímben is megfogalmazott óhaj – *Tartassék a föld* – persze az élőkért (is) hangzik el, itt még a remény illúziójával: „hogyan aki él, bátrabban éljen / ezen a reszkető világon”. Itt még igaz, hogy „a halottakat »örökbefogadó«, törvényesítő aktusok folyamattá állnak össze, egy szellemi szövetkezés drámájává”³¹; később azonban a hallgató kút emblematisz képe sűríti magába a társtalanság, magány – a szellemi árvaság érzését.

Az illúziók felszámolódása után a verszárlatok is elsötétülnek, a hang szikárabb, tárgyilagosabb, sőt tárgyias³² lesz. A *Kinéz a kőből* – a kő a halott-motívummal párhuzamosan gazdagodott-teljesedett ki – élőként szituálja a költői ént, ám így is illúziótlanul: „Kinéz a kőből egy halott / kíváncsian, mi van velünk. / Nem ríkatom meg. Hallgatok.” A *Hallgat a kút is* költői énje halottként – de legalábbis kútba-esettként, kútba-temettként – jelenik meg, a „ringyó-szájúak” – a *Dal a jövőről* hasonló motívuma: „Nehogy

28 GÖRÖMBEI 1986, 214.

29 MÁRKUS 1996, 85.

30 KISS FERENC, *Életérdekű halottsiratók. Ratkó József: Törvénytelen halottaim* = KISS F. 1980, 227.

31 KISS FERENC, *Életérdekű halottsiratók* = KISS F. 1980, 227.

32 Vö. MÁRKUS 1996, 86–87.

már csecsemőként / jövőnk is ringyó legyen!” –, hamis ígéretők elleni egyetlen fegyvert választva, a hallgatást: „Hallgatok fény-ütötte. / Hallgat a kút is, hallgat.”

Bár élete végén egyre inkább a hallgatás deklarálásával tüntetett verseiben, Ratkó „haláláig a közösségi elvekért síkra szálló, nyílt, megítélő költészet alkotója marad. Inspirálója is olyan, utána jövő íróknak, költői csoportoknak, törekvéseknek (ilyenek például az *Elérhetetlen föld* költői és Szöllösi Zoltán, Szervác József, Nagy Gáspár” – és történelemszemléletében egyik legjellegzetesebb utóda és társa, Baka István –, „akik később Ratkó nyomán is gyökeres fordulatot adtak a hatalomtól lezüllesztett és az elméletől is alábecsült hazai társadalomértelmező költészetnek”³³. Ratkó József művészetének ma ismét gyakoribb megszólítása, az olvasók iránta való hűsége is igazolja, hogy „egy-egy nemzet tudatában azok a művek élnek közösségformáló erőként, amelyekben a nemzet létének igazsága lép működésbe”³⁴.

(2003)

Bibliográfiai rövidítések

ÁGH 2000 = ÁGH István, *Ahogy a vers mibennünk*, Széphalom Könyvműhely, Budapest

GÖRÖMBEI 1986 = GÖRÖMBEI András, *„Ki viszi át...?”*, Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest

GÖRÖMBEI 2003 = GÖRÖMBEI András, *Irodalom és nemzeti önismeret*, Nap Kiadó, Budapest

JÁNOSI 2001 = JÁNOSI Zoltán, *Idő és ítélet*, Felsőmagyarország Kiadó, Miskolc

KABDEBŐ 1980 = KABDEBŐ Lóránt, *Versék között*, Magvető Könyvkiadó, Budapest

KISS F. 1984 = KISS Ferenc, *„Fölrepülni rajban...”*, Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest

MÁRKUS 1996 = MÁRKUS Béla, *Démonokkal csatázva*, Felsőmagyarország Kiadó, Miskolc

33 JÁNOSI Zoltán, *A kő alól* = JÁNOSI 2001, 271.

34 GÖRÖMBEI András, *Irodalom és nemzeti önismeret* = GÖRÖMBEI 2003, 23.

A szabadságvágy közös motívumai Ratkó és Viszockij költői világában

(RATKÓ JÓZSEF VISZOCKIJ-FORDÍTÁSAIHOZ)

A huszadik század hetvenes éveiben Közép-Kelet-Európa nemzeti kultúráinak költészetében megjelenik egy új költőtípus. Az e csoportba sorolható lírikusok a közös társadalom- és kultúrpolitikai presszióval szemben, ha közvetetten is, de tiltakozó attitűddel léptek fel, a „valóságos szocializmus” öngazoló mechanizmusaival szemben a *homo ethicus* egyetemes és szubjektív szabadságvágyának a megfogalmazói voltak. Költészetükben metafizikus mélységekig keresik a választ az élet értelmére, s önmaguk életét a verseikben megfogalmazott életfilozófiához nem-hibátlan példaként mutatják fel: A szabadságnak számukra nincs alternatívája. A szabadság negatív jelensége éppen a hiánnyal követeli a költői *én* világában a *szabadságvágy* mellett a *szabadságmentés* szándékának egyre feszítőbb megvallását. A természet apró jeleit e gondolatkör képzetársításain keresztül szemlélik a költők, s ahogy tudatosodik bennük a szabadságtól való megfosztottság társadalmi életelménye, úgy rétegződik rá a természetre a tiltakozó, szembenálló ember mentális képe, majd teljesen elfedi azt a *homo ethicus* halállal szemben is vállalt belső szabadságának bátor hirdetése.

A „*kutya*”-metafora az egyetemes és az európai kultúrák szimbólumrendszerében hagyományosan a *szabadság* fogalomkörének jellegzetes megszemélyesítője. Hol a szabadság hiányát jelképezi (Petőfinél *A farkasok dalával* szembeállítható *A kutyák dala*), hol ellenkezőleg a szabad természet részeként jeleníti meg a függetlenséget. Mint az ember legközelebbi társa a domesztikált állatvilágból, mindazt megélheti és kifejezheti, amit az ember maga is átél. Ugyanakkor még „visszavadultságában” sem képes olyan kegyetlenségre, mint amilyenre az ember. Választásunk ennek a metaforának szemantikai és pragmatikai funkcionális összevető elemzésére különös ok miatt esett. A fent említett korszak két jól ismert, hasonló alkatú magyar és orosz költője – a „*kutya*”-metaforát kitüntetett gyakorisággal használta. Ratkó József és Vlagyimir Viszockij életművének érintkezési pontjait azért kerestük, mert feltételeztük, hogy Viszockij több ezerre tehető dalából Ratkó, ha nem is előre megtervezett módon, de mindenképp a halála előtti évek konfliktusokkal terhelt lelkiállapotától, s költői jelrendszerétől, nyelvhasználatától vezérelve választotta ki éppen a kötetében fordításként szereplőket.

Ratkó József (1936–1989) a múlt század hatvanas, hetvenes éveiben a magyar irodalom fiatal lírikusainak reményteljes alakja Nyíregyháza mellett, Nagykállóban élt. Vállalva a vidéki létet nevelőként, tanárként, majd könyvtárigazgatóként dolgozott. Költészetét az egész ország ismerte, s elismert népi indíttatású alkotója volt az irodalomnak. Személyes léte, költői arculata számos síkon hasonlóságot mutat Vlagyimir Viszockij (1938–1980), a tragikus sorsú orosz költő-énekes sorsával. Mindketten a kor lázadó, makacs önfejűséggel szabadságot követelő dalnokai voltak. Ezt a szabadságot önmaguk számára mindennel dacolva, önpusztító módon, életük gyertyáját két végétől is égetve, meg akarták szerezni.

Ratkó költészetének csak egyik fele az írott mű, a vers csak szimbólum, hologram, a szabadság hologramja. Magamagát mutatja föl élő példaként: félelmeket és kínokat, esendőségeket, reménycsorbulásokat, örökös harcait a szándék és tett etikai egységnek megóvásáért, s végül a hallgatásait – írja róla Görömbei András (Görömbei 1996). Viszockij a nyakába akasztott gitárral éneklél ugyanazt. De játssza színpadon Hamlet szerepében, s éli személyes életében a híres orosz származású francia filmszínész, Marina Vlady oldalán. Az enyhülést adó mámor segített mindkettejük esetében elviselhetővé tenni az érzékeny lélek számára elviselhetlent: a korba nem illően öntörvényű szabadságra kárhozott ember hatalomtól való béklyóba verettségét. Ezt nem enyhítette a hatalom árnyékában „vigasztalásként” odavetett talmi dicsőség aranyláncának fénye sem.

Viszockij dalai az 1980-as évek végén kerültek Ratkó József alkotói látóterébe. Aból az alkalomból kapott a versfordításokra megbízást, hogy 1987-ben hazájában posztumusz Állami-díjjal tüntették ki a tragikusan fiatalon elvesztett orosz színész-énekest, költőt, dalnokot. Ekkor tisztelgés gyanánt Debrecenben *Csend hangjai* címmel Horányi László színész Viszockij-estet állít össze, s a versek lefordítására a Debrecenhez is kötődő költőbarátot, Ratkó Józsefet kéri fel. Még ha a felkerés véletlen is, témaválasztásában nagyon is találó, mert látni fogjuk, Viszockij gondolati és képvilága szervesen beleillik Ratkó ekkorra kiérlelődött életszemléletébe. Jól körvonalazható, hogy a magyar költő miért pontosan ezeket a verseket választotta ki fordításra. Ratkó számára a halála előtti évben Viszockij versei kapaszkodók voltak, mintegy személyes tragédiák útján megszenvedett, mégis-etikával vállalt életfilozófiáját fogalmazták meg újult, elementáris erővel. A versek 1988. januárjában a Magyar Ifjúság című hetilapban jelentek meg (Magyar Ifjúság, 1988. jan. 22. 4. szám, 25–27) az irodalmi rovatban az Állami-díj apropóján. Ezt követően az életművet gondos kézzel rendező Babosi László jóvoltából Miskolcon, a Felsőmagyarország Kiadónál 2000-ben *Ratkó József összes művei I.* kötetének versei között, immár gyűjteményes formában kaptak helyet (Ratkó 2000, 338–349).

Két, szinte párhuzamos, tragikusan önpusztító sors az övék, amely önégítő fátylaként az élet korán kihunynt lángjával mutat vissza a korra, amelyben élt. Mind az orosz Viszockij, mind a magyar Ratkó József példázatát a sors sújtotta esendő ember igazolhatja vissza ma is a legautentikusabban.

Dolgozatunk Ratkó saját verseinek és Viszockij-fordításainak szemantikai elemzésére egyetlen immutációs alakzat, a „*kutya*”-metafora keretein belül tesz kísérletet. A fordítások fókuszát adó befogadói *élményt* a ratkói életmű egészét átszövő, s a szövegkohéziót megteremtő közös alaptéma, a szabadság keresését, s annak fejlődését a nyelvi egységek, a metaforikus szerkezetek alakzatai felől közelítjük meg. Ratkó Viszockij-fordításai ilyen értelemben szerves egységet képezve folytatják ezt a sort, mint-

egy befejezve az ereje fogytán torzóban maradt magyar költői pályát. A Viszockij-fordítások a következők: *Amikor a dal...*, *Dal a sorsról*, *Levél a kiállításról (1-2)*, *Marinának*, *Lírai dal*, *Elegem van...*, *Nyinka*, *Elhagytam Oroszhoz* (Ratkó 2000, 338-349). Ezek közül a „kutya”-metafora kapcsán most csak az első kettőt vesszük elemzés alá.

Ratkó műfordításait nyelvi testet öltött, verstémákként vizsgálva megállapítható, hogy Viszockij versei két, a szabadsághoz szorosan kapcsolódó fogalomkör kapcsán ragadták meg a magyar költőtárs figyelmét: az egyik az *elmúlás*, a *sors* és a *felelősség* kérdése. A tetteinkkel való végső elszámolásakor elveinknek megfelelően a halál ellenében is a szabadság választása. A másik fő téma a *férfi-nő kapcsolat* mint a belső szabadság, ha pillanatokra is, de az ember által megélhető misztériuma, az önfeladás fölött győzedelmeskedő szerelem, az Erosz halálon átsegítő jelenléte.

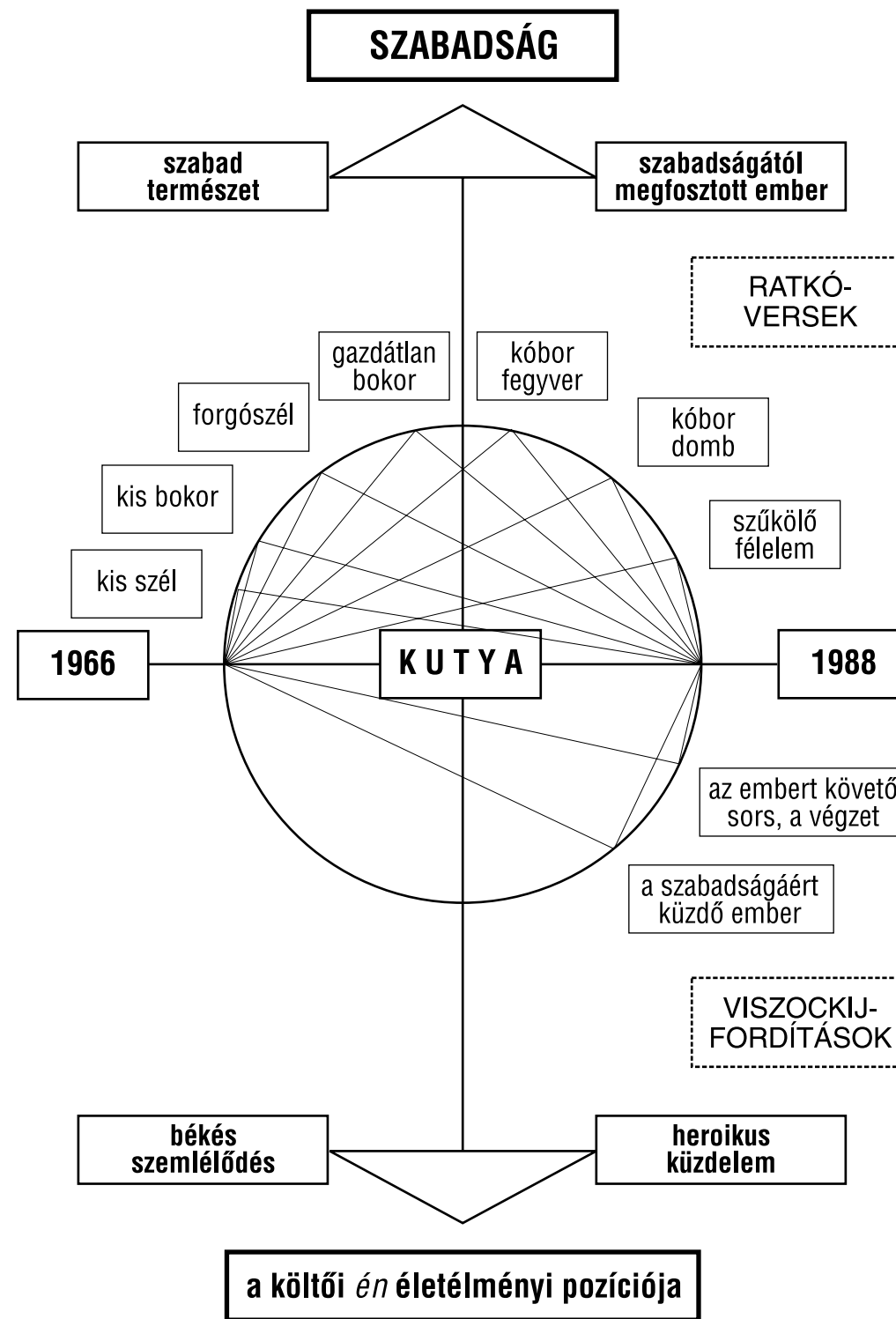
Dolgozatunk először Ratkó saját verseit veszi sorra, s eközben az első témakörhöz tartozó fordításokkal egységes rendszerben tárgyalva a „kutya”-metafora jelentéseire összpontosítunk. Ezt követik a fordítások. Az *Amikor a dal...* és *Dal a sorsról* Viszockij-versek és Ratkó költészetének képi hasonlóságát a fordításstilisztikai elemzést is segítve a metaforák szemantikája mentén vizsgáljuk.¹

Ratkó József költői hagyatékában mindössze kilenc verset érint a „kutya”-metafora. Ezek az időtengelyen 1966 és 1988 között helyezkednek el. A meghatározó életélmény mint központi téma variációiként kezdetben a szabadság természetbeli szemlélődő megjelenítése, majd a szabadság vágya, s végül a vállalható élet egyetlen értelmeként az érte folytatott heroikus küzdelem felmutatása kap képi megfogalmazást.

Joggal állíthatjuk, hogy a Viszockij-fordítások – mind tematikusan, mind a nyelvi jelek szintjén – szerves egységet alkotnak Ratkó saját verseivel. Vizsgálódásunk határait a „kutya”-metaforát középpontba állítva, s a témafejlődést érzékeltetve jelöljük ki. (A tárgyalandó kilenc vers szemantikai síkváltásait rendszerező áttekintésként diagramunkban a bekeretezett kulcsszavakkal jelezzük a következő oldalon.)

Ratkó első kötetében, a *Félelem nélkül*-ben (1966) a *Nyári napló* három rövid, szándékosan kisbetűs címmel ellátott négysorososa épül a „kutya”-metaforára: a *pillanat*, az *eső után* és a *forgószelel*. Az 1968-ban megjelent *Fegyvertelenül* kötet *Bokor* című verse határvonal, hiszen itt érhető tetten az ember mentális képének a természetábrázolásra ráarakódó, s egyre dominánsabbá váló első megmutatkozása. A kötet címadó verse ennek szellemében születik, s benne a „kutya”-metaforának nem csak a hasonlítottja, hanem a hasonló, az emberarcú kutya érzelmi kisugárzásai, személyiségjegyei is változnak: a szelíd, vidám, játékos kiskutya helyett megjelenik a veszett, harapós, kóbor eb. A *Gyermekholmi* darabjai között (1980) bukkan fel ismét a *kutya*-motívum a *Domb* című négysorosban mint a kóbor állat szánandó képe. A *kő alól* (1987) kötet tragikus hangú versei között az *Eleven öledből* egyetlen jelzője igei metaforaként hozza vissza újra a félelemtől szűkülő kutya képét. Közvetlenül ezek után, 1988 januárjában születnek a „kutya”-metaforákra épülő Viszockij-fordítások, amelyekben allegorikus erővel jelenik meg a szabadságvágy a kaszás halál elől bordáit törő, menekülő kutya képében, s végül a végzetterhes sors mint elúzhatetlen, az embert mindenhova követő, kóbor állat története lel balladai megfogalmazást.

1 A Viszockij-versek eredeti orosz szövege, a szögletes zárójelben megadott nyersfordítása, valamint Ratkó József kötetbeli műfordításai a dolgozat végi mellékletben teljes terjedelemben olvashatóak.

A „kutya”-metafora és a humanizált természet

A „kutya”-metaforákat mint immutációs szemantikai alakzatokat vizsgáljuk, de kitérünk grammatikai motiváltságukra is. A szemantikai alakzatok közös sajátosságán túl, vagyis hogy a szavak elsődleges szótári jelentése és a szövegösszefüggésből kibomló jelentés között feszültség jön létre, azt is szemügyre vesszük, hogy milyen jelentésbeli és hangulati változásokon megy át versről versre a kép. Fontosnak tartjuk a pragmatikai *én*, az önmegvalló első személy viszonyát a „kutya”-metaforával érzékletessé tett tárgyi-fogalmi világhoz.

A *Félelem nélkül* (1966) kötet *Nyári napló* címmel keretezett három négysorosából az első:

a pillanat

Kék volt az ég és mozdulatlan;
Kis szél ugrándozott a porban,
Futott, ugrált előttem, s én
minduntalan belébotoltam.

Az *kutya* képe az ég mozdulatlanságával ellentétet képezve intenzív mozgást kifejező igei, s egy melléknévi metaforával jelenik meg. Az ellentét a mozdulatlanság – mozgás oppozíció túl az ég – föld fent és lent térvizonyban is megvalósul. A földön a port kavarázó szél kiskutyaként ugrándozik: *Kis szél ugrándozott a porban, / Futott, ugrált előttem*. A melléknévi metafora a kiskutya méretét a szélre viszi át, így tárgyiasítja a megfoghatatlant. A pragmatikai *én* kiegyensúlyozott lelkiállapotát a természet szó szerint is felhőtlen, konfliktusmentes pillanatképe sugallja.

A következő négysoros az:

eső után

Megáll, fúj, rázogatója
magát egy lelkes kis bokor,
hogyan szinte prüszköl! – száll a víz
bundaszagú ágairól.

Az újabb *kutya*-portré a címmel oki-következményes viszonyban van, s megint csak igei metaforákra épül. A „lelkes kis bokor” olyan, mint egy prüszkölő, bundájából a vizet kirázó kiskutya. A „bundaszagú ág” melléknévi teljes metaforája a bokor poros, esőverte lombjának szagát kapcsolja az ázott kiskutya szagához. Az előző, s az ezt követő rövid versekhez hasonlóan a szemlélő mentális képe nyugodt, a természet szabadságát a költő magáénak is érzi.

A *forgószelel* című miniatúr az előző csonka metaforák után a címmel együtt teljes metaforát ad, ahol az elvont hasonlított a forgószelel, s a hasonló a *mint*-tel kapcsolt állapothatározói kutyakölyök. Megszemélyesítő igei metaforái: „*Farkába kapott és nyüszít és pörög, pörög / maga körül veszettül*” a mozgás intenzitásának fokozását a hátravetett beszélt nyelvi stílusértékű határozóval teszik teljessé:

forgószelel

Farkába kapott és nyüszít
és pörög, pörög
maga körül veszettül, mint egy
játékos kutyakölyök!

A „kutyakölyök” normatív szóhasználat helyett a „kutyakölyök” közvetlen hangulati hatású, beszélt nyelvi stílusértékét egy detrakciós hangalakzat, *szinkopé* biztosítja.

A „kutya”-metafora és a magányos ember

Ratkó következő kötete a *Fegyvertelenül* (1968). Ebben utoljára jelenik meg a gondtalan, játékos kutya képe a bokor emberközeli megszemélyesítéseként. Az igei metaforák a játszó kölyökkutyát elevenítik meg a szélrázta bokor hasonlójaként. Az ág a kutya farka, a szél pedig a szájba vehető játék, amit a kutya elejt, majd utána kap:

BOKOR

Csóválja ágát a bokor,
meglapul, reszket boldogan.
Szeretne játszani velem,
mert én is gazdátlan vagyok.
Szájába fogja a szelet,
elejti, utána kap.
Rám néz okos kökényszemével,
megszagol, kezemre nyalint.

De most nincs kedvem játszani.
Homlokom megkövesedett;
Szemem mint régi szobroké,
nézi az időt, s könnyezik.

Fontos mozzanat e versben, az említett szemantikai váltás a kutya ábrázolásában. Az eddigi megszemélyesített természet gondtalan szabadságélményére ettől kezdve mindig rávetíti árnyékát a pragmatikai *én*, a szemlélődő költő lelki szorongása: „Szeretne játszani velem, / mert én is gazdátlan vagyok”. Itt a komplex képet két szemantikai váltás is biztosítja: A „Rám néz okos kökényszemével” sorban az igei metaforát tartalmazó mondat instrumentális toldalékú főneve melléknévesült főnévi teljes metafora (a kutya szemét hasonlítja a bokor terméséhez). A bokor mellett egy villanásra a költő is hasonlatossá válik a kutyához: mindketten *gazdátlanok*. A vers utolsó négy sora e komor, a költői pálya végére teljesen eluralkodó életérzés kifejezésére egy másik metafora-rendszerrel indít el. Ez a Ratkó költészetében sokak által elemzett, s önmaga önéletrajzi vallomásában is értelmezett *kő*-metafora (vö. Márkus 1994, Görömbei 1996, Jánosi 1999).

A *Fegyvertelenül* kötet (1968) címadó darabja elszakad a természeti jelenségek vagy a tájba illő flóra megszemélyesítő ábrázolásától. A *kutya* képét az ellenséges tárgyi-technikai valóságra, a zord fegyverekre vetíti a költő. Figyeljük meg a második és két utolsó versszakot a „*kutya*”-metaforákkal:

(...)
Az ember veszett, harapós
Gépeket nevel gyilkolásra.
A halál földünkre tapos,
akárha páncélos bogárra.

(...)
magányos, kóbor fegyverek
imbolyognak új célt keresve,
s vonítanak, mint az ebek,
halott teremtetőikre lesve.

Ma azt gondolom, kellene
Fegyver nekünk is, szelídeknek.
Fegyvereket ölnénk vele,
Hisz akik nem ölnek, megöletnek.

A *jó* pusztulásának apokaliptikus víziója egymásba szövődő metaforák, hasonlatok rendszerével válik képileg és érzelmileg is szemléletessé. Ennek a kifejtésnek is fontos eleme a „*kutya*”-metafora. Az ember mintha kutyát nevelne, s tanítana meg ölni, úgy teremti meg a technika bonyolult csodáit, amelyek öntörvényűen működésbe lépve saját „gazdáikat” pusztítják el. A *gépek* jelzői – *veszett, harapós* – kutyákat idéző melléknévi csonka metaforák. A „*magányos, kóbor fegyverek / imbolyognak új célt keresve / s vonítanak, mint az ebek, / halott teremtetőikre lesve*” versszak képileg az elvadult, kiéhezett állathoz közelítik megszemélyesítéssel, belső hasonlattal az öntörvényűen az emberre támadó tárgyakat. De a magányos ember, a *gazdátlan* ember ugyanúgy válhat pusztító fegyverré mások kezében, embertársai ellenében, mint a technika tárgyi eszköze. Vagyis a szabadság ára a belső és külső „fegyverzet” megszerzése, amellyel *mi, szelídek* megvédhetjük magunkat a gonosz fegyverekkel szemben. A zárósorokban az „aki fegyvert ragad, fegyver által vész el”-prófécia nyílt tagadása a pragmatikai *én*, a szelídeket képviselő költő teljes kétségbeesését vetíti elénk. Az ember saját nevelte harci ebeit, a fegyvereket fegyverrel képes csak megfékezni: „*Fegyvereket ölnénk vele, / Hisz akik nem ölnek, megöletnek*”. Hogy milyen ez a szelídeket képviselő, *hiteles* ember, ez a későbbi versek, s a fordítások egyetlen központi témája.

A *Gyermekholmi* ciklusban (1980) még egyszer visszatér a „*kutya*”-metaforáján keresztül a természetábrázolás Ratkó lírájában. A kopár dombon magányosan álló nyárfa a kóbor, sovány kutya képében nyer megszemélyesítést. A kép duplázódik, mert úgy érezhetjük, a szél, ami a domb lábainál *lapul*, maga is kutya. Emlékezzünk a szél korábbi kutya-ábrázolására (kis szél, forgószél). A melléknévi metaforák (*kóbor domb, sovány hátulján*) mellett igei metaforák (*lapul, szagolgatja, farkát csóválja*), s végül főnévi metafora teszi sokoldalúan szemléletessé a képet (a kutya *farkaként leng* a nyárfa):

DOMB

Kóbor domb – bordája kiáll.
Lapul a szél lábainál,
szagolgatja, farkát csóválja:
sovány hátulján leng a nyárfa.

Ez a metaforalánc azonban már egy más költői szemlélet mentális tartalmát vetíti rá a kép ábrázolására: a belső egyensúlyából kizökkent, világlátásában gyökeresen megváltozott pragmatikai *én* nézőpontja kap hangulati kifejezést. Mivel a szemlélő pozíciója negatív, minősítő rendszere lelkiállapota eszerint vetül rá a kép minden mozzanatára, érzelmileg komoran színezi a metaforikus szerkezetek szinonima-készletét, hiszen a költő maga is sorstársa a *kóbor domb*-nak.

A „*kutya*”-metafora és a hiteles ember

Ratkó utolsó kötete, *A kő alól* (1987), a félelem érzékletes kifejezőjeként egyetlen jelzővel hozza csupán vissza a *kutya* képét:

ELEVEN ÖLEDRŐL

Bíznak a kések. Január van.
Nyakunkról álmodik a hóhér.
Meleg nyakadról álmodom,
álmodom eleven öledről,
s mosolygok rendületlenül.

Megóvni csuklót, csigolyát,
egyetlen esély: a mosoly;
egyetlen esély: bátor arcunk.
Mert szem ha szűköl, száj ha ráng,
megdicsőül akkor a kés.

Az elemzésük középpontjába állított „*kutya*”-metafora itt egyetlen szétírt szerkezetben buk-kan fel igei metaforát képezve: „szem ha szűköl”. A szem *pars pro toto*, az egész ember helyett áll, szinekdoché. A szem a lélek tükre, amelyben a félelem leginkább visszatükröződik. A kutya félelmében *szűkölő* hangot ad. A látás és a hallás érzékterületeinek képi összekapcsolásával szinesztézia, amely fokozza az emberi félelem érzéki benyomását. A vers többi képi jelentését most nincs lehetőség elemezni, de fontos jelezni a szabadságra vágyó ember belső tartásának mozzanatain túl a szerelem mint védelmező erő egyetlen végső menedékét Ratkó számára: tragikus egyéni sorsa, tízévesen elveszített kislány fölötti vigasztalhatatlan bánata, s esendő önmagával vívott harca a megmaradáshoz nélkülözhetetlen erőt a szerelemből véli meríteni. Fontos e szemantikai mozzanat lényegi része utolsó verseiben. Ez is összekapcsolja azokat a Vi-

szockij-fordítások üzenetével: Nem a halálra, hanem az életre kell készülni, harcunkat a szabadság megélése és nem a mártírium vágya kell, hogy vezérelje.

Ratkó Viszockij-fordításai

1988 januárjában készül el az első Viszockij-fordítás, amelyben a *homo ethicus*, a Ratkó számára hiteles ember szabadságküzdeme új erővel jelenik meg. Az *Eleven öledből* vers dacos erejével, s új lendületű komplex képi megoldással kap ábrázolást a téma. Itt a *kutya* nem egy villanásra jelenik meg, hanem az allegorikus verset teljesen betöltő, epikus cselekményességgel teli képsor hőse. Viszockij verse 1973-ban született, de jelentésrétegei tizenöt év múltán mind az orosz, mind a magyar valóságra érvényesek voltak. A képeket kísérő konnotációk a mai, huszonegyedik századi olvasó befogadói horizontján azonban paradox módon talán világosabbak, mint a korabeli lehetséges értelmező számára.

Ha az orosz eredeti szöveg képeit tüzetesen megvizsgáljuk, észrevehető, – a szögletes zárójelben megadott szó szerinti fordítás segít ebben – hogy már a második versszak az oroszban részleteire szedve, konkrétan megjeleníti a láncra vert *kutya* alakját, Ratkó viszont a *bilincs* képével közvetlenül az emberre viszi át a metafora értelmezési irányát. Némiképp általánosítással használja mind a „*bilincs*” szót a „*lánc*”, mind a „*nem lehet*” modális állítmányi szó jelentését a „*nem tudom*” helyett. (A versszövegeket lásd a Mellékletben.)

Ratkónál:

VISZOCKIJ: AMIKOR A DAL...

(...)
Nem lehet a tisztelet bilincset
gyöngye foggal magamról lerágnom.
Ki rángatja a tölgykapu kilincset?
Ki dörömböl csonttal a vaspánton?
(...)

Viszockij versének második versszaka szó szerinti fordításban így szól:

[A tisztelet öntöttvas láncára vertek,
S a dicsőség láncszemeivel nem bír a fogam...
Hé, ki döngeti a tölgyfakapu
Kovácsolt kopogatóját lábszárcsontokkal!..]

Az első két sorban a *tisztelet* és a *dicsőség* nem csupán a korabeli orosz politikai közhangulatot itt iróniával használt eleme, hanem a leláncoltság mértékének fokozása is. Utalásai a '70-es évek valóságára egyértelműen jelzik a korabeli orosz kultúrpolitika taktikáját, amellyel a szovjet arcukat sértő, költő „fenegyerekeket”, például Jevtusenkot, Viszockijt és másokat meg akartak zabolázni. Olyan *tisztelet- és dicsőségövezte* társadalmi protokollstátuszokat, címeket kínáltak fel nekik, amelyeket kénytelenek voltak

elfogadni, mert anyagilag ezek biztosították viszonylagos szabad mozgásukat a világban. Cserébe a rendszerrel lojális magatartást követelték meg tőlük. Jevtusenko így lett az orosz írószövetség elnöke, bejárta Nyugat-Európát, s a „közeli külföld”, többek között Magyarország egyetemeit. Kortársa, Viszockij a moszkvai Taganka Színház sokat foglalkoztatott, ünnepelt színész-énekes lett, hogy lekössék világjáró energiáit, s a színházorvos felügyelete mérsékelje az önpusztító életvitelt. Mindketten érezték, hogy ez a leláncolt *kutya*-szerep a kitüntetett fizikai ellátásuk mellett a művészet lelki pusztulásához vezet, amelyből „bordáikat törve” is ki kell menekülni „a viharba”. A *hiteles* embernek – s ők a költészetük eszmeiségével életükben is azonosulva ezek – nincs más választása (vö. Török 2000, 102 – 133).

Ratkó fordításában a „*kutya*”-metafora a szabadságáért küzdő költő alanyi hasonlójaként a láncra vert kutya végső menekülésével érzékelteti a sorskérdés hiteles emberhez méltó megoldását. A harmadik versszakban a kaszás halál alárendelt szintaktikai tulajdonítója a kutya képe: „Nincs felelet. De én tudom, kint áll, / aki nem tart a *leláncolt ebektől*”. A magyar versszövegben csak az utolsó versszak igei és főnévi metaforáiból bontakozik ki egyértelműen a pragmatikai *én* és a „*kutya*” metaforikus érintkezése. A költő, a hiteles ember, a halál közeledtekor is csak a szabadságot választhatja a kényelemmel bélelt szolgásgát helyett:

(...)
Elnyüvöm a nehéz ezüst nyakörvet,
s a vastag aranyláncot átharapva,
betöröm a palánkot, hogy kitörjek
összezúzott bordákkal a viharba!

Különösen hatásos a fordításban az utolsó sor „*betöröm, hogy kitörjek*” ellentéte mind a cselekvés iránya, mind a „*tör*” igének a konkrét és elvont lexikális jelentése mentén. Ha a vers elején a fordítás veszített a „*kutya*”-metafora orosz konnotációinak általánosításával, itt gazdagodott a csattanós képi lezárás segítségével. A „*nehéz* ezüst nyakörv” és a „*vastag* aranylánc” szó szerkezetek orosz szövegben nem szereplő, de a szövegkontextusba nagyon is beleillő jelzői az akkori és mai újjazdagok státusszimbólumként viselt ékszereire közvetlen, s átvitt értelemben is jelentésszerű célszót tesznek (vö. Tolcsvai Nagy 1996, 108 – 128).

Vessük össze Ratkó fenti fordításával Viszockij képi megoldásait az utolsó versszakban az orosz eredeti versszöveg szó szerinti fordítása segítségével:

[Elkoptatom az ezüst nyakörvet,
És átharapom az aranyláncot,
A kerítésen át beveszem magam a bogáncsosba, s
Bordáimat törve – kirohanok a viharba!]

Az *Amikor a dal...* fordításán keresztül Viszockij erőt sugárzó „*kutya*”-metaforája 1988-ban új energiákat ad a saját küzdelmében kifulladásig küzdő Ratkónak. Egy saját maga által is jól ismert képi világban a kornak és a műfajnak mind szemantikai, mind nyelvi stílusjegyeit magyarul jól adaptálva, aligha tagadható, hogy ne a saját gondolatai megújult folytatását látta volna Ratkó e dalszövegben. Tudjuk, hogy Dinnyés József, a

Viszockijnak alkatában is megfelelő kortárs magyar énekes és „daltulajdonos”, ekkor Ratkó barátja, s eszmei társa volt. Dinnyés dalszövegeinek stílusa is mintául szolgált a kortársaknak az élet értelmét kereső, a filozofikus témáknak a hétköznapi nyelvi és képi világ pátoszmentes megszólaltatásához. Ahogy Viszockij tette – kocsmákban, klubokban is énekelhető módon – beszélt nyelvi, a szlengbe áthajló, nyelvi poénokra építő magyar nyelvű visszaadása Ratkó alkatához is közelálló volt. Ennek a műfajnak tökéletességre vitt példája a második „kutya”-metaforára épülő Viszockij-fordítás, a *Dal a sorsról...*

VISZOCKIJ: DAL A SORSRÓL...

A refrénekekkel és hosszú – rövid versszakokkal tagolt versben a lírai *én* harcát saját sorsával úgy ábrázolja a költő, mintha a sors egy kóbor kutya lenne, amelytől nem tud, de nem is akar szabadulni. Kettejük történetének egy-egy sorsdöntő szituációját az orosz szöveg úgy meséli el, hogy a kóbor kutya kétszeresen a sors metaforája: maga is a Sors névre hallgat. A szituációk között a visszatérő refrén is egyértelmű célzást, utalást tartalmaz, amelyből kiderül, hogy a kutyát a gazdája, megsokallva a dolgot, minduntalan a sintérhez, a *nyúzóhoz* akarja vinni. A refrén magyar szövegéből az oroszral ellentétben nem derül ki rögtön, hogy itt nem annyira embert felakasztó *hóhérról*, hanem az állatokat kiirtó *sintérről* van szó. A refrén orosz kulcsszavát – mint mi is a szó szerinti fordításban – *nyúzó*nak adja meg a szótár. A szituációk elemzése előtt vessük össze Ratkó apró módosításokkal négyszer ismétlődő refrénfordítását a szó szerinti orosz szövegjelentéssel:

Meglehet, öregszem.
Hóhért keressek?
Kösse föl, de menten –
s aztán fizessenek?!

Viszockijnál:

[Azt hiszem, öregszem, –
Megyek a *nyúzóhoz*...
Húzza fel a rúdra,
Én megfizetem.]

A „kutya”-metafora szemantikája kapcsán fontos szerepe van az orosz versszakok szerkezeti tagoltságának, szövegekbeli elhelyezkedésének, a sorok számának, s a hosszúságot megadó szótagszámnak. Viszockij versének műfajilag megkülönböztető jegye, hogy *énekvers*, *dalszöveg*, nem pedig szemmel való befogadásra szánt könyvvvers. Az epikus történetmondásnak és a dallamíveknek megfelelően a verssorok hosszával is szolgálja a szemantikai tagolást. Egy négysoros 15 – 14 – 15 – 14 szótagú szakaszt egy nyolcsoros 6 – 6 – 6 – 5 – 6 – 6 – 6 – 5 szótagszámú versszak, végük a fenti négysoros 6 – 5 – 6 – 5 szótagszámú refrén zárja. Ezek a szekvenciák négyszer ismétlődnek. Az eredeti szövegrendezésben a refrén mindig beljebb kezdődik, a nyolcsoros szövegrész „szövegtükre” után található. Ez a tagolás nem marad meg Ratkó fordításában. Nála

a hosszú soros szekvenciakezdő versszakból – a magyar verstani hagyományokhoz illeszkedően – két négysoros lesz 8 – 7 – 8 – 7 szótagszámmal. A nyolcsoros változatlan marad, s a négysoros refrén szintén balra zár, nem tolódik beljebb a szövegben. Az orosz versszakok tagolása, ahogy a szögletes zárójelben a szó szerinti magyar fordítás is mutatja, a dallamkövetés mellett azt a funkciót betölti, hogy a „kutya”-metafora, szituatív szemantikai síkját elkülönítse a pragmatikai *én* párhuzamosan futó szerepének megrajzolásától, s végül a konklúziótól a tréfába öntött helyzetmegoldás refrénbeli csattanójától.

Ratkó fordításában több általános vonása van a „kutya”-metafora megjelenítésének, amely Viszockij technikájától eltérő. Az egyik ilyen a metafora megfejtésének „kikotyogása”. Ez a fordítóknál azért fordulhat elő, mert az idegen nyelvi szövegértés sikerélménye elfedi az eredeti szöveg születésének, a képek fokozatos kibontakozásának, felépülésének alkotói alázattal történő követését. Az első szituációban Ratkó máris elárulja, hogy a kutya képében a lírai *én* „végzetéről” van szó, ugyanakkor sokáig lebegteti a *kutya* és a *sors* érintkezési pontjait. Nála csak a második versszak végi igei metaforákból derül ki, hogy egy kutyaról beszél.

Ratkó fordításában:

Bárhová is tér a lélek,
bárhová leszek magam,
végzetem mögöttem lépked
betegem szájalmasan.

Megdobáltam őt kövekkel,
de a térdemhez lapul,
s néz könyörgő, nagy szemekkel,
nyelve-lógva, nyálasan.

Viszockij dalszövege már az elején világossá teszi a „kutya”-metafora tartalmát a beszélő, magában is metaforikus névadással: a kutya neve Sors. (Itt még nem a Végzet, ahogy Ratkó megelőlegezi a későbbi szerep- és névváltozást). Meg kell jegyeznünk az orosz nyelv grammatikai *nem*-kategóriája önmagában is ráutaló anafora, mely metaforikus szerepet tölthet be. A szemantikai tartalom lebegtetését ezért sem teszi az orosz a magyar nyelvhez hasonlóan lehetővé. Viszockij dalszövegének szó szerinti fordítása:

[Bárhová is rejtem lelkem, bárhová is fordulok,
Mögöttem egy kutya – Sorsom, elesetem, betegem, –
Kövekkel hajigáltam, de a térdemhez lapul,
Néz, a szeme majd kiesik, s nyála folyik szakadatlanul.]

A második szekvenciában a kutya a költői *én* sorsának módosulásaként a Jószerencse képét ölti fel. A kutyára vonatkozó szituáció Ratkó tagolásában az ötödik, hatodik versszakba kerül. Az áthallás a *kutya* és a *sors*, majd az új névadás szerint a jóra fordult sors, a *szerencse* (Fortuna) között a jóllakottságban elhallgató *lelkiismeret* jelentéstartalmával egészül ki. (Vessük össze az előző vers *arany és ezüst nyakörveinek* hasonló metaforikus tartalmát):

Megfogadtam annyiszor,

köpök rá, odahagyom,
de sajnálom őt nagyon,
hízelkedve bókol.

Kezdttem akkor száanalomból
etetgetni Fortunát.
Mikor megtömi magát,
heverészik, horkol.

Viszockijnál a Sors mint kutyanév, s a névmási, melléknévi anaforák folyamatossá teszik a konkrét tartalmi visszacsatolást:

[Megfogadtam annyiszor, hogy köpök a Sorsra,
De sajnálom éhes fajtáját – hízeleg, barátkozik, –
Ekkor száanalomból etetni kezdtem Fortunát –
Ő meg, ahogy jóllakik, mindegyre csak alszik.]

A harmadik szekvencia „*kutya*”-metaforájának szemantikai tartalma a pragmatikai én alkoholhoz való viszonyát, a pokollal szemben az alkoholból merített bátorságát érzékelteti. Ratkó fordítása egyértelmű utalást tesz erre:

Néhanapján a fejemet
a hőség majd szétveti,
ilyenkor hátrál a sorsom,
holtra válva jajgat.

Egy pohár bort adtam neki
azért, hogy bátrabb legyen.
Pohár nélkül nem bírja ki
azóta – s abajgat:

Ratkó itt az a *hőség* első szótári jelentésénél megállt, holott a szöveg ok-okozati összefüggése mellett a szó szerkezet vonzatszintje is a második, az általunk szó szerinti fordításban megadott *pokol* jelentést követelné meg. Ratkó szövegében „*a fejemet a hőség majd szétveti*” képből közvetlenül az alkohol hatását érezzük tartalmi hasonlítottnak. Viszockijnál másról van szó:

[Vannak napok, mikor a fejemet olyan pokolba dugom,
Hogy a Sors is hátrálni kezd ijedten, elsápadva, –
Egyszer bátorításként egy pohár bort öntöttem Fortunába –
Azóta, ha nincs pohár bor, így morog rám folyton:]

A „*kutya*”-metafora folytatása a következő nyolcsoros első fele. A sors részegen azt hajtogatja, amit a költő is tud: Ha Nyugatra születik, nem oroszföldre, övé lehetne a világhír, s vele együtt a gazdagság, a jólét. Tehát inni kell, ha *erre* a pokolra nem akar gondolni, vagyis itatnia kell a sorsot:

felkopik az állam!...
New York városában
járhatnék bundában,
dukálna brokát...
Lábam a bakancsba,
sorsom a nyakamba,
s vonszolom magammal
hegyen-völgyön át.

Viszockij szövege szó szerint „*részeseknek*” nevezi a sorsot:

[Egy falat – nem falat!
New York városában
Nyércbundában járnék,
Brokátot viselnék!..
Én meg – bocskort a lábra,
Sorsot – botom kampójára
Hegyre fel, völgybe le
Cipelem a részesgest.]

Az utolsó, negyedik szekvenciában a „*kutya*”-metafora jelentése a Végzet. A metaforikus sík ugyanazt a szemantikai tartalmat hordozza, mint amelyet Ratkó *Fegyvertelenül* verse az öntörvényű fegyverekről, s a pusztító emberről üzen: az ember saját pusztulásának eszközét önmaga hozza létre. A „*fegyvert*” *harci ebként* maga neveli fel – írta Ratkó. Viszockijnál az alkohol az, ami itt a pusztulás fegyvere. Ezt a jelentést az ellenséges fegyver fogalmának kiterjesztésével Ratkó verse is tartalmazza. A szlengből vett jelzők, ha nem is ugyanott, a magyarban is pontosan kompenzálják egy-egy orosz rétegyelvi szó eredeti stílustulajdonítását:

Egyszer aztán véletlenül
többet adtam innia.
Jött, a rusnya, torz pofával,
megrohant a sorsom.

Becsmérelt és átkozott és
megperdült nagyhirtelen,
hátról ugrott nekem,
markolászta torkom.

Ratkóval szemben Viszockijnál csak itt jelenik meg a Végzet mint a sors legrosszabb fajtája. Ratkó a fordítás végleges szövegében ennek ismeretében „*vitte előre*” már az első szekvencia kezdősoraiba a Sors helyett a Végzet megnevezést, s így elveszítette a fokozás, gradációs lehetőségét, amelyet a Viszockij vers „*kutya*”-metaforáinak tartalmi változásai az oroszban magukban rejtettek:

[Egyszer véletlenül túlitattam a Sorsot –
Tántorogva ment el, eltorzult a rusnya, –
Szemtelen volt, kötekedett, s Végzetként tért vissza –
Hátulról rám ugrott, s az ádámcsutkámat elkapta.]

Az utolsó refrént megelőző nyolcsoros Viszockij Ratkóhoz hasonlóan megérzi, hogy a halállal, a pusztulással szemben önmagunk belső fegyverét magunknak kell megteremtünk, amikor – Ratkó szavaival – „nyakunkról álmodik a hóhér”. Az a körülmény, hogy mindkettejük életében ez a felismerés későn jött el, – a test gyöngesége a lélek akaratának már nem engedelmességet – az egyéni tragédián túl a magyar és az orosz költészet nagy vesztesége. Ratkó így fejezi be a „kutya”-metaforát:

Most alatta nyögve,
kékülök hörögve,
rémülten nyökögve,
sikoltok vadul:
Ne szorítsd a torkom!
ne szorítsd a torkom!
ne szorítsd a torkom!
megfullad a dal!

Viszockij eredeti szövegében a három ismétlődő ellipszis még jobban visszaadja a kétségbeesett kiáltás indulatát:

[Szenvedek alatta,
Nézd – kékre váltam,
Sátánná változva
Futtomban ordítom:
„Csak a torkomat ne,
Csak a torkomat ne,
Csak a torkomat ne, –
Meghal a dalom!”]

Összegzés

Elemzésünkben arra tettünk kísérletet, hogy egyetlen rendszerben vizsgáljuk meg Ratkó József költészetének egy immutációs retorikai alakzatát, a „kutya”-metaforát saját versei és műfordításainak keretei között. A fordítások életműbeli szerepét nézve látjuk, hogy a fordítás horizontális síkon elképzelhető jelen idejű funkciói közül kettő mindegyike teljesül: Az egyik a *művészi alkotás* funkciója. Ratkó a versfordítást költői cselekvésnek, művészi tettnek tekintette, hiszen Viszockij versei saját eszmerendszerével azonos tartalmi síkok kibontására adtak alkalmat. A másik műfordításokra jellemző funkció, amelyet a két itt tárgyalt versfordítás betöltött: a *hiánypótló, kiegészítő szerep*. Ratkó saját lírájában a „kutya”-metafora különböző szemantikai mezőit szervesen kiegészítik a Viszockij-fordításokban fellelt újabb jelentéstartalmak, amelyek mindvégig

egyetlen ratkói alaptémát tesznek sokoldalúan szemléletessé: a *szabadság*, a *szabadságért folytatott harc*, a *bátorság*, a *meg-nem-alkuvás* témáját. Minden e témakörben általunk is tárgyalt vers annak megvallása, hogy a belső függetlenség kivívása a *homo ethicus* egyetlen vállalható, hiteles magatartása.

A *metafora* szemantikai tartalmának dinamizmusára nézvést bizonyító erővel példáltak a versek, hogy a metafora mint nyelvi jel, a kifejezés és a tartalom kapcsolatának viszonylagos állandóságán alapul, jelentésátvitelt jelent. Arra utal, hogy a jelentést az egyik tárgyról a másikra viszi át a költői kép, így lesz a nyelvi jel megkülönböztető jele a dinamizmus, egy szemantikai folyamat, az új megnevezés folyamatának mozgása (vö. Fónagy 1999, 129). A grammatikai motiváltság, a grammatikai struktúra megadása nélkül a metafora nem interpretálható. Ez a fordításokra különösen érvényes. A metaforában szemantikai azonosítás van: a metaforikus újrajelölés, jellel válás során egy jel kifejezés- és tartalmi síkjával (relációrendszerével) együtt egy új relációrendszer első tagjává, vagyis kifejezéssíkjává válik, a közös kifejezéssík alatt két különböző tartalmat egyesít (Gáspári 2001, 25). A metafora szemantikai tendenciái koronként, egyénekenként változóak. Ratkó és Viszockij egy korban éltek, a „kutya”-metafora hasonlója, s alapvetően a hasonlítottja mindkettejükénél ugyanaz, ám a jelentés minden eleven, új nyelvi megvalósulása szükségképpen *konkrét*, mivel új oldalról közelíti meg a tárgyat a *szabadság* témáját. A metafora mindig kétszeresen kifejező: a jelentésátvitel gondolatokat ébreszt, de ezen túl a *gondolatmenet* mint kifejező mozgás, mint szemantikai gesztus önmagában is jelentős (vö. Fónagy 1999, 151-165). A kérdéskör vizsgálata, a „kutya”-metaforára épülő alakzatok körbejárása számunkra mégis akkor kapja meg igazi funkcióját, ha a nyelvben testet öltött költői szándék, életélmény befogadói horizontját általa némiképp sikerült tágítania.

IRODALOM

- Fónagy Iván 1999. *A költői nyelvről*. Corvina. Budapest.
- Gáspári László 1996. Egy új retorika- és stíluselmélet vázlatja. In: Szathmári István (szerk.) *Hol tart ma a stilisztika?* Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest.
- Görömbei András 1996. Indulatos jegyzetek Ratkó József születésnapján. *Szabolcs-szatmár-seregi Szemle* 1996/3. 386-390.
- Gáspári László 2001. *A funkcionális alakzatelmélet néhány kérdése*. Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest.
- Jánosi Zoltán 1999. A drámába nőtt idő. A népballada funkciói Ratkó József verseiben. *Szabolcs-szatmár-beregi Szemle* 1999/4. 477-490.
- Kondor Jenő, 1993. *A félelem és a remény költészete*. Ratkó József. Nagykovácsy, Városi Könyvtár.
- Márkus Béla 1994. A múlt nem mutatvány. In: Ratkó József: *Új évszak kellene*. Összegyűjtött versek. Felsőmagyarország Kiadó, Miskolc. 295-303.
- Németh G. Béla 1998. *Írók, művek, emberek*. Krónika Nova Kiadó, Budapest, 211-222.
- Ratkó József 2000. *Ratkó József összes művei I.* (szerk. Babosi László) Felsőmagyarországi Kiadó, Miskolc.
- Tolcsvai Nagy Gábor 1996. *A konnotáció kategóriája a stílusértelmezésben*. In: Szathmári István (szerk.) *Hol tart ma a stilisztika?* Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest.
- Török Endre 2000. *Ki a szabad?* Kairosz Kiadó. Budapest.

Vlagyimir Viszockij

Когда я отпою и отыграю...

Когда я отпою и отыграю,
Где кончу я, на чем – не угадать?
Но лишь одно наверное я знаю:
Мне будет не хотеться умирать!

Посажен на литую цепь почета,
И звенья славы мне не по зубам...
Эй, кто стучит в дубовые ворота
Костяшками по кованым скобам!..

Ответа нет, – но там стоят, я знаю,
Кому не так страшны цепные псы.
Но вот над изгородью замечаю
Знакомый серп отточенной косы...

Я перетру серебряный ошейник
И золотую цепь перегрызу,
Перемахну забор, ворвусь в
репейник,
Порву бока – выбегу в грозу!

[Amikor kifogyok a dalból, s a játékból...

(Szó szerinti fordításban)

Amikor kifogyok a dalból és a játékból,
Hol fejezem be és min – ki fejt meg?
De egyet teljes bizonyossággal tudok:
Nem akarózik majd meghalni!

A tisztelet öntöttvas láncára vertek,
S a dicsőség láncszemeivel nem bír a fogam...
Hé, ki döngeti a tölgyfa kapu
Kovácsolt kopogtatóját lábszárcsontokkal!..

Nincs válasz, – de ott áll, tudom,
Az, aki nem tart a láncra vert kutyáktól.
De a sövény fölött most észreveszem
A kifent kasza ismerős pengeélést...

Elkoptatom az ezüst nyakörvet,
És átharapom az aranyláncot,
A kerítésen át beveszem magam
a bogáncsosba, s
Bordáim törve – kirohanok a viharba!]

1973

Amikor a dal...

(Ratkó József fordítása, 1988. január)

Amikor a dal s a játék véget ér,
mi ér véget akkor, mit végeztem?
Egyet tudok, s azt nem adnám semmiért:
elpatkolni soha se lesz kedvem.

Nincs felelet. De én tudom, kint áll.
aki nem tart a leláncolt ebektől,
s látom, a palánk fölött, amint vár,
kaszájának éles fénye dereng föl.

Nem lehet a tisztelet bilincset
gyöngye foggal magamról lerágnom.
Ki rángatja a tölgykapu kilincset?
Ki dörömböl csonttal a vaspánton?

Elnyüvöm a nehéz ezüst nyakörvet,
s a vastag aranyláncot átharapva,
betöröm a palánkot, hogy kitörjek
összezúzott bordákkal a viharba!

Vlagyimir Viszockij

Песня о Судьбе

Куда ни втисну душу я, куда себя ни дену,
За мною пес – Судьба моя, беспомощна больна, –
Я гнал ее камнями, но жметя пес к колену –
Глядит, глаза навывкате, и с языка – слюна.

Морока мне с нею –
Я оком грустнею,
Я ликом тускнею
И чревом урчу,
Нутром коченею,
А горлом немею, –
И жить не умею,
И петь не хочу!

Должно быть, старею, –
Пойти к палачу...
Пусть вздернет на рею,
А я заплачу.

Я зарекался столько раз, что на Судьбу я плюну,
Но жаль ее, голодную, – ласкается, дрожит, –
Я стал тогда из жалости подкармливать Фортуну –
Она, когда насытится, всегда подолгу спит.

Тогда я гуляю,
Петляю, вихляю,
Я ваньку валяю
И небо копчу.
Но пса охраняю,
Сам вою, сам лаю –
О чем пожелаю,
Когда захочу.

Нет, не постарею –
Пойду к палачу, –
Пусть вздернет скорее,
А я приплачу.

Бывают дни, я голову в такое пекло всуну,
Что и Судьба попятится, испуганна, бледна, –
Я как-то влил стакан вина для храбрости в Фортуну –
С тех пор ни для без стакана, еще ворчит она:

Закуси – ни корки!
Мол, я бы в Нью-Йорке
Ходила бы в норке,
Носила б парчу!..
Я ноги – в опорки,
Судьбу – на закорки, –
И в гору и с горки
Пьянчугу влачу.

Когда постарею,
Пойду к палачу, –
Пусть вздернет на рею,
А я заплачу.

Однажды пере-перелил Судьбе я ненароком –
Пошла, родимая, вразнос и изменила лик, –
Хамила, безобразила и обернулась роком, –
И сзади, прыгнув на меня, схватила за кадык.

Мне тяжело под нею,
Гляди – я синею,
Уже сатанею,
Кричу на бегу:
«Не надо за шею!
Не надо за шею!
Не надо за шею, –
Я петь не смогу!»

Судьбу, коль сумею,
Снесу к палачу –
Пусть вздернет на рею,
А я заплачу!

1976

Dal a Sorsról...

(Szó szerinti fordításban)

Bárhová is rejtem lelkem, bárhová is fordulok,
Mögöttem egy kutya – Sorsom, elesetem, betegem, –
Kövekkel hajigáltam, de a térdemhez lapul,
Néz, a szeme majd kiesik, s nyála folyik szakadatlanul.

Csak zúrjeim vannak velem –
Szemem könnytől árad,
Orcám elszürkül,
A gyomrom is remeg.
A belsőm elszibbad,
A hangom elakad,
Élni sem tudok,
Énekelni sem akarok!

Azt hiszem, öregszem, –
Megyek a nyúzóhoz...
Húzza fel a rúdra,
Én megfizetem.

Megfogadtam annyiszor, hogy köpök a Sorsra,
De sajnálom éhes fajtáját – hízeleg, barátkozik, –
Ekkor szánalomból etetni kezdtem Fortunát –
Ő meg, ahogy jóllakik, mindegyre csak alszik.

Ilyenkor sétálok,
Tengek-lengek,
Lopom a napot
És istentelenkedek.
De őrzöm a kutyát,
Magam vonítok, uगतok –
Amiről csak akarok,
Amikor csak akarok.

Nem, nem öregszem, –
Megyek a nyúzóhoz...
Húzza fel, de menten,
Én kifizetem.

Vannak napok, mikor a fejemet olyan pokolba dugom,
Hogy a Sors is hátrálni kezd ijedten, elsápadva, –
Egyszer bátorításként egy pohár bort öntöttem Fortunába –
Azóta, ha nincs pohár bor, így morog rám folyton:

Egy falat – nem falat!
New York városában
Nyércbundában járnék,
Brokátot viselnék!..
Én meg – bocskort a lábra,
Sorsot – botom kampójára
Hegyre fel, völgybe le
Cipelem a részegest.

Mikor megöregszem, –
Megyek a nyúzóhoz...
Húzza fel a rúdra,
Én megfizetem.

Egyszer véletlenül túlitattam a Sorsot –
Tántorogva ment el, eltorzult a rusnya, –
Szemtelen volt, kötekedett, s Végzetként tért vissza –
Hátulról rám ugrott, s az ádámcsutkámat elkapta.

Szenvedek alatta,
Nézd – kékre váltam,
Sátánná változva
Futtomban ordítom:
„Csak a torkomat ne,
Csak a torkomat ne,
Csak a torkomat ne, –
Meghal a dalom!”

A Sorsot, ha bírom még,
Nyúzóhoz viszem –
Húzza fel a rúdra,
Jól megfizetem!]

„Élő fa az idő, és édig ér”

RATKÓ JÓZSEF *SEGÍTSD A KIRÁLYT!* CÍMŰ DRÁMÁJÁNAK
SZÜLETÉSE, SZÍNPADRA ÁLLÍTÁSA, IDŐSZERKEZETE
ÉS FOLKLÓRÖSZTÖNZÉSEI

Két fájdalom szorításában

A ratkói életmű nagy szintézise a benne korábban mozgó gondolati és stiláris erővonalakat lényegszerűen egybefoglaló, kiemelkedően jelentős műve a *Segítsd a királyt!* című dráma. Az István királyról és koráról írott, de abban kora Magyarországnak alapkérdéseit megfogalmazó művében az író személyes emberi életének leggyötrőbb problémáira, a magyarság történeti útjának értelmezési lehetőségeire, a '80-as évekre Közép-Európában és Magyarországon kialakuló új, változások előérzetével teli politikai helyzet európai horizontú kihívásaira egyszerre keresi a választ. A magyarságnak a honfoglalástól a szerző jelenéig tartó történelmi útját a megmaradás igénye felől, Szent István alakja köré sűrítve értelmezi. Az író személyes fájdalmainak drámai helyzete és a nemzetsors tipológikus jellegű történeti átvilágítása katartikusan fonódik egymásba a műben. A nemzeti út történeti menetének lényegfeltáró modellezése s a mindebből jelenkora aktualitásaira vonatkozatható, a nemzeti jövő érdekében kialakítható magatartás ezért a dráma fontos gondolati irányát képezik. A történelmi mélyből induló, történelmünkön áthatító s a mába is átfénylő tapasztalatsor és az ennek mentén megnyíló személyesség, valamint a mindezek megjelenítésére kialakított nyelv az életmű koncentrált szintézisévé avatják a drámát. Ratkó halottakra néző figyelme, történelmi érzékenysége, a magyar história változásaiban a következetes ok-okozat-keresése s a nemzeti létet ezer év távlatából európai kohéziókba állító látószöge szervesülnek egésszé benne. Összegző akarat vezeti tehát a szerzőt „életműve legnagyobb teljesítményéhez, a nemzeti dráma meghódításához.”¹ A *Segítsd a királyt!* akkora méretű szintézis, hogy új arányokba szervezi, visszamenőleg is átértelmezi, és szinte a dráma felé irányuló készülődésnek mutatja fel korábbi életműve sok darabját. Egyértelműen igazolja azt a – mind a *Hetek* költőiben, mind Ratkó pályáivében lezajlott – folyamatot, amelynek útján „a természetes személyiség közösségi és történelmi személyiséggé alakult.”²

1 Márkus Béla: „Embernek ének őrzi az időt...” Ratkó József (1936–1989). In: *Alföld*, 1989. 12. sz. 92.

2 Pomogáts Béla: *Élmény és forma Ágh István, Bella István, Buda Ferenc és Ratkó József költészetében*. In: *Új Írás*, 1977. 4. sz. 113.

Az 1031-ben induló és hat esztendő történéseit magába sűrítő dráma gondolata már a '70-es évek közepétől érett a költőben. Csaknem egy évtizeden át mégis csupán belső vágy, az intellektust feszítő, izgató terv maradt. Megszületéséhez hiányoztak még a koncentráció erőfeszítés utolsó kihívásai s a végső formába öntés elszánása. Az az erősebb motivációs mező, amely már magas szinten képes elrendezni és művészi sűrítménnyé formálni a terv elemi képleteit. A '80-as évek elején Ratkó Józsefet, csaknem egyszerre, három olyan, részint megrázó, részint impulzív hatás éri, amelyek joggal értékelhetők a dráma megszületését közvetlenül kiváltó, a nagy szintézist indukáló tényezőknek. A dráma végső koncepciója és szövege a költő fiának a halála (1981), a magyar (és a közép- s a kelet-európai) történelem 80-as évek eleji alakulása és a költőnek a *Hangsúly* nevű nyíregyházi „rádiós irodalmi folyóirat” szerkesztésében való jelenléte, meghatározó munkálkodása motiváló hátrahagyott fókuszában izzik föl ismét a szerző korábbi készülésének emlékeiből, s szilárdul 1984-re befejezetté.

A művészi lét periferiáján élő, önmagával és szűkebb s tágabb környezetével is állandóan viaskodó Ratkót már-már a végső elnémulással is fenyegető traumaként éri 1981-ben Attila nevű gyermekének halála. Lírája Pilinszky-tömörű és -feszült sorokkal (*Hol van?, Csontbőr, Kinéz a kőből*); másutt az ómagyar korba néző nyelven (*Fiam*) ad híreket a gyermeke szenvedésével és halálával kapcsolatos kétségbeeséséről. Lelki gyötrelmei közepette fájdalomában ekkoriban keveset ír, de csillapíthatatlan belső feszültségekkel keresi a gyötrelmei nagyszabású, s az érzés belső méreteihez is méltó művészi kifejezésének lehetőségeit. Ezt az esélyt: a megfelelő művészi kimondás ígéretét találja meg az Imre herceget elveszített István király alakjában és történeti helyzetében. Az életbeli és a drámai szituáció nemcsak közvetlen mindennapjait, hanem emlékeit, képzeletvilágát is felkavarja. Teljes emberi útja a dráma végső megalkotása felé mozdítja. A belső motivációkról prózai jegyzeteiben is számot ad. „Az érzelmi készenlétet munkámhoz életem iszonyú fordulata teremtette meg. Egyszerre belémszörnyült, hogy én sem mentem el édesapám temetésére [...] és én is a saját kisfiam halálával bűnhődtem – rögzíti –. Amikor erre a képtelen azonosságra rádöbbentem, akkor a dráma szereplői elkezdtek mondani a magukét. Szinte diktálták. Volt, hogy éjjel kettőkor fölkeltem, s délelőtt 11-ig írtam. Valami furcsa kegyelmi állapot volt ez. [...] Ezek a figurák valóban életre keltek.”³ (Az alkotói lendület e dinamikus, gyors megnyilatkozását elsősorban az a körülmény segíti, hogy a király és önmaga sorsában „Ratkó kitűnően találja meg azt az élettrajzi pillanatot, amelyben – egyszerre saját életét, korát és a két történelmi helyzetet is jellemzően – valamennyi konfliktus megnyilatkozhat.”⁴) A személyes sújtottság tehát a drámába vont történeti modell egyik meghatározó szemléleti párhuzamaként jelenik meg a műben, egymásra vetítve a műben a fiát vesztett első magyar király és a gyermekétől búcsúzni kényszerült Ratkó József alakját. Mindkét individuum (a nagy uralkodó történeti példája és a jelen költője) irányában is érvényes tehát a dramaturgiából kilobbanó üzenet: „segítsd az embert talpra állni, segítsd a gyász végigvitelében; segítsd, úgy dolgozza fel iszonyú veszteségeit, hogy csonkult lelke ne sérüljön tovább!”⁵

3 Ratkó József: „Az érzelmi készenlétet” In: Magyar József (szerk.): *Ratkó-breviárium*, Nagykovács. 1993. Váci Mihály Városi Művelődési Központ Nyíregyháza. 121. [A továbbiakban ezt a könyvet így jelölöm: *Ratkó-breviárium*]

4 Berkes Erzsébet: *Ratkó József drámája*. In: Cs. NAGY Ibolya (szerk.): „...a múlt idő nem délibáb” *Válogatás Ratkó József: Segítsd a királyt! című drámájának kritikáiból*. Nyíregyháza. 1986. Mórincz Zsigmond Megyei és Városi Könyvtár. 89. [A továbbiakban ezt a könyvet így jelölöm: „...a múlt idő nem délibáb”]

5 Márkus Béla: *Segítsd a királyt!* In: „...a múlt idő nem délibáb”, 15.

Az István királyban egybefogott lélektani modell így arányosan, hitelesen illeszthető majd nem ezer év távolából is a szenvedő személyiségre, sebzettségének arányaira. De a dráma születését motiváló erők közül ez csupán az egyik, az alkotói létet és lelket megérintő legfájdalmasabb elem. A másik nyomatókos műalkító szemléleti vektor Ratkó – szintén igencsak súlyos – társadalmi sérüléseinek köréből indul ki, s emelkedik drámaevokáló komponenssé. Ha kizárólag a kisfia halálán fölszökő és sohasem csillapodó személyes fájdalmát akarta volna drámában kimondani, erre rengeteg egyéb alkalmas példát is találhatott volna a mitológiában, a kultúra különböző korszakaiban és az irodalomban. A szerző e szintetikus művében viszont „a történelmi tényeket a mai gondok embere nézi.”⁶ A magyar történelem távolról eredő és az alkotó jelenébe mutató problémaköréit, a múlt és a jelenbeli események közötti összefüggéseket és a saját szűkebb korát is folyamatosan és szinte költői indulásától elevenen analizáló Ratkó-szemlélet Illyéssel együtt azt is a pontosan tudta, hogy „jön velünk, jön a jövővel, s ekképp szüntelenül történik a múlt.”⁷ Ratkó gondolati ereje a '80-as évek elejének történelmi kihívására is fordul István király és az államalapítás korához. A két történeti időt (az Istvánét és a magáét) összeszikkasztató szándék ezért eleven erővel üt át a dráma figuráin és helyzetein. „A darabban az óbéli ember mondja István királynak, hogy egyszerre kell művelnie a három időt, mert „Ami történt, mindig történik az”, s „A jövődönök bölcsője a múlt.” (...) Különös eleven varázsa és katarzisa Ratkó József drámájának az, hogy hitelesen szól ezer évvel ezelőtti önmagunkról úgy, hogy közben az újabb ezredév végének legfontosabb nemzeti és emberi kérdéseit szegezi szembe velünk.”⁸ Ezen – a történeti analógiákat feltáró – indukciós szálon pedig az lesz az egyértelmű célja a szerzőnek, hogy jelene okulásának érdekében egyetlen műbe rögzítse a magyar történelemben jószerével István korától ismétlődő, s a különböző variációiban máig gyakran tragikusan eleven érvényűnek maradt magyar sorsszituációs modelleket.

Szent István-i értékek – a diktatúra korának színpadán

A műnek ez a történelmi „előrejelzéseket” morzézó alkata magának a magyar történelemnek a sűrű omlásokat és ritka emelkedéseket létrehozó tragikus menetéből, ismétlődő konstrukciójú, egymással századok távolából is izomorf állapotaiból fakad. „A magyar történelem minden szakasza tragikusan gazdag analógiákat kínál kiélezett, végletes helyzetekben”⁹ – fogalmazza meg Ratkó drámája összefüggésében Földes Anna. A szerző a megközelítések és értelmezések gazdag skáláján ragadta meg a *Segítsd a királyt!* című munkájában ezeket a tipológiai érvényű konfliktusokat. S a dráma különböző rétegeiben művének ezt a vonását alkotása lényeghordozó elveként nevezték meg a darab kritikusai is. Ratkó József műve „történelmi, nemzeti fejlődésünk egészére érvényes gondokkal viaskodva tud szólni sorskérdéseinkről.”¹⁰ (Novák Mária) „A minden magyar történelmi

6 Görömbei András: *Ratkó József István-drámája*. In: „...a múlt idő nem délibáb”, 53.

7 Ratkó József: „Hiszek az idő...”. In: *Ratkó-breviárium*, 63.

8 Görömbei András i. m. 55.

9 Földes Anna: *Régi és új kortárs drámák. Egy színházi évad tanulságai*. In: Kortárs, 1985. 9. sz. 161.

10 Novák Mária: *A hiány drámája és a dráma hiánya. Történelmi drámák Nyíregyházán és Debrecenben*. In: Színház, 1985. 6. sz. 20.

kor számára példaértékű élet, emberi és uralkodói magatartás felmutatása volt a célja.”¹¹ (Gyöngyösi Gábor) „Más idősikban vél felfedezni hasonló konfliktusrendszert, mint amit István hatalomra kerülése mögött sejt a történelmi tudat.”¹² (Csáki Judit) Mintha 1975 és 1984 között, amikor a mű előbb kristályosodni kezdett, majd mintegy tízévesi alakítás után végleg kialakult a költőben, Ratkó már abba az új világba készülődött volna, ami csak 1989 után indult el Közép-Európában. „A *Segítsd a királyt!* tulajdonképpen a történelmi időzavar drámája”¹³ – írja maga a költő, célzatosan utalva a művében megjelenő különböző történelmi idősíkok egymásba tükröződő metszeteire. Az ország peremén élő, a kor kulturális és művészeti életéből fizikai értelemben is egyre jobban kiszoruló Ratkó a maga szeizmográf-idegrendszerével ugyanazt a krízist érzékeli és próbálja meg egy egészséges nemzeti jövő programja felől bemérni, mint a magyar és a világpolitika csúcsein élők; hazájában a friss és pontos információkkal ellátott fővárosi és vidéki „magabiztos és fölényes”, egymást védő és a gondokat eltakaró „neourak.”¹⁴ S mindezt abban az időben, amikor kívül még nem sok nyoma volt annak, hogy már összedőlni készül az a világbirodalom, amibe részint Magyarország is tagolódott.

Ratkó megérzi a politikai eresztékek recsegését-ropogását a történelemben, s drámájában nem a maga, hanem a hazája esélyeit, jövőképét, megmaradási programját vázolja föl a művészetbe emelt történelmi konklúziók és a jelen szembesítésének eszközeivel. Megsejti, hogy itt rövidesen egy gyökeresen új feltételek között alakuló világ születhet; ritka alkalmaként történelmünknek. S mint az analógia modelláló és jelképesítő erejéhez, azért nyúl az államalapító király korához, hogy írói lényegkiemelésével, tudatosításával is segítse a nemzetérdekű új progressziót. A nemzeti megmaradás legjobb irányát keresve e drámában, Ratkó valóban „azt sugallja, hogy minden nép történelmében – így a magyar nemzetében is – kell legyenek olyan sérthetetlen, biztos archimédészi pontok, amelyeket nem szabad elvitatni, amelyek nemcsak a megmaradás bizonyítékai, de a fennmaradás lépcsőfokai is.”¹⁵ Az első színpadi megvalósítás maradéktalanul tiszteletben tartotta a szerzőnek ezeket a szándékait. „Történelmi ideológiai erkölcsét, egyensúlyt teremtését becsülöm, szellemi erőtereit színházi eszközökkel nem kívánom átfogalmazni” – mondta a drámát színpadra emelő Nagy András László rendezői bevezetőjében¹⁶.

Ratkót jelentősen segítette e munkájában, hogy 1983 és ’86 között Antall István újságíró, Nagy András László színházi rendező és Görömbei András irodalomtörténész társaságában a *Hangsúly* című hangos nyíregyházi „rádiós folyóirat” szerkesztője volt. Noha már jóval korábban foglalkoztatta a dráma gondolata, a *Hangsúly*nak több vonatkozásban is katalizáló szerepe volt abban, hogy ő „pályája talán legszebb „forradalmaként”, leglátványosabb fordulatoként, egyszersmind szerves összefüggésben az előzményekkel – a dráma műfaját hódította meg.”¹⁷ „Ratkó József szerkesztette a folyóirat egyes számait, ő gyűjtötte össze az elhangzó verseket, ami természetes is volt, hiszen mint a legtekintélye-

11 Gyöngyösi Gábor: *A fennmaradás drámája. A Segítsd a királyt! reprise Nyíregyházán.* In: Holnap, 1991. 9. sz. 28.

12 Csáki Judit: *Két nyíregyházi előadás.* In: Kritika, 1985. 9. sz. p. 39–40.

13 Ratkó József: *A megmaradás ára.* In: „...a múlt idő nem délibáb”, 8.

14 Ratkó József: „Meghalt S. B.” In: *Ratkó-breviárium*, 43.

15 Gyöngyösi Gábor i. m. 28.

16 Nagy András László gondolatait idézi: Tóth László: „Gondolatok Ratkó József drámájának ürügyén” In: „...a múlt idő nem délibáb”, 31.

17 Márkus Béla: „Embernek ének őrizi az időt.” *Ratkó József (1936–1989)* In: Alföld, 1989. 12. sz. 93.

sebb magyar költőt, amúgy is sokan keresték fel verseikkel” – emlékezik az Nagy András László. Ebben a kohóban a dráma szövege és a rendezői koncepció (beleértve a szereplők kiválogatását is) egyszerre, egyidejűen forrt ki. „Nyilvánosan vettük fel az egyes anyagokat, a közreműködő művészeket én kértem fel, és a művelődési központban bemutatott műsorokat én rendeztem. A stúdióban pedig Antall István gondozta az adásba kerülő „lapszámokat” – emlékezik tovább a rendező. „Nekem annyi részem van a darab születésében, hogy Ratkó József elmondta, gyakorlatilag készen van a drámával, a fejében már összeálltak a verssorok, csak még olyan emberrel nem találkozott, akire szívesen rábízta volna. Úgy bánt vele, mint legkedvesebb gyermekével. Hónapokon keresztül dolgoztunk a darabon (...) Izgalmas együttműködés volt. Jóska ragaszkodott a darab minden szavához, sorához, de még a pontokhoz, vesszőkhöz is. (...) Meg kellett esküdnöm, Jóska engedélye nélkül egyetlen vesszőt, kötőszót sem változtatok a szövegen.”¹⁸ Ez a szellemi erőtér folyamatosan hívta elő a dráma új jeleneteit, felvonásait Ratkó József műhelyéből.

Háromezer soros drámájával, amely hatalmasabb, mint a korábbi teljes költői életműve¹⁹, Ratkó mintegy megkoronázta pályáját. Mindent, amit eszmei-gondolati értelemben Magyarországnak mondani akart, s mindazt, aminek poétikai és nyelvi síkon birtokában volt, belesűrítette ebbe a műbe. Koncentráló művészi erejének hatása az alábbihoz hasonló élményeket váltott ki a mű legfontosabb üzeneteit meghallókban: „A te írásod térben és időben megröpteti a képzeletemet az ezredelő és az ezredvég között, segít, biztat és fölhatalmaz, hogy történelmünkben önmagamra ismerhessek.”²⁰ (Kósa Ferenc) Így lett ez a mind az irodalomtörténetünkben, mind a stilisztikában feltétlenül számontartásra érdemes, Szent István király uralkodásának utolsó idején játszódó, az 1031. évet és a rákövetkező hat évet optikájába állító dráma egyben Ratkó teljes költői életművének, benne nemzeti tartalmú művészi céljainak sűrítetténye is.

A dráma 1985-ben jelent meg először nyomtatásban az ország két szélső geográfiai pólusán elhelyezkedő város akaratából: a nyíregyházi Móricz Zsigmond Színház és a szombathelyi *Életünk* című folyóirat szerkesztőségének közös kiadásában (3000 példányban) az *Életünk* Könyvek darabjaként (Kolin Péter dramaturg szerkesztésében, Vattay Elemér Bálint Endre képeit és Török László Ratkó József portréját ábrázoló fotóival). A mű ősbemutatója 1985. január 12-én, este 7 órakor volt Nyíregyházán. „A színészekben nem csalódtam. Néhányuk jó barátom lett; és segítőtársam abban a munkában, amellyel már hat éve birkóztam akkor, s amely talán még ma is félbe-szerbe lenne, ha Nyíregyháza nem kap színházat”²¹ – nyilatkozta az író még az előadás előkészületeinek az idején. Az ősbemutatón tapasztalt élményeket, a rendezés és a színészi-színházi munka erejét a szemtanúk vallomásai felidéző erővel hitelesítik. „Mindnyájan pontosan éreztük, akik ott ültünk a Móricz Zsigmond Színház nézőterén, hogy ünnepi pillanat részesei vagyunk: eredeti drámát ritkán termő korunkban új magyar színpadi mű született. (...) Olyan szuverén műalkotás, amely túlmutat a színpadi lehetőségeken, a drámát a költészethez közelíti.”²² (Nagy István Attila) „Úgy tetszik, Nagy András László vezetésével a legjobb erőit mozgósította a színház. (...) Fegyelmezetttség, tisztesség – a mai színházi munka ritka jegyeit

18 Berki Antal: *Hétvégi beszélgetés Nagy András Lászlóval, a Móricz Zsigmond Színház egykori rendezőjével* In: Új Kelet, 1996. november 23. 5–6.

19 Vö.: Márkus Béla: „Embernek ének őrizi az időt.” *Ratkó József (1936–1989)* In: Alföld, 1989. 12. sz. 93.

20 Kósa Ferenc levele Ratkó Józsefhez. In: Kelet-Magyarország, 1990. szeptember 22. 9.

21 Ratkó József: *A megmaradás ára.* In: „...a múlt idő nem délibáb”, 8.

22 Nagy István Attila: *Királyt teremtett magának* In: Kelet-Magyarország, 1997. augusztus 19. 13.

mutatták fel.”²³ (Márkus Béla) „Nagy András László...rendezése: megrendítő. (...) A rendező a darab lelkét fogta meg, amikor Istvánt és az Öreget állította a középpontba.”²⁴ (Szokolczay Lajos) „A nyíregyházi színház mindent megtett, hogy méltó előadásban vigye színre az értékes művet. Nagy András László rendezése elsősorban arra törekedett, hogy híven és gondosan kibontsa a dráma nyelvi és gondolati szépségeit, értékeit...”²⁵ (Takács István) „A drámát Nagy András László állította színpadra, aki feladatát bravúrosan oldotta meg.(...) Szlávik István díszletei, Szakács Gyöngyi jelmezei, Durkó Zsolt zenéje jól szolgálják az előadást.”²⁶ (Katona Béla) „Nagy András László e költői erőt szolgálva hívta életre a színjátékot. (...) Úgy hiszem, ez az igényes, szép dráma méltán megállná a helyét más színpadokon is.”²⁷ (Berkés Erzsébet) Nagy András László már elemi szándékában a mű eredeti világát akarta kibontani, s ezt a törekvését jól érzékelték a mű kritikussai. „Céлом olyan színházi formát találni, amely nem gyömöszöli a művet az ismert drámasémák közé. Statikusságát, elégikusságát vállalom, mert hiszek a költészet és a színészet erejében”²⁸ – nyilatkozta a rendező még a színpadi megjelenítés előtt. Elismerő szavak illeték a főbb szerepeket játszó színművészek: Csikos Sándor (István), Szabó Tünde (Gizella királyné) Holl István (az óbéli Öreg), Bárány Frigyes (Püspök), Szigeti András (Vászoly), Vitai András (Csete) Juhász György (Zerend) s a többiek alakítását is. A kor politikai levegőjében egyszerre volt új történelmi látásmódot közvetítő és „merész vállalkozás 1985 januárjában bemutatni e darabot. Egy olyan időszak készült lezárulni lassan a nyolcvanas évekkel, amikor Erdély nevét száműzték a jelenkor történelemlényéből, amikor a felnövekvő nemzedék nem tudta, milyen nyelven beszélnek a székelyek, és mit sem tudhatott a csángókról.”²⁹

Ratkó József művét rövidesen az év legjobb drámájának választották.

Történelmi szintézis és korbíralat

A korát egyértelmű nemzeti krízisként megítélő, de már a földrengéses történelmi változások közelségét is érző Ratkó e drámájában alapvetően a lehetséges nemzeti jövő programjára irányuló politikai (állampolgári) magatartásmódot fogalmazta meg. A feladat gyötrelmes bonyolultságát s a változások mozgásának várható veszélyeit is kifejezve akarta ezt az eszményt az István király korán nyugvó, de egész történetünk tipikus veszélyhelyzeteit is magába kódoló szituáció sűrített koordinátarendszerében felmutatni. Vagyis István korának drámába emelésével valójában „a jelen gondjaira, nemzeti politikánk valóságos és hipotetikus alternatíváira”³⁰ keresett választ. A nemzeti egység, az ország sorsát irányító körülmények figyelem és a tetterő irányába magnetizáló gondolatok éppen azért

23 Márkus Béla: *Segítsd a királyt!* In: „...a múlt idő nem délibáb”, 21.

24 Szokolczay Lajos: *Ratkó József: Segítsd a királyt!* In: „...a múlt idő nem délibáb”, 36.

25 Takács István: *Magyar bemutató Nyíregyházán.* In: „...a múlt idő nem délibáb”, 79.

26 Katona Béla: *Gondolatok Ratkó József drámájának nyíregyházi bemutatójáról.* In: uo. 86.

27 Berkés Erzsébet i. m. 90.

28 Nagy András László gondolatait idézi: Tóth László: „Gondolatok Ratkó József drámájának ürügyén”. In: „...a múlt idő nem délibáb”, 31.

29 Balázs Ildikó: „A múltat is teremteni kell.” *Ratkó József Segítsd a királyt!* című drámájának üzenete In: *A Kazinczy Ferenc Társaság évkönyve 2001.* Sárospatak, 2001, Szerk.: KOVÁTS Dániel, 207.

30 Földes Anna i. m. 161.

dúsíthatók föl a drámában a teljes magyar történelem fölül, mert a Szent István-i szituáció, Ratkó József felfogásában, a magyarság és Európa, a magyarság és a jövő találkozását már történelmünk hajnalán a maga távlatosan meghatározó vonásaiban vetette fel. A szerző így olyan emberi és történelmi helyzetet tett drámája magjává, amely egész történelmünkön át, a költő jelenéig izotópszzerűen sugározta fel analogikus, értelmező rezonanciáit. A drámában így nemcsak a magyar történelem útvonalának értelmezése kap kifejezett figyelmet, hanem a jelennek az ebből a szemléleti irányból történő éles analízise is hangsúlyossá válik. A darab születését éppen ez az alapvető szándék evokálja. Az idősíkok dramaturgiai kettősségének metszéspontjában álló alkotói személyiség legfontosabb szándékait – együtt a dráma két időrétegét egymásba tükröző poétika legmélyebb természetével – pontosan érzékeli a Ratkóéhoz hasonló társadalmi, szociális térből, a (filmjeiben) a nemzeti lét alapproblémáihoz érkező Kósa Ferenc: „Távoli időket idézel, de te szólsz általuk. Teremtett világodban egymásra vetül, egymásba nő a király, a költő és az évezred. „El vagyunk tiltva önmagunktól” – írod... Honnét szól ez a mondat? Évezredünk elejéről vagy végéről? (...) sarjadhat az eleven mában, kiszakadhat itt és most bárkiből, aki belegondol a magyarság e századi sorsába... S ne szépítsük a helyzetet, máig fogatkozunk még az anyaországban is... Tán csak nem azt akarod sugallani, hogy akárcsak államalapító eleink idejében, pusztá létünkért ma is a lelkünket kéri cserébe a világ?”³¹

A „történelmi és társadalmi igazság kimondásának” kettős „belső feszítő erejében” született és a valódi történelmi, a lélektani és az áltörténelmi drámák metszéspontjában álló műnek a jelenbe átsugárzó üzenetek talán a legfontosabb elemei. A drámának már közvetlenül a magyar rendszerváltozás utáni – a ’90-es években és az ezredforduló utáni öt évben elvégzett– olvasata csak még láthatóbbá teszi Ratkónak a drámaformálás ilyen irányában megnyilvánuló történelmi érzékenységét. S benne előrelátását s művészi megszólalása felelősségét is. Azt az igényt, amellyel a szerző „múltunkat és értékeinket félvállról vevő divatcikk helyett nemzeti sorskérdéseken gondolkodó, s így történelmi témájával együtt is aktuális színpadi művet”³² teremtett. E kilátóról nézve pedig a drámában a kommunizmus megrohadása utáni történelmi helyzetrajz, a várható változásokra való felkészülés; a legmélyebb történelmi erővonalak analízisen nyugvó történelmi készenlét és a nemzeti sors újjáformálására összpontosító figyelem a legfontosabb gondolatkörök. A műnek e meghatározó sajátossága az adott kor még tisztázatlan viszonyai között, a történelem közvetlen és nyers alakulásában, a politikai érdekviszonyok szövevényei közepette ugyanakkor még nem minden értelmező számára lehetett nyilvánvaló. Többek között ezért írhatta Zappe László, hogy az Imre herceg halála után „felidézett történelmi epizódok azonban csak ismétlik, variálják – olykor mesterkéltén, a régi és az új életmód, eszmeiség, illetve a szövetségesként uralomra törő idegenek és a törzsökös magyarok küzdelmét. (...) Ratkó a történelmi vitaszituációban szemlátomást csak az egyik felet érti igazán.”³³ Ratkó ugyanis e műben a történelem folyamán már az Európába illeszkedésért áldozatot is hozott nemzetre zuhogó katasztrófák teljes sorával perelt. S a dráma megírásának idején katonai erővel megszállt országban, amelynek a lakosságra kényszerített ideológiájával és vezetőivel szemben a nép 1956-ban forradalommal lázadt föl. S ha csak az egyik felet akarta volna megérteni, ugyan miért választotta volna drámája főhőséül – éppen – az országot a nyugati keresztény világba integráló Szent István alakját?

31 Kósa Ferenc i. m. 9.

32 Takács István i. m. 78.

33 Zappe László: *Segítsd a királyt!* *Ratkó József drámája Nyíregyházán.* In: *Népszabadság*, 1985. február 1., 7.

Ratkó drámájának azt a nagyszerű tudatosságát, hogy személyes fájdalmai mellett a költő a jelen új irányokat kereső történelmi vajúadásának és a nemzeti jövő ebből a helyzetből történő kiút-kutatásának markáns képletesítésére törekszik, az is egyértelműen igazolja, hogy nem a fegyveres harcait vívó, a diadalmas, a hittérítő Szent István-i szakaszt emeli műve középpontjába. Hanem a belső vajúadásokkal teli, a pattanásig feszült, az egymásnak ellentmondó erővel telített öreg István korát, s Imre hercegnek a trónutódlás körüli viszályokat is kiváltó halálát. Tudatosan választ ki olyan kort, amely (Imre herceg halálával) „váltóidő”, „amikor is a jövő válik kérdésessé.”³⁴ Amikor István élete alkonyán „alapvető zavar támad az életműben, és elveszti fiát, saját reménységét, műve potenciális folytatóját, saját folytatását.”³⁵ E történelmi helyzet Ratkó jelenébe visszhangzó áthallásaiban egyaránt ott van a történelemben folyton megszakadó (megszakított), Szent István-i alkotói folytonosság példája s az ennek megszakadását elősegítő belső krízisek üzenete is. S egyaránt része a mű gondolati koncepciójának az ezen felülemelkedni képes, körültekintő, okos, István-szimbolizálta példázat s a történelmi korszakváltások időszakában az e változásokat végbevívők rendkívüli felelősségére figyelmeztetés. S benne van természetesen a ratkói történelmi jelennek a nemzeti sors menetéből megértetni akart bírálata is.

A történelmi szakadék szélén álló, a katasztrófába vitt, a változásokra fölkészületlen, az egymással szembe fordított érdekű, a jövő közösségére néző eszméiben végsőkig kirabolt, a jövőkép-hiányos nemzet képe. Az a nemzetkép, amit negyven év hatalmi gyakorlata után az idegen csapatokkal az országra kényszerített diktatorikus hatalom szellemi rombolása tevékenységének végeredményeként felmutathatott. Az István korából kiemelt analógia ezért teljes erejével a jelennek szól. A történelmi példázat István búcsúzásában a korabeli jelen állapotait is festi, amikor „a múltjától megfosztott, hitevesztett közösségben nincs, aki a nemzeti függetlenség és társadalmi civilizációs haladás ügyét együtt vállalva kivezesse a múlt és a jövő szorításában vergődő népet a rá szakadt skizofréniából, és jóvá téve az apák vétkeit, megmentse a fojtogató történelmi időzavarból.”³⁶

Nemcsak a gazdaság, hanem a szellem, az eszmények, az Európára néző nemzeti gondolat vonatkozásában is tönkretett ország rajzolata tükröződik tehát a drámán. Ratkó dramaturgiája igen jól kiaknázza azt a természetes helyzetet, hogy a néző és az olvasó pontosan tudja, mi történt Magyarországgal az István utáni ezer évben. „István még nem tudta, nem tudhatta, Ratkó és mi viszont már tudjuk, hányszor ismétlődött történelmünk során azóta is ez a szituáció és ez a kérdés, ez a dilemma és ez a döntéskényszer. A *Segítsd a királyt!* egyebek között erre is figyelmeztet...”³⁷ Ratkó József műve tehát olyan nemzeti helyzetet mutat, amit csak a történelmi krízisnek minősülő, a züllésből kiemelhető elemi példa: az államalapító István eszményei, körültekintő európaisága, célratörő energikussága lehet képes a jövő számára megoldani. Az analógia iránya: tehát az a felismerés, hogy itt már szinte új honalapításra van szükség, önmagában is jelzi a pusztítás Ratkó által prózában is megírt mértékeit. „Ez itt nem Európa, nem is Magyarország, ez sziget, rezervátum, ahol bűnök búzölögnek, ahol az emberi tisztaság, esettség, szegénység, nyomor régi, másutt már kipusztult virágai nyitnak, ahol nagy szükség volna kertészek keze munkájára, de ahova csak szándék nélküli kíváncsiskodókat engednek be, olyan embereket, akik nem tudják, nem merik, nem akarják leleplezni a rezervátum őreit. Mert itt már nem lehet

34 Ablonczy László: *Segítsd a királyt! István-drámák és Ratkó József műve.* In: Tiszatáj, 1985. 4. sz. 105.

35 Csáki Judit i. m. uo.

36 Földes Anna uo.

37 Takács István i. m. 78.

élni, nem lehet dolgozni tisztességgel, nem lehet nagyot és szépet akarni...”³⁸ – jegyzi le csupán csak szűkebb hazájáról az író. A történelmi modell tartalmaiból felvillogó üzenethalmazban ezért kulcsfontosságú szerepet hordoz Imre herceg halálának ténye: a méltó utód veszésének, hiányának szimbolikus értelmezhetősége a műben. A kor (s a szerző korának) uraival ellentétben „Ratkó István királyát a jövő aggasztja; nem dinasztiaja, hanem népe jövője.”³⁹ Gyöngyösi Gábor a dramaturgiai helyzet jelenbe ívelő párhuzamát elemzi ezekkel a soraival: „A király körüli változások, veszteségei, csalódásai lassan múlttá szelídülnek, s a jelen konfliktusaiból a jövő felé kell vezetni az országot. (...) A Ratkó-darabot nem is lehet egyszerűen színműirodalmunk egyik termékeként kezelni.”⁴⁰ „1031-ben meghalt Imre herceg, a kisebbik király, aki az Istváni mű egyedüli jó folytatója lehetne. S ezzel megkérdőjeleződik a jövő”⁴¹ – jelöli meg a dráma megírása után közvetlenül a történelmi helyzet kiválasztásának az aktuális nemzeti kérdések felé nyíló tudatosságát Ratkó József is.

István király üzenetei – a rendszerváltozás előtt

Ez a halál – az Imre hercegé – így nemcsak konkrét érvényű, hanem a drámában mind István idejére, mind a pártállam agóniájának korára minősítő módon rásugárzik. A magyar jövő permanens megtiprásainak, értelmetlen nagy halálainak – mintegy stáció-sorozatának – a szintén tipizált funkciójú, a Szent István-i alkotás-szimbolikával szemben álló, prototípus-szerű, katasztrófa-„előjelző” eseménye is. A Ratkótól fölkarolt történelmi szituáció történelmünk folytonosan akadályozott, gátolt előremenetét, állandóan visszavetett fejlődését is magába sűríti és jelképesíti. Imrében ezért a magyar fejlődés, a jövő ismétlődően lefekezett, a történelem vadkanjaitól dúlt állapota összpontosul. Így lesz a dráma „a folytonosan megszakadt idő” magyar tragédiája, a megbénított történelmi pillanat, a jelenbe is átsütő „megállt idő metaforája”⁴². Benne van ekként műben, meghozza a teljes drámai eszmerendszerben hangsúlyozódó nyomatékkal az úgynevezett „létező szocializmus” záróüzenete is: a félrevezetett s egységes érdekeit már nem látó nép arca. Együtt a negyven éven át hitetett jövőprogram totális kudarcával és álságainak emlékével. Amit a nemzeti tudatban végzett jövőrombolás és a teljes társadalmat érintő közös jövőkép-hiány tesz igazán a diktatúra uralmának (a drámában a trónutódlás káosza körül a saját érdekeitől nem látó hatalmi csoportok önzésében, vakságában kibontott) végzetes következményévé. A dráma egyik meghatározó gondolati tételére mutatva rögzíti tehát Szekrényesy Júlia: „A darab a jövőkép zavarát mutatja be”⁴³, miközben – teszi hozzá Tóth László – Istvánt egyik legfontosabb üzeneteként nem a hatalom, hanem „a magyarság identitástudata érdekli.”⁴⁴

István épp ebben az Imre- (vagyis jövőkép-) hiányos közegben, a széttartás partikuláris erővel szemben nő fel – illetve marad meg – a teljes nemzeti érdek távlatos és tudatos akarátának. Ebben az „össztársadalmi” tudat- és szerepzavarban lesz a kompromis-

38 Ratkó József: *„Meghalt S. B.”* In: *Ratkó-breviárium*, 42–43.

39 Takács István i. m. 77.

40 Gyöngyösi Gábor i. m. 28.

41 Ratkó József: *„Jó tíz évvel...”* In: *Ratkó-breviárium*, 123.

42 Novák Mária i. m. 20.

43 Szekrényesy Júlia: *Az idő fája* In: *Élet és Irodalom*, 1985. 5. sz. 13.

44 Tóth László: *Gondolatok Ratkó József drámájának ürügyén* In: *„...a múlt idő nem délibáb”,* 29.

szumokon, alkukon keresztültörő, sokszor önmagával szemben végrehajtandó kemény tetteken át is progresszióvá alakuló, és a létezés rátörő külső eredetű csapásait is túlélő, s a folytonos örletésben önmagát mégis megvalósító, magyar identitás-, jövő- és szabadságesszme jelképes alakjává. Ezért is igazolható a gondolat, hogy esetségében, gyötörttségében is „a bölcs király döntései” azért kapják „Ratkó darabjában a fő hangsúlyt, mert azokban van a jövő.”⁴⁵ De István és az ország állapota ennek a közösségi jövőtudatnak és identitásnak a nagy veszélyekbe sodort állapotát is kifejezésre juttatja a drámában. S ez az állapot a létezés és a történelem sokszínű fényeit magába foglaló drámai kristályon át is ítéletes, erős sugarakat vetít vissza a Kádár-kor nemzet- és eszménypusztításába, a dráma foganásának időterébe. Istvánnak mint nemzeti értéktudatnak a legjellemzőbb állapota ugyanis nem más a drámában, mint a roskasztó veszteségek elviselésével teli egyedül maradás. Ő a szocializmus utolsó évtizedeire csaknem végzetesen kivézetett nemzeti gondolat tükörképe is, annak kollektív meg nem értése, riasztó magánya. Országot megtartó és jövőformáló erőfeszítéseiben Istvánt senki sem segíti egyértelműen, sőt a maga személyes oldaláról, korlátozott érdekköréből minden lehetséges (s többféle társadalmi típust megtestesítő) drámabeli szereplő az ő alkotása értelmét, egységét vonja kétségbe, sőt határozottan ki is kezdi azt. „Mindegyiküknek megvan a saját szenvedéstörténete, s ezen belül a maga igazsága.”⁴⁶ (Szakolczay Lajos) „István egyrészt ütköző, másrészt nagy hirtelen fölöslegessé, akadályvá vált teher. Részint rajta csattannak a különféle meggyőződések, akaratok és világnézetek, másrészt... útban van.”⁴⁷ (Csáki Judit) – fogalmazzák meg dramaturgiai helyzetét már a munka első értelmezői. Ez az állapot, noha a dráma történelmi kereteinek ötletével együtt közvetlenül a Kádár-idő nemzeti eszmét, egységet, jövőképet zúzó, alászorító idejéből szakadt ki a műbe – a halott Imre figurájához hasonlóan – tágasabb levegőjű magyar történelmi korok tapasztalatait is összegzi. „Minden szereplő a maga hatalmát akarja, s csak István képes gondolkodni abban a nagyobb eszményben, aminek a hatalom is csak szolgája: a haza, az ország érdekeiben. István imája tehát nem pusztán ima, égiekhez küldött fohász, hanem uralkodói program. Az a végrendelet, amelyet örökösöként betölteni kötelessége a hatalom mai birtokosainak is. Mert ez a nép érdeke.”⁴⁸

A szabadságnak, a megmaradás-elvű nemzeti jövőnek a magyar történelemben tipikus, évszázadokon át sanyarúan ismétlődő alaphelyzetét emeli tehát Ratkó a történelmi példázatban jelenvalóvá. Az a tény, hogy a nemzeti megmaradás építményét hosszú távra létrehozó, az immár megöregedett Istvánhoz és művéhez senkinek sem egyértelműen elfogadó vagy segítő a viszonya a darabban, hanem minden más szereplő a maga részérdekeinek a szűkösebb érvényű indíttatásaiból akarja művét a maga arcához idomítani – vagyis kikezdeni, megbontani – a magyar megmaradás, szuverenitás folytonos belső és külső veszélyeztetettségének, belülről is szétverhetőségének a gondolatát vetíti föl nyomtatékosan. Egyszerre a történelmi messzeségben –, és a konkrét, a huszadik századi állam szintjén. A különböző érdekek szemellenzős mohósága végső soron a nemzeti létezést teszi kockára a műben. Istvánra „iszonyú bőséggel és vehemenciával tör reá a környezete mindenfelől. (...) ki-ki másként képzelné el az ország irányítását, s mindenki a saját elgondolását tartja egyedül célravezetőnek. Ellenállást vált ki István kultúrát, békét, nyugalmat követő poli-

45 Gyöngyösi Gábor uo.

46 Szakolczay Lajos i. m. 34.

47 Csáki Judit uo.

48 Berkes Erzsébet i. m. 90.

tikája. (...) S e vádak egymásnak ellentmondanak ugyan, de valamennyi a királyt célozza. István...emberfeletti nagyságát éppen az mutatja, hogy mindennel szembenéz, mindent mérlegel népe, s népének jövője érdekében.”⁴⁹ S a dramaturgiai szerkezet egymásnak feszülő logikai vektoraiban összegző fényel csillan fel, pompásan, mintegy azok egyesített eredőjeként ez a drámai működést elemi módon szabályozó ratkói alapgondolat. (A király igazsága a darabot „belülről feszíti.”⁵⁰) Annak a felmutatási igénye, hogy milyen vákuumokban, milyen prések közé szorítva, negatív erőterben kellett a magyar jövőelvnek a történelem legkülönbözőbb szféráiban – s volt kénytelen az adott jelenben is – utat törnie magának. Vagyis a fényre tusakodnia, együtt a megmaradásért dolgozó megfontolások és döntések sokszor megkerülhetetlenül nyomasztó feltételeivel. István „népe érdekének követésében magasodik környezete fölé. Bensőségesen azonos ezzel a néppel, s okossága minden omlások ellenére közösségmegtartó erő. Miközben körülötte és műve körül egymást oltják ki a hebehurgya eszmék, s könnyű prédának adnák az országot...István úgy magasodik föl a darabban, hogy... egész személyisége történelmi és jelenkori önismeretre nevel. (...) Sorsunk, helyzetünk átgondolására kötelez.”⁵¹

A cím is ezért szól akként, hogy *Segítsd a királyt!* – s ismétlődik felszólítása a gondolat erősítéseként többször is a drámában. Kósa Ferencnek a színpadi alkotás születése után Ratkóhoz írt levele, Görömbei András, Takács István és mások értelmezése is egyaránt lényegi üzenetként hallják meg s ragadják ki a műből ezt a címbe koncentrált gondolatot. „Segítsük hát a királyt, mert igazára, bölcsességére, élete művére ma tán nagyobb szükség van, mint valaha...”⁵² Azaz a *Segítsd a királyt!* című dráma a középponti figurájában, Szent István királyban összegződő nemzeti jövőt, az értelmes ország-programot, az önazonosság zálogát a folytonosan kiélezett történelmi szituációkban is a kibontakozás útján akarja megidézni – a szerző történelmi jelenében. Ratkó úgy üzen korának, megsejtve a közép- és a kelet-európai történelem föld alatti kéregmozgásaiban a kommunizmus évtizedeit leváltó világtörténelmi és nemzeti esélyt, az újra felnyitható jövőt, hogy a példázat koncentrátmában egyidejűen mutatja fel egy felelős történelmi magatartás eszméjét és a körülötte ólálkodó árnyékokat. Kora – fogalmazza meg a dráma nyelvén –: történelmi határsáv, két korszak határa, ahol – sugallja hazájának az egypárti diktatúra végén – a hatalomra lépő s az ország új arcának megformálását vállaló nemzedékeknek a gazdaságra és a szellemre zuhant csapások méretei és rombolásai miatt szinte „új honalapítást” kell majd tenniük. S ez a hazateremtés – jelzi előre a legfontosabbat, amit üzenetként a maga és a jövő generációinak átadhat – nem vihető végbe tartalmasan és jövő-érdekűen a legközösebb érdekeket, igényeket szétszaggató, konfrontatív belső dühök, széthúzások közepette; valamint a korábbi, az évezredek tapasztalatok, tanulságok figyelembevétele nélkül.

A dráma ezért van tele arra vonatkozó, egyszerre tágabb és szűkebb időköri utalásokkal, hogy a múltismeret, a múlt tudatosítása nélkül csonka értékű lehet csak a jelenértelmezés, és hiányos kontúrokat adhat a jövőbe néző perspektíva is. „A múlt nem délibáb, az jön velünk.”; „Embernek ének örzi az időt.”; „Ami történt mindig történik az.”; „A jövődönök bölcsője a múlt.”; „Élő fa az idő és égig ér; / gyökere, alsó ágai: a múlt” – olvashatók többek között a műben. Mindezekből egyértelműen tűnik ki az – a dráma legmélyén

49 Görömbei András: i. m. 54.

50 Békés András: „most is elfogult olvasója...” In: *Ratkó József: Segítsd a királyt!* Életünk Könyvek 1985. Szerkesztő: Kolin Péter. Művésztsársak a műről.

51 Görömbei András i. m. 55.

52 Kósa Ferenc uo.

működő, s az irodalomból messze az életre és a történelemre tekintő, történelemformáló igényű – Ratkó-konceptió, amelyet Ablonczy László tömören így összegez: „Vezetőjét és az ő népét hiányaiban, gyöngeségeiben, lehetetlenségében is föl nem adhatónak véli. Mert az egység áhítása mindennél fontosabb. Tudatosítja itthoni és messzire való maradékainkkal, hogy nagy szükségünkben vagyunk összekötve”.⁵³ Mindenkinek – a maga nézeteivel egybehangolva – hangzik tehát a végső konklúzió szava, a királyt kellene segítenie, azaz a magyar jövővel, a megmaradásésszémével. A mába égetve át az üzenetet, s a mából téve föl ezer év kérdéseit újra. Ratkó József drámája arról ad jelenének üzenő, új, tudatosító híradást, hogy „Európa 11. századában... hogyan, milyen áron maradhat meg erős, erőszakos, szervezett népek karéjában egy kis náció.”⁵⁴ Mintha a fiatal Ratkót poétikailag, eszmeileg útjára bocsátó József Attila, a szellemi apa „a nemzet: közös ihlet” gondolata, annak egy teljes életúton át újra és újra megtapasztalt igazsága törne fel a dráma szavaiban. Végső és sürgető válaszként a műben az újabb kori magyar válságszituációra.

A dikció és a drámai jellemzés főbb folklórtartalmai

Ratkónak a folklór sokszínű szálaival átszőtt költészetében egy mélyről jövő demokratikus népiség áll szemben egy népellenes diktatúra deklarált pseudo-népiségével és politikai s kulturális erőivel. Folklór-integrációjának drámájában is ez az alapállás nyújtja a legfontosabb vonásait. Ratkó művészi és emberi szilárdsága mögött tehát a folklór jelennel szembesítő, hosszú távú univerzális tapasztalata is ott áll, sőt e költőiséget és a dráma folklórasszimilálásának szándékait is meghatározóan alakító, markáns funkciót kap. Folklórbeépítésében az ember sorsának alakulását Magyarországon figyelő konzekvens történetiség és az európai demokrácia kulturális bűvópatakjait, hagyományait magában hordozó „népiség” fonódik egybe.

Az író költészetéről, emberről, világról, történelemről, magyarságról tudásának komplex összegzésében, a *Segítsd a királyt!* című drámájában is ezért lesz – költészetéhez hasonlóan – kulcsfontosságú a folklórból felemelkedő motívumok és szemléleti elvek szerepe. Folklórtapasztalatainak ez a mű a koncentráció, szintetizáló terepe is. A kollektív tudás annak legegységesebb alkotásában, a nyelvben: a dráma nyelvében is stílussteremtő erővel tükröződik vissza. Ratkó archaizálása a mű gondolati-konceptcionális irányvonalait is egybesűrítő, tömör jelhalózatot teremt. Drámai jambusokba fogott archaikus beszédében a folklórövezetek rendkívül gazdag rétegeit, a gyermekjáték-szövegeket, regöléseket, sirtóéneket, mondákat, ősvallás-elemeket, mítosztöredékeket, a sámánizmus rituális és verbális kellékeit, sőt a népi gyógyászatot is mondanivalójának a közösségi elveket megfogalmazó szolgálatába állítja. Ez a törekvés a teljes drámai dikciót áthatja, s különösen átütő erővel jelenik meg a jelképes magyar történelmi sorsokat hordozó figurák beszédében. A stílusban is a történelem kel életre, az alapvető gondolati célzatokat, a történelmi sűrítettséget és a teljes nemzetre vonatkozó szemléleti érdekeltiséget is számos elemében a folklór révén hordozza a dráma nyelve.

Ha a mű dramaturgiai megoldásaival vagy eszmeiségével a kritikának volt is vitája, abban a közös véleményükben szinte egyöntetűek voltak a legkülönbözőbb esztétikai és gondolkodói beállítottságú írók, hogy a munka a kor drámairodalmában szinte egyedül-

53 Ablonczy László i. m. 206.

54 Cs. Nagy Ibolya: *Óbéli Öreg* In: Film-Színház-Muzsika, 1985. 24. sz. 18.

állóan lenyűgöző nyelvi teljesítmény: „A dráma nyelvezete külön tanulmányt érdemel.”⁵⁵ (Katona Béla) „Az elsődramás szerző olyan drámai nyelvet teremtett, mely önmagában is segíti s menti a királyt.”⁵⁶ (Cs. Nagy Ibolya) „Veretes, szuverén drámai nyelv, amely hitelesen és emelkedetten történelmi, anélkül, hogy...patetikus lenne.”⁵⁷ (Földes Anna) „A *Segítsd a királyt!* nyelve: Ratkó József sajátjává érlelt, zengzetesen szép, ódon hangzású, szemléletesen érzékletes költői nyelve”⁵⁸ (Márkus Béla) – hangzanak a drámai dikcióra vonatkozó reflexiók. Tanulásaik szerint művében Ratkó hasonló irodalmi stíluszintézist teremtett meg, amire korábban Csokonai és Weöres Sándor, kortársai között pedig Szilágyi Domokos voltak leginkább képesek. A mű kronológiai távolságokból merítkező eszmeiségével tökéletes összhangban áll a dráma nyelvi alkata: „vad, tömör, érzékletes, mozgalmas, lényegre törő és pontos”⁵⁹ nyelvi megalkotottsága. Vagyis a mű gondolatosságában megszületett történelmi szintézist különleges erejű nyelvi szintézis hordozza és tükrözi vissza. Ratkó a dráma stilisztikai korpuszába beledolgozza mintegy ezer év magyar költésztörténelmi ívének értéknöveit. Finnugor ősmítosz, előmagyar ősvallás, az archaikus folklórból felvillogó népi hiedelmek, regölés, bájolás, közmondások, szólások, archaikus szavak; s az *Ómagyar Mária-siralom*, a *Halotti beszéd* korának nyelvi elemei, emlékei, majd Károli Gáspár, Alvinczi Péter, Szenci Molnár Albert, Pázmány Péter stílusától ihletett töredékek és fordulatok ölelkeznek egybe ebben a gazdag dikcióban, s idézik meg és fogják át Vörösmarty-, Petőfi-, Ady-, Illyés-, József Attila-sorokkal is a magyar évszázadokat.

Ennek a nagy nyelvi kohézióknak a népnyelv (s a tájnyelv) is szerves része. „A drámában található régies szavak: alít: vél, apol: csokol..., pincszer: pincesor, valamint tájnyelvi szavak: dobrokol: virraszt, susnya: sunyi, satnya, (meg)kompolyoz: (meg)ver, öklöz; mind régies-népies ízeik.”⁶⁰ „Olyan szólásmondásokra, közmondásszerű nyelvi fordulatokra vagy egyszerűen „csak” különös zamatú kifejezésekre lelünk, mint : „Húzd bé a nyelved, s ne csóvöld”, „Hazudsz. Füst árán adsz szelet.”, „Holló kiáltson utánuk”..., az olyan szavakig, régies mondatfűzésekig, mint a ...”mazna”, vagy „szemének előtte” és „Van-e még amit rám írtok bűn?”⁶¹ A dráma ezért nemcsak eszmeileg – hanem nyelvi szintézisként is – polemizál, opponál korával. Amíg a magyar irodalom egyik jelentős részében, a történelem értékeinek elhallgatásával vagy az egész emberi út értelmetlenségének hangsúlyozásával egyidőben a nyelv ízekre bontásának vagy csupán ironikus arculata felmutatásának programja folyik, addig Ratkó egy évezred nyelvi kultúrájában teremt organikus rendet; szedi össze, kovácsolja egybe és őrzi meg annak sokrétű nyelvi értékeit, szépségeit. A „fűrészporsztílus rémuralmában” „Ratkó József némiképp helyreállítja a költői dráma becsületét. Bizalmat ébreszt: azt sugallja, a költészet nemcsak – és nem elsősorban – cifrázkodás, hanem tartalmas, kifejező erejű közeg”⁶² – mutat rá Szekrényesy Júlia az író nyelvi törek-

55 Katona Béla i. m. 86.

56 Cs. Nagy Ibolya: *Segítsd a királyt!* In: „...a múlt idő nem délibáb”, 75.

57 Földes Anna: *Régi és új kortárs drámák* In: „...a múlt idő nem délibáb”, 71.

58 Márkus Béla: *Segítsd a királyt!* In: „...a múlt idő nem délibáb”, 20.

59 Szekrényesy Júlia uo.

60 Balázs Ildikó i. m. 207.

61 Márkus Béla uo.

62 Szekrényesy Júlia uo.

vésének legbelső motivációira. Ez a „csodálatos szépségű költészet”⁶³ (Csáki Judit), „rendkívüli nyelvi erő” „eredeti magyar darabokban ritkán szólal meg.”⁶⁴ (Zappe László)

A folklór domborzatairól visszasugárzó, mítosz-emlékezetű egyetemes fénysugarak fókuszáló erővel összpontosulnak az énekmondó sámán, az „óbéli öreg” figurájában. Az „óbéli öreg” maga a „kollektív emlékezet”⁶⁵, a folklór tapasztalatainak összegzése, figurává emelt eszenciája. Ratkónak a folklórról való teljes tudása testesül meg benne. Amit e szellemi szférából a költő évtizedeken át alkotói tudatába vont, az mind az ő alakjába tömörül. A kortárs kritika egy része pontosan érzékelt e szereplőben a folklóron át elért archaikus történelmi tapasztalat és tudás nagyszerűségét. „Az öreg több etnográfiai érdekességnél, több élettani modellnél. Az öreg... a pogány idő.”⁶⁶ S nem is csupán „a pogány magyarság múltba vesző képviselője”⁶⁷, hanem, átfogóbb értékek megjelenítője; így „a mindig megújuló természet”⁶⁸ is. Központi szereplő a műben: „a történelmi és az emberi igazságot hordozza.”⁶⁹ Maga a „megtestesült panteisztikus, természetközeli világérzékelés”, akinek „magatartása mögött – ugyanakkor – hagyomány, kultúra van”, és látásmódja ezért „az élet lényegébe hatol.”⁷⁰ – olvashatjuk. Ez a samanisztikus keretekbe állított – a sámándobját vonszoló öregbe rögzített – világkép (ismeret, vallás, gyógyítás, filozófia és művészet) még szinkretikusan tagolatlan, részleteire még el nem különült, az archaikus mítosz funkcióihoz közel álló szellemi működést emel plasztikussá. Teljességvágya miatt is lenyűgöző erejű és organikus ez a tudás. Ezért nem válik az óbéli ember sehol sem nevetéses, anakronisztikus alakká, hanem éppen ellenkezőleg: ezeknek révén növekszik fel rongyaiban is. Ezért lehet egyszerre a nagy király „leghűségesebb társa és könyörtelen ellenfele, élő lelkiismerete”, aki „a részizgazságokkal szemben a pillanat teljes igazságát hirdeti.”⁷¹

A folklóron át elért élettapasztalás gondolati és eszmei súlya olyan erős, hogy egyes elemzők szerint az öreg maga köré vonzza a dráma minden meghatározó lélektani és koncepcionális erővonalát. A mű szerkezetében ezért középponti státusúvá nő, s talán nem is a király, hanem az őbenne összesűrűsödött, figyelmeztető történelmi idő a dráma főszereplője. Ő „a dráma legérdekesebb figurája, – ha rezonőrnek tekintjük, akkor központi alakja”⁷². A műben „igazában egyetlen szereplőnek”, az öregnek „jutott drámai lehetőség.”⁷³ „Pár nélküli mindent tudása” eredményezi, hogy „ez az öreg az egyetlen bizonyosság. A dráma fő alakja: vele küszködik mindenki, általa méretik meg igazán. Amikor szakadt dobját a lábához tételve fogai között kavicsal elindul az „égi férfi” ölébe: amikor... meghal: a színpadon már nincs tudás, csak a zaklatott királyi lélek önszuggesztiója.”⁷⁴

63 Csáki Judit uo.

64 Zappe László uo.

65 Cs. Nagy Ibolya: *Óbéli Öreg* In: Film-Színház-Muzsika, 1985. 24. sz. 18.

66 Uo.

67 Gyöngyösi Gábor: *A fennmaradás drámája* In: Holnap, 1991. 9. sz. 29.

68 Novák Mária: *A hiány drámája és a dráma hiánya* In: Színház, 1985. 6. sz. 21.

69 Csáki Judit: *Két nyíregyházi előadás* In: Kritika, 1985. 9. sz. 39–40.

70 Zappe László: *Segítsd a királyt!* In: Népszabadság, 1985. február 1., 7.

71 Novák Mária uo.

72 Uo.

73 Csáki Judit i. m.

74 Erre az összefüggésre Ablonczy László hívja fel a figyelmet: *Segítsd a királyt! István-drámák és Ratkó József műve* című írásában In: Tiszatáj, 1985. 4. sz. 103.

Az öreg regös alakját, akinek elődjét poézis-genetikailag a teljes magyar folklór, a népköltészet mélyvidéke, a finnugor mitológia s a *Kalevala* mellett Nagy László költészetében (*Rege a tűzről és jácinról, Műtét anyánk szemén*) és Sík Sándor István-drámájában lehet keresni⁷⁵, Ratkó rendkívüli szeretettel, mintegy a maga önarcképeként írta meg. A kezdetétől a végéig ott érzékelhető a műben, hogy Ratkó nemcsak „mélyen érti és költői erővel ábrázolja az óbéli ember világlátását, ideológiáját”⁷⁶, aki egyszersemind az ő „panteisztikus felfogását”⁷⁷ képviseli; hanem kifejezi e mélyről jövő tudás iránti tiszteletét is: megbecsülését az e kultúrát létrehozó generációk erőfeszítésével szemben. Ebben a szellemi azonosulásban írhatja csak meg „lenyűgöző lélektani pontossággal” a „mindenkinnél tapasztaltabb, „földeknek és egeknek” nyitját tudó, „élők és holtak rendjét”⁷⁸ ismerő öregember alakját, akivé lassan maga is változott az időben. A folklór koncentrátumát hordozó „óbéli öreg” és a költő között – a nagy realista írók és teremtett figuráik viszonyára emlékeztetően – még szinte személyes kapcsolat is kialakult. Az öregben megtestesülő értékek tömegvonzása hangsúlyos helyen szerepel ezért a költőnek a dráma születéséről adott vallomásában: „Amikor befejeztem, azon az éjszakán végig aludtam – emlékezik –, a következőn azonban az óbéli öreg – akit a dráma szereplői közül a legjobban szeretek-, fölcibált álmomból, hogy az elejét nem így képzelte. Tessék átírni. Át is írtam.”⁷⁹

Hogy a Szent István-dráma, a Ratkó-életmű legnagyobb alkotása az olvasók emlékezetében ma is életben van, az nem kis részben köszönhető annak a folklórtapasztalatokba forrt évezredes tudásanyagának és motívumrendszernek is, amely a műköltői források mellett nagymértékben segítette elő Ratkó számára a látott és megítélt világ költői és dramaturgiai megfogalmazását. Bájoló-ráolvasó szavaival az „óbéli öreg” – a távlatos emberi idő – is mintha szüntelenül – a Ratkó-darab ébrentartásáért, értékeinek megőrzéséért, „a kő alól” szabadításáért perelne:

*föld-szülő férfiú
Világ ügyelője
tartsd a szemed rajta
el ne vesszen
kardot adj mellé
lovat is adj mellé
szabaduljon kő közül
szabaduljon kő közül
haj regü rejtem
haj*

75 Erre az összefüggésre Ablonczy László hívja fel a figyelmet: *Segítsd a királyt! István-drámák és Ratkó József műve* című írásában. In: Tiszatáj, 1985. 4. sz. 103.

76 Zappe László i. m.

77 Novák Mária i. m.

78 Cs. Nagy Ibolya i. m. 11.

79 Kovács Júlia interjúja Ratkó Józseffel. In: *Ratkó-breviárium*. Szerkesztette Magyar József. 1993. 121.

A dráma utóéletéről

Ratkó József színpadi műve tehát nem csupán poétikai, esztétikai természetében, hanem társadalmi üzeneteiben is érték: legfontosabb gondolatai aktuálisak maradtak a rendszerváltás évtizedében, sőt azok napjainkban is. A *Segítsd a királyt!* akkor is fontos helyet foglal el a magyar drámaírás történetében, ha az „év drámája” cím és a kritikusok, színházi szakemberek elismerő elemző véleményei ellenére Nyíregyházán túl a dráma alig került színpadra. S az utóbbi évtizedben – a honfoglalás és az államalapítás nagy évfordulóin is – szinte a legtökéletesebb némaság övezte. Pedig a Ratkó-darabról alkotott értelmezések között olyanok is olvashatók, hogy „legnagyobb nemzeti drámáink sorába tartozik”⁸⁰ (Nagy András László); s a „legjobb nemzeti drámáinkhoz mérhető gondolkodói s költői remeklés.”⁸¹ (Márkus Béla). „Klasszikusaink szintjén tud megszólalni, azon a hangon, amelyen Vörösmarty és Katona óta csak a legjobboknak, a legnagyobb gondúaknak sikerült.”⁸² (Pálffy G. István) S ezért a nemzet első színházában is folyamatosan műsoron kellene tartani, mint a nemzedék „talán legjelentősebb irodalmi megnyilatkozását”⁸³ (Kósa Ferenc).

Ezekkel a megnyilatkozásokkal szemben azonban, a dráma bemutatójának huszadik évében is, a mű színpadi sorsáról Gyöngyösi Gábornak a még 1991-ben rögzített sorai érvényesek. „Az 1985-ös ősbemutató óta két ízben is felújították, de Nyíregyháza térségét, amelynek színházában először mutatták be, mindmáig el nem hagyta, hacsak nem számítjuk e körből való kilépésnek a Jurta Színház sikertelen és folytatás nélkül maradt bemutató-kísérletét. Szebbik és emelkedettebb költőiséggel megírt István-dramánkat tehát – amely valóban segíthetett volna mai István-képünk alakításában – a nyíregyházi közönségen kívül más alig láthatta.”⁸⁴ „A mai agyonpolitizált valóságban nem fordulnak hozzá a rendezők”⁸⁵ – tehető hozzá összegzéséhez Nagy István Attila 1997-ből származó gondolata. (Azért szerencsés ellenpélda is akad: 2005. augusztus 21-én este a Kossuth Rádió az egykori nyíregyházi előadás teljes hangfelvételét sugározta az alkotmány napi ünnepi műsorok részeként; s korábban a darabot átdolgozott formában a határon túl: Kassán is előadták.)

E fejlemények ellenére bízni kell abban, hogy a gondolati, a művészi érték időtálló-ságának ügyében mégis Ratkó Józsefnek van igaza. A költő az óbéli Öreg szájába adva gondolatait, válaszolt meg jó előre a művét a magyar irodalom tudatában elhalványítani akaró történésznak: „Rege ha nem szól, akkor is rege.” Vagyis az érvényes művészi üzenet új és új megszólalása elemi módon bele van kódolva az időbe. A kritikus emlékezet is messzemenően igazolja a szerző szavait: „Az idő türelmes, s nagy oka van rá, mert Ratkó darabjának bőségesen vannak olyan értékei, hogy alkotójuk nyugodtan mosolyoghat: van időm kívárni, amíg újra megszólalok.”⁸⁶

(2005)

80 Nagy András László nyilatkozatát Berki Antal idézi. Berki Antal: *Hétfői beszélgetés Nagy András Lászlóval, a Móricz Zsigmond Színház egykori rendezőjével* In: Új Kelet, 1996. november 23. 5.

81 Márkus Béla i. m. 21.

82 Pálffy G. István: *Ratkó József: Segítsd a királyt!* In: Alföld, 1985. 5. sz. 89.

83 Kósa Ferenc levele Ratkó Józsefhez. In: Ratkó József: *Segítsd a királyt!* Életünk Könyvek 1985. Szerkesztő: Kolin Péter. Művésztszak a műről.

84 Gyöngyösi Gábor i. m. 28.

85 Nagy István Attila: i. m. uo.

86 Nagy István Attila: uo.

Annektált temetők

RATKÓ JÓZSEF ÉS A HATÁRON TÚLI MAGYAR IRODALOM

A „Félkenyér csillag” neki Nagykállóban ragyogott. Nagykállóban, ahol könyvtárigazgatóként is inkább udvari bolondnak tartották, aki – mint hírlík, verseket ír, országos ismerősei vannak – ezért beszélhet a kocsmában, s a kocsmán kívül is, amit akar. Ratkó József visszafelé járta az útját, fordított pályáivet rajzolt magának a „sötét Szabolcs” egére. Őt nem vitte a fekete vonat, hanem hozta. Örökös átutazó maradt a fővárosban, melynek peremén, Pesterzsébeten született 1936-ban. Később, családapaként, ismert költőként sem kapaszkodott állásért, lakásért a „világvárosba”, maradt ahová a véletlen vetette gyerekként, serdülőként, megátalkodott módon ragaszkodott Szabolcs-Szatmár megyéhez. (Akkoriban még Bereg hiányzott a trianoni közigazgatási töredékek nyomán maradék táj hivatalos nevéből.) A választott szülőföld, a vállalt vidékiség, a perifériához való kötődés sem tudta provinciális jelenséggé tenni őt, pedig a magány, a szellemi és a morális önfeladás mindennapi fenyegetettségét jelentett. A tehetsége mégsem hagyta. Pedig a politikai hatalom kisszerűsége akkor sem változott, amikor a kádári megtorlások után, alig több mint fél évtizedre az új gazdasági mechanizmus valamifajta felemás reformkísérletet ígért, annak maradéka pedig a Prágai tavasz után megengedő, torz, szabadság nélküli liberalizmusba öltözött. S akkor a központ és a periféria közötti hatalmi, politikai, szemléleti különbségről még nem is beszéltünk, pedig utólag is átfogó történeti, politikatudományi tanulmányt érdemelne. A hierarchikus, merev, csak látszólag párhuzamos párt és állami irányítás eleve magában hordozta a helyi vezetés túlteljesítési kényszerét, mind ideológiai, mind gyakorlati, irányítási szinten. Ratkó kedélyesebb pillanataiban „pártékony elvtársaknak” szólította azokat, akik kényszeredett mosollyal viselték ezt a szikár humort. Az irodalmi életben rangot szerzett, országos ismertségű költő felett nem volt, nem lehetett hatalmuk. Inkább tartottak tőle.

A fiatalember számára a mindent meghatározó, az eredendő élmény, ami az érzelmi kötődést e tájhoz megadta, a háború utáni gyermekotthonok, az állami intézmények, az ínséget, a szegénységet is meghaladó pedagógiai küldetéstudat köznapi hősiessége volt. A szétesett Ratkó család: az alkoholista apa félresiklott élete, az anya tragikus kiszolgáltatottsága, betegsége, halála, a testvérektől való elszakadás már önmagában véve is komoly megpróbáltatás. A csak hírből ismert, fényévnnyi távolságban, elérhetetlen magasságokban mozgó nagynéni a „miniszterasszony” nem része világának. A nevelőszülőktől, nevelőszülőkhöz való hányattatás után a közösségi eszmények, a tanári önzetlenség, a vidék emberi és természeti élménye nemcsak a viszonylagos biztonságot, de a felemelkedés esélyét is megadja a gyermek Ratkó Józsefnek. Az otthontalanság tragikumát ez a világ, a „gyermekköztársaság” eszménye és gyakorlata formálta

mértéken felül erőssé társadalmi felelősségtudatát, a „mindenhez közöm” van magatartásformáját, alakította érzékenységét, az elesettekkel való azonosulás képességét, a személyes sorsán keresztül a teljességet értelmezni képes történelemszemléletét. A korán megmutató szellemi adottságok, a kiemelkedő képességek, a költői hajlam nyomán a később városiasodó, mégis jelentős iskolai hagyományokkal bíró Nyíregyházán a személyének szóló pedagógia figyelemből arra is futja, hogy a műszaki középiskolából a nagymúltú (egykor Krúdy Gyula által is látogatott) Kossuth gimnáziumba irányítsák. A Margócsy tanító-tanár dinasztia matematikus tagja, Emil bácsi egyengeti útját. Ez az a közeg az, amely az evangélikus tírják polgári mentalitást akkor is, akaratlanul akár, szinte töretlenül őrzi, amikor arra más agresszív ideológiák igyekeznek rátelepedni. A jó iskola a pedagógus emberi képességeiben, személyiségének értékeiben lakik, így azon sem kell csodálkoznunk, hogy a gimnazista Ratkó József verseit az iskolai ünnepeken rendszeresen egyik tanára szavalja. A soha be nem fejezett, odahagyott szegedi egyetem (nem lehet véletlen a József Attila nyomán át és megélt gesztus) után is ide tér vissza, itt talál állást, nevelőtanári feladatot, gyermekotthoni munkát.

A peremvidék még egy közvetlen és messzire mutató társadalmi tapasztalatot is megad a serdülőnek. A Trianon, majd a második világháború után többszörösen csonkolt megye (a második világhégés végén elhurcolt és soha vissza nem tért beregi férfi lakosság tragikusan magas száma) az elharapott mondatok, a félbemaradt történetek ellenére is jelen van a mindennapokban. Tiszadobon, Berkeszen, Nagykállóban, a városban, a falvakban, a tanyákat járva aligha kell magyarázni az ekkoriban még többnyire hermetikusan lezárt hármasthatár élményét. Ha az ötvenes évek elején nem is lehetett szó a határon túli magyarság szellemi, még kevésbé politikai azonosságának fölvetéséről, a Csengerből odalátzó Szatmárnémetiről nehéz lett volna elhittetni, hogy tősgyökeres román város, ahogy Mezőkaszony vagy éppen Beregszász sem lehetett a virágzó Szovjetunió települése. Szlovákia, azaz az akkori Csehszlovákia legkeletibb csücskéről volt talán a legkevesebb élménye az itt élőknek, egyrészt a rövidebb határszakasz miatt, másrészt, mert a hivatalos és a természetes átjárhatóság is Abaúj és Zemplén felé esett. Az utazás – 1956-ot követően e tájon is érzékelhető kivándorlási, menekülési hulláma után – persze még évtizedekig nem mindennapi élmény Magyarország vidéki lakói számára. Ratkó Józsefből nem is lesz nagy világutazó, a magyar tájaknak közel és távol annál elszántabb utasa, nyughatatlan csavargója. Író olvasó találkozó, olvasótáborok, országos ügyek, szellemi és közösségi megmozdulások viszik. És egyre inkább nem kerülnek el az ideérkezők sem. Nevelői, tanári, újságírói próbálkozásai nyomán Nagykállóban talál végleges otthonra, itt lesz a könyvtár – verseskötetivel hitelesített – igazgatója. Ez az egykori megyeszékhely, a még Nyíregyházától is tizenhárom kilométerre lévő, hatalmas faluvá süllyedt egykori város, általa lett úti cél, fontos állomása a megyébe érkezőknek. Japán folklorista, bolgár újságíró, televíziós forgatócsoport, előadóművészek és muzikusok, igazságukat kereső feltalálók, konfliktusba keveredett értelmiségiek, pályakezdő költők és képzőművészek, akadémikus irodalomtörténészek, kritikusok, nyugatról hazalátogatók, erdélyi, délvidéki, kassai magyarok, és mindenkinek előtt hazai íróársak bogarásszák a térképen merre is esik Nagykálló. Ratkó József költészetén, személyes varázsán túli népszerűségét nem hogy megtépázta volna, de növelte körökön és érdekcsoportokon kívüli léte, különös földrajzi „távolságtartása”. Debrecen és az „Ó-kikötőben” horgonyzó Alföld folyóirat lehetett a legközelebbi világítótorny, az első fontosabb kapocs az országos, és a tág-

sabb külhoni magyar irodalmi élet felé. A másik irányban Miskolc és a Napjaink elérhetlenebb volt, hiába dolgozott ott Serfőző Simon és írt oda a másik tejtestvér Kalász László, a humán egyetem hiánya, az ipari város „proletár környezete”, szellemi irányítása erőteljes nyomot hagyott a lapon és annak légkörén is. Ezen legfeljebb egy-egy alkalmi, évente egyszeri fölgyulladás, országos vitával, közéleti, politikai botrányal módosíthatott valamit a mindig gyanús (bár „szigorúan ellenőrzött”) Tokaji Íróklub, amely 1972-től az irodalom közéleti felelősséggel bíró hagyományait igyekezett ápolni, az azóta már majdnem elfeledett Hazafias Népfőnt védőernyője alatt. Ratkó József tehát azóta, hogy gimnazistaként elküldte egy borítéknyi írását Illyés Gyulának (talán hogy a helyi lapban egyik versét ért méltatlan támadás nyomán magának is bizonyosságot szerezzen) része volt az országos szellemi vérkeringésnek. Illyés biztató sorai után maga fogalmazott így: nem volt az a pofon, ami fájt volna. „Különben is apám sokkal szakszerűbben tudott verni.” Ratkó tehát nem volt remete, nem volt visszahúzó ember, közösségi eszményei és életformája között nagycsaládosként sem volt elmentmondás. Magánya a költő kínzó, de termékeny szellemi egyedülléte. Elgondolása és vélekedése szerint a tudós csak finom metszetét, apró részletét vizsgálja, vizsgálhatja a világnak, míg a költő az egészszel, az egyetemessel mérkőzik. És valóban ennek költészetnek, szülessék a vers bármely jelentéktelennek tűnő természeti képből, személyes vagy közösségi élményből, a magyar történelem akár konkrét mozzanatából is, éppen az emeli el az egyszeri és egyedi érvényességtől, hogy általános, emberi és időtlen érzéseket tud megfogalmazni. Pedig konkrét ez a líra: „Magyarország temetőföld, / posztumusz humusz / történelme soha el nem / évülő priusz. (...)” A *Tánc* ahol „csúrdöngölőt járunk Ady homlokán”, a „hát múlassunk” indulata az európai kultúra középkorig visszanyúló haláltánc motívuma, amely a magyar sors látomásában mutatja meg magát. Dante pokolmélye éppúgy megidéződnek, mint Hieronymus Bosch víziói, a Dózsa lángoló trónját körülzáró, őt fölfaló hűségeseinek képében. Miközben „Szűkül az emberi világ(...)”, Ratkó közel hajol az akáchoz, fűszálhoz, tanyához, az öreg köhöggető éjszakához, költészeté tudja emelni azt is, ami köznapi. A halálélmény nála az élet mindennapos része, s a veszteségeket szaporítja az is, aki elmegy: „N. Géza jóbarátom/ átszökött a határon(...)” és a költői válasz is megszületik a kétféle hűségről, a „szökném én mindenáron, / de, látod itt maradtam, / magyar földhöz tapadtam, / pedig nincsen semmi kedvem / itt élni földközében. / Bár én is elmehetnék, / irtózva menekülnék,/ elszállnék, mint a sóhaj / az első úrhajóval!” Ha van iker pálya, amely a menni-maradni dilemmáját és erkölcsét kristálytisztán felmutatja, akkor az éppen a Ratkót is erősen foglalkoztató Bartók Béla és Kodály Zoltán sorsa és életműve. Bartók úgy lett hűségese a hazának, hogy elment, és belepusztult az idegenbe, Kodály úgy, hogy maradt s hajlott korára önnön szobraként magasodott egy árulásával, megalkuvásával, látszataival cinkossá tevő rend fölé. Ám a kollektív emlékezetkiesés mégsem teljes. Már 1957-ben éppen Czine Mihály tanulmányaiban, nyilvános megszólalásaiban fogalmazódik meg, hogy teljesen abszurd és tarthatatlan az az irodalomelméleti föltevés, amely az erdélyi magyar irodalmat a román, a kárpátaljai a szovjet-orosz, a felvidékit a csehszlovák irodalom részének tartja. S a hatvanas évek második felében éppen az a Nagy Károly lesz az *Anyanyelvi Konferencia* gondolatának amerikai apostola, aki Nyíregyházáról némi baranyai kitérővel vág neki 1956-ban a nagyvilágnak. Itthon az egyre népszerűbb Váci Mihály és a már emelgetett Kodály Zoltán áll a magyar-magyar kulturális kapcsolatok nyugat felé nyitó szándéka mellé. Ratkónak Czine és Váci is idő-

sebb fivére, pálya és kortársa, akikkel ha hazavetődnek többször is szót, ha messzire járnak levelet vált. De közvetve, vagy közvetlenül kapcsolatban áll Nagy Lászlóval, Kormos Istvánnal, a filmes Kósa Ferencsel, a sportolóként is erkölcsi példát adó Balczó Andrással és másokkal. A Hetek (korábban kritikusok és irodalomtörténészek által összegereblyélt) csapata: Ágh István, Bella István, Buda Ferenc, Kalász László, Raffai Sallotta, Serfőző Simon olyan bensőséges szellemi és emberi kötődést jelent, amely a költőben akkor is élte a reménységet, amikor a magyar közállapotokban és személyes sorsában semmi biztatót nem lelhet. Általuk és az Írószövetség rendezvényei, majd a fiatal írók mozgolódásai által érzékeli az idők változását. A személyes kapcsolatokkal egyszerre kap egyre határozottabb képet az elszakított területek és a nyugati diaszpóra gondjairól, szellemi állapotáról. Persze Ratkónak ez is egyaránt morális és esztétikai kérdés, tehát a legszemélyesebb közügy. A könyvtár, ez a megtépzott kis sziget, ahol – igazgatóság ide, igazgatóság oda – utoléri a spiclik és a feljelentések, mégiscsak menedék. A folyóirat-irodalom legfontosabb darabjaihoz hozzáfér, a hetvenes évek végére megszülető, határon túlra figyelő, az egységes magyar irodalom gondolatát képviselő tanulmánykötetekhez szintúgy. Határozott álláspontját erősíti az is, hogy a Fodó Sándor és Kovács Vilmos pártfogásával 1968 tájéka induló kárpátaljai értelmiségi és költőnemzedék, Vári Fábrián László, Fodor Géza, Stumpf Benedek András, Zseliczky József és a többiek, Nagy László meghatározó költői példája mellett éppen Ratkó Józsefben találunk közelebb morális és esztétikai mércére, és nem utolsó sorban atyai jó barátokra. A kapcsolatok sűrű szövődésébe újabb és újabb szálakat sző a már emlegetett Alföld, a baráti sakkpartikkal és a *Debreceni Irodalmi Napok* határon túliakat is idecsalogató hagyományaival. Görömbei András és Márkus Béla barátsága – túl a Ratkói líra elismerő, értő és igen igényes fogadtatásán – elméleti útmutatót is ad a határon túli és a nyugati tájékozódás felé. A romániai magyar irodalomról megjelent Görömbei kötet és a szöveggyűjtemény, majd a Csehszlovákia magyar irodalom nagymonográfiája, Márkus finom műve, a különleges, az egyedit kereső tanulmányai, majd Aczél Géza versszerkesztőként végzett munkája, a nyolcvanas évek elején nyugatról érkező kéziratok, Ratkóban már a szerkesztőt is megmozgatják. Azok után, hogy nem egy fiatal pályatársát maga mutatja be országos folyóiratokban a szakmának, megerősödik benne az évtizedek óta dédelgetett szándék, hogy Szabolcs-Szatmárnak irodalmi folyóirata legyen. A Szabolcs-Szatmári Szemle, Hársfalvi Péter és később Mező András irányítása mellett inkább a tudományos publikációk felé tájékozódik, míg a szintén nyíregyházai Pedagógiai műhely, szakmai folyóirat. Bár Ratkó hol ebben, hol abban publikál, egyik sem kelt feltűnést a megyehatáron túl. 1983. novemberében közönség előtti rádiófelvétellel megkezdte munkáját az ország első hangos (rádiós) folyóirata, a *Hangsúly*, amelynek „kiadója” a *Magyar Rádió Nyíregyházi* stúdiója. A megyei vezetés politikai szorongásait így nem fokozza egy nyomtatott periodika, éppen akkor amikor a *Tiszatáj* és a klasszikus *Mozgó Világ* körüli botrányok zajlanak. A havonta megszülető ötven perces összeállítás, a kéthavonta százakat vonzó nyilvános pódium est, Görömbei András irodalomtörténész, Nagy András László színházi rendező és e sorok szerzője által Ratkó szerkesztői műhelyévé válik. Ez a kezdeményezés nemcsak a kilenc éves kisfiának elvesztése utáni közel tíz esztendei depresszióból és hallgatásból szabadítja ki, de megszólal benne a dráma és esszéíró is. A huszadik századi magyar líra koszorújáról ír folytatások darabjai mikroszkopikus remekművek, de megszületik, és országos visszhanggal bemutatják máig méltatlanul figyelmen kívül hagyott *Segítsd a királyt!* című

drámáját, elkészíti *Antigoné* fordítását, megírja a *Kreónt*. Ebben a három esztendőn át tartó elmélyült szerkesztői munkában a lehető legtermészetesebb helye van a határon túli irodalomnak. Kányádi Sándor és Magyarai Lajos hangjával és személyesen is vendége az esteknek. Ám még annál is nagyobb port ver fel, amikor az Alföldben még nem közölhető Határ Győző, András Ferenc, Csokits János versei itt megszólalnak, közönség elé, majd adásba kerülnek. Mindaz, ami Nyíregyházán a *Váci Mihály Művelődési Ház* kamaratermében az állóvizet fölkavaró esemény, a rádióadó által Hajdú-Bihar, Szabolcs-Szatmár és Zemplén megyében, valamint Kelet-Szlovákiában, Kárpátalján és a Partiumban is fogható, hatásában ma még alig belátható, bár Margócsy József, majd sokkal részletesebben Jánosi Zoltán több elmélyült tanulmányban, alapos elemzésben foglalkozik e rendhagyó kezdeményezéssel.

Széphalom óta hinnünk és tudnunk kell, hogy a világ közepe ott van, ahol a költő, a minőségi létezés önmaga által megteremtő alkotó lakik. Ha kell Nagyállóban, ahol az egyetlen magaslat az az ínségdomb, amelyet a világgazdasági várság idején a szerencsétlen földnélküli zsellérek, szekereiket, lovukat, megélhetésüket vesztett fuvarosok hordtak össze. Ratkó József környezetének szimbolikus hátteréhez ez éppúgy hozzátartozik, mint az, hogy a hagyomány szerint házának (mely korábban jegyzőlakás volt) tornácáról nézte a *Kállai kettős* táncát Kodály Zoltán, itt jegyezte le a dallamát az ősi dalnak, hallgatta meg legendáját a gúzsban táncoló rabnak, aki apró tánclépéseivel enyhítette tán kínjait, szórakoztatta magát és micsoda paradoxon (!) kínzóit is. Mert ahogy maga is háborogva érezte, makacsul mondogatta: „Hiszek az idő szentháromságában. Múlt, jelen, jövő egylényegűségében”. Csak ebben a teljességben hitt! A létező szocializmus szószólói által refrénszerűen ígért szebb jövő hamisságával ekképpen is igyekezett szembefordulni. Ahogy egy pillanatig sem fogadta el, hogy a proletár internacionalizmus gyógyírt jelenthet az igazságtalan béke által okozott elszakítottság, vagy a forradalom utáni menekülés traumájára. Hitte és tudta, hogy „földet anektálni lehet, temetőt anektálni lehet, múltat nem. Az ilyen múlt időzített bomba.” Előbb, utóbb szemébe lobban annak a népnek, amely hamis történelmi tudattal áztatja magát.

Az első nagy karácsonyi, romániai villanást nem érthette meg. 1989. szeptember 13-án a debreceni klinika ágyához szíjazva, halálos verítékben fürödve, vergődve halt meg. Azóta is itt van velünk.

(2006)

Emlékezés Ratkó Józsefre*

Most már hívhatom fűnek is
fölordotta a föld neve alól
a tenyere is névtelen
már nem halott a gyökerek
lenyúlnak érte fölsegítik
arc nélkül áll a fában
most már hívhatom fának is
elsötétített város a szeme
a szeme kő alatti fény
ne sírjátok testvéreim

Szép, ahogy jött, a mesebeli harmadik fiúként, annak, a világháborúban élő rokonaként, fegyvertelenül, egyedül az árvák szabadságával, a félelem szakadécai fölött énekelve. Jött a káromkodások, vasgyúró kalapácsok, a szerszámszívú és földszívú szántóvetők és kovácsok közül, hogy szép szót helyettük találjon a kőre, a tücsökre, az égre, hogy poklokot járjon, és igazat tegyen a kacsalábon forgó világban, hogy hű legyen minden percében a szegénységhez és a szépséghez.

Csillagos énekeire kezdettől figyeltek az értők. Tájain béke honolt és nyugtalanság vibrált. Szinte egyé tudott válni a búzaföldekkel, fellegekkel. Szerelemről, hazáról, történelemről, mindenről tavaszi frissességgel, a szegények szigorával szólt. Virrasztó szóval és reményt adva fordul a hóba fúlt tanyákhoz. Versei rengő-ringó könnyedségében, képeinek vitalitásában a teremtés örömét érzékelhettük. Később komorabbak lettek színei. A táj, az önként vállalt nyírségi táj csüggedtebbre hangolódott. Mélyebb lett az ének is. Sírokat és holtakat egyre gyakrabban idézett meg. Ám ezek a sokat emlegetett halottak az élet hitét támogatják verseiben. Hitet szól és halál feletti hatalmat.

A magyar író általában vidékről indul, és előbb vagy utóbb Budapesten találja meg lehetőségeit. Ratkó József pontosan fordított utat járt be. Ő Pesterzsébetről indult és utána a Nyírségben, Nagykállóban telepedett le.

„Lássuk miért is élek Szabolcs-Szatmárban, ebben a sokat szidott megyében. Tiszadobon, a Gyermekvárosban nyílt rá a szemem a világra. Megszerettem a Rákóczi-erdő évszázados tölgyeit, a Tiszát, s ámulva vettem észre, hogy a felnőttek nem azért élnek csak, hogy verjék a gyerekeket. Középkorban koromban bekalandoztam Rakamaztól Lónyáig az egész megyét. S elhatároztam, hogy iskoláim végeztével visszajövök ide dolgozni. Mert látni- és gondolnivaló van itt bőven” – vallja a *Szűkebb hazám: Magyarország* című írásában, majd így folytatja: „Azért élek, írok, szájalkok, ugrálok, okvetetlenkedek itt Szabolcsban, hogy legalább a körülöttem lévő embereknek kenyerük és igazuk legyen. Tehát akkor gondolkozom igazán emberiségben, ha magamban is és

magam körül próbálok teremteni emberi rendet, s ha nem teremteni, követelni. Amit én itt csinálhatok, az igen kevés, nem győzöm verssel a bajt. Tudom, megtanultam, hogy minden művésznek keresnie kell egy fix pontot a világban, amelyen lábát megvetheti.” Keresve ezt az archimédeszi pontot, Ratkó József Nagykállóban találta meg.

Mit tudunk Ratkó Józsefről? Ki volt Ratkó József?

Volt idő, hogy a kimondott név már költészet volt. Volt idő, hogy kimondott neve már-már zendülés volt. Pusztán kimondott nevével megsértődtek, meghökkentek, és voltak, akik megrettentek. A mindenkori szegények viszont pontosan tudták és a jövőben is tudni fogják kicsoda Ő.

Költészetének értékét ítélje meg az, aki elég vakmerő az ítélő szerepre és szóra. Ezt én nem tehetem. De annyit tudok, és annyit ki kell mondanom, hogy költészete ember-szív-meleg ének a halál hidege ellen.

Tiszadob, ahol 1999 óta díszpolgár, így emlékszik rá: „Hát volt egyszer egy ember, aki időnként megjelent tünékenyen a tiszadobi vizeken kopott lódenben, télvíz idején, kihajtott nyakú fehéringesen, kucsmásan, félcipőben és horgászott. Nagy halat ritkán fogott, ezért elég sokat morgolódt, de aztán mindig megvigasztalták a fák, a füvek, a bogarak – néha még mi, az emberek is. Hihetetlen, de ilyen volt...”

Barátai szerint: magas, sudár és szép ember volt. Arca jóságos, a szeme mindig mosolygott, és mindig melegséget árasztott magából. A szegények, a fiatalok különösen szerették, mert tisztaságot is sugárzott. De az öregek is szerették, mert Ő öregebb volt mindegyikükénél és bölcsőbb. Bárkinek szívesen adott tanácsot, ezt, azt, amit tudott.

Mit tudunk, mi, nagykálliaiak Ratkó Józsefről?

Arról a Ratkó Józsefről, aki élete „értelmesebb” részéből 25 évet élt meg Nagykállóban, többet, mint Simonyi öbester, Korányi Frigyes, Ámos Imre, s aki bár nem itt született, a nagykálliai temetőben vár minket, lát most is, és hall bennünket. Annyit mindenki tud, hogy költő volt, és talán azt is, hogy a könyvtár vezetője. Azt viszont már kevesen tudják, hogy a félelmetes Aczél György elvtársnál kilincselte ki egy UAZ terepjáró autót, hogy a tanyasi könyvtárakhoz könyveket szállíthassunk, s amikor az UAZ, az autóhoz nem szokott utakon tönkrement, Moszkvától Kijevig járt alkatrészek után.

Neki is volt autója. Kezdetben egy Simson robogó, azután egy fél Moszkvics, majd egy kék Zsiguli. Belülről úgy néztek ki, mint kívül. Ma a műszaki vizsgán sem menének át. Viszont mentek szántóföldön, erdőn, mezőn, árkon-bokron keresztül. Autója ajtajának csukására igen kényes volt. Bár a kilincs belülről madzaggal volt rögzítve, nem átallotta utasait figyelmeztetni: „Ne csapkodd, nem budi ajtó!”

Vajon azt tudják-e a nagykálliai emberek, hogy együtt kelt a pékekkel, korábban, mint az eljáró munkások? Korán reggel, mikor a takarító vagy a fűtő bejött dolgozni, Ratkót már az íróasztala mellett találta. Mikor mi könyvtárosok munkához kezdtünk, ő már annak a vége felé járt.

Ratkó kiválóan sakkozott és tagja volt a kálliai sakkcsapatnak. Általában a harmadik táblán játszott. Az ellenfél első kérdése idegenben: Jött Ratkó? Idehaza: itt van Ratkó? Szerettek ellene játszani, pedig nem volt könnyű ellenfél. A döntetlent nem ismerte. Szívósan játszott, amíg csak a királya maradt, mondhatnám, az utolsó leheletig küzdött.

De említhetném azt is, hogy Ratkó nagyon jól úszott. A Tisza volt az életető eleme.

Emlékszik-e még valaki a nagykálliai röplabda csapatra?

Major Dénes, az akkori tsz elnök és Ratkó József volt a létrehozója. Pályát építettek, bajnokságban indult a csapat.

* Elhangzott a nagykállói temetőben Ratkó József sírjánál 2006. szeptember 15-én.

De szeretett futballozni is. A kultúrház udvarán, gumilabdával a Torma fiúk ellen. Tagja volt az *IFI klub*, később a *Pedagógus SC* kispályás csapatának. Legtöbbször csatárt játszott, szeretett gölt rúgni, azonban visszajönni védekezni, azt nem. Kemény játékos volt. Hogy mennyire? Azt az ellenfeleken maradt kék-zöld foltok tudnák bizonyítani. Veszíteni pedig soha nem akart. Sem rexben, sem az asztali fociban. Addig kellett játszani, amíg végül ők nyertek. Gondolom Zoránéknak is emlékezetes maradt az a nagykállai fellépés, melyet még a hatvanas években tettek a régi kultúrházban. A koncert előtt és után olyan Budapest-vidék összecsapásra került sor, az akkoriban még alig ismert asztali fociban. A *Metró* együttes tagjai nem akarták elhinni, még inkább elviselni, hogy itt a világ végén, a fekete Szabolcsban van egy páros – Ratkó Jóska és Szabó Tibi – aki bemutatót tartott nekik a ma csocsónak nevezett játékból. Pingpongozni is jól tudott. Faütővel játszott, védekező stílusban. Nem ismert elveszett labdát. Hogy mennyire meg kellett izzadni ellene minden egyes pontért, annak Anisics Ernő a megmondhatója.

Tudja-e valaki róla, hogy nyíregyházi diákkorában Ratkó ejtőernyőzött? Nem abban az értelemben, ahogyan ma a politikai életben használjuk. A legendás Kovács György idejében számtalan ugrást hajtott végre.

Kiváló és szenvedélyes gombász volt. Mint a tenyerét, úgy ismerte a környező erdőket, a lelőhelyeket. Nem volt olyan vendége, kit ne vitt volna ki az erdőbe gombát szedni. A szegfűgombára, a pereszkére így találtam rá én is. Legendákat mesélnek főző tudományáról. Ahogy ő művelte az nem főzőcske volt, hanem művészet: ünnep és tudomány keveredése. Aki egyszer az Ő öhönét megkóstolta... Saját receptje volt. Tőle tudtam meg, hogy a vörösbor miért elengedhetetlen hozzá: a szakács bátorítására és erejének pótlására. Személy szerint nekem azért emlékezetes mindez, mert egy bogrács öhönt főzött nekünk nászajándékba. Így lett a lakodalmi vacsoránk egyik főfogása a Ratkó készítette öhön. Emellett gomba és halétel specialista volt, én mégis a rétesére emlékszem legszívesebben. A rétest tésztát nyújtani, hajtogatni kell, aki csinálta már, az tudja, hogy miről beszélek. Türelem dolga. És Ratkó József, aki csupa tűz volt, energia, robbanásveszély, nyugös türelmetlenség, olyan finom diósrétest készített, hogy rögtön fölfaltuk.

Aztán az olvasótáborok. Ezt a csodát, többek között, Fábrián Zoli bácsival találták ki és terítették szét az országban. Kiváló társuk lett a hatvani Kocsis Pista és a kállósemjéni Estók Károly. Utóbbinak köszönhetjük a *Ratkó József Olvasótábori Egyesület* létrejöttét, és a tiszadobiaknak, hogy a mai napig otthont adnak a nyári táboroknak. Ez a tábor mostanra túlnőtt az ország határain. Kárpátaljai, erdélyi, délvidéki fiatalok lélekpendítő egymásra találásának helyszíne lett.

Ha már Kállósemjént említettem, szólnom kell Ratkó József és a diáktáborok kapcsolatáról. Ügyükért sokat talpalt, sokfelé járt, házalt, intézkedett. Ha még élne, biztosan nem nyugodna bele a tiszadobi Andrassy kastély magánkézbe adásába, felbőszülne a benne élő állami gondozott gyerekek kilakoltatásába.

Azt mi, könyvtárosok hallottuk és láttuk, ahogy a szárnybontogató, fiatal költőpalánták fősorakoztak elé, biztató szavaira várva, érdemesek-e a folytatásra, a költősorsra? Keményen és pontosan, gyakran nyersen fogalmazott. Nem beszélt mellé. Volt bátorsága és felelősségtudata megmondani, ha valakit tehetségtelennek tartott. A tehetségeket viszont felkarolta, versesköteteik megjelenéséig óvta, vigyázta őket.

Ha azt mondom, hogy Ratkó Józsefhez közel állt a népi kultúra, keveset mondok. Hiszen benne élt, belőle táplálkozott. Pribojszky Mátyás citerája, az *Egyszólam* együttes muzsikája mellett éjszakákat beszélgettünk át. Különösen szerette a népdalt, jómaga is gyakran énekelte. Még most is a fülembe cseng az a dal, amit egy író-olvasó találkozó után a kassai Gál Sándorral együtt énekeltek: „Híres Búcsi gulyajárás, / Nehéz ottan a kaszálás, / Könnyebb a lányt megölelni, / Mint a füvet lekaszálni”. Az, hogy olyan csodálatos énekesek, mint Budai Ilonka vagy Ferencz Éva gyönyörködtethet bennünket hangjával, Ratkó Józsefnek is köszönhető. Az akkor még alig ismert énekeseknek fellépéseket szervezett itt a megyében.

Emlékszünk-e még a Béres-csepp körüli kálváriára? Tudják-e a kállaiak, hogy Ratkó Józsefnek és barátjának, Skórán Miklós kállai gyógyszerésznek mekkora szerepe van abban, hogy gyógyszer lett belőle és emberek millióinak gyógyulását segítheti? Kósa Ferenc filmrendezővel addig nem nyugodtak, és minden követ megmozdítottak, amíg a hivatalos szervek nem engedélyezték a cseppek árusítását.

Rá igazán illett a homo ludens kifejezés. Szinte minden játékot ismert. A fejtörőket, a nyelvi játékokat különösen kedvelte. Rendszeresen fejtett keresztretjvényeket. Naponta egyet, s néha megengedte, hogy beküldjem őket, de csak nagyon ritkán kaptunk érte nyereséget. Azután bélyeget is gyűjtött. Engem is rávette a gyűjtésre. Gyönyörű bélyegekhez jutottam általa, aminek levelező-sakktársaim örülhettek igazán.

Tudják mi az a ramsli? Egy kártyajáték. Óriási csatákat vívtak az apósával, tíz fil-léres alapon, de verre. Én csak „gibicnek” számítottam. A lényege, hogy ki, kit segít játékközben illetve kit buktat meg. És ha Jóska nem az após mellé állt, akivel egyébként magázódtak, jött az intelem: Nem azért mondom, drága vóm, de...

Jóska, ragyogó humorú, szellemes ember volt. Például, amikor egymás ellen sakkoztunk, nem állta meg megjegyezni: „Komám, tudod, hogy az állásoddal játszol?” S ha rosszabbul állt, bedobta titkos fegyverét, a cigarettát. Nála dohányosabb emberrel még nem találkoztam. Egyedi cigarettázó stílusával, no meg a *Munkással* vesztésre álló partikat megfordított. A *Munkás* – ezt a fiatalabbak kedvéért mondom – egy rettenetesen büdös cigaretta volt. Játék közben csak úgy ontotta a nyelvi sziporkákat, briliáns aforizmákat gyártott. Aforizmáiból most csak egy, amivel első kötetét dedikálta nekem: „Egy magyar Orosznak barátsággal, s mivel szereti a rossz aforizmákat, hát azzal a megszívlelendő megjegyzéssel, hogy: A néger sötétben is ember.” Országjáró útjairól mindig hozott vicceket, s amiket pedig maga talált ki, azok szinte irodalmi értékűek.

Mindenképpen szólni kell Ratkó élőbeszédéről. Arról, hogy az előadásain, az író-olvasó találkozók, de még hétköznapi beszélgetéseiben is szépen, tisztán fogalmazott. Logikusan, a legegyszerűbb ember számára is érthetően építette fel mondanivalóját, jutott el a lényegig. Erre csak olyan ember képes, aki maga is tiszta, egyenes, gondolatai rendezettek, összhangban vannak tetteivel. Rám mindenkor különös hatással van, ha a költő mondja versét. Ratkó versmondása Babits és Nagy László szuggesztív versmondását idézi, mert személyes hangján keresztül éreztem meg, mi az, ha valaki a koponyámban, a szívemben, a lelkemben kutat, nem csak megrendít, már akaratommal is rendelkezik.

Hadd mondjam el azt is, milyen volt, mint igazgató. Egy alkalommal behívták a pártbizottságra. Közölték vele: Ez az Orosz János nem köszön rendesen, tegye meg a szükséges lépéseket. Legközelebb, amikor sakkoztunk elmesélte a párt kifogását, és azt mondta: No akkor, James, ezennel megteszem a szükséges lépéseket: e2-e4.

Irodalmi presszó és kávéház híján esténként ellátogatott a *Pincébe* vagy a *Pálmába*. Legtöbbször bort ivott, bikavért vagy tokajit. Annyi bizonyos, hogy bárki odaülhetett az asztalához, és az is biztos volt, Ratkó Jóska állta a ceppet. Hogy ilyenkor III/III-sok is megfordultak közöttük? Tudta és fütyült rájuk. A politikai véleményét, na meg a Kádár vicceket akkor is elmondta. 2002 tavaszán, amikor a „Titkos” és „Szigorúan bizalmas” feljegyzések másolatát én is elolvashattam, gondolkodtam el azon, ki mindenki lehetett ügynök Ratkó környezetében és ki mindenkit figyelhettek ügynökök barátai közül. Mint nemrégiben kiderült „festő-fotbalista” barátjáról, Szabó Tiborról is készültek jelentések az ügyosztály részére.

Írók, költők, festők, zenészek, ha átlépték a Tisza vonalát, Nagykállót minden biznnyal útba ejtették. A keleti régió egyik szellemi központja, valóságos zarándokhely lett a kállai könyvtár. Megfordult itt Sánta Ferenc, Szécsi Margit, Galgóczi Erzsébet, Fekete Gyula, Buda Ferenc, Ágh István, Rab Zsuzsa, Kiss Ferenc, Görömbei András, Czine Mihály – felsorolhatatlan. Akik itt megfordultak, jó hírünket vitték, Nagykálló nevét szerte az országban. Határon túlra Gál Sándor, Duba Gyula, Tompa László, Gencso Hrisztov és sokan mások. De az egész világba is. Tanimoto Kazuyuki japán népzeneutató és citeraművész például rendszeresen Ratkóéknál szállt meg, amikor gyűjtőmunkáját Szabolcsban végezte.

A rendszerváltó gondolatok első kézből jutottak ide általa, és rajta keresztül is erősödtek tovább Lakitelelig. Ott volt 1987 szeptemberben az első lakiteleki találkozó, és a következő évben is, a másodikon, ahol zászlót bontott a *Magyar Demokrata Fórum*. Hazajövet Ratkó megalapította az MDF nagykállai szervezetét, melynek még megmaradt tagjai, az eredeti eszmék és gondolatok szerint élnek meg és ítélik meg napjaink történéseit.

Sokat tanultam apai magatartásából. Sokan voltunk tanúi annak a tragédiának, amiben elveszítette kisfiát, és láthattuk azt méltóságot, amivel feldolgozta Attiluska halálát. Ebből a megrendülésből is született a *Segítsd a királyt!*, a magyar irodalom legszébb nyelvezetű drámája.

Nagykállaiak!

Ratkó József idejött közénk, minket választott: Nagykállót, hazájául. Huszonöt éven át járt-kelt közöttünk. Nap, mint nap találkoztunk. Itt élt velünk. Már nincs közöttünk. Elég baj az, hogy már nincs közöttünk. Érezzük hiányát. Tanácstalanok lettünk. Nagy szükségünk lenne Ratkó Józsefre. Most jobban odafigyelnénk rá, hallgatnánk rá. És lenne, aki bennünket is meghallgatna, és ránk is figyelne.

Ki is volt Ratkó József?

Olyan ember volt, mint mi. Csak egy kicsit más. Művész, költő.

Hallgassuk csak, milyen elvek szerint élt és gondolkodott?

„Véleményem szerint a művészet, nem csak a költészet, hanem minden művészet szolgálat, szolgálata annak a népnek, amelyből az ember való. Ez az én hitem.”

Ratkó József úgy ment el, hogy házi feladatot hagyott hátra nekünk, örököseinek. Ez a feladat így hangzik: „meg kell lakni ezt a hazát, meg kell lakni minden talpalatnyi földjét. Magunkévá kell laknunk, el kell lakni mások elől. S művelni azzal is, hogy belehalunk.”

Ratkó József belehalt. Lett belőle fű, bogár... Vigyázok, Rá ne lépjek.

Vigyázzunk együtt!

(2006)

A Ratkó-verseny tizenhárom éve

„Innen van legmesszebb az ég”
(Ratkó József)

A nagykállói *Korányi Frigyes Gimnázium* tantestülete 1993-ban döntött arról, hogy *Irodalmi Napokat* szervez a költészet napja tájékán, melynek keretei között rendezi meg két évente az *Országos Ratkó József Vers- és Prózamondó Verseny* döntőjét. Ezzel igyekezik Nagykálló jeles költőjének szellemiségét megőrizni, azaz felhívni a figyelmet múltunk értékes, megőrzendő hagyományaira, a határon túli magyarság illyési értelemben vett segítésére, a keletre „száműzött”, a változtatást igénylő, de örökkön csapásokkal terhelt magyarság sorsának jobbítására.

Figyelmünk nemcsak Ratkóra, hanem az őt körülvevő „Hetek” költészetére is kiterjedt. Ágh István, Bella István, Buda Ferenc és Serfőző Simon, a még élő „Négyek” jelenlétükkel is megtisztelték rendezvényünket. (Ebben az évben sajnos a Kossuth-díjas Bella Istvánt is elvesztettük.) Nagy András László rendező – mint a verseny egyik szervezője, „mozgó” zsűritagja, a döntőn elnöke – hozzáértése, elkötelezettsége állandóságot jelentett ebben a misszióban. Megzenésített verseivel Dinnyés József daltulajdonos, Ratkó-interpretációival Csikos Sándor színművész gyakorta feledhetetlen élményt nyújtott. Antall István, a *Magyar Rádió Irodalmi Osztályának* munkatársa néhány alkalommal idevarázsolta azt az élő irodalmi folyóiratot, amelyet *Hangsúly* címmel Ratkó haláláig szerkesztett. Kántor István, a *Duna Televízió* munkatársa *Egy ágyon, egy kenyéren* címmel elkészítette a mindezig leghitelesebb portréfilmet Ratkóról, amelynek levetítése, a rendezővel történő megvitatása állandó programja, mintegy levezetője volt a verseny izgalmainak. Talán ihletet adtunk Dr. Jánosi Zoltánnak, a *Nyíregyházi Főiskola* kari főigazgatójának szép, tartalmas, Ratkóról szóló, „*Kő alatti fény*” című tanulmánygyűjteménye megírásához, amelyet az érettségire készülő középiskolások és felkészítő tanáraik is haszonnal forgathatnak. Lipták Lajos, a *Korányi Gimnázium* korábbi igazgatója lelkes támogatója, segítője volt az ügynek, s boldogabb időben az iskolánk megtehetette a fenntartó támogatásával, hogy önálló kis kötetet, a Magyar József, nyírbátori költő által szerkesztett *Ratkó-breviáriumot* is létrehozhatta, néhány számozott példányt bőrkötésben is. A baráti visszaemlékezések közül a tiszadobi Bugya Istváné a legemlékezetesebb. A verseny a *Magyar Versmondó Egyesület* szakmai támogatását bírja, Kiss Lászlónak, az *Egyesület* alapító elnökének megtisztelő figyelmével.

Az első verseny szervezésében a költő özvegye oroszlánrészt vállalt, később a tantestület egyre inkább bekapcsolódott a munkába, de a család, a testvérek, a gyerekek és unokák érdeklődése mindig ösztönző erő maradt, olykor részvételükre is sor kerülhetett a rendezvény egyes programjaiban.

Kialakult egy holdudvar a programsorozat körül, talán baráti körnek is nevezhetném a művészek, egykori barátok, a később csatlakozók, céljainkat elfogadók és támo-

gatók körét, akik önzetlen segítőkészségükkel, részvételükkel emelték a rendezvény színvonalát, emlékezetes beszélgetések, írói estek, együtténeklések meghitt hangulatát kapva cserébe. Vendégünk volt Sánta Ferenc, Kósa Ferenc, Czine Mihály, Pomogáts Béla, Lázár Ervin, Szöllösi Zoltán, több alkalommal megtisztelt bennünket jelenlétével Görömbei András, Márkus Béla és Cs. Nagy Ibolya is.

Hiánypótló volt ez a rendezvény a keleti régióban az itt élő középiskolás korosztály tehetségének felkutatásában, hiszen minden alkalommal megcsillantott egy-egy kivételes egyéniséget (pl. a tiszadobi nevelőotthonból jövő Horváth Kálmánt, a *Duna TV* bemondóját, a nagyecsedti Fehér Tibort, a *Színművészeti Egyetem* hallgatóját), akinek olykor a további sorsát is befolyásolta egyrészt az itt elért eredmény, másrészt az a légkör, amely ez alatt a három nap alatt körülölelte a résztvevőket. Lettek aztán magyar szakos egyetemisták, óvónők, hivatásos színészek stb. belőlük. Születtek sorsot meghatározó barátságok, termékeny szakmai kapcsolatok. Aki egyszer belecsöppent versenyzőként, felkészítő tanárként, szívesen visszatért a következő alkalmakon is. Tanítványaink számára a főváros kulturális életébe való bepillantás még az autópályák megépítése után is csak alkalomszerű lehet, rendszeres kapcsolattartást ez a távolság semmiképpen nem tesz lehetővé. Ezen is kívántunk segíteni azzal, hogy időnként, még ha csak kétévenként is, közelebb hozzuk a fővárost, olyan irodalmi műhelyt teremtünk néhány napra az itt élő tehetséges fiatalok számára az irodalmi, a kulturális életünk jeles személyiségeinek meghívásával, amelyben számukra kitágul a világ, amely inspiráló hatással van a jövőbeli terveikre is, megcsillantva a tágabb lehetőségeket is. Emlékezetes élmény maradt az esti teaház Oravec Péterrel, Sipos Beával és Faggyas Lászlóval, a *Cantemus* énekkar fellépése, a *Csúrdöngölő*, a *Rege* és a *Dongó* együttes fellépése koncertje.

Az első verseny 1993 áprilisában zajlott le, s népszerűsége egyre nőtt. Igyekeztünk bővíteni a meghirdetett kategóriákat: a vers- és prózamondás mellett, hamarosan közkedvelt lett a megzenésített, azaz énekelt vers is. Nagy figyelmet szenteltünk a felkészítő tanároknak. Részvételükre számítottunk, érdeklődésükben nem csalatkoztunk, s olyan szoros kapcsolat alakult ki néhány iskolával, hogy szinte minden kategóriában indultak versenyzők. Ezen felbuzdulva megszólítottuk a kollégákat is, pályázatot hirdettünk esszé és fordítás kategóriában, s azt tapasztaltuk, hogy a túlterheltségükre jogosan panaszkodó tanárok is mozgósíthatók, ha értelmes, kreativitást igénylő feladattal találkoznak. Született lengyel, szerb, francia, angol, ukrán fordítás, s szép számmal értékes tanulmány Ratkó valamely jeles művéről, pályaszakaszáról.

A legjobb években 300 körüli jelentkezővel számolhattunk, s a létszámnak megfelelően szerveztük az elődöntőket, olykor nyolcat-tízet is, legtöbbször az *Országos József Attila Vers- és Prőzamondó Versennyel* közösen a megyeszékhelyeken. (Leggyakrabban Szolnokon, Budapesten, Székesfehérvárott, Miskolcon és Nyíregyházán.) Előfordult, hogy határon túlról, különösen Erdélyből olyan nagyszámú versenyző indult, hogy Marosvásárhelyen külön válogatót tartottunk. A döntőt Nagykovácsiban rendeztük a páratlan évek tavaszán, a költészet napja körüli időben, háromnapos irodalmi eseménysor formájában. A pénteki napon mindenkor a nagykovácsi közép- és általános iskolás diákoknak igyekeztünk író-olvasó találkozókat, koncerteket, irodalmi eseményeket szervezni, leginkább iskolai időben, hogy a legszélesebb hallgatóság részesülhessen ezekben a kulturális élményekben. Délután megérkeztek a versenyzők és felkészítő tanáraik, akiknek a *Korányi Gimnázium* adott otthont. Nem véletlenül használtam ezt

a szót. A tantestület odaadó tanárai, a drámatagozatunk diákjai mindent megtettek azért, hogy vendégeink igazán jól érezzék magukat, s számos visszajelzést kaptunk arról, hogy mindez nem volt hiábavaló. A legizgalmasabb időszak ekkor következett: a versenyzők először találkoztak egymással és a zsűrivel, illetve a szervezőkkel, s ettől kezdve három napig együtt lélegeztünk. A taktikai megbeszélések után a ráhangolódást a másnapi versmondásra esti együtténeklések, táncházak, koncertek, meghitt beszélgetések segítették, aminek következtében szombaton nem ellenfelek álltak egymással szemben, hanem egymást segítő, egymásnak szurkoló, már összetartozó kis csapat igyekezett a legjobban szerepelni. A végső megmértetésre vers- és prózamondó kategóriában 20-25 versenyzőt választott be a zsűri, akik közül két forduló után kerültek ki a legjobbak. Az énekelt verseket színvonalasan előadók mindegyikét meghívtuk, olykor a versenyből bemutató lett, de ezt senki sem bánta. A pályázatokat is a döntő díjkiosztásakor jutalmaztuk. A zsűrinek többnyire állandó tagjai voltak: Nagy András László, rendező, a zsűri mindenkori elnöke, Kiss László, a Magyar Versmondó Egyesület alapító elnöke, Ágh István, költő, Bella István költő (haláláig), Buda Ferenc, költő, Serfőző Simon költő, Csikos Sándor színművész, Dinnyés József énekes. A zsűri kibővült „külső” tagokkal is, egyetemi, főiskolai tanárokkal, akik a pályázatokat elbírálták. Esszé kategóriában Dr. Jánosi Zoltán kandidátus, a Nyíregyházi Főiskola kari főigazgatója zsűrizett, a fordításokat pedig az említett főiskola tanszékvezetői, tanárai, a *Korányi Frigyes Gimnázium* kéttannyelvű tagozatának vezetője, a KFG francia szakos tanára, a TIT szakfordítói stb. bírálták, attól függően, hogy milyen nyelven íródott a pályázat.

A verseny és az esti eredményhirdetés, illetve gálaműsor közötti időben, délután rendszerint kísértünk a nagykovácsi temetőbe, körülállni Ratkó kopjafás sírját, hallgatni egy régi barátot, költőtársat emlékeket idézve, megrendülten figyelni Csikos Sándort, amint István imáját feledhetetlenül szuggesztív erővel adja elő, végül megkoszorúzni a költő sírját. Különösen meghitté tette a pillanatot, hogy a Ratkó-család tagjai minden alkalommal velünk tartottak.

Az esti eredményhirdetés és díjkiosztás már a felszabadult öröme volt. Különösen, ha *Hangsúly*-felvétel is készült, mindez éjszakába nyúlt.

A harmadik napon hagyományos szabolcsi túrára vittük autóbusszal a vendégeinket, idegenvezetők mutatták be megyénk szépségét, nevezetességeit a távol lakó, olykor határon túli versenyzőinknek s kísérőiknek.

Egy kisvárosi gimnázium egyre nehezebben tudta megteremteni a verseny megrendezéséhez szükséges, valljuk be, egyre növekvő pénzügyi fedezetet. A pályázati lehetőségek egyre szűkültek, s ha meg is jelentek, legtöbbször kizárták a közoktatási intézményeket a pályázók köréből. Ebből adódóan az *Irodalmi Napok* 2005-ben nem került megrendezésre. 2006-ban Ratkó József születésének 70. évfordulójára készülve a város vezetése a verseny újraélesztését szorgalmazta, s a feltételek megteremtésében is jelentős szerepet vállalt. A *Ratkó Irodalmi Napok* azonban nem támadt fel igazán. Talán nem volt szerencsés az őszi időpont, hiszen az iskolai év lefutása után az érdeklődést nehéz ősszel, iskolakezdekéskor újra felkelteni. A *Kállai Napok* rendezvénysorozatában mindvégig „idegen test” maradt eltérő stílusú programjaival, más igényű közönséggel. Bár a *Pszichiátriai Szakkórház* szép barokk épületének lovagterme inspirálóan új helyszínt jelentett, mindvégig hiányoltuk a Művelődési Ház házasságkötő termének zsúfolásig megtelt, vibráló atmoszféráját.

A tanulságok adottak: visszatérni a páratlan évek tavaszához, ami a rendezvény döntőjének időpontját illeti, kapcsolódni az *Országos József Attila Vers- és Prózamondó Verseny*hez költségtakarékossági okokból (tematikailag és szervezési szempontból egyaránt rokonságot mutat a két verseny), megtartani a bevált háromnapos rendezvénysorozat programjait s bevonni azokat az embereket, akik a folytonosságot hosszú távon is biztosíthatják.

(2006)

In memoria 1. Gy.

Solt eddig tartott, eddig tartott.
Eltűnnek a földben az arcok,
a hív-alakúak. A szelles csontú
fejeket megrendi a rajjú.

Kár értünk, elvelő dühünkért,
kár gyönyörű futótűrünkért,
csillagként forduló eszünkért
& eveser is kár a kerünkért.

Ugy kéne a jövőre várni:
ölelni, gyereket csinálni;
ha nem vetni, ha nem aatni,
de megmaradni, itt maradni.

De eddig tartott, hit eddig tartott.
Csitulnak az arcok, a halelek.
Sebaj! Mielőtt kibeltünk,
volt egy-két szép fordulatumuk!